

Γ' ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΠΙΣΣΟΥΡΙΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ & ΜΕΣΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

*Διακόσια Χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση
και η συμβολή της Κύπρου
στην Εθνική Παλιγγενεσία*

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ

Γ' ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΠΙΣΣΟΥΡΙΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ & ΜΕΣΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

*Διακόσια Χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση
και η συμβολή της Κύπρου στην Εθνική
Παλιγγενεσία*

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ Χ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ

Επιμέλεια: Εκδόσεις Κώστα Επιφανίου
Τ.Κ. 22451, 1521 Λευκωσία
Τηλ.: 00357- 22750873, 22679058
Τηλεομ.: 00357- 22759266
E- mail: costas.epiphaniou@cytanet.com.cy

Διορθώσεις: Ιφιγένεια Πολυβίου Λαμπράκη

Επιμέλεια εξωφύλλου: Εκδόσεις Κ. Επιφανίου

ISBN: 978-9925-557-83-7

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Σύνδεσμος Αποδήμων και Φίλων Πισσουρίου, 2022 Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η ηλεκτρονική έκδοση είναι Ανοιχτής Πρόσβασης.

Αναφορά Δημιουργού -Μη Εμπορική Χρήση- Όχι Παράγωγα Έργα

Η έγκριση των εισηγήσεων από τον Σύνδεσμο Αποδήμων και Φίλων Πισσουρίου σε συνεργασία με την Επιστημονική Επιτροπή του Τμήματος Επικοινωνίας και Σπουδών Διαδικτύου του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων των εισηγητών εκ μέρους του ΣΑΦ Πισσουρίου και του Τμήματος ΕΣΔ.

Σύνδεσμος Αποδήμων και Φίλων Πισσουρίου
Πισσούρι - Κύπρος

Γ' ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΠΙΣΣΟΥΡΙΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ & ΜΕΣΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

*Διακόσια Χρόνια από την Ελληνική
Επανάσταση και η συμβολή της Κύπρου
στην Εθνική Παλιγγενεσία*

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ Χ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ

Εκδόσεις Κώστα Επιφανίου
Λευκωσία 2022

Κείμενα Επιστημονικού Συμποσίου (Πισσούρι, 22-23 Οκτωβρίου 2021)

Γράφουν οι:

Δρ. Αντώνης Σκαμνάκης
Δρ Γιώργος Πλειός
Δρ. Πέτρος Παπαπολυβίου
Δρ. Γιώργος Γεωργής
Άνθιμος Μεττούρης
Μαρία Τσιέλεπου
Δρ. Ιωάννα Κωσταρέλλα
Δρ. Κυριάκος Ιακωβίδης
Μαρία Μιχαήλ
Μαίρη Παρθύμου
Δρ. Ευριπίδης Αντωνιάδης
Δρ. Σώτος Βοσκαρίδης
Δρ. Ιωάννης Χάρκας
Κωνσταντίνος Ι. Νταμπεγλιώτης
Στυλιανή Πασαλίδου
Δρ. Αννίτα Αντωνιάδου
Φιλιώ Μπτούρη
Δρ. Βασιλική Λάζου

Οργανωτές:

- Τμήμα Επικοινωνίας και Σπουδών Διαδικτύου – Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου
- Κοινοτικό Συμβούλιο Πισσουρίου
- Σύνδεσμος Αποδήμων και Φίλων Πισσουρίου

Χορηγός Επικοινωνίας

- Pissouri Chariandry Radio

Το Επιστημονικό Συμπόσιο τελεί υπό την αιγίδα της Επιτροπής Εορτασμών Κύπρου 1821-2021 του Υπουργείου Παιδείας, Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νεολαίας.

Οργανωτική Επιτροπή Συμποσίου

Η Οργανωτική Επιτροπή του Συμποσίου απαρτίζεται από τον Πρόεδρο του Κοινοτικού Συμβουλίου Πισσουρίου και τον Κοινοτικό Γραμματέα καθώς και από τον Πρόεδρο, Γραμματέα και Μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου Συνδέσμου Αποδήμων και Φίλων Πισσουρίου (Σ.Α.Φ):

- **Λάζαρος Λαζάρου** – Πρόεδρος Κοινοτικού Συμβουλίου Πισσουρίου
- **Νίκη Γεωργίου Περικλέους** – Πρόεδρος ΣΑΦ Πισσουρίου
- **Μάρκος Φουτάς** – Κοινοτικός Σύμβουλος
- **Σταμάτιος Γιαννουλάκης** – Βιβλιοθηκονόμος ΤΕ.ΠΑ.Κ και Υποψήφιος Διδάκτωρ
- **Ραφαήλ Σοφοκλέους** – Υποψήφιος Διδάκτωρ
- **Άνθιμος Μεττούρης** – Γραμματέας ΣΑΦ Πισσουρίου
- **Μάριος Κουκλής** - Μέλος Δ.Σ. Σ.Α.Φ Πισσουρίου
- **Τρύφωνας Τρύφωνος** - Μέλος Δ.Σ. ΣΑΦ Πισσουρίου
- **Έφη Τρύφωνος Σκουφαρίδη** - Μέλος Δ.Σ. ΣΑΦ Πισσουρίου

Επιστημονική Επιτροπή Συμποσίου

Η Επιστημονική Επιτροπή του Συμποσίου απαρτίζεται από ειδικούς Πανεπιστημιακούς από Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα σε Κύπρο και Ελλάδα στα διάφορα πεδία μελέτης:

- Δρ. Στυλιανός Παπαθανασόπουλος – Καθηγητής (Ε.Κ.Π. Α)
- Δρ. Γιώργος Πλειός – Καθηγητής (ΕΚΠΑ)
- Δρ. Αντώνης Σκαμνάκης – Αναπληρωτής Καθηγητής (Α.Π.Θ)
- Δρ. Αγγελική Γαζή - Επίκουρη Καθηγήτρια (Πάντειο Πανεπιστήμιο)
- Δρ. Ιωάννα Κωσταρέλα – Επίκουρη Καθηγήτρια (Α.Π.Θ)
- Μαίρη Παρθύμου - Υποψήφια Διδάκτωρ Νεότερη και Σύγχρονη ιστορία (Πάντειο Πανεπιστήμιο)
- Δρ. Ευριπίδης Αντωνιάδης – Διδάκτωρ Μέσων Ενημέρωσης (ΤΕ.ΠΑ.Κ)
- Μαρία Τσιέλεπου – Υποψήφια Διδάκτωρ Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών (Π.Κ)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Χαιρετισμός Προέδρου Συνδέσμου Αποδήμων και Φίλων Πισσουρίου κ. Νίκης Γεωργίου Περικλέους	11
Χαιρετισμός Αναπληρωτή Προέδρου Κοινοτικού Συμβουλίου Πισσουρίου κου Ανδρέα Φιλίππου	13
Χαιρετισμός εκ μέρους του Τμήματος Επικοινωνίας και Σπουδών Διαδικτύου του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου Δρος Νίκου Τσαπατσούλη	16
Χαιρετισμός Πρύτανη Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου Καθηγητή Παναγιώτη Ζαφείρη	17
Χαιρετισμός Θανάση Νασιακόπουλου Δήμαρχος αδελφοποιημένου Δήμου Κιλελέρ	18
Εισαγωγή	21
Ο προεπαναστατικός Τύπος της ελληνικής διασποράς και οι εφημερίδες κατά την διάρκεια της εθνικοαπελευθερωτικής επανάστασης του 1821 .	23
Η γένεση του πολεμικού ρεπορτάζ και η ελληνική επανάσταση του 1821	39
Χαράλαμπος Μάλης. Ο σημαντικότερος Κύπριος αγωνιστής του 1821 ...	61
Η Κύπρος στην Επανάσταση του 1821	77
Η αντίσταση των Πισσουριωτών στην εγκληματική συμμορία των Χασαμπουλίων. Η μάχη στον Τράπεζο.	93
Η Επανάσταση του 1821 μέσα από τη ματιά του Παλαιών Πατρών Γερμανού: Μια μελέτη των Απομνημονευμάτων του	99
Η εκατονταετηρίδα θανάτου του Λόρδου Βύρωνα και οι βυρωνικοί εορτασμοί στην Κύπρο	115
Ο εορτασμός της 25ης Μαρτίου στην Πάφο, 1878-1931	121
Ο Ρόλος των Εθνικών Συμβόλων στην Ελληνική Επανάσταση: Η Σημαία του Σώματος Κυπρίων Εθελοντών στην Επανάσταση του 1821.	131
200 Χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση - Ιστορία και Γεωπολιτική «Η απόσταση Κύπρου-Αθήνας 1202 π.Χ. - 2021 μ.Χ.» Κηφέας, Κίμων, Κανάρης, Κομπόκης, Καντούνας, Καραμανλής, Κύρρης	149
Η εικόνα της Κύπρου και των περιπετειών της κατά το 1821 μέσα στα περί της Ελληνικής Επανάστασης ιστορικά συγγράμματα των αγωνιστών και λογίων Σπυρίδωνος Τρικούπη, Ιωάννη Φιλήμονος, και Λάμπρου Κουτσονίκα: πηγές, προσεγγίσεις, αξιοπιστία, κληρονομιά	155

Το Αγροτικό Ζήτημα στην Θεσσαλία πριν και μετά την απελευθέρωση της από τους Τούρκους το 1881	167
Οι προκαθήμενοι στο πηδάλιο της Εκκλησίας της Κύπρου πριν και μετά τον εθνομάρτυρα Κυπριανό	187
Η συμβολή των Μαρκίδων Πούλιου στον αγώνα για την ελληνική ανεξαρτησία	207
Οι γυναίκες το 1821: Γυναικεία συμμετοχή και δράση στην Επανάσταση και τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας	217
Συμπεράσματα Γ' Επιστημονικού Συνεδρίου	225
Φωτογραφικά στιγμιότυπα από το Συμπόσιο	229
Ευρετήριο Συγγραφέων	235

Χαιρετισμός Προέδρου Συνδέσμου Αποδήμων και Φίλων Πισσουρίου κ. Νίκης Γεωργίου Περικλέους

Μαζευτήκαμε σήμερα εδώ για να τιμήσουμε τα «Διακόσια Χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση και την συμβολή της Κύπρου στην Εθνική Παλιγγενεσία» αλλά και την 90η επέτειο από την εξέγερση των Οκτωβριανών του 1931 στην κοινότητα μας. Φέτος στο πλαίσιο των δράσεων του ο Σύνδεσμος Αποδήμων και Φίλων Πισσουρίου σε συνεργασία με την Σχολή Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου και το Κοινοτικό Συμβούλιο Πισσουρίου οργανώνουν το Γ' Επιστημονικό Συμπόσιο Πισσουρίου. Ο εορτασμός των Διακοσίων ετών από την Ελληνική Επανάσταση του 1821 ευρίσκεται ήδη στο επίκεντρο των συζητήσεων και του δημοσίου διαλόγου σε Ελλάδα και Κύπρο αντίστοιχα. Πρόκειται για ένα γεγονός μεγίστης σημασίας όχι μόνο για τους Έλληνες αλλά για όλα τα έθνη, αφού το ελληνικό έθνος ήταν το πρώτο έθνος στην ιστορία της ανθρωπότητας που σήκωσε το ανάστημα του σε μία αυτοκρατορία και την πολέμησε χωρίς οργανωμένο στρατό και πέτυχε την εθνική ανεξαρτησία του. Η Επανάσταση του 1821 έδωσε στο μακραίωνα Ελληνικό έθνος ένα κράτος και το εισήγαγε στην οικογένεια των εθνικών κρατών. Η έκβαση της Επανάστασης, όπως και κάθε αιματηρής επανάστασης δεν φτάνει πάντα πλήρως στο επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Πολιτικά ο Αγώνας δεν μπόρεσε να πετύχει τους δημοκρατικούς στόχους, αλλά η εθνική ανεξαρτησία ήταν γεγονός.

Το Γ' Επιστημονικό Συμπόσιο Πισσουρίου έχει στόχο την ανάδειξη του αγώνα των Ελλήνων κατά της σκλαβιάς η οποία δυστυχώς εδώ και 48 χρόνια συνεχίζει να υπάρχει στην Κύπρο από την Τουρκία. Είναι η ανοιχτή, διεπιστημονική και πολύπλευρη συζήτηση προβληματισμών που προκύπτουν από τις θεματικές ενότητες καθώς και το άνοιγμα στο κοινό, το οποίο προσκαλείτε να συζητήσει και να έρθει σε επαφή με ενδιαφέρουσες ερευνητικές δράσεις ακαδημαϊκών, μελετητών, ερευνητών, υποψήφιων διδακτόρων κλπ.

Μεγάλη μου παράλειψη θα ήταν να μην ευχαριστήσω όλους τους σύνεδρους ακαδημαϊκούς, ερευνητές, μελετητές, υποψήφιους διδάκτορες που ήρθαν από την Ελλάδα (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Κρήτη, Κιλελέρ, Βελεστίνο Μαγνησίας), από το Πανεπιστήμιο Κύπρου και το Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου και το Πανεπιστήμιο Νεάπολης της Πάφου, από την ελεύθερη περιοχή της Αμμοχώστου, τον Πρύτανη του ΤΕΠΑΚ Καθηγητή Παναγιώτη Ζαφείρη, το Καθηγητή της Σχολής Επικοινωνίας και ΜΜΕ Δρ. Νικόλα Τσαπατσούλη και τον Αντιπεριφερειάρχη Κρήτης στον τομέα Μεταφορών και Επικοινωνιών κύριο Κώστα Γύπαρη

αλλά και τους φοιτητές του Τμήματος Επικοινωνίας και Σπουδών Διαδικτύου του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Ευχαριστούμε θερμά της Επιτροπή Εορτασμών Κύπρου 1821-2021 αφού το Γ΄ Επιστημονικό Συμπόσιο Πισσουρίου τελείται υπό την αιγίδα της Επιτροπής του Υπουργείου Παιδείας, Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νεολαίας της Κυπριακής Δημοκρατίας για τους εορτασμούς για τα 200 χρόνια από την Παλιγγενεσία και την Επανάσταση του 1821, το Κοινοτικό Συμβούλιο Πισσουρίου, την Επιστημονική Επιτροπή αλλά και την Οργανωτική Ομάδα του Συμποσίου για την άψογη τους εργασία, το χορηγό επικοινωνίας Pissouri Chariandry Radio, το κατάλυμα Chariandry Court και την εταιρία My Telco του κυρίου Μάρκου Φουτά, τα Μέλη του Συνδέσμου Αποδήμων και Φίλων Πισσουρίου, τον χορευτικό Όμιλο Νόστο Πισσουρίου, το café Panorama, το Athos Midway Restaurant και όλους του συγχωριανούς που αγκάλιασαν με μεγάλο ενθουσιασμό την επιστημονική μας συνάντηση.

Σε πολύ λίγο με την βοήθεια της «ακαδημαϊκής μηχανής του χρόνου» θα αναβιώσουμε και θα τιμήσουμε το κεντρικό θέμα του συμποσίου μας που είναι ««Διακόσια Χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση και η συμβολή της Κύπρου στην Εθνική Παλιγγενεσία».

Τελειώνω αυτόν τον σύντομο χαιρετισμό με μια επισήμανση για τις κρίσιμες μέρες που περνά ο Ελληνισμός. «Οι κατώτεροι επαναστατούν για να γίνουν ίσοι με όλους, και οι ίσοι για να γίνουν ανώτεροι. Αυτή είναι η νοοτροπία που δημιουργεί τις επαναστάσεις» (Αριστοτέλης).

Σας ευχαριστώ πολύ για την προσοχής σας και σας ευχόμαστε

«Καλές Εργασίες».

Νίκη Γεωργίου Περικλέους
Πρόεδρος ΣΑΦ Πισσουρίου
22 Οκτωβρίου 2021

Χαιρετισμός Αναπληρωτή Προέδρου Κοινοτικού Συμβουλίου Πισσουρίου και Ανδρέα Φιλίππου

Με ιδιαίτερη περηφάνια απευθύνω χαιρετισμό στο πλαίσιο της έναρξης των εργασιών του Γ' Επιστημονικού Συμποσίου Πισσουρίου που διοργανώνει ο Σύνδεσμος Αποδήμων και Φίλων Πισσουρίου σε συνεργασία με την Σχολή Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου και το Κοινοτικό Συμβούλιο Πισσουρίου με θέμα: «Διακόσια Χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση και η συμβολή της Κύπρου στην Εθνική Παλιγγενεσία».

Για την κορυφαία εθνική μας εξέγερση υποκλινόμαστε με ιδιαίτερη περηφάνια και συγκίνηση προς ένα επικό παλλαϊκό ξεσηκωμό όπου οι Έλληνες κατάφεραν να κερδίσουν την εθνική τους ανεξαρτησία και ελευθερία, μετά από μια μακρά περίοδο δουλείας. Τιμώντας τον αγώνα του 1821, γιορτάζουμε και τιμούμε τα γεγονότα, κυρίως, όμως, τα διδάγματά της. Τιμούμε τον ηρωισμό των αγωνιστών και τη θυσία τους, αλλά και τις αξίες και τα ιδανικά που τους ενέπνευσαν να αφιερώσουν το υπέρτατο αγαθό, τη ζωή τους. Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 ήταν τρανό παράδειγμα της αγάπης για την ελευθερία και της αγωνιστικότητας του ελληνικού λαού. Ενός λαού, που είχε επίγνωση της βαριάς εθνικής κληρονομιάς του και ήθελε με κάθε τρόπο να αποτινάξει τον τουρκικό ζυγό που τον έπνιγε. Γι' αυτό, αψηφώντας κάθε κίνδυνο, επιδόθηκε σ' έναν αγώνα άνισο και τιτάνιο, όμοιο του οποίου δεν είναι εύκολο να καταγράψει η ιστορία των λαών. Τετρακόσια ολόκληρα χρόνια το ένδοξο ελληνικό έθνος, που στο παρελθόν ήταν ο φωτοδότης της ανθρωπότητας, έζησε κάτω από το ζυγό ενός ανελέητου και βάνανου κατακτητή. Βασανίστηκε, υπέφερε, αλλά δεν έχασε στιγμή την ελπίδα και την προσδοκία της εθνικής του αποκατάστασης. Η ψυχή του Έλληνα δεν υποδουλώθηκε και το πνεύμα του δε λύγισε ποτέ. Η 25η Μαρτίου 1821 παραμένει η κορυφαία στιγμή της νεότερης ιστορίας του ελληνικού έθνους, αφού σήμανε την παλιγγενεσία του. Εκείνη την άνοιξη οι λίγοι και ανίσχυροι ραγιάδες, μη αντέχοντας άλλο τη σκλαβιά τεσσάρων αιώνων, με ελάχιστα μέσα στη διάθεσή τους, τα έβαλαν με την πανίσχυρη Οθωμανική αυτοκρατορία. Ύψωσαν το λάβαρο της Επανάστασης, βροντοφώναξαν «Ελευθερία ή Θάνατος» κι έγραψαν με το αίμα τους την απαρχή της ιστορίας της νεότερης Ελλάδας. Ο Κολοκοτρώνης, που κάθε του λέξη του ήταν απόφθεγμα και κάθε πράξη του ηρωισμός, ήταν βέβαιος πως η Ελλάδα θα ελευθερωθεί, αφού «ο Θεός υπέγραψε τη λευτεριά της και δεν παίρνει πίσω την υπογραφή του». Αυτή η βεβαιότητα δίνει φτερά στους οπλαρχηγούς της Πελοποννήσου και οι επιτυχίες

τους στα πρώτα χρόνια –Τρίπολη, Βαλτέτσι, Δερβενάκια – στεριώνουν την Επανάσταση. Ο Παπαφλέσσας, που το Μανιάκι έχει να διηγείται την παλικαριά του, την οποία θαύμασε και ο ίδιος ο Ιμπραήμ, ο Μιαούλης κι ο Κανάρης με τα μπουρλότα τους, που έσπερναν την καταστροφή στον εχθρικό στόλο κι ο Καραϊσκάκης με τη σοφή υποθήκη του «εγώ πεθαίνω, όμως εσείς να είστε μονοιασμένοι και να βαστήξετε την πατρίδα». Με το ίδιο πνεύμα ξεχωρίζουν γυναικείες μορφές, όπως η Μαντώ Μαυρογένους, η Μπουμπουλίνα, η Τζαβέλαινα, που έδωσαν ηρωικό το παρόν τους στη μεγάλη κλήση και δόξασαν τη χώρα που τις γέννησε. Οι περιφρονημένοι ραγιαδες, επώνυμοι και ανώνυμοι, νικούν την ανθρώπινη φύση τους και γράφουν ιστορία, όπως αυτή που γράφτηκε στο Μεσολόγγι. Πέλαγο η δύναμη του εχθρού, μα η θέλησή τους βράχος, όπως διαπιστώνει ο εθνικός μας ποιητής Διονύσιος Σολωμός για τους Ελεύθερους Πολιορκημένους του Μεσολογγίου.

Η Κύπρος είχε τη δική της σημαντική συμβολή στον αγώνα. Ανταποκρίθηκε στις εκκλήσεις της Φιλικής Εταιρείας για την προετοιμασία του αγώνα, ενώ σύμφωνα με επίσημα αρχεία, χίλιοι περίπου Κύπριοι είχαν συμμετάσχει σε διάφορες μάχες της επανάστασης. Στην ίδια την Κύπρο, η αντίδραση των Τούρκων ήταν σκληρή και απάνθρωπη. Με τον απαγχονισμό του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού και άλλων ιερωμένων, όπως και τις σφαγές πολλών προυχόντων και δημογερόντων, με λεηλασίες, δημεύσεις περιουσιών και άλλες μορφές καταπίεσης, η Κύπρος πλήρωσε βαρύ τίμημα και οι Τούρκοι δεν άφησαν να εκδηλωθεί άλλη επαναστατική κίνηση.

Όμως η φλόγα της ελευθερίας έκαιγε τις καρδιές των Ελλήνων της Κύπρου, μέχρι που 90 χρόνια μετά από το έπος του '21 ξέσπασε η εξέγερση των Οκτωβριανών του 1931. Στην εξέγερση αυτή, σαν σήμερα πριν 90 χρόνια εναντίον στην βαριά φορομπηχτική και καταπιεστική πολιτική των Άγγλων σημαντική, όπως πάντα, ήταν και η συμβολή των Πισσουρκιωτών αλλά και των πνευματικών και πολιτικών και θρησκευτικών ηγετών τους με επικεφαλής τον εθνεγέρτη Μητροπολίτη Κιτίου Νικόδημο Μυλωνά. Πρωταγωνιστές της εξέγερσης στο Πισσούρι το 1931 ήταν δυο σπουδαίοι άνδρες της εποχής εκείνης: Ο τότε Βουλευτής Χριστόδουλος Γαλατόπουλος και ο λόγιος διδάσκαλος και ισχυρός παράγοντας της Κοινότητας Πισσουριού Ιωάννης Ερωτόκριτος. Εκείνη την φλογερή περίοδο, στα Οκτωβριανά του 1931 ο Χριστόδουλος Γαλατόπουλος βρέθηκε συμπτωματικά στη Λεμεσό, όταν οι Βρετανοί άνοιξαν πυρ εναντίον των διαδηλωτών, αλλά και στο Πισσούρι, τη στιγμή που οι κάτοικοι κατέστρεφαν τον Αστυνομικό Σταθμό, όπου ύψωσαν την ελληνική σημαία. Ο Γαλατόπουλος ήταν ο μόνος Κύπριος πολιτικός που παρέμεινε στις μεσαιωνικές Κεντρικές Φυλακές Λευκωσίας για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα. Του επιβλήθηκε ποινή τεσσάρων χρόνων φυλάκισης για την παρουσία και τη «στασιαστική» ομιλία

του στο Πισσούρι. Μαζί του καταδικάσθηκαν από το έκτακτο κακουργιοδικείο Λεμεσού 21 Πισσουρκιώτες αγωνιστές και ο Δήμαρχος Πάφου Χριστόδουλος Γαλατόπουλος για αρπαγή του αστυνομικού σταθμού και τον εμπρησμό του Τελωνείου, της αλαταποθήκης και του φυλακίου του Τελωνείου Πισσουρίου. (Ελευθερία, 16 Δεκεμβρίου 1931).

Ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας του '21 και η εθνική εξέγερση των Οκτωβριανών του 1931 διδάσκουν ότι ενωμένες οι δυνάμεις ενός λαού μπορούν πολύ πιο εύκολα και αποτελεσματικά να επιτύχουν τους στόχους τους. Μακριά από ακραίες εξάρσεις, που καμιά σχέση δεν έχουν με τον αγνό πατριωτισμό, θα συνεχίσουμε να αγωνιζόμαστε μέχρι την τελική δικαίωση.

Αναλογιζόμενοι σήμερα τις δικές μας ευθύνες, δεν έχουμε παρά να βαδίσουμε στο δρόμο που εκείνοι χάραξαν με τελικό και αδιαπραγμάτετο προορισμό μας την ελευθερία, την ενότητα και την εδαφική ακεραιότητα της πατρίδας μας. Με εφόδια μας την ποθούμενη ενότητα και την ομοψυχία, οφείλουμε να συνεχίσουμε τον αγώνα μας για τη διεκδίκηση της εθνικής μας αξιοπρέπειας και των απaráγραπτων δικαιωμάτων του λαού μας που βάνανυσα παραβιάζονται από τη βία και την αλαζονεία της τουρκικής κατοχής. Η αγωνιστικότητα, η πίστη προς τα δίκαια μας, η συστράτευση, η ενότητα, ο παραμερισμός των παθών και των μικροτήτων, και η απαίτηση όπως υπεράνω όλων να τίθεται το εθνικό συμφέρον, είναι οι προϋποθέσεις που μπορούν να μας οδηγήσουν σε πολύ καλύτερες ημέρες και η Κύπρος να μετατραπεί σε τόπο ειρήνης, δημοκρατίας, ασφάλειας και ευημερίας για όλους τους νόμιμους κατοίκους της. Έτσι μπορούμε να φανούμε αντάξιοι των προσδοκιών του ηρώων μας και να δικαιώσουμε τη θυσία τους.

Σας ευχαριστώ πολύ για την προσοχής σας και σας ευχόμαστε: «Καλές Εργασίες».

Με αυτά κατά νουν και με την ευχή για καλή επιτυχία στο συμπόσιο σας, προσβλέπουμε σε γόνιμες εισηγήσεις και συζητήσεις. Είμαι πεπεισμένος πως οι επιστήμες, που φιλοδοξεί να υπηρετήσει αυτό το Συμπόσιο, θα εμπλουτιστούν τα μέγιστα.

Ανδρέας Φιλίππου
Αναπληρωτής Πρόεδρος
Κ.Σ. Πισσουρίου
22 Οκτωβρίου 2021

Χαιρετισμός εκ μέρους του Τμήματος Επικοινωνίας και Σπουδών Διαδικτύου του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου Δρος Νίκου Τσαπατσούλη

Με ιδιαίτερη χαρά χαιρετίζω το Γ' Επιστημονικό Συμπόσιο Πισσουρίου σε ένα από τα πιο ιστορικά μέρη στην Κύπρο.

Το Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου και ειδικότερα το Τμήμα Επικοινωνίας και Σπουδών Διαδικτύου θεωρούν ότι η επιστημονική γνώση είναι σημαντικό να διαχέεται στην κοινωνία και να μην περιορίζεται στα ερευνητικά και ακαδημαϊκά ινστιτούτα. Επομένως είμαστε υπερήφανοι για τέτοιου είδους εκδηλώσεις τις οποίες παροτρύνουμε και υποστηρίζουμε. Σ' αυτό το πλαίσιο εκτιμούμε βαθιά την πρωτοβουλία του Συνδέσμου Αποδήμων και Φίλων Πισσουρίου, το Κοινοτικό Συμβούλιο Πισσουρίου και το στενό μου φίλο και συνάδελφο Δρ. Αντωνιάδη που είναι η ψυχή αυτής της εκδήλωσης.

Το θέμα του συμποσίου σχετίζεται με την εξέγερση του 1821 ωστόσο χρειάζεται να τονιστεί ότι το Πισσούρι αποτελεί ιστορικό μέρος καθώς η μάχη ενάντια της Βρετανικής αποικιοκρατίας ξεκίνησε το 1931. Χωρίς τη φυσική ελευθερία και ανεξαρτησία δεν θα μπορούσαμε να συζητήσουμε για μέσα μαζικής ενημέρωσης και δημοκρατία.

Δεν είμαι ειδικός σχετικά με το θέμα του συμποσίου, έτσι μπορώ να εκφράσω την άποψη μου ως συμμετέχοντας και ως ακαδημαϊκός. Παρ' όλα αυτά, αναμένω να δω εποικοδομητικές συζητήσεις και ελπίζω αυτή η επιστημονική εκδήλωση να πραγματοποιείται σε ετήσια ή διετή βάση που θα ενταχθεί στις επιστημονικές σας ατζέντες. Εύχομαι καλές εργασίες.

Δρ. Νίκος Τσαπατσούλης Καθηγητής
Τμήμα Επικοινωνίας και Σπουδών Διαδικτύου
ΤΕΠΑΚ

22 Οκτωβρίου 2021

Χαιρετισμός Πρύτανη Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου Καθηγήτῆ Παναγιώτῃ Ζαφείρῃ

Εἶναι με ιδιαίτερη χαρά που βρίσκομαι σήμερα στην όμορφη κοινότητα του Πισσουρίου για να χαιρετίσω την έναρξη του Γ' Επιστημονικού Συμπόσιου.

Το επιστημονικό συμπόσιο αποτελεί μια πετυχημένη πολιτιστική πρωτοβουλία που συμβάλλει πρώτιστα στην εμβάθυνση του δημόσιου διαλόγου την προαγωγή της επιστήμης και της ιστορικής γνώσης.

Το Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου διαχρονικά συμμετέχει, στηρίζει και αλληλεπιδρά με την κοινωνία ευρύτερα με στόχο, σε αυτή την περίπτωση την επιστημονική και πολιτιστική αναβάθμιση της χώρας μας.

Έχω δει με ιδιαίτερο ενδιαφέρον το πρόγραμμα των εισηγήσεων και έχω διαπιστώσει ότι η πλούσια συμμετοχή ακαδημαϊκών, ερευνητών, υποψηφίων Διδασκτόρων και μελετητών, θα προσφέρει μια πολύπλευρη θεώρηση στη συμβολή της Κύπρου στο μεγάλο ιστορικό γεγονός της Ελληνικής Επανάστασης του 1821.

Θα ήθελα να συγχαρώ τους συνδιοργανωτές, ειδικότερα την Οργανωτική Επιτροπή για τη συμβολή τους στην αποτελεσματική υλοποίηση της φετινής διοργάνωσης. Θερμές ευχαριστίες απευθύνω προσωπικά στον Δρ. Ευριπίδη Αντωνιάδη για τη μεγάλη του συνεισφορά στη διοργάνωση του συμποσίου.

Εύχομαι κάθε επιτυχία στις εργασίες του συνεδρίου..

Παναγιώτῃς Ζαφείρῃς
Πρύτανης ΤΕΠΑΚ
22 Οκτωβρίου 2021

Χαιρετισμός Θανάση Νασιακόπουλου Δήμαρχος αδελφοποιημένου Δήμου Κιλελέρ

Είναι μεγάλη τιμή για το Δήμο Κιλελέρ η συμμετοχή του στο 3ο Επιστημονικό Συμπόσιο Πισσουρίου με θέμα: «Διακόσια Χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση και η συμβολή της Κύπρου στην Εθνική Παλιγγενεσία» και στο οποίο ο Δήμος Κιλελέρ συμμετέχει με εισήγηση που έχει ως θέμα «Το Αγροτικό Ζήτημα στην Θεσσαλία πριν και μετά την απελευθέρωση της από τους Τούρκους το 1881».

Φέτος γιορτάζουμε με μεγαλοπρέπεια τα 200 χρόνια από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 η οποία αποτίναξε τον τουρκικό ζυγό. Οφείλουμε να γνωρίζουμε ότι η συμμετοχή της Κύπρου στον αγώνα ήταν μεγάλη, όπως και σε όλους τους εθνικούς αγώνες. Κύπριοι εθελοντές πολέμησαν με τον Ιερό Λόχο στις μάχες του Δραγατσανίου και της Μονής Σέκου, ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός μυήθηκε στην Φιλική Εταιρεία από το 1818 και είχε αλληλογραφία με τον Αλέξανδρο Υψηλάντη. Χίλιοι Κύπριοι αγωνιστές πολέμησαν στο πλευρό των Ελλήνων στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ειδικά της κοινής δράσης Θεσσαλών και Κυπρίων αποτελεί η προεπαναστατική συμμετοχή του Κύπριου λόγιου Ιωάννη Καρατζά στο πλευρό του Θεσσαλού Ρήγα Φεραίου με τον οποίο θυσιάστηκαν μαζί για την απελευθέρωση της Ελλάδας. Πολλοί άλλοι συνέδραμαν εκποιώντας περιουσιακά στοιχεία τα οποία διέθεσαν για τη νίκη της επανάστασης. Ελληνικά πλοία απέπλεαν από Κυπριακά λιμάνια γεμάτα προμήθειες για τους επαναστατημένους Έλληνες αδελφούς. Σήμερα 200 χρόνια μετά, χρέος μας είναι να πούμε ένα μεγάλο ευχαριστώ στη Μεγαλόνησο.

Φέτος συμπληρώνονται επίσης 140 χρόνια από την απελευθέρωση της Θεσσαλίας. Στις 2 Ιουλίου 1881 υπογράφηκε στην Κωνσταντινούπολη η σχετική συμφωνία. Η προσάρτηση της Θεσσαλίας ήταν ιδιαίτερα σημαντική, αφού πέρα από τις εύφορες πεδιάδες, ήταν η πρώτη φορά που το ελληνικό κράτος επεκτάθηκε ύστερα από 50 χρόνια. Η Λάρισα και τα χωριά του Δήμου Κιλελέρ απελευθερώθηκαν την 31η Αυγούστου.

Βέβαια δεν ξεχνούμε ότι 90 χρόνια πριν, το 1931, ο λαός της Κύπρου εξεγείρεται κατά του Βρετανικού αποικιακού καθεστώτος το οποίο συνεχίζοντας τη στυγνή και αντιδημοκρατική πολιτική επιβάλλει επιπρόσθετη βαριά φορολογία στον Κυπριακό λαό που ζούσε υπό συνθήκες ακραίας οικονομικής ανέχειας. Αυτό προκάλεσε μεγάλες διαδηλώσεις πρωτόγνωρες για τη Κύπρο οι οποίες

σηματοδότησαν τη διάθεση του Κυπριακού Λαού να αποτινάξει το επάρατο καθεστώς της αποικιοκρατίας.

Τρεις ημερομηνίες σταθμοί, χαραγμένες στη συλλογική μνήμη Ελλήνων και Κυπρίων. Τρεις ημερομηνίες που δεν πρέπει να έχουν μόνο ιστορική αξία. Πρέπει το μήνυμα που εκπέμπουν να μεταλαμπαδευτεί σε όλους μας, μα κυρίως στους σημερινούς νέους, να γίνει κτήμα τους και να λειτουργεί σαν κατευθυντήρια γραμμή στη χάραξη της προσωπικής τους ζωής και της κοσμοθεωρίας τους.

Κυρίες και κύριοι σύνεδροι, τέτοια Συμπόσια, όπως αυτό που έχω την τιμή να χαιρετίζω, ενδυναμώνουν την ιστορική μνήμη και τα συμπεράσματα που θα εξαχθούν είμαι βέβαιος ότι θα αποτελέσουν σημαντική παρακαταθήκη για τις επόμενες γενιές.

Εύχομαι ολόψυχα επιτυχία στις εργασίες σας.

Αθανάσιος Νασιακόπουλος
Δήμαρχος Κιλελέρ
22 Οκτωβρίου 2021

Εισαγωγή

Ο Σύνδεσμος Αποδήμων και Φίλων Πισσουρίου σε συνεργασία με το Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου και το Κοινοτικό Συμβούλιο Πισσουρίου ανακοινώνει στην Επιστημονική κοινότητα την οργάνωση του Γ' Επιστημονικού Συμποσίου με κεντρικό θέμα: «Διακόσια Χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση και η συμβολή της Κύπρου στην Εθνική Παλιγγενεσία» στις 22-23 Οκτωβρίου 2021, στην κοινότητα Πισσουρίου στην Κύπρο.

Ως γνωστό το Γ' Επιστημονικό Συμπόσιο Πισσουρίου εντάσσεται στο πλαίσιο των εορτασμών της εθνικής εξέγερσης των Οκτωβριανών του 1931 και το θέμα που πραγματεύεται είναι αφιερωμένο στα Διακόσια χρόνια από τον Εθνικό ξεσηκωμό.

Στόχος του Επιστημονικού Συμποσίου είναι η καλύτερη κατανόηση της Επανάστασης του 1821, η ανάδειξη της παγκόσμιας σημασίας της, η συμβολή της Κύπρου στην Ελληνική επανάσταση, ο ρόλος της εκκλησίας, το πώς επηρέασε τον υπόλοιπο κόσμο αλλά και το πώς επηρεάστηκε από αυτόν. Γι' αυτό και η Ελληνική Επανάσταση θεωρείτε ένα καθοριστικής σημασίας γεγονός. Σηματοδότησε την πρωιμότερη έκφραση του πόθου και της ελπίδας για την ελευθερία που θα πυροδοτούσε μια διαδικασία αναβίωσης και μεταλαμπάδευσης των φιλελεύθερων ιδεών σε παγκόσμια κλίμακα.

Το Γ' Επιστημονικό Συμπόσιο Πισσουρίου τελείται υπό την αιγίδα της Επιτροπής Εορτασμών Κύπρου 1821-2021 του Υπουργείου Παιδείας, Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νεολαίας της Κυπριακής Δημοκρατίας και χορηγός επικοινωνίας είναι το Pissouri Chariandry Radio. Το Συμπόσιο στηρίζουν, το τουριστικό κατάλυμα Chariandry Court η εταιρεία My Telco Ltd.

Ο προεπαναστατικός Τύπος της ελληνικής διασποράς και οι εφημερίδες κατά την διάρκεια της εθνοαπελευθερωτικής επανάστασης του 1821

Αντώνης Σκαμνάκης

Αναπληρωτής Καθηγητής

Τμήμα Δημοσιογραφίας & ΜΜΕ

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Επικοινωνία: askamnak@jour.auth.gr

Λέξεις κλειδιά: *Προεπαναστατικός Τύπος, Ελληνική Διασπορά*

Τα πρώτα ελληνικά έντυπα, τα οποία εκδίδονται στη Βιέννη, στο Παρίσι και στο Λονδίνο, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο εφόσον συμβάλουν στη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας και μίας ελληνικής πολιτισμικής και ιστορικής ταυτότητας. Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος αποτελεί ένα αποδεικτικό της ύπαρξης μίας ελληνικής αστικής τάξης και διανοήσης, η οποία σύμφωνα με τον Μουζέλη διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης και του επαναστατικού πνεύματος της εποχής (Μουζέλης 1978: 31).

Το στοιχείο αυτό είναι, όπως έχει ήδη ειπωθεί, απαραίτητη προϋπόθεση για τη μετέπειτα εθνοαπελευθερωτική επανάσταση και τη διαμόρφωση του σύγχρονου ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη και την εμφάνιση των πρώτων ελληνικών εφημερίδων φαίνεται ότι είχαν τα πολυάριθμα τυπογραφεία, τα οποία βρίσκονταν υπό την ιδιοκτησία ή και τη διαχείριση των Ελλήνων της διασποράς (Λαΐος 1961; Σκιαδάς 1976).

Πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι οι πρώτες ελληνικές εφημερίδες αντιμετώπιζαν την αυστηρή λογοκρισία, ιδιαίτερα των αυστριακών αρχών, οι οποίες δεχόταν συχνά και τις διαμαρτυρίες της Υψηλής Πύλης.

Η πρώτη ελληνική εφημερίδα εκδόθηκε το 1784 στη Βιέννη από τον Ζακυνθινό Γεώργιο Βεντότη χωρίς να ήταν γνωστό έως πρόσφατα το όνομα του τίτλου εφόσον κανένα φύλλο της εν λόγω εφημερίδας δεν έχει διασωθεί. Σε σχετικά πρόσφατη έρευνα ο τίτλος της εφημερίδας φέρεται να ήταν *Ταχυδρόμος* (Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister 2009). Ως εκ τούτου ως έτος γένεσης του ελληνικού Τύπου θεωρείται το 1784.

Επισημαίνεται ότι οι παλαιότερες ιστορικές αναφορές (Μάγερ 1957: 9) θεωρούσαν, προφανώς λανθασμένα, ως πρώτη εκδοτική προσπάθεια την *Εφημερίς των αδελφών Μαρκίδων Πούλιου* η οποία εκδόθηκε τον Δεκέμβριο του 1790. Η έρευνα όμως του Γεώργιου Λαΐου στα αρχεία της Βιέννης οδήγησε σε μία αναθεώρηση σχετικά με την ιστορική αφετηρία του ελληνικού Τύπου με την ανακοίνωση αυτή να δημοσιεύεται στην περιοδική φιλολογική, λαογραφική και ιστορική έκδοση *Επτανησιακά Φύλλα* τον Νοέμβριο του 1958.

Οι αδελφοί Πούλιου συμμετείχαν στην ίδρυση Τυπογραφείου στη Βιέννη, υπήρξαν στενοί συνεργάτες του Ρήγα Φεραίου και κατάγονταν από τη Σιάτιστα.

Η *Εφημερίς* παύτηκε το 1798 από τις αυστριακές αρχές, αφενός εξαιτίας της εμπλοκής του Γεωργίου Πούλιου στους σχεδιασμούς για την εξέγερση στον ελλαδικό χώρο ενάντια στους Οθωμανούς (Καρυκόπουλος 1984: 24) και αφετέρου εξαιτίας της εκδοτικής τους δραστηριότητας που υποστήριζε τις επαναστατικές και ανατρεπτικές ιδέες του Ρήγα Φεραίου, όπως αυτές διατυπώθηκαν κυρίως στο Θούριο, ο οποίος εκτυπώθηκε στο Τυπογραφείο των αδελφών Μαρκίδων Πούλιου.

Τον Ιανουάριο του 1811 εκδίδεται στη Βιέννη ένα καθαρά φιλολογικό περιοδικό, ο *Ερμής ο Λόγιος*, με εμπνευστή τον Αδαμάντιο Κοραή, που αναθέτει την ευθύνη της έκδοσης στον Άνθιμο Γαζή, ο οποίος, εκτός από την ιδιότητά του ως αρχιμανδρίτης της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου στη Βιέννη, υπήρξε επίσης σημαντικός λόγιος και μέλος της Φιλικής Εταιρείας. Αργότερα την έκδοση του περιοδικού θα αναλάβει ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, επίσης σημαντικός λόγιος, ο οποίος μαζί με τον Κωνσταντίνο Κοκκινάκη θα συνεχίσουν την προσπάθεια με την οικονομική στήριξη ορισμένων Ελλήνων εμπόρων, όπως ο Ιωάννης Βαρβάκης.

Οι αυστριακές αρχές απαγόρευαν την κυκλοφορία του *Λόγιου Ερμή* και καταδίκασαν τον Κοκκινάκη σε πολυετή φυλάκιση, διότι όταν αυτές επέβαλαν τη δημοσίευση του αφορισμού του Αλέξανδρου Υψηλάντη από τον Πατριάρχη Γρηγόριο τον Ε', η εφημερίδα έβαλε τίτλο «Επαρακαλέσθη να δεχθώ το εφεξής ιδιαίτερον παράρτημα» που σήμαινε ότι «υποχρεώθηκα να δεχθώ το συνεχόμενο ιδιαίτερο παράρτημα» (Κουμαριανού 2003: 311). Έτσι ο *Ερμής ο Λόγιος* διέκοψε την κυκλοφορία του οριστικά τον Μάιο του 1821.

Οι εκδοτικές προσπάθειες των Ελλήνων της διασποράς συνεχίστηκαν με την έκδοση, το 1811, στη Βιέννη του εντύπου *Ειδήσεις διά τα Ανατολικά Μέρη* με εκδότη τον Ιωσήφ Χάλλ, στον οποίο φέρεται να έχει χορηγηθεί, από τις αυστριακές αρχές, το προνόμιο έκδοσης εφημερίδας. Πράγματι, όπως αναφέρει η Κουμαριανού, τον Ιανουάριο του 1805 ο Αυστριακός Ιωσήφ Φραγκίσκος Χαλλ, διευθυντής Λυκείου και λογοκριτής των ελληνικών βιβλίων, ζήτησε το “Προνόμιο”

για να εκδώσει ελληνική εφημερίδα, Προνόμιο που τελικά του παραχωρήθηκε τον Απρίλιο του 1807 με διάρκεια 25 έτη (Κουμαριανού 2003: 111-112).

Ο συντάκτης και ουσιαστικά συνεκδότης της εφημερίδας ήταν ο καταγόμενος από την Κοζάνη διδάσκαλος της ελληνικής κοινότητας της Βιέννης Ευφρόνιος Πόποβιτς. Η εφημερίδα *Ειδήσεις διά τα Ανατολικά Μέρη* σταμάτησε να εκδίδεται μετά από πέντε μήνες εξαιτίας κάποιων αδυναμιών του Ευφρόνιου Πόποβιτς να ανταποκριθεί στα εκδοτικά καθήκοντά του. Στο τεύχος 39 και 40 των *Ειδήσεων για τα Ανατολικά Μέρη* δημοσιεύεται προκήρυξη για την παραίτηση του Πόποβιτς, την ανάληψη καθηκόντων από νέο συντάκτη, του οποίου όμως το όνομα δεν αναφέρεται όπως δεν αναφέρεται και ο νέος τίτλος της εφημερίδας. Ο *Ελληνικός Τηλέγραφος* με υπότιτλο *περιοδική εφημερίς πολιτική, φιλολογική τε και εμπορική* αποτελεί επί της ουσίας εκδοτική συνέχεια της εφημερίδας *Ειδήσεις διά τα Ανατολικά Μέρη*.

Πάντως ο *Ελληνικός Τηλέγραφος* απευθύνεται στους «ομογενείς και φιλέλληνες», ενώ κάνει λόγο για «αύξηση των φώτων του έθνους και στην ευδαιμονία του ανθρώπινου βίου». Το κύριο αντικείμενο της εφημερίδας ήταν η παροχή πολιτικών ειδήσεων και διάφορες φιλολογικές αλλά και εμπορικές ειδήσεις. Άλλωστε όπως είναι γνωστό η Βιέννη υπήρξε το σημαντικότερο εμπορικό κέντρο της ανερχόμενης ελληνικής αστικής τάξης στον έλεγχο της οποίας βρισκόταν ολόκληρο σχεδόν το εμπόριο με τις ανατολικές και παραδουνάβιες περιοχές. Είναι χαρακτηριστικό ότι από τις 120 περίπου τράπεζες και εμπορικούς οίκους της Βιέννης οι 90 ανήκαν σε Έλληνες (Mastoridis 1999: 24).

Τον Πόποβιτς αντικατέστησε στη νέα πλέον εκδοτική πρωτοβουλία του *Ελληνικού Τηλέγραφου* ένας σημαντικός λόγιος, γλωσσομαθής και ανιψιός του Άνθιμου Γαζή, ο Δημήτριος Αλεξανδρίδης, που είχε γεννηθεί στον Τύρναβο. Ο Αλεξανδρίδης αποκτά, μετά τον θάνατο του Ιωσήφ Χαλλ, το "Προνόμιο" του εκδοτικού δικαιώματος της εφημερίδας και το 1817 προχωρά στην έκδοση ενός ανεξάρτητου περιοδικού, του Φιλολογικού Τηλέγραφου. Αφορμή στάθηκε η φιλολογική διαμάχη ανάμεσα στους «κοραϊστές» και στους «αρχαϊστές». Η εν λόγω έκδοση θα σταματήσει την κυκλοφορία της το 1821 (Σκαμνάκης 2020).

Το 1819 εκδίδεται, επίσης στη Βιέννη, από τον Αθανάσιο Σταγειρίτη το περιοδικό *Καλλιόπη*, το οποίο αντανakλούσε τις γλωσσολογικές συντηρητικές απόψεις του Παναγιώτη Κοδρικά και των «αρχαϊστών».

Το ίδιο έτος εκδόθηκαν τα περιοδικά *Μέλισσα* στο Παρίσι που εκφράζει προοδευτικές απόψεις και υποστηρίζει τον Κοραή, αλλά και τα έντυπα *Αθηνά* και το *Μουσείον*.

Στο Λονδίνο το *Ίρις* δεν μπόρεσε τελικά να εκδοθεί παρά τις προσπάθειες των Άγγλων φιλελλήνων και της ελληνικής κοινότητας της βρετανικής πρωτεύουσας.

Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος της διασποράς έχει σαφή λογοτεχνικά χαρακτηριστικά, γεγονός το οποίο υποδηλώνει τη γενικότερη πολιτιστική αναζήτηση της ελληνικής διανόησης και της ανερχόμενης αστικής τάξης, η οποία επηρεάζεται από τον ρομαντισμό και τις φιλελεύθερες ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης του 1789.

Πράγματι, όπως αναφέρει η Κουμαριανού, ο φιλολογικός σχεδόν Τύπος της δεκαετίας του 1811-1821 –ακόμη και στον *Ελληνικό Τηλέγραφο* υπάρχει διάσπαρτη άφθονη φιλολογική ύλη– αποτέλεσε «έκφραση των πνευματικών ενδιαφερόντων της ελληνικής λογιόσύνης και των ευρύτερων πολιτιστικών και κοινωνικών της επιδιώξεων στην εποχή της προετοιμασίας και της προπαρασκευής» (Κουμαριανού 1971: 10).

Ο φιλολογικός προσανατολισμός των ελληνικών εντύπων της προεπαναστατικής περιόδου δεν σχετίζεται μόνο με τις γενικότερες αναζητήσεις των πνευματικών ενδιαφερόντων των ελλήνων λογίων. Δεν ήταν αποτέλεσμα δηλαδή της γενικότερης πολιτισμικής αναζήτησης μίας πράγματι υπάρχουσας και ακμάζουσας ελληνικής διανόησης, όπως ορθώς αναφέρει η Κουμαριανού. Τα πρώτα έντυπα υπήρξαν ταυτόχρονα εργαλεία των ελληνόφωνων ελίτ, οι οποίες επιδίωκαν τη συγκρότηση ενός σύγχρονου εθνικού κράτους ως συνέπεια των γενικότερων ανακατατάξεων και του κοινωνικού και πολιτικού μετασχηματισμού. Το πέρασμα δηλαδή από την απολυταρχία στον πρώιμο αστικό φιλελευθερισμό. Άλλωστε το αυστριακό απολυταρχικό πολιτικό-κοινωνικό μόρφωμα δεν επέτρεπε την εμφάνιση και την ανάπτυξη σοβαρών διαφωνιών ή και τη διασπορά επαναστατικών απόψεων, οι οποίες κατά την περίοδο εκείνη θα συνεπικουρούσαν στην αποσύνθεση της Αυστριακής αυτοκρατορίας.

Ως εκ τούτου, οι ελληνικές εφημερίδες ήταν αναγκασμένες να προσανατολίσουν το περιεχόμενό τους σε μη πολιτικά θέματα, όπως ήταν η φιλολογία, ή και να αποκρύπτουν τον εθνικό και πολιτικό τους προσανατολισμό εξαιτίας της αυστηρής λογοκρισίας. Άλλωστε τα φιλοσοφικά ρεύματα σκέψης της εποχής είναι από τη φύση τους ανατρεπτικά και ενθαρρύνουν και τροφοδοτούν τα πολιτικά κινήματα ρήξης και ανατροπής.

Οι εφημερίδες κατά την διάρκεια της εθνικοαπελευθερωτικής επανάστασης

Κατά τη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης εκδίδονται στο ελλαδικό χώρο μία σειρά από εφημερίδες με πρωτοβουλία των φιλελλήνων και των οργανωμένων επαναστατικών κύκλων. Ο Διαμαντούρος αναφέρει ότι από τους θεσμούς του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, ο Τύπος είναι εκείνος που φέρει πιο καθαρά τη σφραγίδα των Ελλήνων εκσυγχρονιστών και των φιλελλήνων και ότι και οι πέντε εκδότες ήταν φιλελεύθεροι και συνταγματικοί (Διαμαντούρος 1972: 418).

Στη πραγματικότητα η έκδοση εφημερίδων κατά την επαναστατική περίοδο ήταν ιδίως ένα φιλελληνικό φαινόμενο (Αργυροπούλου 1970: 295), ενώ όπως θα δούμε παρακάτω τόσο ο Στάνχοπ (Leicester Stanhope) όσο και Ιωάννης Ιάκωβος Μάγερ (Johannes Jakob Mayer) είχαν έρθει σε σύγκρουση με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο και τους, κατά τον Διαμαντούρο, εκσυγχρονιστές. Για την περίπτωση του Παντελή Παντελή και της εφημερίδας του, αυτή ήταν όχι μόνο απλά ριζοσπαστική για την εποχή αλλά και σφόδρα αντίθετη στους φαναριώτες και τους προύχοντες.

Ανεξαρτήτως όσων προαναφέρθηκαν, η έκδοση των εφημερίδων της λεγόμενης επαναστατικής περιόδου έχει ως στόχο τη διάδοση των εθνικών ιδεών και τη νικηφόρα έκβαση της επανάστασης και υπό αυτή την έννοια ο προσανατολισμός και το περιεχόμενο των έντυπων της περιόδου αυτής είναι πολιτικός και στοχεύει στην επικράτηση του εθνικο-απελευθερωτικού αγώνα (Σκαμνάκης 2020).

Άλλωστε γνωστή είναι η φράση που χρησιμοποίησε σε επιστολή που έστειλε ο Αδαμάντιος Κοραΐς προς τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο: «Συστήσατε αμέσως εφημερίδας εις διάδοσιν ειδήσεων. Διά των εφημερίδων και των ιεροκηρύκων μπορείτε να εξάψετε γενικόν ενθουσιασμόν» (Λαμπρινός 1982: 12). Πάντως η αντίθεση που εμφανίστηκε στο εσωτερικό των Ελλήνων μεταξύ των ακτημόνων και των αρχόντων, μεταξύ δηλαδή των αγροτών και της ανερχόμενης αστικής τάξης, μέρος της οποίας ήταν επικεφαλής των πελατειακών ενώσεων και δικτύων, είχε ήδη αρχίσει να αναπτύσσεται.

Οι ακτήμονες πρόσβλεπαν στη νικηφόρο έκβαση της επανάστασης, επειδή θα οδηγούσε σε μία αναδιανομή της γης προς όφελος τους, ενώ οι προύχοντες στην αγορά της γης από τους Τούρκους, εφόσον οι τελευταίοι θα αναγκαζόταν να αποχωρήσουν από την ελεύθερη πλέον Ελλάδα. Μάλιστα ορισμένοι εξ αυτών δεν έβλεπαν θετικά την προσπάθεια έκδοσης εφημερίδων.

Χαρακτηριστική είναι η φράση ενός προύχοντα της Μάνης, του Παναγιώτη Κρεβατά, ο οποίος σε μία συνέλευση των οπλαρχηγών στην Καλαμάτα, με αφορμή την προσπάθεια έκδοσης της πρώτης εφημερίδας σε ελεύθερο ελληνικό έδαφος, έλεγε ότι «δεν μας χρειάζονται προς το παρόν εφημερίδες γιατί η δημοσιογραφία θα χαλάση τα μυαλά των ξυπόλητων και των κολλιγιάδων, θα πάρη ο νους των αέρα, γιατί οι δημοσιογράφοι θα γράφουν ότι τους κατέβει» (Σκανδάμης 1969: 10).

Η πρώτη έντυπη εφημερίδα στην ελεύθερη Ελλάδα, η Σάλπιγξ Ελληνική, εκδόθηκε, παρά τις παραπάνω επιφυλάξεις, στην Καλαμάτα τον Αύγουστο του 1821 και συγκεκριμένα στο μικρό πιεστήριο που είχε φέρει μαζί του ο Δημήτριος Υψηλάντης (Μαζαράκης-Αινιάν 1970: 268). Συντάκτης της εφημερίδας ορίστηκε ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, ο οποίος υπήρξε, όπως ήδη έχει αναφερθεί, εκδότης του Λόγιου Ερμή στη Βιέννη.

Η εφημερίδα Σάλπιγξ Ελληνική έκλεισε μετά την έκδοση τεσσάρων τευχών εξαιτίας των διαδοχικών μετακινήσεων της Διοικήσεως, της αστάθειας και των στρατιωτικών επιχειρήσεων (Μαζαράκης-Αινιάν 1970: 268), αλλά και των διαφωνιών του Φαρμακίδη με τον Δημήτριο Υψηλάντη, ο οποίος σύμφωνα με τον Hering, ήθελε να επιβάλει προληπτική λογοκρισία στον Τύπο όλων των απελευθερωμένων περιοχών (Hering 2008: 84).

Η διαφωνία αυτή σηματοδοτεί την πρώτη αντίθεση της αποκαλούμενης εφημεριδογραφίας με την Υπέρτατη Αρχή που εκπροσωπούσε ο Δημήτριος Υψηλάντης. Κυρίως όμως έκφραζε τις αντιθέσεις μεταξύ των υπό διαμόρφωση πολιτικών ελίτ και τους διαφορετικούς προσανατολισμούς που αυτές οι ελίτ είχαν θέσει σε σχέση με την επανάσταση και τη συγκρότηση ενός σύγχρονου ελληνικού κράτους.

Ο Δημήτριος Υψηλάντης υπήρξε μέλος του ηγετικού πυρήνα της Φιλικής Εταιρείας και συνεπώς είχε σαφείς προτιμήσεις σε ριζοσπαστικές θέσεις και έρεπε προς τον καρμποναρισμό.

Ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, αν και υπήρξε μέλος της Φιλικής Εταιρείας, είχε δεχτεί επιρροές από τις απόψεις του Αδαμάντιου Κοραή. Αργότερα εντάχθηκε στην ομάδα του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, ο οποίος όπως ήδη έχει αναφερθεί είχε έρθει σε σύγκρουση με τον Δημήτριο Υψηλάντη και τους οπλαρχηγούς.

Πριν την έκδοση της εφημερίδας Σάλπιγξ Ελληνική είχε προηγηθεί η κυκλοφορία χειρόγραφων εφημερίδων. Η εμφάνιση της χειρόγραφης εφημερίδας, παρ' όλο που αποτελούσε ξεπερασμένη μορφή ενημέρωσης, επιβεβαίωνε τη σημασία που απέδιδαν οι εξεγερμένοι Έλληνες στη δημοσιοποίηση της πληροφορίας σε εκείνα τα κρίσιμα χρόνια (Κουμαριανού 2001: 11).

Τον Μάρτιο του 1821 κυκλοφορεί η Εφημερίδα του Γαλαξιδίου, γνωστή και ως Ψευτοεφημερίδα, και στις 10 Αυγούστου του ίδιου έτους η Αιτωλική. Η τρίτη χειρόγραφη, ο Αχελώος, κυκλοφόρησε τον Φεβρουάριο του 1822 στο Αργίνιο.

Ο συντάκτης και της Αιτωλικής και του Αχελώου ήταν σύμφωνα με διάφορες πηγές ο φαναριώτης Νικόλαος Λουριώτης (Θωμόπουλος 1959: 5-6; Λάμπας 1959: 15-24). Από τις λόγω εφημερίδες δεν σώζεται παρά μόνο ένα τεύχος σύμφωνα με τις περιγραφές του Κωνσταντίνου Σάθα και του Σπύρου Λάμπρου που έτυχε να τις δουν (Αργυροπούλου 1970: 294)

Το 1824 χαρακτηρίζεται ως ορόσημο για την ανάπτυξη του ελληνικού Τύπου και της ελληνικής δημοσιογραφίας (Κουμαριανού 1971). Κατά τη διάρκεια αυτού του έτους κυκλοφορούν τρεις εφημερίδες, σε ένα διευρυμένο ελεύθερο πλέον ελληνικό έδαφος το οποίο μαστίζεται όμως από τους εμφύλιους πολέμους.

Τα Ελληνικά Χρονικά εκδίδονται στο Μεσολόγγι τον Ιανουάριο του 1924 ως

αποτέλεσμα των προσπαθειών του, ιρλανδικής καταγωγής, φιλέλληνα συνταγματάρχη Λέστερ Στάνχοπ (Leicester Stanhope). Τα φύλλα 1-31 τυπώθηκαν στο γαλλικό μικρό πιεστήριο που είχε φέρει ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, εφόσον τα τέσσερα αγγλικά πιεστήρια που είχαν φθάσει στην Ελλάδα με την οικονομική υποστήριξη του Φιλελληνικού Κομιτάτου του Λονδίνου είχαν κατασχεθεί προσωρινά από τις τουρκικές αρχές.

Ο Στάνχοπ αναλαμβάνει να οργανώσει το τυπογραφείο και την έκδοση μίας εφημερίδας και για τον λόγο αυτό ήρθε σε επαφή στο Μεσολόγγι με τον επίσης φιλέλληνα ελβετικής καταγωγής Ιωάννη Ιάκωβο Μάγερ, ο οποίος αναλαμβάνει την έκδοση τους (Mastorides 1999: 90-93).

Ο Στάνχοπ όμως είχε εξαιρετικά φιλελεύθερες ιδέες, συμπεριλαμβανομένων και των ζητημάτων που σχετιζόταν με την ελευθερία του Τύπου, απόψεις οι οποίες τον έφεραν σε αντίθεση με τις προσεγγίσεις του Βύρωνα και του Μαυροκορδάτου οι οποίες συμφωνούσαν στο μοντέλο της «συνταγματικής μοναρχίας» αλλά και σε μία ηπιότερη προσαρμογή της επανάστασης στα ευρωπαϊκά δεδομένα, έτσι ώστε να μη διαταραχθεί και αμφισβητηθεί η κυρίαρχη πολιτική και κοινωνική τάξη της εποχής.

Ο Σκιαδάς αναφέρει ότι ο Βύρωνας δεν ήταν απόλυτα σύμφωνος με τις ιδέες περί ελευθεροτυπίας του Στάνχοπ και συμφωνούσε μάλλον με τον Μαυροκορδάτο (Σκιαδάς 1976: 230-231).

Αλλά και ο Βακαλόπουλος αναφέρει ότι ο ριζοσπαστικός δημοκράτης Στάνχοπ αρχίζει να μεταβάλλει σιγά-σιγά την καλή του γνώμη για τον Μαυροκορδάτο, παραθέτοντας φράση του Ιρλανδού φιλέλληνα ότι «ναι μεν ο Μαυροκορδάτος είναι ένας καλός άνθρωπος αλλά μη φανταστείτε όμως ότι είναι φίλος της ελευθερίας με την πλατύτερη έννοια» (Βακαλόπουλος 1982: 599).

Ο Τρικούπης, αναφέρει ότι ο Στάνχοπ «εμέμφετο προς τον λόρδον ως αντιδημοκρατικόν τον Μαυροκορδάτο και αναχώρησε την 9η Φεβρουαρίου δυσηρεστημένος εις Αθήνας» (Τρικούπης 1978: 103).

Αργότερα, η κυβέρνηση του Γεώργιου Κουντουριώτη και ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος προκάλεσαν την ανάκληση του συνταγματάρχη Στάνχοπ στην Αγγλία, γιατί φοβόντουσαν ότι ως μέλος της επιτροπής του δανείου δεν θα άφηνε να περιέλθουν τα χρήματα στην κυβέρνηση του Κρανιδίου, διότι υποπτευόταν πως δεν θα χρησιμοποιούντο για τις ανάγκες του απελευθερωτικού αγώνα αλλά για την καθυστάση των πολιτικών αντιπάλων. Και οι φόβοι του δεν ήταν αδικαιολόγητοι (Μάγερ 1961: 58).

Αλλά και ο Χέρστβεργ αναφέρει ότι ο Στανχοπ αποδοκίμαζε την κυβέρνηση του Κρανιδίου αποστρεφόμενος κυρίως τον Μαυροκορδάτο και ότι ανακλήθηκε στην Αγγλία, επειδή δεν ήθελε να παραδώσει το δάνειο (Χέρτσβεργ 1916: 155-157).

Το ίδιο συνέβη και με τον Ελβετό φιλέλληνα Ιωάννη Ιάκωβο Μάγερ, ο οποίος, αν και αρχικώς είχε ενταχθεί στον κύκλο του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, στη συνέχεια και αυτός συγκρούστηκε με τον ίδιο και την τότε Διοίκηση. Όπως αναφέρει η Κουμαριανού, δυσχέρειες ανέκυψαν ανάμεσα στον Μαυροκορδάτο, εκπρόσωπο της εξουσίας και θιασώτη της «συνταγματικής μοναρχίας» και τον Ιάκωβο Μάγερ, υπεύθυνο εκδότη της εφημερίδας (Κουμαριανού 1971: μγ).

Είναι εύλογο ο Μάγερ να συνδέεται ιδεολογικά αλλά και στα ζητήματα της ελευθερίας του Τύπου περισσότερο με τον Στάνχοπ και όχι με τις απόψεις του Μαυροκορδάτου και για αυτό άλλωστε οι δύο φιλέλληνες συνεργάστηκαν στην κατεύθυνση της έκδοσης της εφημερίδας Ελληνικά Χρονικά.

Ο Μάγερ έγραφε στα Ελληνικά Χρονικά ότι «Πάσαν μοναρχία θα ομοιάζε κατ' ανάγκην Τουρκικήν δεσποτείαν» (Ελληνικά Χρονικά 16-2-1824) Η ρήξη μεταξύ του Ιωάννη Ιάκωβου Μάγερ με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτου ήταν τέτοια, ώστε ο τελευταίος σε επιστολή του προς τον τότε πρόεδρο του Εκτελεστικού Κουντουριώτη τον ενημέρωνε για τα μέτρα που πρόκειται να λάβει για «να πέσει η εφημερίδα και να αναστηθεί άλλη» (Κουμαριανού 1971: μγ').

Σε αυτή την κατεύθυνση πρέπει να ενταχθεί και η απόφαση της τότε Διοίκησης να κατασχέσει ορισμένα φύλλα της εφημερίδας (Καζαντζή-Ζαμάνικου 1971: 69).

Είναι προφανές ότι στην περίπτωση της εφημερίδας Ελληνικά Χρονικά οι παρεμβάσεις και η λογοκρισία αντανακλούν τις πολιτικές διαίρεσεις της εποχής και συνδέονται με τους ιδεολογικούς και πολιτικούς στόχους των δύο βασικών πόλων στο εσωτερικό της επανάστασης, οι οποίοι επιθυμούν μία διαφορετική εξέλιξη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα.

Η αντίθεση μεταξύ των δύο φιλελλήνων των Ελληνικών Χρονικών και του Μαυροκορδάτου, ο οποίος εκπροσωπούσε τη Διοίκηση, δεν επιβεβαιώνει την άποψη (Διαμαντούρος 2006: 418) ότι οι προσπάθειες έκδοσης των εφημερίδων είναι αποτέλεσμα των επονομαζόμενων εκσυγχρονιστών, στους οποίους εντάσσονται και οι φιλέλληνες. Πάντως, ο νεαρός ελληνικός Τύπος στο Μεσολόγγι, στην Αθήνα και στην Ύδρα ζωηρώς υποστήριζε την κυβέρνηση (Χέρτσβεργ 1916: 190).

Ο Ιωάννης Ιάκωβος Μάγερ θα σφαγιασθεί μαζί με την Ελληνίδα σύζυγο του και τις δύο κόρες του κατά τη διάρκεια της ηρωικής εξόδου του Μεσολογγίου. Η ρήση του «Η δημοσιότητα αποτελεί την ψυχή της Δικαιοσύνης» κοσμεί σήμερα την αίθουσα της ΕΣΗΕΑ, η οποία θέλησε με αυτόν τον τρόπο να τιμήσει τον φλογερό επαναστάτη και φιλέλληνα.

Η δεύτερη εκδοτική προσπάθεια είναι ο Φίλος του Νόμου, μία πρωτοβουλία του Ιταλού φιλέλληνα Ιωσήφ Κιάππε (Joseph Chiappe). Η εν λόγω εφημερίδα εκδόθηκε στην Ύδρα τον Μάρτιο του 1824 (Καρυκόπουλος 1984: 47).

Ο Κιάππε υπήρξε θερμός υποστηρικτής του Ναπολέοντα, ενώ συμμετείχε σε διάφορα επαναστατικά κινήματα της εποχής όπως αυτό της Νάπολης του 1820. Μετά την ήττα του εν λόγω κινήματος από τους Αυστριακούς, ο Κιάππε κατέφυγε στην Ύδρα, όπου άρχισε να εκδίδει τον Φίλο του Νόμου, εφημερίδα που υπήρξε προσωπικό όργανο των Υδραίων караβοκύρηδων (Κουμαριανού 2003: 320).

Η εν λόγω εφημερίδα εκδίδεται αρχικά στο τυπογραφείο των Τομπάζηδων. Για την ίδρυση του εν λόγω τυπογραφείου οι Τομπάζηδες φέρεται να είχαν πειστεί από τον Στέφανο Κανέλλο κατά τη διάρκεια της Β' Εθνοσυνέλευσης στο Άστρος (Βακαλόπουλος 1982: 405).

Στη συνέχεια, και συγκεκριμένα από το φύλλο 15, η εφημερίδα ο Φίλος του Νόμου εκτυπώνεται στο γαλλικό πιεστήριο που είχε στείλει από το Παρίσι ο Γάλλος φιλέλληνας Αμβρόσιος Φιρμέν-Ντιντό (Firmin-Ditod).

Πάντως η εφημερίδα εκδίδεται όταν ο Γεώργιος Κουντουριώτης έχει αναλάβει πρόεδρος του Εκτελεστικού (Δεκέμβρης 1823) μετά την καθαίρεση του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και ενώ ο πρώτος εμφύλιος πόλεμος βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη (Νοέμβριος 1923- Ιούνιος 1824).

Για ένα διάστημα Ο Φίλος του Νόμου θα αποτελέσει την επίσημη εφημερίδα της Διοίκησης και συγκεκριμένα από τον Μάιο του 1824 έως και τον Οκτώβρη του 1825. Ως προς αυτό είχε εκδοθεί το Διάταγμα 972 της 14ης Απριλίου το 1824. Αργότερα η Διοίκηση αποφάσισε να προχωρήσει στην έκδοση ενός επίσημου οργάνου, της Γενικής Εφημερίδας της Ελλάδος, και έτσι ο Φίλος του Νόμου απέλασε την ιδιότητα της επίσημης εφημερίδας και συνέχισε να εκδίδεται ως εκδοτική πρωτοβουλία του Κιάππε.

Πάντως ο Κιάππε πρέπει να αντιμετώπιζε πρόβλημα με τον Λάζαρο Κουντουριώτη, αδελφό του Γεώργιου Κουντουριώτη και προέδρου της Γερουσίας της Ύδρας, ο οποίος απαιτούσε να διαβάσει τα άρθρα και να κάνει διορθώσεις πριν τη δημοσίευσή τους.

Ο Άγγλος φιλέλληνας Τζέιμς Έμερσον (James Emerson) αναφέρει ότι ο Κιάππε είχε όμως πλήρη επίγνωση της έκτασης της ευρυμάθειας του προέδρου και, όταν στην αρθρογραφία του επιθυμούσε να εκφράσει μερικά συναισθήματα πιο φιλελεύθερα από το συνηθισμένο, χρησιμοποιούσε έναν αριθμό αρχαϊζουσων ελληνικών λέξεων που ο Κουντουριώτης δεν καταλάβαινε και έτσι κατόρθωνε να διαφεύγει τη λογοκρισία (Emerson 1826: 340-341).

Είναι χαρακτηριστική η αρθρογραφία της εφημερίδας, η οποία χρησιμοποιεί σκληρή γλώσσα ενάντια στο παλαιό Εκτελεστικό και τους οπαδούς του Κολοκοτρώνη, οι οποίοι προσπαθούσαν να βρεθεί ένας συμβιβασμός, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας από τα στρατεύματα της Διοίκησης του Ναυπλίου στον πρώτο εμφύλιο πόλεμο:

«...σήμερον αμηχανούντες ζητούν συμβιβασμούς ως αν η Εθνική Διοίκησης ήτον υπόχρεως να ενεργή τα συμφέροντα των λαών της με την συγκατάθεσιν πέντε ληστών. Συμβιβασμοί γίνονται μεταξύ αντιπάλων ισοδυνάμων, ούτε δύνανται ολίγοι ένοχοι κακούργοι να λογισθώσιν αντίπαλοι ολοκλήρου του έθνους το οποίον τους κατατρέχει ως αδικητάς του»

(Φίλος του Νόμου 19-5-1824).

Αλλά και αργότερα όταν ο Κουντουριώτης είχε πλέον προσεγγίσει την υπό διαμόρφωση γαλλική φατρία και διαφοροποιήθηκε σχετικά με το Ψήφισμα της 12ης Απριλίου του 1826 στη Γ' Εθνοσυνέλευση, το οποίο ζητούσε τη διαμεσολάβηση του Άγγλου πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη για να υπάρξει συμβιβασμός με την Τουρκία, η εφημερίδα κρατούσε πολύ υψηλούς τόνους.

Ο Gordon αναφέρει ότι «η αφοσιωμένη στον Κουντουριώτη εφημερίδα της Ύδρας, έβριθε λυσσαλέων φιλιππικών που απέδιδαν στον Ζαΐμη και στους συνεργάτες του προδοτική σκευωρία με την Αγγλία» (Gordon 2010: 260).

Η Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, το επίσημο πλέον όργανο της τότε Ελληνικής Διοίκησης, κυκλοφόρησε τον Οκτωβρίου του 1825 με εκδότη τον Θεόκλητο Φαρμακίδη, τον οποίο φέρεται να έχει επιλέξει ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος που την περίοδο εκείνη κατείχε τη θέση του Γενικού Γραμματέα του Εκτελεστικού και είχε υπογράψει την απόφαση διορισμού του ως εφημεριδογράφος.

Πάντως ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος προόριζε τον Φαρμακίδη ήδη από το 1823 ως μελλοντικό εκδότη (εφημεριδογράφο) της επίσημης εφημερίδας του Εκτελεστικού που επρόκειτο να εκδοθεί στο Μεσολόγγι με τη στήριξη του Βύρωνα (Κουμαριανού 1971: ξθ'). Η εφημερίδα, όπως ήταν φυσικό, τουλάχιστον την πρώτη περίοδο ακολουθούσε πιστά την πολιτική της Διοίκησης και ειδικά της αγγλικής φατρίας και του Αγγλικού Κόμματος, το οποίο μόλις άρχισε να σχηματίζεται.

Ο Θεόκλητος Φαρμακίδης άσκησε κριτική στα μέλη του Βουλευτικού με άρθρο του στο φύλλο της 24ης Φεβρουαρίου του 1826, κατηγορώντας τους ότι δεν ξέρουν τη νομοθεσία και το Σύνταγμα και ότι άγονται και φέρονται στις αποφάσεις τους. Όπως αναφέρει ο Παπαλεξάνδρου, αργότερα σε μυστική συνεδρίαση του Βουλευτικού αποφασίσθηκε να ανακληθεί η τοποθέτηση του ως εφημεριδογράφος και για τη δημοσίευση της επιστολής αυτής και για όσα όλα είχε γράψει, τα οποία δεν άρεσαν στους Βουλευτές (Παπαλεξάνδρου 1971 :142).

Η απόλυση του Θεόκλητου Φαρμακίδη οδήγησε σε έντονη διαμαρτυρία κυρίως του Σπυρίδωνα Τρικούπη, ο οποίος πέτυχε τελικά να αλλάξει την εν λόγω απόφαση και να τον επαναφέρει στα καθήκοντα του εκδότη.

Πάντως τα προβλήματα του Φαρμακίδη με το Βουλευτικό, ενώ ξεκίνησαν εξαιτίας των χαρακτηρισμών που διατυπώθηκαν στο παραπάνω δημοσίευμα,

φαίνεται ότι συνέβαλλαν και άλλοι λόγοι όπως η διαμαρτυρία και η απεργία των εργαζομένων στο τυπογραφείο στις 7 Μαρτίου του ίδιου έτους για απλήρωτους μισθούς αλλά και η κακή συμπεριφορά του Φαρμακίδη (Δρούλια-Μιτράκου & Σκλαβενίτης 2000: 180).

Το γεγονός ότι η Γενική Εφημερίς της Ελλάδος ακολουθούσε την κυβερνητική πολιτική διαπιστώνει και ο Παπαρηγόπουλος, ο οποίος αναφέρει ότι «η επίσημος εφημερίς της κυβερνήσεως του Ναυπλίου, η Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, η οποία «πολλές φορές διέστρεφε τα πράγματα και πολλές φορές εβεβαίωσεν, ότι το Μεσολόγγιον πυροβολείται μακρόθεν μόνον υπό του Κιουταχή, ότι αυτός δεν έχει παρά μόνον 6.000 άνδρας και ότι προσεχώς διαλύεται η πολιορκία, την 2αν Δεκεμβρίου ανήγγειλεν ότι το Μεσολόγγιον είναι καλός προμηθευμένος και ολονέν προμηθεύεται από ζωοτροφών, διότι περί τούτου φρόντισεν η Διοίκησις εν καιρώ» (Παπαρηγόπουλος 1952: 740).

Αλλά εν τω μεταξύ η αντιπροσωπεία των Μεσολογγιτών που είχε σταλεί στο Ναύπλιο για να ζητήσει άμεση βοήθεια από την κυβέρνηση προκειμένου να σωθεί το Μεσολόγγι περιέγραφε με τραγικό τρόπο, τη φοβερή κατάσταση (Βουρνάς 1974: 172).

Με τον ίδιο όμως τρόπο περιέγραφε την κατάσταση και η εφημερίδα του Μεσολογγίου, τα Ελληνικά Χρονικά, η οποία ήταν πάντοτε φιλικότατη προς την κυβέρνηση του Ναυπλίου (Παπαρηγόπουλος 1952: 740). Η Γ' Συνέλευση της Τροιζήνας ψήφισε την τιμωρία «του εν τη Γενική Εφημερίδι γράψαντος κατά του κοινού της Ύδρας» (Χούμης 1901: 4).

Ο Φαρμακίδης θα παραμείνει εκδότης της Γενικής Εφημερίς της Ελλάδος για μερικές εβδομάδες ακόμα μετά τη Συνέλευση της Τροιζήνας, οπότε σε άρθρο που δημοσιεύεται στο τεύχος 47 τον Ιούνιο του 1827 ανακοινώνει την παραίτησή του (Κουμαριανού 1971: οα). Ο Μάγερ αναφέρει ότι η παραίτησή του έγινε επειδή διαφώνησε με την εκλογή του Ιωάννη Καποδίστρια (Μάγερ 1957: 31).

Τον Φαρμακίδη τελικά αντικατέστησε ο Γεώργιος Χρυσίδης. Το τελευταίο τεύχος της εφημερίδας κυκλοφόρησε τον Μάρτιο του 1832. Αργότερα, στις αρχές του 1833, θα μετονομαστεί σε Εθνική Εφημερίς και στη συνέχεια σε Εφημερίς της Κυβερνήσεως. Το πρώτο τεύχος αυτής της εφημερίδας εκτυπώθηκε στο Ναύπλιο στις 16 Φεβρουαρίου του 1833 (Μάγερ 1957: 32).

Ο εν λόγω τίτλος όπως είναι γνωστό εξακολουθεί να υφίσταται και να αποτελεί το επίσημο όργανο της ελληνικής κυβέρνησης στο οποίο δημοσιεύονται οι νόμοι, τα προεδρικά διατάγματα οι υπουργικές αποφάσεις καθώς και γενικότερες πράξεις της διοίκησης.

Το πρώτο φύλλο της Εφημερίς των Αθηνών εκδόθηκε τον Αύγουστο του 1824 στη Σαλαμίνα, όπου είχε σταλεί το πιεστήριο από τον φόβο επιδρομής των Τούρκων, ενώ τα επόμενα φύλλα στην Αθήνα. Η πρωτοβουλία ανήκε ξανά

στους φιλέλληνες και ειδικά στον Λέστερ Στάνχοπ, ο οποίος, αφού δώρισε ένα ακόμα εκ των τεσσάρων τυπογραφείων που απέστειλε το Φιλελληνικό Κομιτάτο του Λονδίνου στους Αθηναίους, πρότεινε ως εκδότη τον Γεώργιο Ψύλλα (Παπαλεξάνδρου 1971:116).

Ο Γεώργιος Ψύλλας υπήρξε φιλελεύθερος με εξαιρετικές σπουδές στην Ιταλία και στη Γερμανία από τις οποίες ήταν υποχρεωμένος, μαζί με άλλους Έλληνες φοιτητές, συνεχώς να μετακινείται. Με την έναρξη της εθνικοαπελευθερωτικής επανάστασης ο Ψύλλας μαζί με 15 ακόμα Έλληνες φοιτητές συγκεντρώθηκαν στη Λειψία και από εκεί πέρασαν στη Βιέννη για να συνεχίσουν στη Ρουμανία, όπου ενώθηκαν με τον Αλέξανδρο Υψηλάντη (Γατόπουλος 1940: 666-667).

Ο Γεώργιος Ψύλλας ήταν ανυποχώρητα προσηλωμένος στην «παρρησία»-ελευθερία γνώμης γι' αυτό και επιμένει να δημοσιεύονται τα πρακτικά του Βουλευτικού Σώματος κι ακόμη να δίνονται διαφορετικές εκδοχές ενός και του αυτού ειδησεογραφικού γεγονότος (Καζαντζή-Ζαμάνικου 1971: 79).

Η Αργυροπούλου αναφέρει ότι με αυτό το πνεύμα γίνεται καταληπτή και η γραμμή της εφημερίδας όταν δηλώνει ότι είναι «παραστατική», δίνει δηλαδή μεγάλη σημασία στην ύπαρξη και την ορθή εκλογή των παραστατών, γεγονός που δικαιολογεί τον Φιλήμονα όταν λέει ότι ο Ψύλλας παρουσιάζεται ως πολέμιος του αριστοκρατικού συστήματος (Αργυροπούλου 1970: 299).

Η τελευταία εφημερίδα της επαναστατικής περιόδου είναι η Ανεξάρτητος Εφημερίς της Ελλάδος, η οποία εκδίδεται αρχικά στην Ύδρα τον Ιούλιο του 1927 από έναν Ύδραίο ναυτικό, τον Παντελή Κ. Παντελή, με θέσεις εξαιρετικά ριζοσπαστικές και αρθρογραφία κατά των αριστοκρατών της εποχής (Καζαντζή-Ζαμάνικου 1971: 73). Η εφημερίδα στρέφεται κατά των Κοτζαμπάσηδων και των φαναριωτών και δημοσιεύει ως και ανέκδοτα εις βάρος των τελευταίων (Αργυροπούλου 1970: 302).

Η Κουμαριανού αναφέρει ότι η επιθετική στάση του επέσυρε «τη μήνη της τότε εξουσίας η οποία τον Σεπτέμβριο του 1827 του ανακοίνωσε την παύση του φύλλου απόφαση όμως η οποία τελικά δεν υλοποιήθηκε» (Κουμαριανού 2003: 323). Ο Παντελής Κ. Παντελής «ήταν εχθρός του Μαυροκορδατικού κόμματος εχθρός και των Κουντουριώτων» (Κασομούλης 1942: 409)

Η εν λόγω εφημερίδα είναι η μόνη που ιδρύθηκε αποκλειστικά με πρωτοβουλία του εκδότη και όχι συλλογικών προσπαθειών, όπως για παράδειγμα αυτές των οργανωμένων επαναστατικών κύκλων με πρωταγωνιστές τους φιλέλληνες. Μάλιστα κατά την περίοδο της έκδοσης της κυκλοφορούσε μόνο το επίσημο όργανο της Διοίκησης, η Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, με συντάκτη τον Γεώργιο Χρυσίδη, ο οποίος είχε διαδεχτεί τον Θεόκλητο Φαρμακίδη και ήταν πρόθυμος να συμπορεύεται με την πολιτική εξουσία και να υπακούει στα

κελεύσματά της (Κουμαριανού 2001: 48). Από τον Απρίλιο του 1828 η εφημερίδα συνέχισε να εκδίδεται στην Αίγινα ακολουθώντας μία διαλλακτική στάση απέναντι στον Ιωάννη Καποδίστρια, ο οποίος είχε εν τω μεταξύ φθάσει και εγκατασταθεί στην Ελλάδα. Η εφημερίδα σταμάτησε να κυκλοφορεί τον Ιούλιο του 1929.

Εκτός όμως τις παραπάνω εφημερίδες κυκλοφόρησαν και ξενόγλωσσες εφημερίδες όπως η *Il Telegrafo Greco*, η οποία εκδόθηκε τον Μάρτιο του 1824 στο Μεσολόγγι με άρθρα υπέρ της επανάστασης στα αγγλικά, γαλλικά, γερμανικά και ιταλικά.

Η εν λόγω εφημερίδα ιδρύθηκε επίσης με πρωτοβουλία του Στάνχοπ και εκτυπωνόταν, όπως και τα Ελληνικά Χρονικά, στο τυπογραφείο που είχε στείλει το Αγγλικό Φιλελληνικό Κομιτάτο, διευθυνόταν από τον φίλο και γραμματέα του Βύρωνα, Πιέτρ Γκάμπα (*Pieter Gamba*), και σκοπό είχε την ενημέρωση των ευρωπαίων σχετικώς με τον απελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων (Κανίνια 1991: 250).

Τέλος η γαλλόφωνη εφημερίδα *L' Abeille Grecque* εκδόθηκε στην Ύδρα τον Μάρτιο του 1827 από τον φιλέλληνα Ιωσήφ Κιάππε, όταν αυτός αποφάσισε να διακόψει την έκδοση της εφημερίδα *Φίλος του Νόμου*.

Η έκδοση ξενόγλωσσων εφημερίδων εξυπηρετεί αφενός τις προσπάθειες για ενημέρωση των ευρωπαϊκών λαών για την πορεία της επανάστασης και προσβλέπει στην υποστήριξή τους και αφετέρου την ενημέρωση και τη συσπείρωση των εκατοντάδων φιλελλήνων που είχαν σπεύσει να υποστηρίξουν την ελληνική εθνικοαπελευθερωτική επανάσταση.

Γενικά, η περίοδος από την έναρξη της επανάστασης έως και την έλευση του Καποδίστρια, το 1928, μπορεί να χαρακτηριστεί ως μία περίοδος συγκρατημένης εκδοτικής δραστηριότητας εξαιτίας των αντικειμενικών δυσκολιών που αντιμετωπίζει ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας αλλά και εξαιτίας των εμφύλιων συγκρούσεων.

Όμως παρά τις δυσκολίες δεν έχουν εκλείψει οι προσπάθειες της πολιτικής εξουσίας να παρέμβει και να περιορίσει την ελευθεροτυπία. Κατά ένα περίεργο τρόπο είναι οι επονομαζόμενοι εκσυγχρονιστές που επιμένουν στην προσθήκη τριών περιοριστικών όρων στον Νόμο της Επιδάουρου (Σύνταγμα του Άστρους) με τον Θεόδωρο Νέγη να εισηγείται την προσθήκη τους στο υπό αναθεώρηση Σύνταγμα (Αργυροπούλου 1970: 303).

Σύμφωνα με την Κουμαριανού οι εν λόγω περιορισμοί οδήγησαν σε παρεμβάσεις στην Εφημερίς των Αθηνών και στα Ελληνικά Χρονικά και τέλος στην αποπομπή του εκδότη Θεόκλητου Φαρμακίδη από τη Γενική Εφημερίδα της Κυβέρνησης (Κουμαριανού 1971).

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η εκδήλωση απεργίας στη Γενική Εφημερίδα της Κυβέρνησης τον Μάρτιο του 1826, η οποία χαρακτηρίζεται ως η πρώτη απεργία τεχνικών στον ελληνικό Τύπο (Καρυκόπουλος 1984: 49) αλλά εξίσου ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι πρώτες μορφές κρατικών ενισχύσεων εφόσον «ο Φίλος του Νόμου και τα Ελληνικά Χρονικά ελάμβανον παρά του δημοσίου ετήσιον επίδομα έκαστην εκατό τάληρα» (Χούμης 1901: 4).

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Αργυροπούλου, Ρ. (1970) 'Ο Ελληνικός Τύπος στον Αγώνα του 1821' στο Νέα Εστία-Αφιέρωμα στο Εικοσιένα, Χριστούγεννα 1970, σ. 294-305. Βακαλόπουλος, Α. (1982) Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. Η Μεγάλη Ελληνική Επανάσταση (1821-1829), τόμος στ, Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος.
- Βουρνάς, Τ. (1974) Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας, Αθήνα: Εκδόσεις Τολίδη Ο.Ε.
- Γατόπουλος, Δ. (1940) 'Τα ανέκδοτα απομνημονεύματα του Αθηναίου αγωνιστού Γ. Ψύλλας', στο Το Νέον Κράτος, τεύχος 34, σ. 657-667.
- Διαμαντούρος, Ν. (2006) Οι απαρχές της συγκρότησης του σύγχρονου κράτους στην Ελλάδα 1821-1828, Αθήνα: Μορφωτικό
- Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Δρούλια-Μητράκου, Ε., & Σκλαβενίτης, Τ. Ε. (2000) 'Η συμβολή της Τυπογραφίας στη στήριξη της Επανάστασης του 1821', στο Κ. Σ. Στάικος & Τ. Ε. Σκλαβενίτης (επιμ.) Πεντακόσια χρόνια έντυπης παράδοσης του Νέου Ελληνισμού (1499-1999), Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων, σ. 171-191. Θωμόπουλος Δ. Θ. (1959) Ο Τύπος της Δυτικής Ρούμελης, Αθήνα.
- Ιγγλέζου, Γ. (2001) 'Η στάση του Τύπου', στο Ε Ιστορικά, τεύχος 92, σ. 44-46.
- Καζαντζή-Ζαμάνικου, Κ. Γ. (1971) Ο Γ. Ψύλλας και η Εφημερίς των Αθηνών, Αθήνα.
- Κανίνια, Σ. (1991) 'Η παιδεία στο Μεσολόγγι κατά την επανάσταση' στο Παρνασσός, τόμος ΛΓ', Αθήνα, σ. 227-252.
- Καρυκόπουλος, Π. (1984) 200 χρόνια του ελληνικού Τύπου: 1974-1984, Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρης.
- Κασομούλης, Ν. (2013) Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επαναστάσεως των Ελλήνων 1821-1833, τόμος τρίτος, Αθήνα: Εκδόσεις Πελεκάνος.
- Κουμαριανού, Α. (1971) Ο Τύπος στον Αγώνα: 1821-1827, τόμος Α', Αθήνα: Εκδόσεις Ερμής.

- Κουμαριανού, Α. (2001) 'Χειρόγραφες εφημερίδες' στο Ο Τύπος στον Αγώνα του 1821, Ε Ιστορικά, τεύχος 75, σ. 10-13. Κουμαριανού, Α. (2001) 'Ανεξάρτητος Εφημερίς της Ελλάδος' στο Ο Τύπος στον Αγώνα του 1821, Ε Ιστορικά, τεύχος 75, σ. 48-49.
- Κουμαριανού, Α. (2003) 'Ελληνικός Τύπος 1821-1828' στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 3, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 311-326.
- Λαμπρινός, Χ. (1982) Ο Τύπος στον Αγώνα, Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Λάππας, Τ. (1959) Ρουμελιώτικος Τύπος 1821-1880, Αθήνα.
- Λαίος, Γ. (1958) 'Γεώργιος Βεντότης. Ο διαφωτιστής, συγγραφεύς και τυπογράφος και ο πατέρας της ελληνικής δημοσιογραφίας' στο Επτανησιακά, τεύχος 6, Αθήνα.
- Μάγερ, Κ. (1957) Ιστορία του Ελληνικού Τύπου, τόμος Α', Αθήνα: Εκδόσεις Δημόπουλος.
- Μάγερ, Κ. (1960) Ιστορία του Ελληνικού Τύπου, τόμος Γ', Αθήνα: Εκδόσεις Δημόπουλος.
- Μαζαράκης-Αινιάν, Κ. Ι. (1970) 'Τα Ελληνικά τυπογραφεία του Αγώνος' στο Νέα Εστία - Αφιέρωμα στο Εικοσιένα, Χριστούγεννα 1970, σ. 266-285.
- Μουζέλης, Ν. (1978) Νεοελληνική Κοινωνία: Όψεις υπανάπτυξης, Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο.
- Παπαλεξάνδρου, Κ. (1971) Φρούρια της Ελευθερίας, Αθήνα: Ένωση Συντακτών Η.Ε.Α..
- Παπαρρηγόπουλος, Κ. (1952) Επίτιμος Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήνα: Αρχαίος Εκδοτικός Οίκος Δημητρίου Δημητράκου Α.Ε.
- Σκαμνάκης, Α. (2020) Πολιτική εξουσία και ΜΜΕ στη σύγχρονη Ελλάδα (1821-1940), Β' Έκδοση, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ζυγός.
- Σκανδάμης, Α. (1969) Ο Ελληνικός Τύπος κατά την περίοδο της βασιλείας του Όθωνος 1832-1862, Αθήνα.
- Σκιαδάς, Ν.Ε. (1976) Χρονικό της Ελληνικής Τυπογραφίας, τόμος Α', Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Τρικούπης, Σ. (1978) Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως, τόμος Γ, Αθήνα: Εκδοτικός οίκος Χρ. Γιοβάνη.
- Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, Λ. (2009) 'Η πρώτη ελληνική εφημερίδα, ο Ταχυδρόμος της Βιέννης (1784) των Βεντότη και Baumeister, και η δημιουργία μίας αστικής δημοσιότητας στους Νέους Χρόνους', στο Κονδυλοφόρος, σ. 131-148.

- Χέρτσβεργ, Γ.Φ. (1916) Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, μετάφρασις Παύλου Καρολίδου, τ. Α', Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Γεωργίου Δ. Φέξη.
- Χούμης, Α. Κ. (1901) Περί τυπογραφίας εν Σύρω, Ερμούπολη: Εκ του Τυπολιθογραφείου Ρ. Πρίντζη.
- Hering G. (2008) Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936, τόμος Α' και Β', Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Gordon, T. (2010) Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, τόμος δεύτερος, Αθήνα: Εκδόσεις Αρχιπέλαγος.

Ξένη Βιβλιογραφία

- Emerson, J. (1826) A Picture of Greece in 1825: as exhibited in the personal narratives of James Emerson, Esq., Count Pecchio and W. H. Humphreys, Esq., consisting a detailed account of the events of the late campaign and sketches of the principal military, naval and political chiefs, vol. 1, London: Henry Colburn, New Burlington Street.
- Mastoridis, K. (1999) Casting the Greek Newspaper, Thessaloniki: Hellenic Literary and Historical Archive.

Η γένεση του πολεμικού ρεπορτάζ και η ελληνική επανάσταση του 1821

Γιώργος Πλειός

Καθηγητής

Τμήμα Επικοινωνίας & ΜΜΕ,

Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών

Επικοινωνία: gplios@media.uoa.gr

Περίληψη

Στην εργασία διερευνάται η υπόθεση αν οι περιγραφές των πολεμικών γεγονότων στις εφημερίδες που εκδόθηκαν μετά την έναρξη της ελληνικής επανάστασης το 1821 συνιστούν μια μορφή πολεμικού ρεπορτάζ, αν και πρώιμου. Κατά προέκταση, ερευνάται το ερώτημα αν το πολεμικό ρεπορτάζ γεννήθηκε κατά τη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης και της δημοσιογραφικής της κάλυψης από της ελληνικές εφημερίδες της εποχής, και όχι κατά την κάλυψη του πολέμου στην Κριμαία, όπως αναφέρει η διεθνής βιβλιογραφία, παρά τις πιθανές αδυναμίες και το γεγονός ότι αυτή η κάλυψη δεν επηρέασε την εξέλιξη του πολεμικού ρεπορτάζ διεθνώς.

Λέξεις κλειδιά: **Πόλεμος, ελληνική επανάσταση, 1821, εφημερίδες, δημοσιογραφία, ειδησεογραφία, ιστορία του Τύπου, ιστορία των ΜΜΕ, Ελληνικά Χρονικά, β) Εφημερίς των Αθηνών, γ) Φίλος του Νόμου, δ) Γενική Εφημερίς**

Εισαγωγή - περί πολέμου

Ανεξάρτητα από τον τρόπο παρουσίασης των γεγονότων στα Μέσα, η κάλυψη των επιμέρους κατηγοριών γεγονότων, γίνεται με τα μέσα που διαθέτουν οι αντίστοιχες μορφές ρεπορτάζ (McCombs κ.ά. 1981). Η κάλυψη των πολεμικών γεγονότων ή πτυχών τους γίνεται με τη βοήθεια του πολεμικού ή στρατιωτικού ρεπορτάζ (Markham 2011. Το ερώτημα τι είναι ο πόλεμος, τυγχάνει διαφορετικών απαντήσεων. Ωστόσο καταγράφεται μια ευρύτερη, όχι απόλυτη συμφωνία, ότι ο πόλεμος είναι η ένοπλη σύγκρουση μεταξύ δυο ή περισσότερων οργανωμένων και ευρύτερων ομάδων (Small & Singer 1982; Van Creveld 2000).

Τέτοιες ομάδες μπορούν να είναι φυλές (κατά το παρελθόν), ή πλέον εθνότητες (τόσο κατά το παρελθόν όσο και σήμερα), εθνικά κράτη ή συνασπισμοί κρατών, ομάδες με κοινή πολιτική ιδεολογία ή πολιτικούς, οικονομικούς κ.λπ. σκοπούς ή θρησκεία και άλλες πεποιθήσεις εντός του εθνικού κράτους ή μεταξύ αυτών. Υπάρχει μεγάλη ποικιλομορφία πολέμων όπως αμυντικοί έναντι επιθετικών, κατακτητικοί έναντι απελευθερωτικών, τοπικοί έναντι γενικευμένων ή περιοχής μάχης (combat space), συμβατικοί έναντι μη συμβατικών (βιολογικός, πυρηνικός, μικτός, ψυχρός), συμμετρικοί έναντι ασύμμετρων, εξωτερικοί έναντι εσωτερικών (εμφύλιων), πολιτικοί ή θρησκευτικοί κ.λπ.- αν και κατά βάση όλοι οι πόλεμοι είναι πολιτικοί όχι θρησκευτικοί (Vasquez, 1986). Οι πόλεμοι που ξεσπούν εντός μιας αυτοκρατορίας ή εντός ορισμένου εθνικού κράτους και αποσκοπούν στην απόσχιση μιας περιοχής και στην ίδρυση ανεξάρτητου (εθνικού) κράτους θα πρέπει να θεωρούνται ως εσωτερικοί (εμφύλιοι) μέχρι την οργανωτική/θεσμική ίδρυση του κράτους αυτού, ανεξάρτητα από την αναγνώριση του από άλλα ανεξάρτητα και προϋπάρχοντα κράτη. Στην κατηγορία αυτή θα πρέπει να εντάξουμε κατά την άποψή μας και τις εθνικές επαναστάσεις εναντίον την Οθωμανικής αυτοκρατορίας που οδήγησαν στη δημιουργία αριθμού κρατών στη Βαλκανική χερσόνησο. Διαφορετικές θεωρίες αποδίδουν προτεραιότητα για την πραγματοποίηση ενός πολέμου σε οικονομικές αιτίες (π.χ. ιμπεριαλισμός), πολιτικές (ανεξαρτησία ή προσάρτηση κράτους, εδραίωση διαφορετικού πολιτεύματος), κοινωνικές (ταξικός ανταγωνισμός) ή πολιτιστικές (λ.χ. θρησκευτικές κ.ά.). Στις επαναστάσεις εναντίον της Οθωμανικής αυτοκρατορίας αποδίδεται ιδιαίτερη βαρύτητα στις πολιτιστικές, αλλά και στις οικονομικές και πολιτικές αιτίες (Smith 1986).

Το πολεμικό ρεπορτάζ

Σε κάθε περίπτωση, το πολεμικό ή στρατιωτικό ρεπορτάζ καταγράφει πληροφορίες για το πλήθος των γεγονότων και τις επιμέρους όψεις ενός πολέμου, πριν, κατά τη διάρκεια των μαχών και μετά από αυτές, αλλά κυρίως εστιάζει στα πολεμικά γεγονότα. Δηλαδή εστιάζει στην περιγραφή των μαχών, στους νεκρούς, σε τραυματίες και αιχμαλώτους, στις υλικές καταστροφές κατά τη διάρκεια των μαχών και τις συνέπειές τους, στη μετακίνηση στρατευμάτων, στη διάταξη των στρατιωτικών δυνάμεων εκατέρωθεν του μετώπου, και εν γένει σε γεγονότα που σχετίζονται με την ένοπλη αντιπαράθεση σε έναν πόλεμο, κατά τη διάρκειά του, πριν και μετά από αυτόν (Taylor 2003).

Όπως και σε άλλες μορφές ρεπορτάζ, πέρα από τη φύση των γεγονότων που καθορίζουν τη φύση του πολεμικού ρεπορτάζ και τα οποία στην προκειμένη περίπτωση είναι οι μάχες και οι δραστηριότητες που συνδέονται με αυτές πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την εξέλιξή τους όπως προαναφέραμε, βασικά γνωρίσματα

του πολεμικού ρεπορτάζ είναι τα ακόλουθα: α) η περιοδικότητα έκδοσης του εντύπου στο οποίο στο οποίο φιλοξενούνται τα άρθρα που ανήκουν στο πολεμικό ρεπορτάζ, β) η καταβολή αντιτίμου για την απόκτηση του φύλλου, τη συνδρομή κ.ά. μορφές αγοράς του δημοσιογραφικού προϊόντος, γ) η ελάχιστη συνέχεια της κάλυψης ενός πολέμου ή πλευρών του, όπως λ.χ. μάχες, (Allan 1999).

Στη διεθνή βιβλιογραφία των επικοινωνιακών σπουδών, ιδιαίτερα των μελετών προπαγάνδας, των διεθνών σχέσεων κ.ά. έχει παγιωθεί η άποψη ότι το πολεμικό ρεπορτάζ, από το οποίο οι πολίτες στη νεωτερικότητα πληροφορούνται για τις διάφορες πτυχές των πολέμων, εμφανίστηκε κατά τον πόλεμο της Κριμαίας (1854 – 1856) (Taylor 2003), ενώ ως πρώτος πολεμικός ανταποκριτής θεωρείται ο Ιρλανδός δημοσιογράφος William Howard Russell το οποίος εργαζόταν στην εφημερίδα Times, και στη συνέχεια κάλυψε και άλλα πολεμικά γεγονότα της εποχής.

Ωστόσο, περίπου τριάντα χρόνια πριν το πόλεμο της Κριμαίας είχε λάβει χώρα η ελληνική επανάσταση του 1821 και η έκδοση ορισμένων εφημερίδων μετά την έναρξη της επανάστασης και καθόσον αυτή ήταν σε εξέλιξη. Το γεγονός αυτό αποτελεί μια σημαντική προϋπόθεση ώστε να έχουν αναπτυχθεί μορφές πολεμικού ρεπορτάζ πριν την ημερομηνία και τον πόλεμο που συνήθως αναφέρεται στη διεθνή βιβλιογραφία.

Η έρευνα

Οι περισσότερες από τις έρευνες του Τύπου της περιόδου της επανάστασης του 1821 κάνουν μνεία για την περιγραφή πολεμικών γεγονότων από τις εφημερίδες της εποχής, στο πλαίσιο της καταγραφής της θεματολογίας τους (Τουλή 2019, Σκαμνάκης 2018). Ωστόσο σε μεγάλο βαθμό η καταγραφή αυτή δεν γίνεται με κριτήριο τα γνωρίσματα του πολεμικού ρεπορτάζ ενώ απουσιάζει η διερεύνηση του ερωτήματος αν το πολεμικό ρεπορτάζ εμφανίζεται πριν του χρονικού σημείου, του πολέμου και της εφημερίδας στα οποία το τοποθετεί η διεθνής βιβλιογραφία στις επικοινωνιακές σπουδές, στις σπουδές προπαγάνδας, στη θεωρία της δημοσιογραφίας και άλλες συναφείς περιοχές. Για το σκοπό αυτό πραγματοποιήθηκε ειδική έρευνα όχι να καταγραφεί γενικά η έκδοση εφημερίδων αλλά με σκοπό να διερευνηθεί ειδικά η πιθανή παρουσία και τα χαρακτηριστικά πολεμικού ρεπορτάζ στα έντυπα που εμφανίστηκαν στον ελληνικό χώρο μετά την έναρξη της ελληνικής επανάστασης το 1821.

1. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με χρηματοδότηση του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, στο πλαίσιο του εορτασμού των 200 χρόνων από την ελληνική επανάσταση του 1821.

Το ερευνητικό υλικό

Με το ξέσπασμα της ελληνικής επανάστασης εμφανίστηκαν και αρκετές εφημερίδες. Οι εφημερίδες αυτές διακρίνονται σε δυο κατηγορίες. Στις χειρόγραφες και στις έντυπες. Στις πρώτες, οι οποίες εμφανίστηκαν κυρίως στη Στερεά Ελλάδα, ανήκουν οι εφημερίδες Εφημερίδα του Γαλαξειδίου, Εφημερίς Αιτωλική, Αχελώος κ.ά. (Σκαμνάκης 2018, Τουλή 2019). Οι έντυπες εφημερίδες της επαναστατικής περιόδου, με κριτήριο την χρονολογία κυκλοφορίας τους από την έναρξη της επανάστασης μέχρι την ίδρυση του ελληνικού κράτους, ήτοι καθ'όλη τη διάρκεια της περιόδου στην οποία λαμβάνουν χώρα μάχες, ήταν οι ακόλουθες: Σάλπιγξ Ελληνική (1821), Ελληνικά Χρονικά (1824-1826), Φίλος του Νόμου (1824-1827), Εφημερίς Αθηνών (1824-1826), Γενική Εφημερίς της Ελλάδος (1825-1832), Ανεξάρτητος Εφημερίς της Ελλάδος" (1827-1828).

Οι χειρόγραφες δεν ελήφθησαν υπόψη στην παρούσα έρευνα διότι απουσιάζουν τα περισσότερα από τα γνωρίσματα των εφημερίδων στις οποίες φιλοξενείται μεταξύ άλλων και πολεμικό ρεπορτάζ (διάρκεια έκδοσης, χρηματοδότηση, συνδρομητές κ.ά.). Σε ό,τι αφορά τις έντυπες, εξ αυτών ήταν διαθέσιμες αρχικακά για την έρευνα οι εφημερίδες: : Ελληνικά Χρονικά, Εφημερίς των Αθηνών, Φίλος του Νόμου, Γενική Εφημερίς, Εθνική Εφημερίς, Ερμής, Σάλπιγξ. Από το σύνολο των επτά αυτών εφημερίδων επελέγησαν τελικώς προς μελέτη οι ακόλουθες τέσσερις εφημερίδες: α) Ελληνικά Χρονικά, β) Εφημερίς των Αθηνών, γ) Φίλος του Νόμου, δ) Γενική Εφημερίς. Η πρώτη από τις αναφερόμενες παρακάμφθηκε λόγω της μικρής διάρκειας της έκδοσης και της απουσίας ικανού αριθμού άρθρων προς μελέτη, ενώ για παρόμοιους λόγους παρακάμφθηκε και η τελευταία, επιπλέον δε και λόγω μη διαθεσιμότητας του φύλλου.

Οι τελικοί λόγοι για τους οποίους επελέγησαν προς παρουσίαση στην ανά χειράς δημοσίευση, με βάση το κύριο ερευνητικό ερώτημα είναι οι ακόλουθοι: Ο πρώτος λόγος για τον οποίο επελέγησαν προς μελέτη στην παρούσα δημοσίευση τέσσερις από τις διαθέσιμες επτά εφημερίδες ήταν ότι μελέτη την οποία κρατά ανά χειράς ο αναγνώστης δεν αποσκοπεί στην εξαντλητική μελέτη του πολεμικού ρεπορτάζ, αυτό θα γίνει σε μεταγενέστερη μελέτη, αλλά να αναδειχθεί: i) αν όντως απαντάται στις εφημερίδες της επαναστατικής περιόδου περιεχόμενο το οποίο υπάγεται στον δημοσιογραφικό λόγο και ειδικότερα στην κατηγορία του πολεμικού ρεπορτάζ, ii) ποια είναι τα χαρακτηριστικά του και iii) ποιες διαφορές μπορεί να εντοπιστούν μεταξύ του πολεμικού ρεπορτάζ των εφημερίδων της επαναστατικής περιόδου και του πολεμικού ρεπορτάζ όπως διαμορφώθηκε διεθνώς αργότερα, ιδιαίτερα μετά τις ανταποκρίσεις του William Howard Russell, τις οποίες η διεθνής βιβλιογραφία θεωρεί μέχρι σήμερα ως απαρχή του πολεμικού ρεπορτάζ. Οι απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά θα μας επιτρέψουν να συμπεράνουμε αν όντως το πολεμικό ρεπορτάζ εμφανίστηκε στις

ελληνικές εφημερίδες της επαναστατικής περιόδου, δηλαδή περίπου τριάντα χρόνια πιο νωρίς, από τον πόλεμο της Κριμαίας και τις ανταποκρίσεις του Russell.

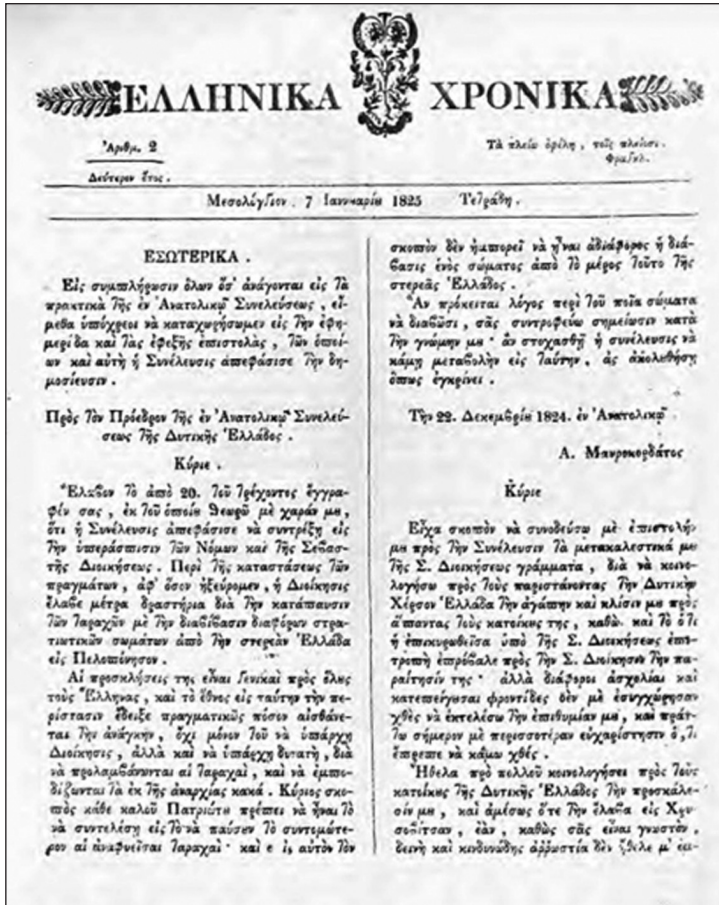
Ο δεύτερος σημαντικός λόγο για τον οποίο επελέγησαν οι συγκεκριμένες τέσσερις λιγότερες Επελέγησαν δυο εφημερίδες οι οποίες εμφανίστηκαν με πρωτοβουλία προσώπων τα οποία θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως «πολίτες», και δυο εφημερίδες οι οποίες ήταν εξαρτημένες από τη Διοίκηση των Ελλήνων εκείνης της εποχής. Ήτοι παρουσίαζαν ορισμένη εξάρτηση από μια πολιτική εξουσία. Οι λόγοι αυτοί καθιστούν τις επιλεγείσες εφημερίδες και τις πιο σημαντικές για το ζήτημα που εξετάζουμε, όπως άλλωστε υπογραμμίζουν και άλλοι ερευνητές (Καρτάλης χχ).

Η παρουσία και τα χαρακτηριστικά του πολεμικού καθ' όλη την περίοδο της επανάστασης και μέχρι την ίδρυση του ελληνικού κράτους μελετήθηκε στα προαναφερθέντα έντυπα, των οποίων η ταυτότητα έχει συνοπτικά ως εξής Καρτάλης χχ):

Τα Ελληνικά Χρονικά (εικόνα 1) ήταν πολιτική εφημερίδα η οποία εκδόθηκε από την 1η Ιανουαρίου 1824 έως 20 Φεβρουαρίου 1826. Εκδίδονταν δυο φύλλα την εβδομάδα, κάθε Τετάρτη και Σάββατο. Η εφημερίδα ήταν τετρασέλιδη κυμαινόταν όμως, κάποιες φορές είχε πέντε ή και έξι σελίδες. Σημειώνεται ότι μέχρι έξι σελίδες συνήθως είχαν καθημερινές εφημερίδες για μεγάλο χρονικό διάστημα, λ.χ. μέχρι τη δεκαετία 1030, αρκετές εφημερίδες όπως η «Καθημερινή».

Τόπος έκδοσης της εφημερίδας Ελληνικά Χρονικά ήταν το Μεσολόγγι και εκδότης της υπήρξε ο Ελβετός Johann Jacob Meyer, ενώ την τεχνική βάση έκδοσης της εφημερίδας (πιεστήριο) μετέφερε ο Άγγλος Συν/ρχης Leicester Stanhope. Η χρηματοδότηση της εφημερίδας γίνονταν αποκλειστικά από συνδρομητές στους οποίους το φύλλο έφθανε μέσα από ένα ένα ευρύ δίκτυο αντιπροσώπων. Η ετήσια συνδρομή της κόστιζε έξι ισπανικά τάληρα, ενώ το ετήσιο τίμημα καταβάλλονταν σε τέσσερις δόσεις, μια κάθε τρίμηνο, ενώ εκατό (100) φύλλα από κάθε έκδοση διανεμόνταν δωρεάν στο λαό ύστερα από πρωτοβουλία της ελληνικής διοίκησης της εποχής. Γεγονός για το οποίο θεωρείται πως ήταν ημιεπίσημο όργανο της Διοικήσεως της Δυτικής Ελλάδας (Μάγερ 1957).

Αυτό που χαρακτηρίζει ιδιαίτερα κατά την άποψή μας τα Ελληνικά Χρονικά από την άποψη των σχέσεων πολιτικής εξουσίας και Μέσων, κάτι που επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό το περιεχόμενο, όπως τη θεματολογία και την ερμηνευτική προσέγγιση των γεγονότων (Hallin & Mancini, 2004), είναι το γεγονός ότι αποτελεί μια εφημερίδα που δεν την εκδίδει και εποπτεύει μια ορισμένη πολιτική αρχή ή πρόσωπο, αλλά φύλλο που εκδίδεται από πολίτες. Με άλλα λόγια αποτελεί έκδοση φορέων που προέρχονται από την κοινωνία πολιτών.

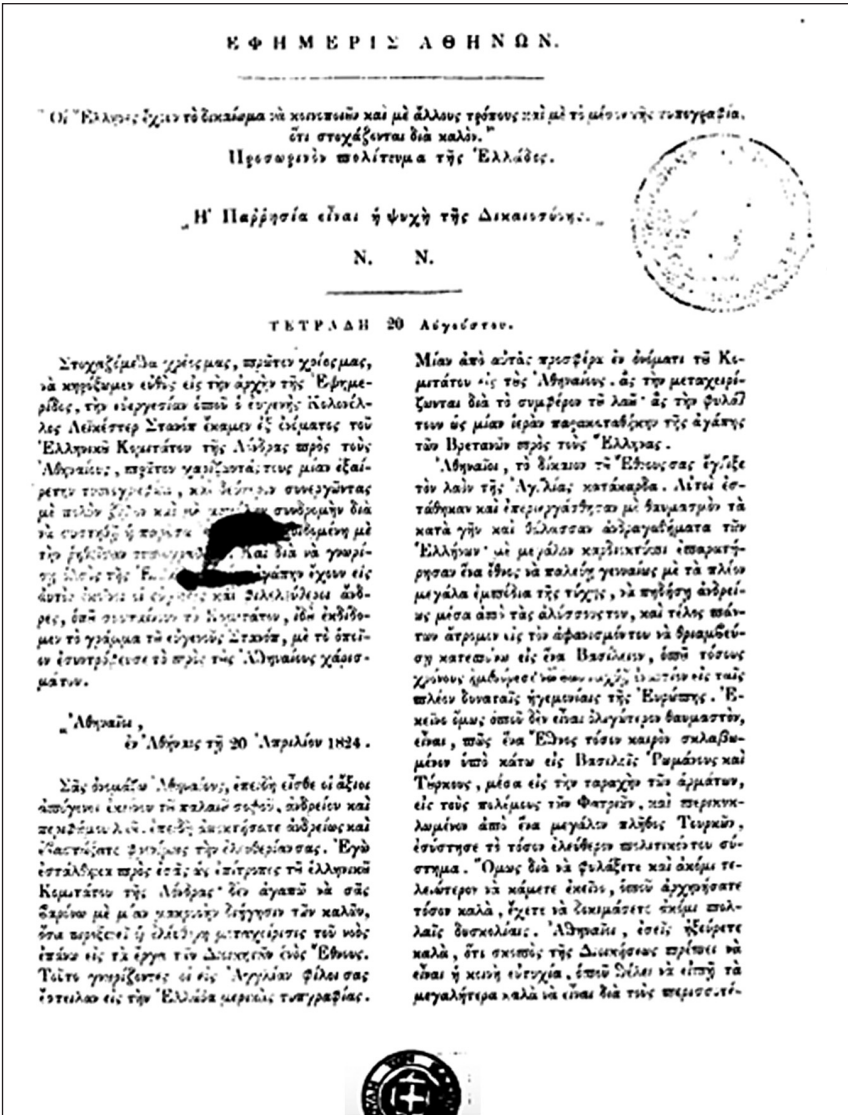
Εικόνα 1
Η εφημερίδα *Ελληνικά Χρονικά*

Σε ό,τι αφορά την ύλη της εφημερίδας αυτή παρουσίαζε μεγάλη ποικιλία. αποτελούνταν κυρίως από μεταφρασμένα αποσπάσματα από ευρωπαϊκές και αμερικάνικες εφημερίδες, όσα αφορούσαν τον ελληνικό αγώνα, από ανακοινώσεις, προκηρύξεις και διαγγέλματα της Προσωρινής Διοίκησης της Ελλάδας, του Εκτελεστικού και Βουλευτικού σώματος, από τις ανακοινώσεις όλων των δημόσιων φορέων, των πολεμικών ανακοινώσεων, επιστολές των φιλελληνικών επιτροπών του εξωτερικού, επιστολές βουλευτών ή των μελών του εκτελεστικού, επιστολές ιδιωτών που συμμετείχαν στη πολιτική ζωή της χώρας, άρθρα γνώμης του εκδότη και συντάκτη της, όπως “περί ελευθερίας”, “περί θρησκείας”, “περί του δανείου”, κ.α., φιλολογικά άρθρα, όπως ποιήματα, ιστορική γεωγραφία, πολεμικά ανακοινωθέντα καθώς και πληροφορίες με τις κινήσεις

των Τούρκων, και τις κινήσεις του ελληνικού στρατού και στόλου και επιστολές αναγνωστών. Έτσι, στο σύνολο της ύλης απαντώνται τόσο αρθρογραφία και επιστολές όπως και στις μεταγενέστερες μορφές που εξέλαβαν οι εφημερίδες μεταγενέστερα και μέχρι τις μέρες μας, όσο και από αυτούσιες ανακοινώσεις διαφόρων πολιτικών σωμάτων ή συλλογικών φορέων. Με άλλα λόγια το περιεχόμενο των Ελληνικών Χρονικών παρουσιάζει μια υβριδικότητα μεταξύ δημοσιογραφικού Λόγου και του διοικητικού Λόγου όπως αυτός διατυπώνεται με επίσημες ανακοινώσεις των γραφείων Τύπου των φορέων διοίκησης.

Η *Εφημερίς των Αθηνών* (εικόνα 2) εκδόθηκε στην Αθήνα από το 1824 – 1826 και υπήρξε η πρώτη αθηναϊκή εφημερίδα). Όπως συνέβη και με τα Ελληνικά Χρονικά, η εφημερίδα εκδίδονταν σε πιεστήριο που έφερε ο βρετανός Συν/χης Leicester Stanhope. Η εφημερίδα ήταν γραμμένη σε δημοτική γλώσσα (Ψύλλα 1981). Τόσο εξ αιτίας της ταυτότητας των εκδοτών όσο και της γλώσσας στην οποία γράφονταν η ύλη, ισχύουν και για αυτήν την εφημερίδα οι επισημάνσεις που κάναμε για τα Ελληνικά Χρονικά, και ιδιαίτερα ότι ήταν εφημερίδα που εκδιδόταν από φορείς της κοινωνίας πολιτών. Αυτό έχει μεγάλη σημασία, καθώς όπως υπογραμμίζεται στη θεωρία (Taylor 2003), η περιγραφή των γεγονότων δεν γίνεται πλέον από τους στρατηγούς, όπως γινόταν στο παρελθόν, κυρίως στα απομνημονεύματά τους, αλλά από την οπτική των πολιτών οι οποίοι και χρηματοδοτούσαν την έκδοση της εφημερίδας. Με άλλα λόγια η προσέγγιση των πολεμικών γεγονότων γίνεται πλέον με δημοσιογραφικό τρόπο. Ο λόγος των εντύπων στην περίπτωση αυτή είναι δημοσιογραφικός και ιδιαίτερα ειδησεογραφικός (Πλειός 2011), δηλαδή εστιάζεται στην ουδέτερη περιγραφή των γεγονότων.

Η θεματολογία της εφημερίδας *Εφημερίς των Αθηνών* περιλάμβανε πολεμικές ειδήσεις, θέματα της επικαιρότητας, θέματα που αφορούσαν την πολιτική, τη λειτουργία των θεσμών και τους νόμους, κ.ά. Ενώ εξετάζονταν ζητήματα που αφορούν την ελευθερία του Τύπου και του λόγου (Ψύλλα 1981). Είναι χαρακτηριστικό ότι όπως πολλές εφημερίδες της πρώιμης εκδοτικής περιόδου, δημοσιεύονταν και λογοτεχνικά κείμενα, ποιήματα κ.ά., τα οποία όμως ήταν σαφώς διαχωρισμένα από την ειδησεογραφία, υπακούοντα σε ένα θεμελιώδη κανόνα της δημοσιογραφίας, ειδικά σε εκείνες τις πρώτες περιόδους ανάπτυξης του, που ήταν ο διαχωρισμός των «ειδήσεων» από τις «αξίες». Δηλαδή ο διαχωρισμός των γεγονότων από την αξιολόγησή του, που κυριαρχεί σε λογοτεχνικά κ.ά. κείμενα και καλλιτεχνικά ήδη (Allan 1999; Πλειός 2011).

Εικόνα 2: Η εφημερίδα Εφημερίς των Αθηνών

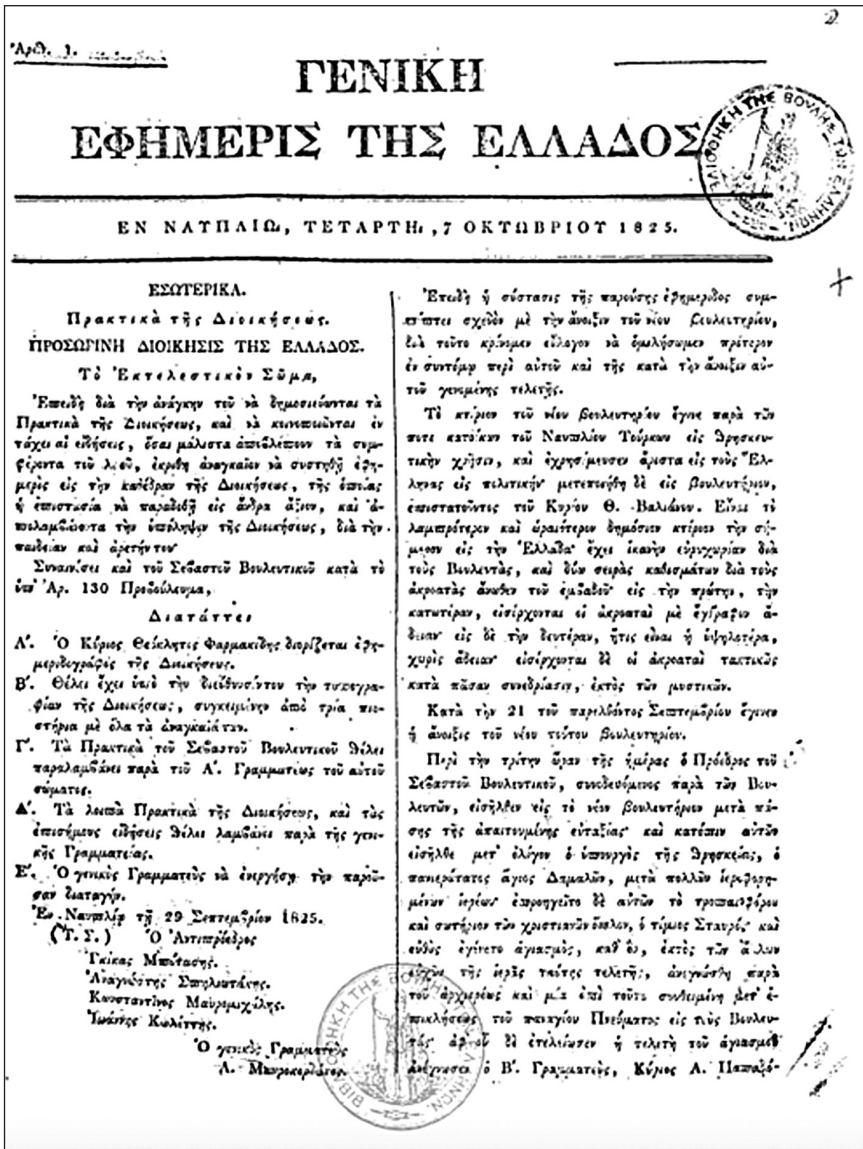
Η εφημερίδα Ο Φίλος του Νόμου εκδιδόταν επί τρία χρόνια (μεταξύ 10 Μαρτίου 1824 μέχρι 27 Μαΐου 1827) στην Ύδρα δυο φορές την εβδομάδα από τον Ιταλό φιλέλληνα Giuseppe Chiappe. Συνολικά εκδόθηκαν 296 φύλλα. (Καρτάλης χχ, Τουλής 2019). Όπως και οι άλλες εφημερίδες που προαναφέραμε δεν μακρομέρευσαν αλλά η έκδοσή τους διήρκεσε περιορισμένο χρονικό διάστημα,

Η εν λόγω εφημερίδα, σε αντίθεση προς τις άλλες δυο, με το διάταγμα 972 (14/4/18240, έγινε επίσημο δημοσιογραφικό όργανο της Διοίκησης των Ελλήνων και άλλαξε ο τίτλος από *Ο Φίλος του Νόμου, εφημερίς της νήσου Ύδρας* σε *Ο Φίλος του Νόμου, εφημερίς της Διοικήσεως και της νήσου Ύδρας*. Ταυτόχρονα άρχισε να τυπώνεται στο πιεστήριο που ήταν δωρεά του Γάλλου εκδότη και φιλέλληνα Ambroise - Firmin Didot. Παρέμεινε όργανο της Διοίκησης μέχρι τον Οκτώβριο 1825 οπότε ξεκίνησε στο Ναύπλιο η έκδοση της *Γενικής Εφημερίδας της Ελλάδας*. *Ο Φίλος του Νόμου* συνέχισε να εκδίδεται αλλά ως ανεξάρτητη πλέον εφημερίδα. Ως αποτέλεσμα οπότε και αυξήθηκαν τα άρθρα για την παιδεία, την ελευθεροτυπία κ.ά. κοινωνικά και πολιτικά κοινωνικά ζητήματα. Μια βασική θέση της εφημερίδας στη νεότερη περίοδο έκδοσής της ήταν αυτή εναντίον του «κοτζαμπασισμού», ενώ παράλληλα ασκούσε κριτική στη Διοίκηση και το εκδοτικό της όργανο τη *Γενική Εφημερίδα της Ελλάδας*, ιδιαίτερα από το 1827 και μετά.

Σε ό,τι αφορά τη θεματολογία της εφημερίδας *Ο Φίλος του Νόμου*, περιλάμβανε αποφάσεις, ψηφίσματα, πράξεις και εγκυκλίους του Εκτελεστικού, καθώς και τα πρακτικά του Βουλευτικού, ενώ δημοσίευε και ειδήσεις σχετικά με πολεμικές επιχειρήσεις. Πάντα όμως εξέφραζε τις επίσημες απόψεις της διοίκησης.

Όπως διακρίνεται από στοιχεία που παραθέσαμε, ήδη με την έκδοση των πρώτων εφημερίδων μετά την επανάσταση και πριν ακόμα την ίδρυση του ελληνικού κράτους, διαμορφώθηκε μια διαφορά μεταξύ των εφημερίδων που εξέδιδαν μέλη της κοινωνίας και εκείνες που εξέδιδαν και υποστήριζαν τα πρώτα κρατικά πολιτικά όργανα του μετέπειτα εθνικού κράτους, ενώ αντιπαλότητα ξεκίνησε να διαμορφώνεται μεταξύ τους.

Η Γενική Εφημερίς (Κουμαριανού 1975) ήταν το επίσημο έντυπο της Διοίκησης και ο πρόδρομος της σύγχρονης Εφημερίδας της Κυβέρνησης. Κυκλοφόρησε από τις 7 Οκτωβρίου 1825 μέχρι τις 23 Μαρτίου 1832. Ως εκ του χαρακτήρα και της αποστολής της δημοσίευε τα επίσης έγγραφα και αποφάσεις της Διοίκησης, τις κυβερνητικές ανακοινώσεις, και τα Πρακτικά του Βουλευτικού. Ως διαφαίνεται εξειδικεύτηκε σε εκείνο το μέρος της ύλης, το οποίο περιλαμβάνονταν, μεταξύ άλλων, δημοσιογραφικών κειμένων, στη θεματολογία των υπόλοιπων εφημερίδων όπως λ.χ. της εφημερίδας *Ελληνικά Χρονικά*. Ωστόσο ούτε η Γενική Εφημερίς διέφυγε από τον κανόνα της υβριδικότητας που είχαν τα πρώτα μετεπαναστικά έντυπα, να δημοσιεύουν περιεχόμενα που ανήκουν τόσο στη σφαίρα της δημοσιογραφίας όσο και σε εκείνη του επίσημου, λόγου της διοίκησης. Οι εκδότες της εφημερίδας, όπως και η ηγεσία της ελληνικής επανάστασης, επηρεασμένοι από τον Διαφωτισμό, δημοσίευα κείμενα που ανήκαν σε ποικίλη θεματολογία. Διευθυντής της εφημερίδας είχε οριστεί ο Θεόφραστος Φαρμακίδης, πρώην Διευθυντής της πρώτης ελληνικής μεταπαναστατικής της εφημερίδα «Σάλπιγξ», ο οποίο αποχώρησε από εκείνη τη θέση όταν ήρθε σε διάσταση απόψεων με τον Δ. Υψηλάντη.

Εικόνα 4: Η εφημερίδα *Γενική Εφημερίς*

Το περιστατικό αυτό, καθώς και η διαίρεση των πρώτων εφημερίδων μαρτυρά την ισχυρή παρουσία και εξάρτησή τους, από τα πολιτικά όργανα, ιδιαίτερα εκείνων των εφημερίδων που στηρίζονται χρηματοδοτικά στη διοίκηση και εν γένει σε πολιτικά όργανα. Στο βαθμό που ισχύει αυτό, δείχνει ότι το φαινόμενο της εξάρτησης των ΜΜΕ από την πολιτική εξουσία, που παρατηρείται στις χώρες

του «πολωμένου πλουραλιστικού» ή «Μεσογειακού» μοντέλου αναφορικά με τη σχέση πολιτικού και επικοινωνιακού συστήματος, όπως το κατέγραψαν στη μελέτη τους οι Hallin και Mancini (2004), μπορεί να ανιχνευθεί ήδη από τα πρώτα βήματα του μετε-παναστατικού ελληνικού Τύπου, ακόμα και πριν από την ίδρυση του ελληνικού κράτους.

Μεταβλητές, μέθοδος και δείγμα

Η έρευνα των φύλλων που περιλαμβάνονται στην παρούσα έρευνα είναι εξαντλητική, ήτοι μελετήθηκαν όλα τα φύλλα τα οποία εντοπίστηκαν σε ψηφιακή μορφή σε διάφορα αρχεία. Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε ήταν η ανάλυση περιεχομένου.

Η ανάλυση περιεχομένου ως ερευνητική τεχνική, αναλύει συστηματικά, ποιοτικά και ποσοτικά, κάθε είδος μηνύματος ως προς τα τυπικά και ουσιαστικά χαρακτηριστικά του. Σύμφωνα με τον Krippendorff (1980), «η ανάλυση περιεχομένου είναι μια συστηματική, αντικειμενική και ποσοτική μέθοδος για τη μελέτη επικοινωνιακών μηνυμάτων και την ανάπτυξη συμπερασμάτων, αναφορικά με τη σχέση μεταξύ των μηνυμάτων και του περιβάλλοντος τους». Η (ποσοτική) ανάλυση περιεχομένου είναι μια λεπτομερής και συστηματική εξέταση του περιεχομένου ενός συγκεκριμένου ενός μέσου διαμεσολαβημένης επικοινωνίας προκειμένου να καταγραφεί ο αριθμός αναφορών σε ορισμένες διατυπώσεις με γραπτό, εικονιστικό ή άλλο τρόπο (θέματα, πρόσωπα, τοποθεσίες, αξιολογήσεις, βιογραφικά στοιχεία κ.ά.) Η ανάλυση περιεχομένου συνήθως αφορά το περιεχόμενο των μέσων επικοινωνίας (βιβλία, εφημερίδες, περιοδικά, τηλεοπτικά και ραδιοφωνικά προγράμματα, ιστοσελίδες και διαδικτυακές πλατφόρμες), αλλά και έγγραφα διοικητικών αρχών, επιχειρήσεων, φορέων και υπηρεσιών του δημόσιου ή ιδιωτικού τομέα, κ.ά. Στην ανάλυση περιεχομένου είναι καθοριστικής σημασίας ο προσδιορισμός του ερευνητικού υλικού που θα μελετηθεί, καθώς επίσης και οι κατηγορίες και η μονάδα ανάλυσης (Krippendorff 1980).

Η ερευνητική μέθοδος που επιλέχθηκε ήταν θεματική ανάλυση περιεχομένου στα ΜΜΕ. Το ερευνητικό υλικό συλλέχθηκε από τα φύλλα των εφημερίδων που προαναφέρονται, σε ψηφιακή μορφή. Μονάδα ανάλυσης ήταν τα επιμέρους άρθρα τα οποία : 1) αναφέρονταν σε στα προαναφερθέντα θέματα του πολεμικού ρεπορτάζ, ήτοι: α) μάχες, β) νεκρούς και τραυματίες, γ) μετακινήσεις στρατευμάτων, δ) διαπραγματεύσεις μεταξύ των αντιμαχόμενων μερών, συμμάχους και υποστηρικτές αυτών ή με τρίτα μέρη ε) κινητοποίηση πληθυσμού και εξεύρεση πόρων για τις ανάγκες του πολέμου, στ) κινητοποιήσεις τρίτων υπέρ ή κατά μιας ή και περισσότερων εκ των μαχόμενων πλευρών, ήτοι των Ελλήνων επαναστατών και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ζ) ζητήματα που ανήκουν στη σφαίρα της πολιτιστικής και της δημόσιας διπλωματίας κατά τη διάρκεια,

πριν και μετά τις μάχες, η) πιθανές ψυχολογικές επιχειρήσεις, θ) άλλα θέματα και 2) συνδέονται ευθέως ή εμμέσως με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης, από το Μάρτιο 1821 μέχρι την ίδρυση του ελληνικού κράτους το 1830.

Η περίοδος διεξαγωγής της έρευνας ήταν το διάστημα από 1/4/2021 έως και 30/11/2021. Για τη διεξαγωγή της έρευνας εργάστηκαν 2 ερευνητές και ο επιστημονικός υπεύθυνος της έρευνας, και συγγραφέας του παρόντος άρθρου.

Οι μετρήσεις κωδικοποιήθηκαν βάσει 26 μεταβλητών οι οποίες αναφέρονται συνοπτικά στο μέσο και την ημερομηνία δημοσίευσης του άρθρου, το κύριο και τα δευτερεύοντα θέματα του άρθρου εκ της θεματολογίας που εκτέθηκε πιο πριν, την τοποθεσία στην οποία συμβαίνει το αναφερόμενο γεγονός, οι δηλώσεις ομιλούμενων κεφαλών (talking heads), οι αναφερόμενες στρατιωτικές/πολεμικές και μη πολεμικές ενέργειες των αναφερόμενων προσώπων, τα αναφερόμενα πρόσωπα, ο τρόπος ονομαστικής περιγραφής των αντιμαχόμενων πλευρών, η παρουσία ιστορικής πλαισίωσης του άρθρου, ο τόνος για τις αναφερόμενες πλευρές, η αναφορά του ονόματος του συντάκτη και ασυνήθιστα γεγονότα.

Οι μεταβλητές οι οποίες ορίστηκαν με βάση την περιγραφή του τι συνιστά πολεμικό ρεπορτάζ, και οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν στο πρωτόκολλο της προαναφερθείσας έρευνας με τη βοήθεια των οποίων έγινε η καταγραφή των δεδομένων με σκοπό να διαπιστωθεί η παρουσία και η έκταση της παρουσίας πολεμικού ρεπορτάζ στα ως άνω έντυπα, περιλάμβανε τη συλλογή πληροφοριών για τα ακόλουθα θέματα: 1) Πολεμικά γεγονότα, και ειδικότερα: α) μάχες, β) αναφορά σε νεκρούς και τραυματίες, γ) μετακινήσεις στρατευμάτων, δ) αναφορά σε διαπραγματεύσεις μεταξύ των μερών ή με τρίτα μέρη ε) αναφορά σε κινητοποίηση πληθυσμού και εξεύρεση πόρων για τις ανάγκες του πολέμου, στ) αναφορά σε κινητοποιήσεις τρίτων υπέρ ή κατά μιας ή και περισσότερων εκ των μαχόμενων πλευρών, ήτοι των Ελλήνων επαναστατών και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ζ) αναφορά σε ζητήματα που ανήκουν στη σφαίρα της πολιτιστικής και της δημόσιας διπλωματίας κατά τη διάρκεια, πριν και μετά τις μάχες, η) αναφορά σε ψυχολογικές επιχειρήσεις, θ) άλλα θέματα.

Όπως προαναφέρθηκε προκειμένου να εκτιμηθεί η παρουσία ή όχι πολεμικού ρεπορτάζ, κατά την έννοια που έχει καθιερωθεί και απαρχή της θεωρείται η δημοσιογραφική κάλυψη του πολέμου στην Κριμαία από τον William Howard Russell, θα πρέπει να ληφθούν και ορισμένα άλλα γνωρίσματα των προαναφερθέντων εφημερίδων, πέρα από την πολεμική θεματολογία. Τέτοια γνωρίσματα είναι: α) η περιοδικότητα της έκδοσης, β) η επωνυμία του δημοσιεύματος (άρθρου), γ) η ταυτότητα του εκδότη (πολίτης, πολιτικός ηγέτης κ.ά.) – αν διευθύνονται από πολίτες ή εκπροσώπους της πολιτικής εξουσίας, δ) τα αναφερόμενα πρόσωπα – πρωταγωνιστές των γεγονότων στα άρθρα, ε) η

αναφορά των τοποθεσιών στις οποίες έλαβαν χώρα οι μάχες ή άλλα, συνδεδεμένα με τις μάχες, γεγονότα, στ) η μορφή χρηματοδότησης της έκδοσης. Ήτοι αν χρηματοδοτείται από πολιτικούς ή άλλους παράγοντες για πολιτικούς λόγους ή αν καταβάλλεται αντίτιμο από τους εργοδότες ανά φύλλο ή, ιδιαίτερα, αν χρηματοδοτείται από πολίτες μέσω συνδρομής, ζ) αν δημοσιεύονται απόψεις εκπροσώπων της κοινωνίας, φορέων και πολιτών κοκ.

Ευρήματα και συζήτηση

Από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε διαπιστώθηκε ότι παρά το σχετικά μικρό χρονικό διάστημα που διήρκεσε η έκδοση των φύλλων, που μελετήθηκαν, συνολικά, εντούτοις ο αριθμός των άρθρων που κάνουν αναφορά σε επιμέρους πτυχές των πολεμικών γεγονότων είναι σχετικά μεγάλος (821 άρθρα). Να σημειωθεί ότι στην στον πίνακα 1, ως θέμα του άρθρου έχει υπολογιστεί μόνο το κύριο θέμα του και όχι κάποιο δεύτερο ή τρίτο θέμα. Ως εκ τούτου, ο αριθμός των άρθρων που αναφέρεται σε πτυχές των πολεμικών γεγονότων είναι πραγματικά σημαντικός. Ωστόσο ο αριθμός αυτών των 821 άρθρων δεν κατανέμεται ίσα μεταξύ των τεσσάρων εφημερίδων.

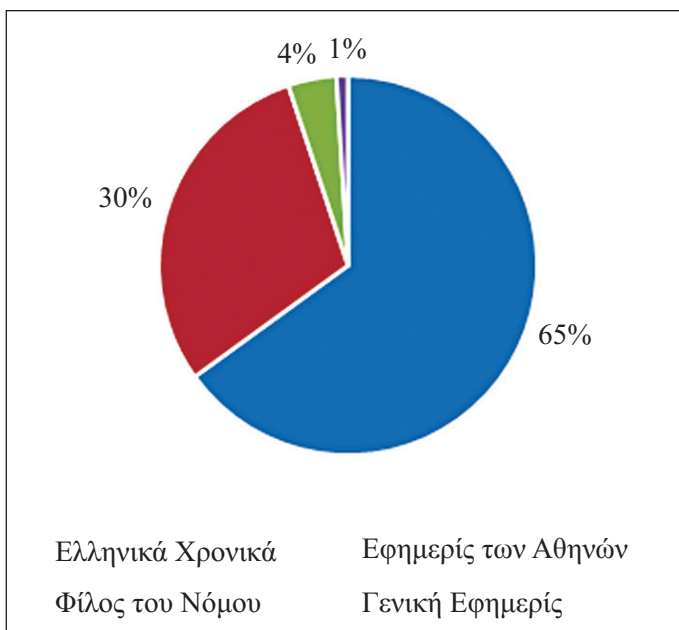
Πίνακας 1: Αριθμός άρθρων με πολεμική θεματολογία στις εφημερίδες Ελληνικά Χρονικά, Εφημερίς των Αθηνών, Φίλος του Νόμου και Γενική Εφημερίς

	Ελληνικά χρονικά	Εφημερίς των Αθηνών	Φίλος του Νόμου	Γενική εφημερίς	ΣΥΝΟΛΟ
Μάχες	296	85	8	6	395
Υλικές καταστροφές	10	9			19
Νεκροί, τραυματίες	10	7		1	18
Ενέργειες, διαπραγματεύσεις, άμεσα σχετικές με τις μάχες	79	30	1		110
Ενέργειες, διαπραγματεύσεις έμμεσα σχετικές με μάχες	49	49	2	1	101
Οικονομικά ζητήματα άμεσα σχετικά με πολεμικά γεγονότα	21	23	12		56
Οικονομικά ζητήματα έμμεσα σχετικά με πολεμικά γεγονότα	3	9	9		21
Άλλο - σχετικά με πολεμικά γεγονότα	66	33	2		101
ΣΥΝΟΛΟ	534	245	34	8	821

Από τα δεδομένα της εξαντλητικής έρευνας προκύπτει ότι η συντριπτική πλειοψηφία των άρθρων που αφορούν πολεμικά γεγονότα δημοσιεύτηκαν σε δυο εφημερίδες, τα Ελληνικά Χρονικά και την Εφημερίδα των Αθηνών (γράφημα 1). Ιδιαίτερα η επίσημη εφημερίδα της διοίκησης αφιερώνει πολύ μικρό αριθμό άρθρων για τα πολεμικά γεγονότα. Τα περισσότερα από αυτά τα λίγα άρθρα αναφέρονται σε μάχες.

Από το δεδομένο αυτό προκύπτει ότι οι δυο εφημερίδες, οι οποίες εκδόθηκαν από πρόσωπα που ανήκουν στην κατηγορία των πολιτών, αλλά και λίγο πιο νωρίς από τις άλλες δυο, συνεπώς ήταν χρονικά πιο κοντά σε σημαντικά γεγονότα, περιέχουν μεγαλύτερο αριθμό άρθρων για πολεμικά γεγονότα. Αυτό είναι εμφανές ιδιαίτερα στα Ελληνικά Χρονικά, τα οποία δημοσιεύουν πολλά άρθρα από την περίοδο της πολιορκίας του Μεσολογγίου.

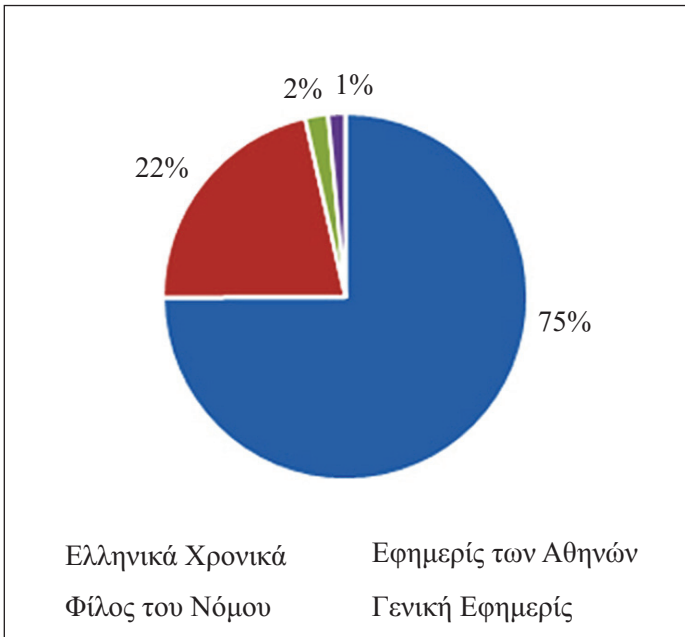
Γράφημα 1: Ποσοστό ανά εφημερίδα των του συνόλου των άρθρων για πολεμικά γεγονότα στις εφημερίδες Ελληνικά Χρονικά, Εφημερίς των Αθηνών, Φίλος του Νόμου και Γενική Εφημερίς.

Η ως άνω παρατήρηση επιβεβαιώνεται με έμφαση όταν εξετάζουμε τον αριθμό των άρθρων που αφιερώνει κάθε μια από τις τέσσερις εφημερίδες στην περιγραφή μαχών. Τα $\frac{3}{4}$ του συνόλου των άρθρων (75%) των τεσσάρων εφημερίδων για τις μάχες κατά τη διάρκεια της επανάστασης δημοσιεύτηκαν στα Ελληνικά Χρονικά και ακολούθως στην εφημερίδα Εφημερίς των Αθηνών (22%),

ενώ στα υπόλοιπα δυο έντυπα είναι αρκετά μικρότερη (γράφημα 2). Συνεπώς, με κριτήριο την επικαιρότητα και το περιεχόμενο των άρθρων, αυτά ανήκουν στην κατηγορία του πολεμικού ρεπορτάζ. Στερούνται όμως επωνυμίας, η οποία όμως ήταν γνωστή καθώς, ως γνωστόν, συντάκτης ήταν και ο εκδότης του φύλλου.

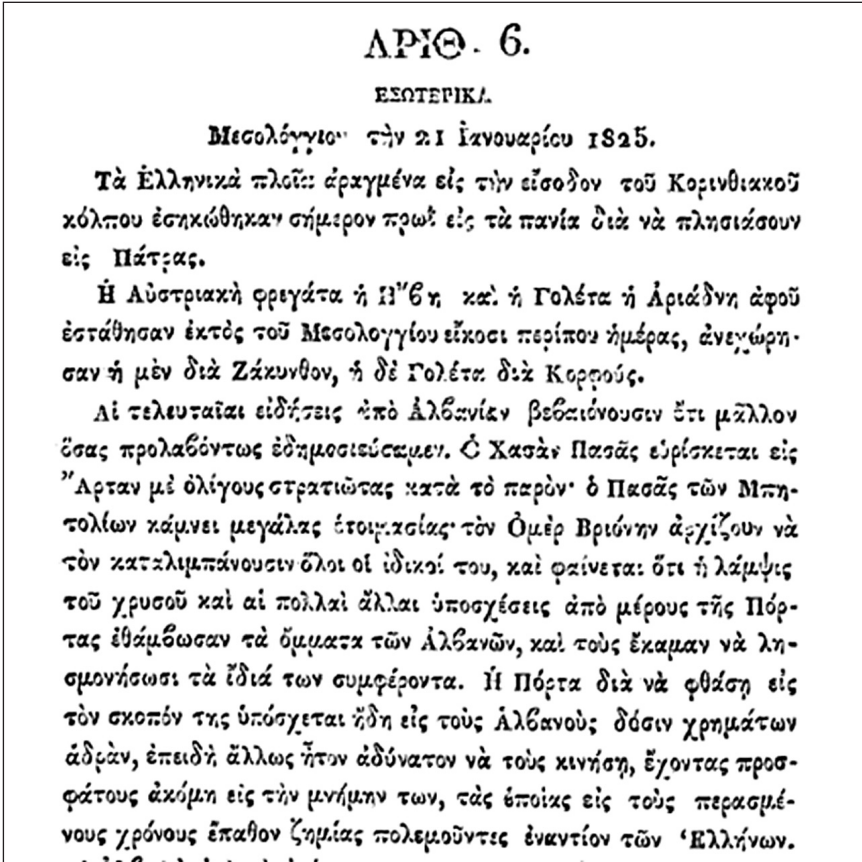
Γράφημα 2: Ποσοστό ανά εφημερίδα των άρθρων με περιγραφές μαχών στις εφημερίδες Ελληνικά Χρονικά, Εφημερίς των Αθηνών, Φίλος του Νόμου και Γενική Εφημερίς.

Πέραν αυτών είναι ενδιαφέρον ότι από τις δυο εφημερίδες με τη μεγαλύτερη κάλυψη των πολεμικών γεγονότων, η Εφημερίς των Αθηνών αφιερώνει περισσότερα άρθρα σε σύγκριση με τα Ελληνικά Χρονικά, σε διαπραγματεύσεις και άλλες συνεννοήσεις σχετικά με τις αναφερόμενες μάχες. Το γεγονός αυτό ίσως θα πρέπει να ερμηνευτεί ως αποτέλεσμα της μεγαλύτερης δυνατότητας να έρχονται σε επαφή με τους πρωταγωνιστές των διαπραγματεύσεων ή τις πηγές σε σύγκριση με τους εκδότες των Ελληνικών Χρονικών, που εκτός άλλων έζησαν και την πολιορκία του Μεσολογγίου.

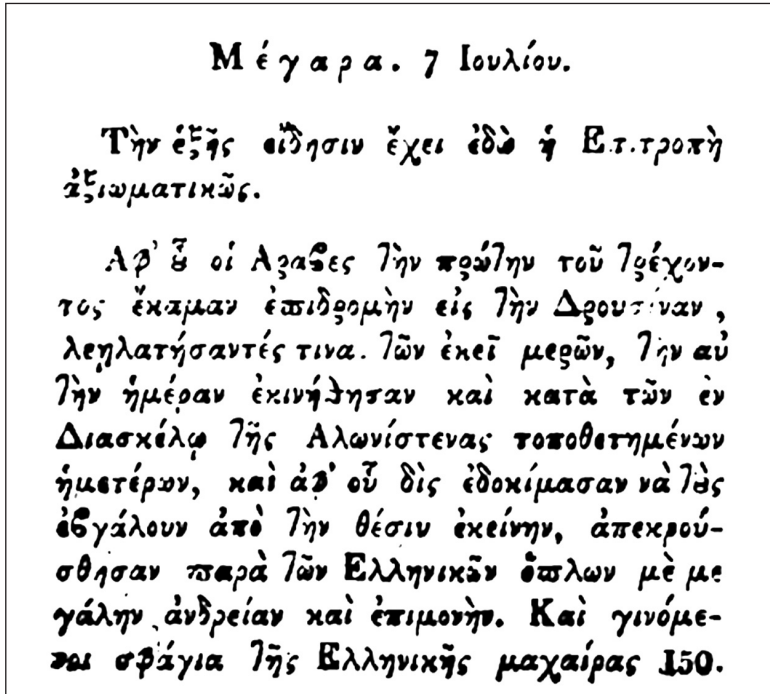
Εκτός των ποσοτικών στοιχείων, είναι ενδιαφέρον να δούμε και ορισμένα από τα ποιοτικά στοιχεία της πολεμικής αρθρογραφίας κατά τη διάρκεια της επανάστασης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περιγραφή στρατιωτικών ενεργειών, όπως διαφαίνεται στην εικόνα 5.

Εικόνα 5: Άρθρο από τα Ελληνικά Χρονικά, αναφερόμενο σε στρατιωτικές ενέργειες

Παρόμοια εἴδηση συναντάμε και στην Εφημερίδα των Αθηνών (εικόνα 6) με προέλευση από τα Μέγαρα.

Εικόνα 6: Άρθρο από την Εφημερίδα των Αθηνών, αναφερόμενο σε στρατιωτικές ενέργειες.

Όπως διακρίνεται και από τις δυο εικόνες είναι παρόντα αρκετά από τα χαρακτηριστικά του δημοσιογραφικού λόγου, ιδιαίτερα εκείνης της εποχής. Διαχωρίζεται η περιγραφή των γεγονότων από πιθανές υποθέσεις, ή οραματικές αντιλήψεις ή μεταφυσικές οπτικές. Υπάρχει σαφής αναφορά στον τόπο, το χρόνο τέλεσης και το περιεχόμενο των γεγονότων, αναφορά στην πηγή της είδησης, ενώ σε άλλες περιπτώσεις, όταν τα πρόσωπα είναι γνωστά ή σημαντικά αναφέρονται τα ονόματά τους. Παρατηρείται επικέντρωση στις ενέργειες με τη στρατιωτική σημασία που έχουν στη συγκυρία. Παρά ταύτα, ο συντάκτης και στις δυο αναφερόμενες ειδήσεις (εικόνα 5 και 6) υιοθετούν σαφή αξιολογική στάση στα γεγονότα που ανήκει στο φαινόμενο της «συστράτευσης με τη σημαία» (Πλειός & Φραγκονικολόπουλος 2010).

Συμπεράσματα

Από την ανάλυση που παραθέσαμε, αν και αυτή θα συνεχιστεί, προέκυψε ότι η βασική υπόθεση της έρευνας επιβεβαιώνεται. Πράγματι διαπιστώνεται η παρουσία πολεμικού ρεπορτάζ έντυπα (εφημερίδες) της επαναστατικής περιόδου

και μέχρι την ίδρυση του ελληνικού κράτους (1824 – 1830) και συγκεκριμένα στο διάστημα 1821 – 1830. Είναι ιδιαίτερα πολυπληθής η παρουσία γεγονότων που ανήκουν στον σκληρό πυρήνα του πολεμικού ρεπορτάζ, όπως είναι οι περιγραφές των μαχών, και περεταιίρω άλλων γεγονότων όπως ενέργειες και διαπραγματεύσεις, που σχετίζονται άμεσα με τις μάχες, αναφορές σε νεκρούς και τραυματίες, οικονομικές πτυχές του πολέμου κ.ά. Στα άρθρα που μελετήθηκαν είναι επίσης πολύ ενδιαφέρουσες οι πληροφορίες κατεγράφησαν αναφορικά με τα πρόσωπα που πρωταγωνίστησαν στα γεγονότα της επανάστασης, καθώς και για τα τοπωνύμια των περιοχών στις οποίες αυτά έλαβαν χώρα. Τα στοιχεία αυτά εκτιμούμε που ίσως είναι αντικείμενο ξεχωριστής μελέτης και σε κάθε περίπτωση δεν είναι αντικείμενο της παρούσας.

Ταυτόχρονα όμως θα πρέπει να επισημάνουμε και ορισμένες διαφορές από τα πολεμικό ρεπορτάζ όπως εξελίχθηκε στη συνέχεια και ιδιαίτερα στον 20ο αιώνα και μεταγενέστερα. Κατ' αρχήν το πολεμικό ρεπορτάζ έχει τα χαρακτηριστικά που έχει συνολικά ο Τύπος εκείνη την εποχή. Η σχέση μεταξύ κενού και πλήρους είναι συντριπτική υπέρ του πλήρους ενώ δεν υπάρχουν φωτογραφίες. Επιπλέον δεν υπάρχει θεματική διαφορά των στηλών και σελίδων. Αρκετά άρθρα έχουν τον χαρακτήρα επαναστατικής προκήρυξης με σαφή προπαγανδιστικό χαρακτήρα.

Επιπλέον τα έντυπα της επαναστατικής περιόδου έχουν ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Μεταξύ αυτών ιδιαίτερα σημαντικά είναι τα ακόλουθα. Πρώτον, η περιοδικότητα των εντύπων αυτών είναι ασταθής. Δεύτερον η διάθεσή τους γίνεται κυρίως μέσω συνδρομών και ήταν επίσης ασταθής. Τρίτον τα άρθρα δεν είναι συστηματικώς επώνυμα, όπως συμβαίνει τυπικά στον εμπορικό ή άλλο Τύπο και το πολεμικό ρεπορτάζ στη Δύση, όπως διαμορφώθηκε αργότερα, ιδιαίτερα στον εμπορικό Τύπο. Τέταρτον, το πολεμικό ρεπορτάζ των εντύπων της ελληνικής επανάστασης δεν έχει επηρεάσει, τουλάχιστον σημαντικά την εξέλιξη του πολεμικού ρεπορτάζ διεθνώς/ Αφενός λόγω των γλωσσικών περιορισμών που είχαν οι ελληνικές εφημερίδες της περιόδου και αφετέρου επειδή το πολεμικό ρεπορτάζ των ελληνικών εφημερίδων της περιόδου υπάγεται σε διαφορετικό, πρώιμο, μοντέλο δημοσιογραφίας, που απέχει από το εμπορικό το οποίο επικράτησε αργότερα διεθνώς και βαθμιαία και στην Ελλάδα.

Συνοπτικά, τα έντυπα που μελετήσαμε δεν έχουν τα χαρακτηριστικά του εμπορικού Τύπου, αλλά περισσότερο των στρατευμένων εφημερίδων στις οποίες μπορεί να παρατηρηθεί ορισμένος ρηματικός συγκρητισμός, ο οποίος, εκτός άλλων, επηρεάζει και την περιγραφή των πολεμικών γεγονότων. Ωστόσο η διαφορά μεταξύ του πολεμικού ρεπορτάζ και άλλων κατηγοριών περιεχομένου είναι ορατή παρ' ότι δεν είναι διαχωρισμένη κατά τα πρότυπα του επαγγελματικού και ιδιαίτερα του εμπορικού Τύπου. Κατά την άποψή μας η

θεώρηση των περιγραφών του πολέμου της Κριμαίας από τον Russel μάλλον αντανακλά μια προκατάληψη για τον Τύπο όπως αυτή διαμορφώθηκε με την διάδοση του εμπορικού Τύπου κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα στη Δύση και ιδιαίτερα στην Αγγλία (Curran 1977)

Ωστόσο σε κάθε περίπτωση τα άρθρα των εφημερίδων που μελετήθηκαν πληρούν τους περισσότερους όρους του πολεμικού ρεπορτάζ και πράγματι μπορεί να θεωρηθούν ως μια μορφή, αν και ατελή, πολεμικού ρεπορτάζ διεθνώς.

Βιβλιογραφία

- Allan, S., 1999. *News Culture*, Buckingham – Philadelphia: Open University Press.
- Creveld Van, M., 2000. *Η διοίκηση στον πόλεμο*. Αθήνα: Τουρίκης.
- Curran, J., 1977), *Capitalism and control of the press, 1800 – 1975*. Στο Curran J., Gurevitch M. & Woollacott J., επιμ. *Mass communication and society*, London: Arnold
- Hallin, D. & Mancini, P. (2004), *Comparing media systems. Three models of media and politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Vasquez, J., 1986. Capability, Types of War, Peace”. Στο *The Western Political Quarterly*, 39(2): 313-327.
- Καρτάλης Κ., χχ. Οι εφημερίδες της επανάστασης του 1821. Στο <https://www.greekschannel.com/gr/oi-efhmerides-ths-epanastashs-toy-1821/> [τελευταία πρόσβαση: 5/3/2022].
- Κουμαριανού Α., 1975. Έντυπες εφημερίδες. Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ. ΙΒ Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Krippendorff, K., 1980. Content Analysis: An Introduction to its Methology. Στο Weare, Christopher & Lin, Wan – Ying (2000). *Content analysis on the World Wide Web*. London: Sage.
- Μάγερ Κ., 1957. *Ιστορία του ελληνικού Τύπου*, τόμος Α΄ (1821 - 1826), Αθήνα.
- Markham T. (2011). “The political phenomenology of war reporting”. *Journalism*. 12(5):567-585.
- McCombs, M.E., Cole, R.R., Stevenson, R.L. & Shaw, D.L., 1981. *Precision Journalism: an Emerging Theory and Technique of News Reporting*.. Leiden, Netherlands’ Gazette.
- Πλειός Γ., 2011. *Η κοινωνίας της ενημέρωσης. Ειδήσεις και νεωτερικότητα*. Αθήνα: Καστανιώτης.

- Σκαμνάκης Α., 2018. Ο ελληνικός Τύπος κατά τη διάρκεια της εθνικο-απελευθερωτικής επανάστασης. Στο <https://www.haniotika-nea.gr/o-ellinikos-tipos-prin-ke-kata-ti-diarkia-tis-ethnikoapeleftherotikis-epanastasis/> [τελευταία πρόσβαση: 5/3/2022].
- Small, M. & Singer, D., 1982. *Resort to Arms: International and Civil Wars, 1816-1980*. London: Sage.
- Steve Smith (1986). "Theories of Foreign Policy: An Historical Overview". *Review of International Studies*, 12(1): 13- 29.
- Τουλή Χ., 2019. Ο ρόλος του Τύπου στη διάδοση της επαναστατικής ιδέας μέχρι το 1825, Διδακτορική Διατριβή, Πάτρα: ΕΑΠ
- Taylor Ph., 2003. *Munitions of the mind*, Manchester and New York: Manchester University Press].
- Williams K., 2020) *A New History of War Reporting*. London: Routledge
- Ψύλλα Γ., 1981. *Εφημερίς Αθηνών*" 1824-1826. Αθήνα: Σπανός.

Χαράλαμπος Μάλης. Ο σημαντικότερος Κύπριος αγωνιστής του 1821

Δρ Πέτρος Παπαπολυβίου

Αναπληρωτής καθηγητής
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Πανεπιστήμιο Κύπρου
Επικοινωνία: pprplb@ucy.ac.cy

Περίληψη

Η ανακοίνωση παρουσιάζει νέα στοιχεία για τον ρόλο και τη συμβολή στην Ελληνική Επανάσταση του Χαράλαμπου Α. Μάλη, Φιλικού, συνεργάτη του Γρηγόριου Δικαίου (Παπαφλέσσα) στην Πελοπόννησο στους κρίσιμους τελευταίους προεπαναστατικούς μήνες και πρώτου γενικού γραμματέα των «Μινιστερίων» της Θρησκείας και του Δικαίου από το 1822.

Παρουσιάζονται για πρώτη φορά στοιχεία από άγνωστα έγγραφα και κείμενα του Μάλη της επαναστατικής και της μετεπαναστατικής περιόδου που φέρνουν στο φως σημαντικές λεπτομέρειες για τη δράση του Κύπριου φιλικού και αγωνιστή και αποκαθιστούν τη σημαντική προσφορά του σε τομείς όπως ο ρόλος του στη Φιλική Εταιρεία, η συνεισφορά στη διοίκηση των επαναστατημένων Ελλήνων στα πρώτα χρόνια του Αγώνα του 1821, το όραμά του και τα σχέδιά του για την οργάνωση απελευθερωτικής εκστρατείας στην Κύπρο, οι σχέσεις του και οι διαφωνίες του με τα άλλα μέλη της ηγετικής ομάδας των Κυπρίων αγωνιστών. Όλα τα παραπάνω τεκμηριώνουν και τον χαρακτηρισμό του Μάλη ως του σημαντικότερου Κυπρίου αγωνιστή του 1821. Τέλος, παρατίθενται νέα στοιχεία που συμπληρώνουν τις λιγοστές βιογραφικές πληροφορίες για τον Μάλη χωρίς, ωστόσο, να καλύπτουν όλα τα κενά στις γνώσεις μας και κυρίως το πού και πότε απεβίωσε.

Λέξεις Κλειδιά: Ελληνική Επανάσταση, Κύπριοι αγωνιστές, Χαράλαμπος Μάλης, Φιλική Εταιρεία

Ο Χαράλαμπος Α. Μάλης ήταν, αναμφίβολα, ο πιο διακεκριμένος Κύπριος αγωνιστής της Ελληνικής Επανάστασης, παρότι σήμερα παραμένει εν πολλοίς άγνωστος, τόσο στην Κύπρο, όσο και στην Ελλάδα. Δεν γνωρίζουμε καν, το έτος και τον τόπο θανάτου του, ενώ ως προς τον τόπο καταγωγής η επικρατούσα εκδοχή είναι η Λάρνακα. Το έτος γέννησής του μπορεί πλέον να προσδιοριστεί με σχετική ακρίβεια καθώς σε υπόμνημά του, το 1837¹ αναφέρει ότι ήταν τότε 55 ετών, επομένως είχε γεννηθεί το 1782. Όπως αναφέρει ο ίδιος σε άλλη επιστολή του,² είχε διατελέσει «γραμματικός του Πατριάρχη Αντιοχείας μακαρίτου Ανθεμίου» (πρώην Ελενουπόλεως Ανθίμου), Κύπριου στην καταγωγή. Η εκκλησιαστική υπηρεσία του Ανθεμίου στο Πατριαρχείο Αντιοχείας διήρκησε από το 1791 έως το 1813 και συνέπεσε, στην πρώτη της περίοδο, με την άνοδο στον οικογενειακό θρόνο του ξαδελφού του, πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γερασίου Γ' (1794-1797), του Κυπρίου, και την παράλληλη αρχιερατεία σε μητροπόλεις του Οικουμενικού θρόνου των συμπατριωτών τους Δημητριάδος Αθανασίου Κασσαβέτη, Δημητσάνης Φιλοθέου Χατζή, Νικομηδείας Αθανασίου Καρύδη και Μηθύμνης Παναρέτου.³ Πότε έφυγε από τη Δαμασκό και το Πατριαρχείο Αντιοχείας ο Μάλης δεν είναι γνωστό. Μια λογική υπόθεση είναι μετά τον θάνατο του Ανθεμίου (1813). Αναφέρεται, πάντως, ότι το 1812 γεννήθηκε ένας γιος του στην Κύπρο,⁴ γεγονός που υποδεικνύει ότι εκείνη την περίοδο ίσως ο Χ. Μάλης να ζούσε στη γενέτειρά του.

Ο Μάλης είναι ο μόνος Κύπριος ανάμεσα στα 692 μέλη της Φιλικής Εταιρείας που καταγράφει στον σχετικό κατάλογο ο Ιωάννης Φιλήμων το 1859, προσθέτοντας ότι μνήθηκε το 1818. Ο ίδιος ο Μάλης γράφει,⁵ ότι έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρείας το 1817, ενώ ο Βαλέριος Μέξας, με βάση τον κατάλογο Παναγιώτη Σέκερη, τον αναφέρει ως δάσκαλο, κάτοικο Κωνσταντινουπόλεως,

-
1. Πέτρος Παπαπολυβίου, *Πτυχές και διαθλάσεις του κυπριακού 1821. Πρόσωπα, σχέδια και σκιές*, Λευκωσία 2022, σελ. 192.
 2. Βλ. Χαράλ. Μάλης προς Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, 27 Φεβρουαρίου 1825, στο Εμμ. Γ. Πρωτοψάλτης, *Η Κύπρος εις τον αγώνα του 1821*, Αθήνα 1971, σελ. 37.
 3. Για τον Κωνσταντινουπόλεως Γεράσιμο Γ' βλ. κυρίως, Ανδρέας Κ. Μιτσιδής, *Οι Κύπριοι σχολάρχαι και διδάσκαλοι της εν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης του Γένους Σχολής*, Λευκωσία 1983, σσ. 17-67. Για τον Αντιοχείας Ανθέμιο βλ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή Λογισύνη 1571-1878*, Λευκωσία 2002, σσ. 101-102. Κωστής Κοκκινόφτας, *Κύπρος και 1821*, Λευκωσία 2021, σσ. 417-419.
 4. Αλέκος Μάλης, «Χαράλαμπος Μάλης», *Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών*, τόμ. ΙΑ' (2014), σσ. 363-364. Πρόκειται για τον Λεόντιο Χ. Μάλη (1812-1882), όπως αναφέρεται στην ταφική του επιγραφή σε κοιμητήριο της Σάμου.
 5. Π. Παπαπολυβίου, *Πτυχές και διαθλάσεις, ό.π.*, σελ. 192.

που μύηθηκε στις 28 Οκτωβρίου 1819.⁶ Τον κατήχησε ο Γρηγόριος Δικαίος (ο κατόπιν γνωστός Παπαφλέσσας) και υποσχέθηκε εισφορά στην Φιλική Εταιρεία 250 γροσίων. Ο Μάλης, πρόσωπο με μεγάλο κύκλο γνωριμιών, έχοντας ζήσει στην Κύπρο, στο Πατριαρχείο Αντιοχείας και στην Κωνσταντινούπολη, δεν αποκλείεται να μύησε αριθμό συμπατριωτών του στη Φιλική Εταιρεία,⁷ μέχρι τα τέλη του 1820, όταν ακολούθησε τον αρχιμανδριτή Δικαίο στην Πελοπόννησο ζώντας έντονα τους καθοριστικούς μήνες της προετοιμασίας της Επανάστασης. Η αφιερωματική επιστολή του στη Φιλική Εταιρεία είχε ως παραλήπτη της τον Νικόλαο Θησέα, στη Μασσαλία, Κύπριο λόγιο, έμπορο και αγωνιστή του 1821, γεγονός που φαίνεται να επιβεβαιώνει την ύπαρξη ενός «κυπριακού δικτύου», εντός της οργάνωσης που προετοίμασε την Επανάσταση. Στους δημοσιευθέντες καταλόγους των Φιλικών, πάντως, ο Χαράλαμπος Μάλης εντοπίζεται ως κατηχητής τριών Επτανησίων εταίρων, του Γεώργιου Αντωνίου από την Ιθάκη και των ναυτικών Ανδρέα και Θωμά Σφαέλου από την Κεφαλονιά, του πρώτου το 1820 και των άλλων δύο το 1819.⁸

Στο αυτοβιογραφικό του σημείωμα,⁹ ο Μάλης αναφέρει ότι από το 1819 ήταν «γραμματεύς εξ Απορρήτων» της Φιλικής Εταιρείας, τίτλος που δεν τεκμηριώνεται μεν από τη ειδική βιβλιογραφία, αλλά επιβεβαιώνεται σε σχετικό έγγραφο του Δημήτριου Υψηλάντη, της 12ης Ιουνίου 1822, που αναφέρει: «Ο φέρων το παρόν Χαράλαμπος Μάλης εδούλευσε το έθνος μετά μεγάλης πίστεως και προθυμίας, και προ της ενάρξεως του υπέρ ελευθερίας πολέμου χρηματίσας γραμματικός των απορρήτων».¹⁰ Πολύ σημαντική είναι η πληροφορία που καταγράφει στο ίδιο κείμενο ο Μάλης, ότι τον Αύγουστο του 1820 προσκλήθηκε στο Ισμαήλι από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη, ο οποίος του ανέθεσε να ταξιδέψει στην Πελοπόννησο. Η παρουσία του Μάλη στο Ισμαήλι της Βεσσαραβίας, κατά την κρίσιμη συνέλευση των Φιλικών, μας επιτρέπει την υπόθεση για ενδεχόμενη ανάμειξή του στη συγγραφή του ΙΕ' άρθρου του «Γενικού Σχεδίου» της Φιλικής

6. Ο κατάλογος στο Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής επαναστάσεως*, τόμ. Α', Αθήνα 1859, σσ. 387-416. Η αναφορά στη μύηση του Μάλη στη σελ. 401. Βλ. επίσης, Βαλέριος Γ. Μέξας, *Οι Φιλικοί. Κατάλογος των μελών της Φιλικής Εταιρείας εκ του Αρχείου Σέκερη*, Αθήνα 1937, σελ. 64. Ο Ι. Α. Μελετόπουλος, «Η Φιλική Εταιρεία. Αρχίον Παναγιώτου Δημ. Σέκερη», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνομολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, τόμ. 18 (1965-1966), σελ. 341, δημοσίευσε και το σύμβολο του Μάλη στην αλληλογραφία των Φιλικών. Ήταν ο λατινικός χαρακτήρας h με μια παύλα επί της κάθετης γραμμής του γράμματος, που δημιουργούσε σχήμα σταυρού.

7. Β. Γ. Μέξας, *στο ίδιο*, σελ. 64.

8. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν*, ό.π., τόμ. Α', σσ. 388, 413.

9. Π. Παπαπολυβίου, *Πτυχές και διαθλάσεις*, ό.π., σελ. 193.

10. Μουσείο Μπενάκη, *Ιστορικά Αρχεία*, δημοσιεύεται στο Π. Παπαπολυβίου, *Πτυχές και διαθλάσεις*, ό.π., σελ. 146.

Εταιρείας για την Επανάσταση. Το συγκεκριμένο άρθρο, αφιερωμένο αποκλειστικά στη συνδρομή της Κύπρου (του μόνου νησιού που αναφερόταν αναλυτικά στο «Γενικόν Σχέδιον»), έκανε λόγο στην υποσχεθείσα βοήθεια στα σχέδια της Εταιρείας από τον αρχιεπίσκοπο Κυπριανό και στην ανάγκη του «να διαφυλάξει το ποίμνιόν του από τους κατοίκους εκεί εχθρούς».¹¹ Την παρουσία του Μάλη στην κρίσιμη σύσκεψη στη Βεσσαραβία την τεκμηριώνει και βεβαίωση του Γρ. Δικαίου, με ημερομ. 18 Φεβρουαρίου 1822, όπου αναφέρει ότι στις 8 Οκτωβρίου 1820 στο Ισμαήλι ο Κύπριος Φιλικός υπάκουσε στη διαταγή του Αλέξανδρου Υψηλάντη να τον ακολουθήσει στην Πελοπόννησο, «και συγκατήλθε μετ' εμού πειθόμενος πάντοτε και συνεργαζόμενος καθ' ότι επετάχθη τόσον προ του πολέμου, όσον και μετά τον πόλεμον άχρι σήμερα».¹²

Στα τέλη του 1820 ο Μάλης κατήλθε στην Ελλάδα και από τις παραμονές της πρωτοχρονιάς του 1821 μέχρι την έκρηξη της Επανάστασης, είτε συνοδεύοντας τον Παπαφλέσσα είτε μόνος, παρευρέθηκε στις κρίσιμες διαβουλεύσεις με τους κληρικούς και προκρίτους της περιοχής, στο Άργος, στην ορεινή Κορινθία, στη συνέλευση της Βοστίτσας, κ.ά., ενώ επιφορτίστηκε τη διανομή των όπλων και των πυρομαχικών στους οπλαρχηγούς.¹³ Όπως περιγράφει ο ίδιος ο Μάλης τον Σεπτέμβριο του 1828,¹⁴ «κατά το έτος 21 (...) διήλθον το Ταΰγετον και Κρόνιον χιονισμένα, και εξ αποκρήμνων εμβάς εις πλοιάριον μετεκόμισα εκ Πόρου τα πολλά ή ολίγα εφόδια». Τονίζει ότι μετά την έκρηξη της Επανάστασης δεν λαφυραγώγησε ποτέ, ούτε πήρε μερίδιο από τα «καλούμενα μερτικά Τριπολιτσάς, Κορίνθου, Ναυπλίου», ενώ παραπονείται ότι ο Παπαφλέσσας «ελησμόνησε τον τότε γυμνωθέντα συναγωνιστήν του».

Η σημαντική συμβολή του Μάλη στην προετοιμασία αλλά και στους πρώτους μήνες της Επανάστασης στην Πελοπόννησο, πέρα από τα όσα γράφει ο ίδιος στα κείμενά του, επιβεβαιώνεται και από τη συμπερίληψη της υπογραφής του σε ένα από τα πρώτα έγγραφα της ηγεσίας των επαναστατών προς τους προκρίτους της Ύδρας (8 Απριλίου 1821). Με αυτό τους ανακοινώνουν ότι αναγκάστηκαν να πάρουν τα όπλα «προς διαφέντευσιν των ιερωτέρων πραγμάτων μας, θρησκείας, τιμής, ουσίας, και το δη μάλλον ζωής» και ζητούν τη συμμετοχή τους στον Αγώνα. Την επιστολή υπογράφουν 16 πρόσωπα, δύο επίσκοποι και

11. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν, ό.π.*, τόμ. Α', σσ. 53-54.

12. Σπύρος Λουκάτος, «Ιωάννης Καποδίστριας και Κύπρος», *Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, τόμ. Γ', Νεώτερον Τμήμα*, Λευκωσία 1987, σελ. 123.

13. Φωτάκος, *Γρηγόριος Δικαίος Παπαφλέσσας*, Αθήνα 2001 (επανέκδοση), σσ. 17-19· Κων. Α. Κοτσώνης, «Ο Κύπριος αγωνιστής Χαράλαμπος Μάλης πρώτος Γεν. Γραμματεύς Υπουργ. Θρησκείας. (Ανέκδοτη Έκθεσις του και άλλα στοιχεία)», στο *Συμπόσιον πνευματικόν επί χρυσώ ιωβηλαίω Ιερωσύνης Μητροπολίτου Πατρών Νικοδήμου 1939-1989*, Αθήνα 1989, σσ. 227-228.

14. Π. Παπαπολυβίου, *Πτυχές και διαθλάσεις, ό.π.*, σσ. 176-177.

ορισμένοι από τους πιο γνωστούς, κατόπιν, αγωνιστές της Επανάστασης. Μετά τους Έλους Άνθιμο, Βρεσθένης Θεοδώρητο, Κανέλλο Δεληγιάννη, Γρηγόριο Δικαίο, Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, Αναγνώστη Παπαγεωργίου, Ηλία μπειζανδέ Μαυρομιχάλη, Παναγιώτη Γιατράκο, Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, κ.ά., τελευταίος υπογράφει ο *Χαράλαμπος Μάλης, Κύπριος*, ο οποίος ίσως συνέταξε και την επιστολή.¹⁵ Ας σημειωθεί ότι ο Μάλης, όπως γράφει σε κατοπινό του κείμενο,¹⁶ τον Φεβρουάριο του 1821 είχε επισκεφθεί τις Σπέτσες και την Ύδρα, από όπου μετέφερε, μέσω Πόρου, πολεμοφόδια στην Καλαμάτα, επομένως είχε γνωστούς από τότε στο νησί του Αργοσαρωνικού με την καθοριστική συμβολή στην Επανάσταση.

Μετά την Α' Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου, όταν συστάθηκε η Προσωρινή διοίκηση, τον Μάρτιο του 1822 ο Μάλης διορίστηκε γενικός γραμματεύς του «Μινιστερίου της Θρησκείας», σε ένα από τα οκτώ συσταθέντα «υπουργεία». Λίγες βδομάδες αργότερα, τον Απρίλιο του 1822, του ανατέθηκαν και τα καθήκοντα του γραμματέως στο αντίστοιχο «Μινιστέριον του Δικαίου». «Μινίστρος» και στα δύο υπουργεία, του πρώτου από τις 15 Ιανουαρίου 1822 και του δεύτερου από τις 17 Απριλίου 1822, ήταν ο επίσκοπος Ανδρούσης Ιωσήφ και ανάμεσα στα καθήκοντα του Μάλη ήταν η αλληλογραφία «με την επικράτεια και τα Μινιστέρια», ακολουθώντας τη διοίκηση στις μετακινήσεις της αυτής της περιόδου, αφού δεν υπήρχε μόνιμη έδρα της κυβέρνησης.¹⁷ Τον Ιούνιο του 1823 διατάχθηκε από τον πρόεδρο του Εκτελεστικού Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη να ακολουθήσει ως γραμματέας το μέλος του Εκτελεστικού Ανδρέα Ζαΐμη στο υπό συγκρότηση στρατόπεδο των Παλαιών Πατρών. Έμεινε δίπλα στον Καλαβρυτινό πολιτικό, παραιτηθέντα από το Εκτελεστικό τον Ιανουάριο του 1824, μέχρι και τα τέλη Ιουλίου 1824.¹⁸ Η θεμελιώδης προσφορά του στην Επανάσταση, όπως όλων των πρώτων ανώτερων διοικητικών υπαλλήλων και στελεχών, ήταν τεράστια και ανυπολόγιστη.

15. Αντώνιος Λιγνός (έκδ.), *Αρχαίον της Κοινότητος Υδρας 1778-1832*, τόμ. Ζ', 1821, Πειραιάς 1926, σσ. 13-15.

16. Π. Παπαπολυβίου, *Πτυχές και διαθλάσεις, ό.π.*, σσ. 176-177.

17. Βλ. Γεώργιος Δ. Δημακόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν 1821-1827. Συμβολή εις την ιστορίαν της ελληνικής διοικήσεως*, Αθήνα 1966, σσ. 235, 237. Πρώτος υπουργός του Δικαίου είχε διοριστεί ο Θεόδωρος Βλάσσης αλλά απεβίωσε στις 14 Μαρτίου 1822. Για τα καθήκοντα του Μάλη στο «μινιστέριον της Θρησκείας», βλ. σχετικό έγγραφο του Ανδρούσης Ιωσήφ προς τον πρόεδρο του Εκτελεστικού, Κόρινθος 17 Μαρτίου 1822, Λοΐζος Φιλίππου, Κύπριοι Αγωνισταί, Λευκωσία 1953, σελ. 63. Αντικαταστάτης του Μάλη, τον Ιούνιο του 1823, διορίστηκε ο Νικόλαος Σπηλιάδης.

18. Βλ. σχετική βεβαίωση του Ανδρέα Ζαΐμη, Κερπινή 29 Ιουλίου 1824, στο Λ. Φιλίππου, *στο ίδιο*, σελ. 60. Ο Ζαΐμης σημειώνει ότι ο Μάλης ήταν «γνωστός του προ του ιερού πολέμου».

Από τον Αύγουστο του 1824 ο Μάλης εγκαταστάθηκε στο Ναύπλιο και για τα δύο επόμενα χρόνια, μέχρι το 1826, αφιερώθηκε στην υπόθεση της οργάνωσης εκστρατείας για την απελευθέρωση της Κύπρου, έχοντας να αντιμετωπίσει και άμεσα προβλήματα επιβίωσης. Την πόλη της Αργολίδας είχαν επιλέξει ως τόπο διαμονής και άλλοι Κύπριοι αγωνιστές ή απλοί φυγάδες με τις οικογένειές τους, με πιο γνωστούς τους αδελφούς Θησείς και τους αδελφούς Οικονομίδη. Τον Σεπτέμβριο του 1824 ο Μάλης ζήτησε από το Υπουργείο Εσωτερικών όπως η «εθνική οικία» (πρώην τουρκικό σπίτι), που είχε επιδιορθώσει και εγκατασταθεί ο συμπατριώτης του Νικόλαος Θησεύς¹⁹ και στην οποία διέμενε και ο ίδιος, να παρέμενε στην κατοχή των «ενταύθα διά τας υποθέσεις της Κύπρου διατριβούντων Κυπρίων» και να μην έβγαινε σε δημοπρασία. Ο Μάλης τόνισε ότι οι υποθέσεις της Κύπρου και ειδικότερα το σχέδιό του για την οργάνωση απελευθερωτικής εκστρατείας απαιτούσαν να βρίσκονται πάντα στο Ναύπλιο ένας ή δύο συμπατριώτες του. Υποστήριξε ότι η παραχώρηση της κατοικίας θα ήταν μεγάλη τιμή και υποχρέωση για τους Κύπριους αγωνιστές και μια ανακούφιση, «αντί της Πατρίδος μας την οποίαν υστερήθημεν ένεκα του Ελληνικού Έθνους». Και συνέχισε, εκφράζοντας και τα παράπονά του:²⁰

Ἐγὼ δι' ὅσα ἔχω νὰ λαμβάνω ἀπὸ τὸ Ἔθνος ποτὲ δὲν ἔδωσα ἀναφορὰν, ἀλλ' ὑπέφερα δυστυχίαν, βλέπων τὴν ἀνάγκην τοῦ Ἔθνους, ἀλλὰ τώρα ὁποῦ βλέπω, ὅτι οἱ ἀληθῶς θυσιάσαντες ὑπὲρ πατρίδος παραθεωροῦνται, καὶ μόνον ὅσοι ἔχουν χρήματα, καὶ ὅσοι ἦλθον προχθές, ἐκπηδῶσι, διὰ τοῦτο τῇ ἀληθείᾳ εἶναι μωρία ἂν καὶ ἐγὼ ἡσυχάζω, ὥστε νὰ μὴν ἔχω μίαν τρύπαν νὰ σκεπάσω τὸ κεφάλι μου. Σᾶς παρακαλῶ λοιπὸν νὰ ἐνεργήσετε, ὁποῦ αὐτὸ τὸ σπῆτι νὰ μείνη εἰς τοὺς Κυπρίους, διὰ νὰ ἐνεργοῦν τὰς υποθέσεις τῆς Κύπρου, ἢ νὰ ἐνοικιασθῆ εἰς ἡμᾶς μὲ τὸ πρῶτον ἐνοίκιον, ἢ τέλος, ἂν πωληθῆ νὰ μᾶς δωθῆ μὲ διορίαν ἕξι ἑπτὰ μηνῶν.

Αν και ο αρμόδιος υπουργός, Γρηγόριος Δικαίος, συνηγόρησε υπέρ του αιτήματος του παλιού συναγωνιστή του, σημειώνοντας ότι ήταν «εις εκείνων όσοι το κατά δύναμιν συνετέλεσαν εξ αρχής εις τον αγώνα μας»,²¹ το αίτημά του δεν

19. Σε κατοπινές επιστολές αναφέρεται ότι αυτός που ξόδεψε χρήματα για την επισκευή του σπιτιού ήταν ο Κυπριανός Θησεύς, και όχι ο αδελφός του Νικόλαος.

20. Βλ. Γ. Χατζηκωστής (εισαγωγή - επιμ.), *Αρχαίον Ροδίωνος Π. Γεωργιάδη. Τόμ. Γ', Η συμβολή της Κύπρου στην ελληνική Επανάσταση (έγγραφα των γενικών αρχείων του ελληνικού κράτους)*, Λευκωσία 2008, σελ. 164, Χαρ. Μάλης προς υπουργό Εσωτερικών, Ναύπλιο 1 Σεπτεμβρίου 1824.

21. Στο ίδιο, σελ. 165, Γρηγόριος Δικαίος προς το Εκτελεστικό σώμα, Ναύπλιο 1 Σεπτεμβρίου 1824. Η απόρριψη, στο ίδιο, σελ. 253, Αντιπρόεδρος του Εκτελεστικού προς το Υπουργείο της Οικονομίας, Ναύπλιο 2 Σεπτεμβρίου 1824.

εισακούστηκε, με αποτέλεσμα την έξωση των Κυπρίων αγωνιστών, γεγονός που τους προκάλεσε αισθήματα πικρίας και απογοήτευσης.

Λίγους μήνες αργότερα, τον Ιανουάριο του 1825, ο Μάλης δήλωσε γραπτώς στο Βουλευτικό σώμα ότι «απεφάσισε να πηγαίνει εις την πατρίδα του». Ζήτησε επίσημο πιστοποιητικό ότι «εδούλευσε πιστώς την πατρίδα» και μέρος των χρημάτων που είχε να λαμβάνει από το Εθνικό Ταμείο. Το Βουλευτικό επιφυλάχθηκε να απαντήσει, όμως δεν εντοπίστηκε η απόφασή του για την αποζημίωσή του, παρά μόνο μια συστατική επιστολή για τις υπηρεσίες του. Δεν αποκλείεται να συνδέεται η αίτηση του Μάλη με τα σχέδιά του για οργάνωση εκστρατείας στο νησί του και στον Λίβανο· ίσως όμως οι τάσεις φυγής να ήταν απότοκο της απογοήτευσής του από τις εσωτερικές εξελίξεις και την κορύφωση των εμφύλιων συγκρούσεων.²²

Παράλληλα, ο Μάλης συνυπέγραφε τα διάφορα συλλογικά αιτήματα της μικρής «κυπριακής παροικίας» του Ναυπλίου. Τον Απρίλιο του 1825 οι Κυπριανός Θησεύς, Μάλης, Κυπρίδημος Γεωργιάδης, Κυπριανός Βικέντιος, Γεώργιος και Δημήτριος Οικονομίδης εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους στο Εκτελεστικό και στο Βουλευτικό σώμα επειδή δεν ζητήθηκε η γνώμη τους για το «δάνειο της Κύπρου» και την εκχώρηση «πληρεξουσιότητας» στον Μαυροβούνιο στρατηγό Demetrius de Wintz. Οκτώ μήνες αργότερα, τον Ιανουάριο του 1826, ο Μάλης υπέγραψε μια ομαδική επιστολή διαμαρτυρίας για τη δραπετεύση από τα χέρια της Αστυνομίας του Κυπρίδημου Γεωργιάδη, βασικού υπόπτου για τη δολοφονία του Χριστοφή Παπαγεωργίου στις 26 Δεκεμβρίου 1825, απαιτώντας να τιμωρηθούν οι εμπλεκόμενοι για ένα έγκλημα που συγκλόνησε τους Κύπριους αγωνιστές και φυγάδες του Ναυπλίου, καθώς τόσο το θύμα όσο και ο φερόμενος δολοφόνος ήταν συμπατριώτες και φίλοι τους.²³ Τις ίδιες μέρες, ο Μάλης και άλλοι τρεις Κύπριοι του Ναυπλίου ζήτησαν από την Αστυνομία να προσφερθεί το στρώμα και το πάπλωμα του φονευθέντος στον Δαβίδ Ανδρεάδη για λόγους φιλανθρωπίας, καθώς ήταν «εις το παντελές ανάργυρος» και οι υπογράφωντες «υστερημένοι και ενδεείς και αυτοί».²⁴

22. *Αρχεία της Ελληνικής παλιγγενεσίας*, τόμ. 7, Αθήνα 1973, σελ. 93, Πρακτικά Βουλευτικού σώματος, 12 Ιανουαρίου 1825. Βλ. και τη βεβαίωση που παρασχέθηκε από τους Πανούτσο Νοταρά, Καρυστίας Νεόφυτο, κ.ά., Ναύπλιο 3 Ιανουαρίου 1825, στο Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, ό.π., σσ. 61-62.

23. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, τεύχ. 30 (20 Ιανουαρίου 1826), σελ. 118• Χ' Μιχάλης Ταηλάνος, Κυπριανός Βικέντιος, Χ. Μάλης, κ.ά. προς Υπουργείο του Δικαίου, Ναύπλιο 6 Ιανουαρίου 1826 και Γεώργιος Οικονομίδης, Σ. Ν. Ζωγράφος, Κυριάκος Τσένιου, κ.ά., προς Βουλευτικό σώμα, Ναύπλιο 6 Ιανουαρίου 1826, στο Γ. Χατζηκωστής, *Αρχείον Ροδίωνος Π. Γεωργιάδη*, τόμ. Γ', ό.π., σσ. 291-292, 318.

24. Κ. Τζένιος, Γ. Δ. Οικονομίδης, Χ. Μάλης και Σ. Ν. Ζωγράφος προς το Υπουργείο Αστυνομίας, Ναύπλιο 10 Ιανουαρίου 1825, στο Γ. Χατζηκωστής, *στο ίδιο*, σελ. 222.

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, από το καλοκαίρι του 1824 ο Μάλης αφιερώθηκε στο όραμά του για την οργάνωση απελευθερωτικής εκστρατείας στην Κύπρο. Όπως γράφει στις 13 Φεβρουαρίου 1825 στον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, το σχέδιό του, που είχε καταθέσει γραπτώς στη Διοίκηση από τον Αύγουστο του 1824, βασιζόταν σε δύο προϋποθέσεις: να δανειζόταν η Κύπρος «τουλάχιστον 20 μυριάδια γρόσια», και να αποστέλλοταν μια μικρή ομάδα στο «Λιβάνιον Όρος» για να επιβεβαιωνόταν η διάθεση εξέγερσης και το φιλελληνικό πνεύμα «των Λιβανίων». Ο Μάλης υποστήριξε τον δανεισμό της Κύπρου, «διότι είναι νήσος πλουσία», και οι κάτοικοι έπρεπε να υποστούν και οι ίδιοι θυσίες για την ελευθερία τους. Παρουσίασε με υπερβολική αισιοδοξία τα οφέλη της Ελλάδας από έναν τέτοιο αντιπερισπασμό που θα περιόριζε τον «Σατράπη της Αιγύπτου» και τον Σουλτάνο, και θα επέτρεπε στους Έλληνες («αν ασπασθώσι την ουράνιον ομόνοιαν») να εκστράτευαν στην Κρήτη και σε άλλα νησιά και να πετύχαιναν την ανεξαρτησία τους. Ο Μάλης είχε την άποψη ότι το «κυπριακό δάνειο» του de Wintz (και του έξαρχου Ιωαννίκιου) μπορούσε να εγκριθεί, εάν αφαιρούνταν το απόλυτο της πληρεξουσιότητας στον Μαυροβούνιο στρατηγό, και ανέλυσε τη θέση του στο Βουλευτικό σώμα. Ζήτησε από τον Μαυροκορδάτο να ετοιμαστούν οι σχετικές επιστολές προς τον αρχιεπίσκοπο και τους αρχιερείς της Κύπρου και σε προσωπικότητες του Λιβάνου, και υπέδειξε ως απαραίτητη προϋπόθεση να κρατηθεί πλήρης μυστικότητα για τα σχέδιά του. Και ως εχέγγυα της αξιοπιστίας του επικαλέστηκε τη συμβολή του στην οργάνωση της Επανάστασης:²⁵

Ἐὰν συλλογισθῆτε, Ἐκλαμπρότατε, ὅτι ποτὲ τὸ Ἔθνος ἐκρέμετο εἰς τὴν ἐμπιστοσύνην μου, καὶ ὅτι ἐδούλευσα ἀπ' ἀρχῆς τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος μας, ὅσον ἐδυνήθην μὲ προθυμίαν καὶ ζῆλον, βέβαια θέλει μὲ εὐρῆτε ἄξιον ἐμπιστοσύνης, καὶ ἀδίκως ἀναξιωμαθοῦντα ἦδη.

Με νέα του επιστολή στον Μαυροκορδάτο (27 Φεβρουαρίου 1825) ο Κύπριος παλαιός Φιλικός εξέφρασε την πεποίθησή του ότι «συμφέρει τα μέγιστα αν η Ελλάς πασχίση να λάβη τα όπλα όχι μόνον η Συρία, αλλά και η Σερβία και η Βλαχομπογδανία εκ νέου». Υπέδειξε ότι ο «περισπασμός» στο «Λιβάνιον όρος» θα αποδέσμευε από την Ελλάδα «τα χοντρά σώματα της Τουρκίας» και θα ήταν

25. Χαρ. Μάλης προς Αλέξ. Μαυροκορδάτο, Ναύπλιο 13 Φεβρουαρίου 1825. Η επιστολή δημοσιεύθηκε στο Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, *Η Κύπρος, ό.π.*, σσ. 34-35 και με μερικές μικροαλλαγές στο ίδιο (επιμ.), *Ιστορικόν Αρχεῖον Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου*, τεύχ. V, Αθήνα 1978, σσ. 77-78. Για τις παραστάσεις του Μάλη στο Βουλευτικό σώμα, τον Σεπτέμβριο του 1824 βλ. *Αρχεία της Ελληνικής παλιγγενεσίας*, τόμ. 2, Αθήνα 1972, σσ. 403 και 408, Πρακτικά Βουλευτικού σώματος, 8 και 16 Σεπτεμβρίου 1824.

μια ευκαιρία απελευθέρωσης για τους «πάσχοντας υπό τον Οθωμανικόν ζυγόν αδελφούς Χριστιανούς». Πρότεινε την επίσπευση των προετοιμασιών και τον ορισμό μιας ολιγομελούς αποστολής (δύο ή τριών προσώπων «με ζήλον και ολιγαρκείας») που θα μεταμφιέζονταν σε εμπόρους ή τεχνίτες. Ο ίδιος δήλωσε ότι δεν χρειαζόταν οδηγό καθώς είχε διατελέσει γραμματέας στο Πατριαρχείο Αντιοχείας και οι μητροπολίτες Επιφανείας Ιωαννίκιος (Κύπριος) και Αρκαδίας Ζαχαρίας (Κρητικός) ήταν μαθητές και στενοί φίλοι του.²⁶

Οι προσπάθειες του Μάλη πήραν διαφορετική διάσταση και φαινομενικά μεγαλύτερες πιθανότητες επιτυχίας καθώς την ίδια περίπου περίοδο ο Χ' Στάθης Ρέζης, Έλληνας από τη Μακεδονία ο οποίος είχε ζήσει στη Βηρυτό για αρκετά χρόνια, είχε καταθέσει μια ανάλογη πρόταση για την υποβοήθηση εξέγερσης των Χριστιανών του «Λιβανίου όρους», υποστηρίζοντας ότι αποτελούσε και αίτημα και διακαή πόθο του εμίρη Μπεσίρ του Λιβάνου. Στη βιβλιογραφία για την Επανάσταση οι προτάσεις του Ρέζη (που υποβλήθηκαν διερευνητικά από το 1822 αλλά επανήλθαν με ένταση το 1824, μετά και την τουρκοαιγυπτιακή συμμαχία) και το κατοπινό διαφοροποιημένο σχέδιο του Μάλη που τις συμπεριέλαβε, περιγράφονται ως επιχείρηση «κατά του Λιβανίου όρους», προσδιορίζοντας μια ευρεία γεωγραφική περιοχή που τα παράλια της ορίζονταν από τη Γιάφφα στην Παλαιστίνη, και έφταναν βορείως μέχρι την Αλεξανδρέττα της Συρίας, τις ακτές δηλαδή απέναντι από την Κύπρο.²⁷ Δεν είναι σαφές εάν υπήρχε συνεννόηση μεταξύ των Μάλη και Ρέζη ή εάν η σύζευξη των δύο προτάσεων έγινε με πρωτοβουλία της επαναστατικής Διοίκησης. Πάντως ο Μάλης, στα έγγραφα που έχουν δημοσιευθεί, δεν φαίνεται να είχε ή να επιθυμούσε οποιαδήποτε σχέση με τον Ρέζη, ο οποίος στις επιστολές του διόγκωνε σε υπερβολικά

26. Χαρ. Μάλης προς Αλέξ. Μαυροκορδάτο, Ναύπλιο 27 Φεβρουαρίου 1825, Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, *Η Κύπρος, ό.π.*, σσ. 36-37' του ίδιου (επιμ.), *Ιστορικό Αρχείο, στο ίδιο, σσ. 86-88.*

27. Βλ. αναλυτικά, Εμμ. Γ. Πρωτοψάλτης, «Αυθαίρετος επιδρομή Ελλήνων κατά του Λιβάνου (1826)», *Αθηνά*, τόμ. 58 (1954), σσ. 243-277· Σπύρος Δ. Λουκάτος, «Προσπάθειαι ελληνο-συρολιβανικής συμμαχίας κατά των Τούρκων κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν (1822-1828)», *Μνημοσύνη*, τόμ. 3 (1970-1971), σσ. 328-394. Το Βουλευτικό σώμα συζήτησε στις 15 Οκτωβρίου 1824 την πρόταση Ρέζη για αποστασία του Λιβανίου όρους και έκρινε ότι ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθεί εκείνη την εποχή. Σε μια νέα παράσταση του Ρέζη, στις 23 Μαρτίου 1825 το Βουλευτικό τον παρέπεμψε στον Γεώργιο Κουντουριώτη, πρόεδρο του Εκτελεστικού, ο οποίος φαίνεται ότι έδωσε το πράσινο φως για την υλοποίηση του σχεδίου, σε μια περίοδο που είχε αναλάβει τη Γραμματεία των Εξωτερικών ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος: *Αρχεία της Ελληνικής παλιγγενεσίας*, τόμ. 7, *ό.π.*, σσ. 13, 187-188, Πρακτικά Βουλευτικού σώματος, 15 Οκτωβρίου 1824 και 23 Μαρτίου 1825.

επίπεδα τα προσδοκώμενα κέρδη («χίλια μυλλιούνια χρήματα») από την τυχόν αποστασία των κατοίκων του Λιβάνου, πέρα από τον αντιπερισπασμό στην Τουρκία και στην Αίγυπτο.

Τελικώς, το Βουλευτικό και το Εκτελεστικό σώμα ενέκριναν στις 27 και 28 Απριλίου 1825 την αποστολή στον Λίβανο των Χ΄΄Στάθη Ρέζη, Αντώνιου Τζούνη και Χαράλαμπου Μάλη.²⁸ Ένα μήνα αργότερα ορίστηκε νέο μέλος της επιτροπής ο Ευδοκιάδος Γρηγόριος Δενδρινός, στη θέση του παραιτηθέντος Α. Τζούνη.²⁹ Τις επόμενες βδομάδες ετοιμάστηκαν και έξι διαφορετικά προσχέδια επιστολών προς τον εμίρη Μπεσίρ, τους επιφανείς Χριστιανούς κατοίκους του Λιβάνου (διαφορετικές για τους «αυθέντας α΄ τάξεως» και «β΄ τάξεως»), προς την Κοινότητα του Λιβανίου, τον Πατριάρχη Αντιοχείας Μεθόδιο, και τους «Αρχιερείς του Λιβανίου». Οι δύο πρώτες επιστολές έφεραν ημερομηνία 27 και 29 Ιουνίου και οι υπόλοιπες τέσσερις τις 13 Ιουλίου 1825. Επομένως η αναχώρηση της ομάδας των απεσταλμένων από το Ναύπλιο προς τον Λίβανο πρέπει να τοποθετηθεί μετά τα μέσα Ιουλίου. Ο Εμμ. Γ. Πρωτοψάλτης δημοσίευσε τα σχέδια των επιστολών³⁰ και το αχρονολόγητο προσχέδιο επιστολής προς τον αρχιεπίσκοπο Κύπρου Δαμασκηνό και τους τρεις μητροπολίτες του νησιού, με το οποίο ενημερώνονταν για τους σκοπούς της αποστολής: «κατ΄ αυτήν την ευτυχή ευκαιρίαν, ότε ο εχθρός απασχολείται εις τον πόλεμον της Ελλάδος, να δυνηθή το Λιβάνιον να απολαύση την ελευθερίαν του». Στην επιστολή παρουσιαζόταν προς τους Κυπρίους (όπως, αντίστοιχα, και προς τους «Λιβανίους») μια εξωραϊσμένη και εξωπραγματική κατάσταση στην επαναστατημένη χώρα: «αφού η Ελλάς συνέτριψε διά της θείας προνοίας τον Οθωμανικόν ζυγόν, εσύστησε διοίκησιν ελευθέραν, και προσπαθεί να στερεώση την ανεξαρτησίαν του Έθνους».

28. Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, *Η Κύπρος, ό.π.*, σσ. 58-59 (όπου και η έγκριση του Εκτελεστικού σώματος για έναν μακρύ κατάλογο των παραληπτών των επιστολών της Διοίκησης στον Λίβανο και στη Δαμασκό)· Σπ. Δ. Λουκάτος, *στο ίδιο*, σσ. 385-386· *Αρχεία της Ελληνικής παλιγγενεσίας*, τόμ. 8, Αθήνα 1974, σελ. 218, Πρακτικά Βουλευτικού σώματος, 27 Απριλίου 1825.

29. *Αρχεία της Ελληνικής παλιγγενεσίας, στο ίδιο*, σσ. 245, Πρακτικά Βουλευτικού σώματος, 29 Μαΐου 1825.

30. Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, *Η Κύπρος, ό.π.*, σσ. 62-69· Σπ. Δ. Λουκάτος, «Προσπάθειαι», *ό.π.*, σσ. 387-389 (η ανάλυσή τους στις σσ. 351-356 και οι παραλήπτες στις σσ. 385-386)· η πρώτη δημοσίευσή τους: Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, «Αυθαίρετος», *ό.π.*, σσ. 254-259. Επιστολή στον εμίρη Μπεσίρ έγραψε και ο Δημήτριος Υψηλάντης, με πολύ θετικές αναφορές στον Μάλη.

Και τονιζόταν η πεποίθηση ότι «η επιτυχία του εγχειρήματος των Λιβανίων δεν θέλει συντελέσει ολίγον και εις την ευτυχή αποκατάστασιν της πατρίδος Σας».³¹

Η τριμελής «Πρεσβεία» των Ευδοκιάδος, Μάλη και Ρέζη (στις επιστολές αναφέρονταν ως εκπρόσωποι των επαναστατών οι δύο πρώτοι) δεν έμελλε να ευδοκιμήσει. Αφού έφτασαν στη Σύρο, διαφώνησαν έντονα για το δρομολόγιό τους, αφού μόνο ο Μάλης ήθελε να περάσουν πρώτα από την Κύπρο. Τελικά, ύστερα από αρκετές μέρες, συμφώνησαν να ακολουθήσουν το σχέδιό του αλλά μόνο προσχηματικά. Προς έκπληξη και οργή του Κύπριου αγωνιστή το πλοίο τους κατευθύνθηκε αντί της Κύπρου στις ακτές της Βηρυτού, όπου ο Μάλης τους παρέδωσε τα επίσημα έγγραφα και αποχώρησε επιστρέφοντας στην Ελλάδα.³² Για αυτόν η επιχείρηση του «Λιβανίου όρους» είχε τελειώσει άδοξα, υποθέτουμε όμως ότι διήλθε μεταμφιεσμένος από τη γενέτειρά του, γύρω στον Οκτώβριο του 1825, όπου συνάντησε τους αρχιερείς και τους προκρίτους και τους παρέδωσε τις επιστολές από τη Διοίκηση της επαναστατημένης Ελλάδας.³³ Το επιβεβαιώνει και ο ίδιος,³⁴ σε υπόμνημά του το 1837. Επιπλέον, στην ικετήρια επιστολή του αρχιεπισκόπου Παναρέτου και των άλλων Κυπρίων προκρίτων προς τον κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια, τον Αύγουστο του 1828 τονίζεται: «Εις το έτος 1825 κατά Οκτώβριον είδομεν εκείθεν ακτίνα φωτός δι' απεσταλμένου με γράμματα προς το κοινόν μας, και μερικώς εις το Ιερατείον».³⁵ Ο Μάλης ορίστηκε τότε, μαζί με τον Κυπριανό Θησέα και τον Δημήτριο Χ. Φραγκούδη να

31. Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, *Η Κύπρος, ό.π.*, σελ. 70. Σπ. Δ. Λουκάτος, στο ίδιο, σσ. 356-357. Ο Θάνος Βαγενάς, «Η Ελλάς προς τους Κυπρίους», *Χρονικά των Αρκάδων*, τόμ. Δ' (1977), σσ. 45-46, δημοσίευσε και το προσχέδιο της επιστολής του υπουργού της Θρησκείας, με ημερομηνία 26 Ιουνίου 1825, «προς τους προκρίτους της Ν. Κύπρου». Η επιστολή ξεκινά με τη φράση «Η περίφημος Ελλάς, η Μήτηρ των Τεχνών και Επισημών», παρουσιάζει την πρόοδο της Επανάστασης και τονίζει ότι η Διοίκηση έχει υποχρέωση να φροντίσει και τους «λοιπούς αδελφούς χριστιανούς τους στενάζοντας υπό την οθωμανικήν δυναστείαν», ειδικά εκείνη την εποχή που αναμενόταν η ναυτική ενίσχυση. Το βάρος δίνεται στον «σταυροφορικό» χαρακτήρα της επιχείρησης στον Λίβανο και κατ' επέκταση της Επανάστασης («να λάμψη η ορθοδοξία με την κατάλυσιν της τυραννίας»).

32. Σπ. Δ. Λουκάτος, στο ίδιο, σσ. 362-364. Γ. Χατζηκωστής, *Αρχείον Ροδίωνος Π. Γεωργιάδη, τόμ. Γ', ό.π.*, σελ. 336, όπου κατάθεση του Χ. Μάλη (Ναύπλιο, Φεβρουάριος 1826).

33. Ο Μάλης μετέφερε επιστολές προς τους αρχιερείς και προκρίτους του νησιού και από τους Κυπρίους του Ναυπλίου, σύμφωνα με την κατάθεση του Κυπριανού Βικέντιου (Φεβρουάριος 1826), στο Γ. Χατζηκωστής, στο ίδιο, σσ. 335-336.

34. Π. Παπαπολυβίου, *Πτυχές και διαθλάσεις, ό.π.*, σελ. 193.

35. Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, *Η Κύπρος, ό.π.*, σσ. 92-94. Σ. Λουκάτος, «Ιωάννης Καποδίστριας και Κύπρος», *ό.π.*, σσ. 117-118.

υποβάλουν τα κυπριακά υπομνήματα στην επαναστατική διοίκηση, μιας αποστολής (1826) της οποίας δεν γνωρίζουμε την εξέλιξη και την τελική έκβαση.

Μόλις επέστρεψε ο Μάλης στο Ναύπλιο, τον Ιανουάριο του 1826, εξουθενωμένος και εξοργισμένος από τη συμπεριφορά του Ρέζη και του επισκόπου Ευδοκιάδος απέναντί του, προέβη σε παραστάσεις και καταγγελίες εναντίον του συμπατριώτη του Κυπριανού Βικέντιου και του Ηπειρώτη αγωνιστή Χατζημιχάλη Νταλιάνη επειδή ετοιμάζαν χωρίς την έγκριση της Διοίκησης εκστρατεία στον Λίβανο και στην Κύπρο. Οι εκκλήσεις του Μάλη σε δραματικούς τόνους (γράφει πως δεν επιθυμούσε να δει «τα της Χίου δράματα και εις άλλους τόπους, και μάλιστα την πατρίδα του») κατηγορούσαν τα «ανόητα κινήματα» για ανυπακοή προς την κυβέρνηση, ότι είχαν μοναδικό σκοπό τη λαφυραγωγία και ότι ως ανοργάνωτα και σπασμωδικά θα δημιουργούσαν πλήθος προβλημάτων στην εικόνα και στις σχέσεις της Ελλάδας και θα προκαλούσαν εξανδραποδισμό των ομογενών.³⁶ Τελικά το Εκτελεστικό διέταξε ανακρίσεις (σώζονται οι καταθέσεις των Βικέντιου και Μάλη και οι γραπτές απαντήσεις του Νταλιάνη) όμως η «εκστρατεία» υλοποιήθηκε, από τον τελευταίο και τους Βάσο Μαυροβουνιώτη και Νικόλαο Κριεζιώτη, οι οποίοι ουσιαστικά επιζητούσαν να απολαύσουν τις μεγαλόστομες υποσχέσεις του Ρέζη για αμύθητα κέρδη διαλύοντας, ταυτόχρονα, τα σχέδια του Μάλη για την Κύπρο. Οι φόβοι του Κύπριου αγωνιστή αποδείχθηκαν υπερβολικοί ως προς τις συνέπειες στην Ελλάδα και στην Κύπρο, όμως η επιχείρηση στην οποία πήραν μέρος κατά τις πηγές 10-14 πλοία και 800-2600 άνδρες, εξελίχθηκε σε ένα μεγαλοπρεπές φιάσκο, τις ίδιες ώρες που η παρουσία τους ίσως αποδεικνυόταν σωτήρια για τους απελπισμένους πολιορκημένους του Μεσολογγίου. Η απόβασή τους στη Βηρυτό δεν είχε κανένα απολύτως αποτέλεσμα, ενώ το πέρασμά τους από την Κύπρο (γύρω στις 25 Μαρτίου 1826) έγινε μόνο για σκοπούς τροφοδοσίας και λαφυραγωγώσης.³⁷

36. Τα διαβήματα και τις επιστολές του Μάλη εναντίον των Βικέντιου και Νταλιάνη βλ. Νικ. Ε. Καραντινός, «Άγνωστα ιστορικά έγγραφα. Μια μυστική εκστρατεία για την Κύπρο», *Νεοελληνικά Γράμματα*, 8 Ιουλίου 1939, σελ. 14· Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, «Αυθαίρετος», *ό.π.*, σσ. 262-264· *Αρχεία της Ελληνικής παλιγγενεσίας*, τόμ. 7, *ό.π.*, σσ. 499, 501, Πρακτικά Βουλευτικού σώματος, 27 Ιανουαρίου 1826 και 2 Φεβρουαρίου 1826· Γ. Χατζηκωστής, *Αρχείον Ροδίωνος Π. Γεωργιάδη*, τόμ. Γ', *ό.π.*, σσ. 335-336.

37. Βλ. Ν. Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα*, τόμ. Β', Αθήνα 1852, σσ. 512-513· Αθ. Ν. Χρυσολόγης, *Βάσσο Μαυροβουνιώτης. Διατριβή αναγνωθείσα εν τω φιλολογ. συλλόγω «Βύρωνι» την 8ην Ιανουαρίου 1876, Αθήνα 1876*, σσ. 34-35· Σπυρίδων Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τόμ. Γ', Αθήνα 18883, σελ. 268· Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, «Αυθαίρετος», *ό.π.*, σσ. 271-273· Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. Η μεγάλη Ελληνική Επανάσταση (1821-1829). Τόμ. Ζ' (1825-1828), Ο αφρικανικός σιμούν ή η επιδρομή του Ιμπραΐμ στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 536-540 (όπου η εκστρατεία στον Λίβανο χαρακτηρίζεται τυχοδιωκτική και οι αρχηγοί της, «τολμηροί αλλ' απερίσκεπτοι»).

Ο Μάλης, όπως γράφει ο ίδιος,³⁸ από τον Αύγουστο του 1826 έφυγε από την Πελοπόννησο, άγνωστο για πού. Όπως ισχυρίζεται, οι καταγγελίες του «εναντίον ιδιοτελών στρατευσάντων εν προσχήματι ελευθερίας ομογενών» (δηλαδή της εκστρατείας στο «Λιβάνιον όρος»), είχαν δημιουργήσει άσχημο κλίμα και κινδύνους για τη ζωή του στο Ναύπλιο. Έλειψε από την Ελλάδα για μια διετία και δεν αποκλείεται να επέστρεψε στη Δαμασκό ή στην Κύπρο. Επέστρεψε στην επαναστατημένη Ελλάδα γύρω στα μέσα του 1828 και τον Ιούλιο του 1828 βρισκόταν στη Σύρο, από όπου έγραφε στον Ιωάννη Κωλέττη ότι επέστρεψε για να χαρεί μαζί με τους Έλληνες και, «(...) αν ημπορέσω να λάβω ότι μοι ήρπασαν οι Φιλισταίοι εν τη οικία των, όπου με υπεδέχθησαν ως ξένον, ως αδελφόν, ως ευεργέτην, ως συναγωνιστήν, και έπειτα με εμεταχειρίσθησαν με τον εχθρωδέστερον τρόπον, ως οίδασι πολλοί».³⁹ Μερικούς μήνες αργότερα, τον Νοέμβριο του 1828, ήταν ένας από τους τρεις εκπροσώπους των Κυπρίων (μαζί με τον Π. Βαλσαμάκη και τον Δ. Φραγκούδη) που ανέλαβαν να επιδώσουν στον Καποδίστρια το υπόμνημα του αρχιεπισκόπου Παναρέτου και των άλλων ιεραρχών και προκρίτων του Αυγούστου του 1828.

Τον Ιανουάριο του 1829 ο Μάλης υπέβαλε στον Καποδίστρια εννιά πιστοποιητικά των υπηρεσιών του στον Αγώνα υπογραμμένα από διάφορους αγωνιστές της Επανάστασης, ζητώντας ακρόαση από τον Κυβερνήτη καθώς, όπως υποστηρίζει, είχε φθάσει «εις το μη περαιτέρω των Δυστυχιών». Ήταν η δεύτερη φορά που υπέβαλλε αίτηση στον Καποδίστρια και όπως δείχνουν οι πρώτες δύο παράγραφοι της επιστολής του, δεν βρισκόταν σε καλή φυσική και ψυχική κατάσταση.⁴⁰

Τελικώς, ο Καποδίστριας διόρισε τον Μάλη γραμματέα της «Εκτάκτου Επιτροπείας της Ήλιδος».⁴¹ Μάλιστα, τον Μάιο του 1830 του έγραψε ένα θερμό

38. Π. Παπαπολυβίου, *Πτυχές και διαθλάσεις, ό.π.*, σελ. 173.

39. Ακαδημία Αθηνών / Ψηφιακό Αρχείο / Αρχείο Ιωάννη Κωλέττη / 78733 / Χαράλαμπος Μάλης προς Ι. Κωλέττη, Σύρα 18 Ιουλίου 1828. Εάν με τη λέξη «Φιλισταίοι» ο Μάλης εννοεί τους Πελοποννήσιους, είναι μια ένδειξη ότι πιθανότατα συνέβη κάτι πολύ σοβαρό εις βάρος του, που τον απογοήτευσε ή τον τρομοκράτησε, στους πρώτους μήνες του 1826, μετά την επιστροφή του από την αποστολή στο «Λιβάνιον Όρος».

40. Σ. Λουκάτος, «Ιωάννης Καποδίστριας και Κύπρος», *ό.π.*, σσ. 121-122, Χ. Μάλης προς Ι. Καποδίστρια, Αίγινα 23 Ιανουαρίου 1829.

41. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, έτος Ε΄*, τεύχ. 49 (25 Ιουνίου 1830), σελ. 198. Η απόφαση του Καποδίστρια είχε ημερομηνία 27 Μαΐου 1830. Εντοπίζεται, όμως, έγγραφο του Μάλη ως γραμματέα του Επίτροπου και νωρίτερα, Πύργος 9 Οκτωβρίου 1829 (μια εγκύκλιος ιστορικής σημασίας για την ανάγκη προστασίας των αρχαιοτήτων), στο Ε. Γ. Πρωτοψάλτης (έκδ.), *Ιστορικά έγγραφα περί αρχαιοτήτων και λοιπών μνημείων της ιστορίας κατά τους χρόνους της Επαναστάσεως και του Καποδίστρια*, Αθήνα 1967, σσ. 107-109.

γράμμα όπου τον διαβεβαίωνε ότι ήταν πεπεισμένος για την τιμιότητα του χαρακτήρα του, τον πατριωτισμό του, το μέγεθος των εκδουλεύσεων του προς την πατρίδα και της αφοσίωσής του στο κοινό συμφέρον, γεγονός που θεώρησε μεγάλη τιμή ο Κύπριος αγωνιστής.⁴² Στην Ήλιδα ο Μάλης άσκησε και καθήκοντα γενικού αστυνόμου και τον Αύγουστο του 1831 ακολούθησε τον Έκτακτο Επίτροπο, παλαιό ηγετικό στέλεχος της Φιλικής Εταιρείας Παναγιώτη Α. Αναγνωστόπουλο στη Δυτική Σπάρτη (Μάνη), όπου μετατέθηκε. Εκεί βρισκόταν κατά την περίοδο της δολοφονίας του Καποδίστρια.⁴³ Τον Μάρτιο του 1832 δημοσιεύθηκε στην επίσημη εφημερίδα της κυβέρνησης η αντικατάστασή του από τα καθήκοντα του Τοποτηρητή Μονεμβασίας (η απόφαση του Αυγουστίνου Καποδίστρια είχε ημερομηνία 15 Ιανουαρίου 1832) με τη ρητή αναφορά ότι θα διοριζόταν σε άλλη υπηρεσία.⁴⁴ Στις 11 Μαρτίου 1832 υπέβαλε αίτηση στην Ε' Εθνοσυνέλευση του Άργους, μερικές μέρες πριν λήξουν οι εργασίες της, στην οποία παρουσίασε την προσφορά του στην Επανάσταση και ζητούσε να του παραχωρηθεί γη και να πολιτογραφηθεί Έλληνας υπήκοος.⁴⁵

Στην περίοδο της αντιβασιλείας, κατά το 1833-1835 ο Μάλης διετέλεσε έπαρχος Κυνουρίας.⁴⁶ Ήταν η ανώτερη θέση που αξιώθηκε να διοριστεί από το βασίλειο της Ελλάδας και όπως φαίνεται από τις επιστολές του ήταν πεπεισμένος ότι είχε επιτελέσει άριστα τα καθήκοντά του. Εκείνο το διάστημα, από το Άστρος Κυνουρίας, έστειλε τρεις, τουλάχιστον, επιστολές προς τον λόγιο Κωνσταντίνο Οικονόμο, καταγράφοντας πολύτιμο γλωσσικό υλικό από την Κύπρο που αφορά λεξιλόγιο για γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες, εργαλεία, μονάδες μέτρησης βάρους και χωρητικότητας, κ.ά.. Με αυτές αποδεικνύει το εύρος των γραμματικών και ετυμολογικών του γνώσεων, αλλά και την αγάπη για τη γενέτειρά του νήσο.⁴⁷

Μετά την Κυνουρία ο Μάλης δεν φαίνεται να έτυχε άλλου διορισμού, παρά τα κατά καιρούς αιτήματά του. Είχε εγκατασταθεί πια στην Αθήνα, με αποτέλεσμα τα έξοδα να ήταν μεγαλύτερα και οι αντοχές του να ελαττώνονται. Τον Μάιο του 1837 γράφει στον Αναστάσιο Πολυζωΐδη ότι λιμοκτονούσε,⁴⁸ έχοντας αναγκαστεί να πουλήσει ό,τι είχε και να στερηθεί πολλά από τα βιβλία του. Δεν

42. Κ. Α. Κοτσώνης, «Ο Κύπριος αγωνιστής», *ό.π.*, σσ. 239-240, Ι. Καποδίστριας προς Χ. Μάλη, Ναύπλιο 28 Μαΐου 1830 και η απάντηση του Μάλη, Πύργος 4 Ιουνίου 1830.43. Στο ίδιο, σσ. 234-235.

44. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, έτος Ζ΄*, αρ. 23 (23 Μαρτίου 1832).

45. Π. Παπαπολυβίου, *Πτυχές και διαθλάσεις, ό.π.*, σσ. 180-182.

46. Βλ. τον διορισμό του, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, τεύχ. 20 (29 Μαΐου / 10 Ιουνίου 1833), σσ. 146-147 (γράφεται ως Μάλλης).

47. Ιωάννης Δ. Μπουγάτσος, «Πρόδρομος συλλογή κυπριακού γλωσσικού και λαογραφικού υλικού υπό Χαραλάμπους Μάλη», *Επετηρίς Ιδρύματος Νεοελληνικών Σπουδών*, τόμ. Α (1979-1980), σσ. 87-109.

48. Π. Παπαπολυβίου, *Πτυχές και διαθλάσεις, ό.π.*, σσ. 191-192.

έπαιρνε σύνταξη, παρότι είχε εγκριθεί το σχετικό αίτημά του από την προηγούμενη κυβέρνηση Armansperg. Ένα μήνα αργότερα ο Όθων ενέκρινε να του δοθεί χρηματικό ποσό ύψους 500 δραχμές σε πέντε μηνιαίες δόσεις ως βοήθημα και ζήτησε από το Υπουργείο Εσωτερικών όταν κενώνονταν θέσεις υγειονόμων να τον πρότειναν για διορισμό, «καθόσον είναι κατάλληλος ως προς τούτο»...⁴⁹ Η βασιλική πρόταση ισοδυναμούσε με εξευτελισμό σε σχέση με όσα ζητούσε ή θεωρούσε ότι εδικαιούτο ο Κύπριος αγωνιστής. Παράλληλα, ο Μάλης εισέπραξε δύο, τουλάχιστον, αρνήσεις στο αίτημά του για την παροχή οικονομικής βοήθειας για τη συγγραφή των απομνημονευμάτων του και, επιπλέον, βίωνε τη γενικότερη υποβάθμιση και αποσιώπηση του ρόλου της Φιλικής Εταιρείας και των Φιλικών στο 1821 που επικράτησε, για διάφορους λόγους, από τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια.

Από το 1837 μεσολαβεί μια περίοδος κατά την οποία δεν εντοπίζεται δραστηριότητα ή έγγραφό του, μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1844, όταν ο Μάλης συνυπέγραψε μια επιστολή υπέρ του Κυπρίου Γεώργιου Ζ. Γεωργιάδη,⁵⁰ που δημοσιεύθηκε σε αθηναϊκή εφημερίδα. Οι ελπίδες του για παροχή βοήθειας εναποτέθηκαν πια στον πρωθυπουργό Ιωάννη Κωλέττη: τα Χριστούγεννα του 1844 του απέστειλε θερμές εόρτιες ευχές («διά τας ημέρας των Χριστουγενεθλίων»),⁵¹ και τον Μάρτιο και τον Απρίλιο του 1845, στις τελευταίες του επιστολές που έχουν εντοπιστεί,⁵² γράφει με παρακλητικό ύφος, παριστώντας λιτά και επιγραμματικά την τραγική οικονομική του κατάσταση. Στις 30 Μαρτίου 1845, αφού περίμενε για αρκετή ώρα τον Κωλέττη στο γραφείο του χωρίς να καταφέρει να τον δει, του γράφει ζητώντας «έλεος ανάλογον με τας θυσίας και την παρούσαν ένδειαν».

Το 1865 η θυγατέρα του Μάλη, Ελισάβετ, κατέθεσε 16 πιστοποιητικά για την υπηρεσία του αποθανόντος πατέρα της, ζητώντας με αίτησή της (Αθήνα, 17 Μαΐου 1865), χρηματικό ποσό 3.400 γροσίων «απέναντι των προς την πατρίδα εκδουλεύσεων του». Τα χρήματα τού οφείλονταν από τον Ιούνιο του 1823 από το «Εθνικό ταμείο» για τις μέχρι τότε υπηρεσίες του, καθώς είχε λάβει μόνο το ένα όγδοο του ορισθέντος μισθού του. Όπως αναφέρεται στην αίτηση, καμιά άλλη ανταμοιβή δεν είχε λάβει ο Μάλης, εκτός από το αργυρούν αριστείο, «αποβιώσας απαραμύθητος». Την υπηρεσία του Κύπριου αγωνιστή, αλλά και το ήθος του, πιστοποιούσαν συστατικά έγγραφα που υπέβαλε η Ελ. Μάλη και

49. ΓΑΚ / Κεντρική Υπηρεσία / Αρχείο Γραμματείας – Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημοσίου Εκπαιδύσεως / Σειρά 002, Δημόσια Εκπαίδευση / Φάκ. 2866, Όθων προς την επί των Εκκλησιαστικών Γραμματείαν, Αθήνα, 23 Ιουνίου / 5 Ιουλίου 1837.

50. Π. Παπαπολυβίου, *Πτυχές και διαθλάσεις*, ό.π., σελ. 248.

51. Ακαδημία Αθηνών / Ψηφιακό Αρχείο / Αρχείο Ιωάννη Κωλέττη / 69481 / Χαράλαμπος Μάλης προς Ι. Κωλέττη, Αθήνα 23 Δεκεμβρίου 1844.

52. Π. Παπαπολυβίου, *Πτυχές και διαθλάσεις*, ό.π., σσ. 195-201.

υπέγραφαν οι Ανδρούσης Ιωσήφ (Ιούνιος 1823), Ανδρέας Ζαΐμης (Ιούλιος 1824), Πανούτσος Νοταράς, Καρυστίας Νεόφυτος, Θεόφιλος Καΐρης, Σπυρίδων Τρικούπης, κ.ά. (Ιανουάριος 1825), Χατζηχρήστος, Ν. Σταματελόπουλος (Νικηταράς), Δ. Καλλέργης, Δ. Γρίβας, κ. ά.. Η Επιτροπή «επί των Εκδουλεύσεων και Θυσιών του Ιερού Αγώνος», με γραμματέα τον Ιωάννη Φιλήμονα, τον κατέταξε στην τέταρτη τάξη των αγωνιστών και αναγνώρισε χρηματική οφειλή προς την αιτήτρια ύψους 3.400 γροσίων. Το ποσό σημειώθηκε στο «αρμόδιον βιβλίον»...⁵³

Όπως έχει αναφερθεί, δεν έχει εξακριβωθεί ακόμη πότε και πού απεβίωσε ο Μάλης. Ως *terminus ante quem* του θανάτου του εθεωρείτο ο Μάιος του 1865, όταν η Ελισάβετ Μάλη κατέθεσε στην Επιτροπή για την αναγνώριση των αγωνιστών τα δικαιολογητικά του πατέρα της. Πρόσφατα εντόπισα μιαν προγενέστερη αθησαύριστη αίτηση της ίδιας, δέκα χρόνια προηγουμένως, τον Απρίλιο του 1855, που ζητούσε και τότε αναγνώριση των οφειλών προς τον αποθανόντα Κύπριο αγωνιστή.⁵⁴ Επομένως ο Μάλης απεβίωσε μεταξύ του Απριλίου 1845, όταν εντοπίζεται η τελευταία του επιστολή προς τον Κωλέττη, και του Απριλίου 1855. Ελπίζω μια συστηματική έρευνα στον ελληνικό Τύπο των μέσων του 19ου αιώνα να εντοπίσει την ακριβή ημερομηνία του θανάτου του.

Λόγω της μόρφωσής του, της πρώιμης καθόδου του στην Πελοπόννησο με τον Παπαφλέσσα και των καθηκόντων που ανέλαβε κατά το 1822-1823, έχουν διασωθεί πολλά έγγραφα με την υπογραφή του Χαράλαμπου Μάλη, κυρίως με την ιδιότητα του γραμματέα των υπουργείων Θρησκείας και Δικαίου (1822-1823), δημοσιευμένα σε διάφορες αρχαιακές συλλογές, που αφορούν ευρύ πλαίσιο ζητημάτων και διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές της επαναστατημένης Ελλάδας.⁵⁵ Στο αμέσως επόμενο διάστημα (1824-1826) η εκδοθείσα επιστολογραφία του αφιερώνεται στο ζήτημα της εκστρατείας στην Κύπρο. Στο πρόσφατο (2022) βιβλίο μου για το κυπριακό 1821 δημοσιεύθηκαν δέκα συνολικά κείμενά του, της περιόδου 1824-1845, είτε αθησαύριστες δημοσιεύσεις από τις ελληνικές εφημερίδες της εποχής, είτε ανέκδοτα έγγραφα του Χαράλαμπου Μάλη, που αποκαλύπτουν άγνωστες πτυχές από τη ζωή του, τις πολιτικές του απόψεις, την παιδεία του και τις δημόσιες παρεμβάσεις, και παράλληλα φωτίζουν την προσωπικότητά του και συμπληρώνουν τις μέχρι τώρα γνώσεις μας.⁵⁶ Και επιβεβαιώνουν, πιστεύω, ότι υπήρξε ο κορυφαίος Κύπριος αγωνιστής της Ελληνικής Επανάστασης.

53. Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί, ό.π.*, σσ. 58-69.

54. *Πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής κατά την δευτέραν σύνοδον της τετάρτης βουλευτικής περιόδου*, Συνεδρίαση 18ης Απριλίου 1855, Αθήνα 1855, σελ. 593.

55. Βλ. ενδεικτικά, *Αρχεία της Ελληνικής παλιγγενεσίας*, τόμ. 14, Αθήνα 1981, ό.π., σσ. 245-260, 275-277, 288-289 (υπογράφει 29 συνολικά έγγραφα και των δύο υπουργείων, της περιόδου Μαρτίου 1822 - Μαΐου 1823, κατά χρονολογική σειρά από την Κόρινθο, το Άργος, την Ερμιόνη και την Τριπολιτσά).

56. Π. Παπαπολυβίου, *Πτυχές και διαθλάσεις, ό.π.*, σσ. 167-201.

Η Κύπρος στην Επανάσταση του 1821

Γιώργος Γεωργή

Καθηγητής Νεότερης Ιστορίας
Τμήμα Ιστορίας, Πολιτικής και Διεθνών Σπουδών
Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου
Επικοινωνία: g.georgis@nup.ac.cy

Λέξεις κλειδιά: **Κύπρος, Ελληνική Επανάσταση, 1821, Φιλική Εταιρεία**

Οι Κυδωνίες, η Σμύρνη, η Κύπρος, η Κω, η Κρήτη, η Χίος, η Κάσος, τα Ψαρά, η Νάουσα, τα «σφαγεία», όπως τις ανέφερε προσφυώς ο Καποδίστριας, είναι οι περιοχές όπου οι οθωμανικές αρχές επιχείρησαν ευρεία εξόντωση του χριστιανικού πληθυσμού. Οι τέσσερις πρώτες πλήρωσαν το τίμημα μιας προληπτικής καταστολής. Μετά τον φετβά του σείχουλισλάμη Φεϊζ για τιμωρία των ενόχων, συνενόχων οπωσδήποτε και υπόπτων απολύτως δρομολογήθηκαν μια σειρά που επέτρεψαν προσχηματικούς ή επίσημους διωγμούς. Οι συλλήψεις και εκτελέσεις άρχισαν από την Κωνσταντινούπολη μόλις εκδηλώθηκε το κίνημα του Υψηλάντη και επεκτάθηκαν στις υπόλοιπες περιοχές, όπου υπήρχαν ισχυρές ορθόδοξες κοινότητες. Η Κρήτη, η Χίος, τα Ψαρά, η Κάσος και η Νάουσα αντιμετώπισαν την οργή της Πύλης λόγω της συμμετοχής τους στην εξέγερση. Οι άλλοι βαρύνονταν με διάχυτες υποψίες για συμμετοχή τους στην Φιλική Εταιρεία και πλήρωσαν το μίσος του τουρκικού όχλου που εκδηλώθηκε ασυγκράτητο ενίοτε χωρίς τη συγκατάθεση των αρχών ή έπεσαν θύμα δόλιων ενεργειών που είχαν στόχο την εξασφάλιση ιδιοτελών συμφερόντων.

Είναι γνωστό ότι οι πόλεις των μικρασιατικών παραλίων και η Κύπρος δεν περιλαμβάνονταν στο γενικό σχέδιο της εξέγερσης που είχε καταρτίσει ο Αλέξανδρος Υψηλάντης και οι ηγέτες της Φιλικής Εταιρείας και η συμμετοχή τους είχε περιοριστεί στο ρόλο του χρηματοδότη και του τροφοδότη. Στις περιοχές αυτές με τις ανθούσες ελληνικές κοινότητες δρούσαν δραστήριοι πυρήνες Φιλικών. Ο Αμβρόσιος Φραντζής αναφέρει χαρακτηριστικά ότι στις 18 Μαρτίου 1821 «έφθασεν εις την Σκαρδαμούλαν της Μάνης εν πλοίον με πολεμοφόδια, αποσταλέν τω όντι από τους εν Σμύρνη εταίρους».

¹Παρόμοια η Κύπρος σύμφωνα με το άρθρο ΙΕ του Γενικού Σχεδίου:

*Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου κ. Κυπριανός υπεσχέθη να συνεισφέρει χρήματα ή τροφάς, όσας δυνηθή. Λοιπόν ο Κάλος πρέπει να γράψη προς την Μακαριότητα του προτρεπτικά, δηλοποιών των πραγμάτων την κατάστασιν, δια να φιλοτιμηθή να βοηθήση αναλόγως τη φήμη της νήσου εκείνης, την οποίαν έχουν το προνόμιον οι Κύπριοι να διοικούν αυτοί σχεδόν τοσούτους χρόνους...*²

Η διατάραξη αυτή στηρίχθηκε στις πληροφορίες που είχε μεταφέρει ο μετσοβίτης φιλικός Δημήτριος Ύπατρος ο οποίος είχε ταξιδέψει στην Κύπρος και στην Αίγυπτο και είχε μυήσει τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό, αρχιερείς και προκρίτους της Κύπρου. Σε εφαρμογή του άρθρου ΙΕ ο Αλέξανδρος Υψηλάντης έστειλε τον Οκτώβριο του 1820 στην Κύπρο τον Αντώνιο Πελοπίδα με συστατικό γράμμα προς τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό για να τον ενημερώσει ότι πηλοσίαζε η έναρξη της Επανάστασης γι' αυτό, όπως έγγραφε

*...Ας ταχύνη λοιπόν η Υμετέρα Μακαριότης να εμβάση τόσον της υμετέρας Μακαριότητος τας συνεισφοράς, όσων και των λοιπών αυτού ομογενών, είτε χρηματικάς, είτε είναι ζωοτροφίας προς τον εν Παλαιά Πάτρα της Πελοποννήσου κύριον Ιωάννην Παππά Διαμαντόπουλον, συντροφεύουσα αυτάς ή με άνθρωπον της επίτηδες ή με τον κομιστών του παρόντος μου...*³

Ο Κυπριανός ο οποίος είχε ανέλθει ανορθόδοξα στον αρχιεπισκοπικό θρόνο το 1810, στη δεκαετία που ακολούθησε παρουσίασε ιδιαίτερα σημαντικό έργο και προσπάθησε να διατηρεί ισορροπίες με τις τουρκικές αρχές του νησιού.⁴ Αμέσως μετά την έναρξη της Επανάστασης προσπάθησε να διασκεδάσει τις υποψίες της Πύλης και συνηγόρησε ένθερμα στον αφοπλισμό των κατοίκων. Σύμφωνα με τον Ιωάννη Φιλήμονα στο πλαίσιο του γενικού μέτρου του αφοπλισμού των ραγιαδών στάλθηκε ειδικό, ήπιο φιρμάνι στην Κύπρο που ανέφερε ότι:

Ει και τους κώδικας, ημών εξετάσαντες, ουδέποτε εύρομεν, αφ ης εποχής μετέβη εις την ημετέραν υποταγήν η νήσος αύτη, τους Χριστιανούς κατοίκους του τόπου τούτου ενοχοποιηθέντας το παραμικρόν κατά της κυβερνήσεως ημών, αλλ' απ' εναντίας, αποστατησάντων τω Τούρκων κατά περιστάσεις

1. Αμβρόσιος Φραντζής, Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος, αρχόμενη από του έτους 1715 και λήγουσα το 1835, τόμος πρώτος, Αθήνα 1839, σ. 328.
2. Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας*, Αθήνα 1834, σ.
3. Εμμανουήλ Πρωτοψάλτης, *Η Κύπρος εις τον αγώνα του 1821*, Ένωση Κυπρίων Ελλάδας, Αθήνα 1971, σ. 15.
4. Για τον Κυπριανό βλ. Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Μαχαιρά, *Κυπριανός. Ο μάρτυρας της πίστεως και της πατρίδος. Αρχείον κειμένων*, Κύπρος 2009, Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Μαχαιρά.

τινάς, ηνώθησαν ούτοι μετά των νικηφόρων στρατευμάτων ημών και συνετέλεσαν προθύμως εις την κατατρόπωσιν και την υποταγήν των αποστατών· πλήν προς εκτέλεσιν της γενικής ημών διαταγής περί αφοπλισμού όλων των Χριστιανών της Επικρατείας διατάττομεν, ίνα εκτελεσθή ούτος και εν τη νήσω ταύτη.⁵

Ο Φιλήμων φέρεται ως κυπριακής καταγωγής, γεννημένος στην Κωνσταντινούπολη. Είναι από τους γνωστότερους «γραμματικούς» της Επανάστασης, που υπηρετούσαν ως γραμματείς γνωστών οπλαρχηγών και προυχόντων καθώς και σε διάφορες υπαλληλικές θέσεις των επαναστατικών διοικήσεων. Ο Φιλήμονας, ο πρωτοσύγγελλος Αμβρόσιος Φραντζής, ο Σπυρίδωνας Τρικούπης και ο Νικόλαος Σπηλιάδης έλαβαν μέρος στην Επανάσταση και επιχείρησαν μια πρώτη πολιτική και στρατιωτική προσέγγιση της.

Ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός προσπάθησε με εγκυκλίους του το τρίτο δεκαήμερο του Απριλίου του 1821, προς τους «ευβλαβεστάτους ιερείς και λοιπούς πάντας ευλογημένους χριστιανούς», να καθησυχάσει τις τουρκικές αρχές, καλώντας τους χριστιανούς κατοίκους να παραδώσουν τα όπλα.⁶ Ένα περίπου μήνα αργότερα ακολουθώντας την ίδια κατευναστική τακτική με εκείνη του πατριάρχη Γρηγορίου Ε έγραφε ανάμεσα σε άλλα προτρεπτικά:

...Εκείνην την βαθειάν υπόκλισιν, ευπείθειαν και πίστιν οπού εφύλαξαν και οι πρόγονοί μας, και ημείς έως τώρα, από τον καιρό της αλώσεως, εις τον κραταιότατον και πολυχρόνιον ημών βασιλέα, δια την οποίαν απηλαύσαμεν εις όλον το διάστημα άπειρα χαρίσματα και ελέη του κράτους του, ησυχίαν, ανάπαυσιν, και πάν άλλο αγαθόν. Την αυτήν ευπείθειαν και εμπιστοσύνην να φυλάξωμεν και εις το εξής αμετάβλητον χωρίς καν να γογγύζωμεν εις την πληρωμήν των οφειλομένων βασιλικών δοσιμάτων, και να κάμνωμεν παρακλήσεις νυκτός και ημέρας εις τον 'υψιστον Θεόν, δια την μακραίωνα ζωήν και αδιάσειστον διαμονήν του κράτους του, προς σκέπην μέν των ευπειθών και πιστών ραγιάδων, τρόμον δε και καταστροφήν των εναντίων. Πρέπει δε να κάμνωμεν τοβάδες και δια τον αγά εφένδη μας, ο οποίος δια την φύλαξιν και προστασίαν των ραγιάδων της νήσου μας δεν παύει να κοπιάζη ημέρας και νυκτός...⁷

Ο Φιλήμων, ο οποίος φέρεται εκτεταμένα στα γεγονότα της Κύπρου γράφει ότι απεσταλμένοι των τουρκικών αρχών περιήλθαν τις επαρχίες της Κύπρου

5. Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τόμος τρίτος, Αθήνα 1860, σ. 258.

6. Σώζεται η εγκύκλιος του προς τους κατοίκους της Λευκωσίας με ημερομηνία 22 Απριλίου 1821. Βλ. *Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός, ό.π.*, σ. 303.

7. Στο ίδιο, σ. 306.

και περισυνέλλεξαν τα όπλα και ότι από τις 3 Μαΐου 1821 αποβιβάστηκε για την τήρηση της τάξης δύναμη 4000 ανδρών. Ο Οθωμανός διοικητής του νησιού Κιουτσούκ Μεχμέτ, με τη συμβουλή του φίλου του Γεώργιου Λαπιέρ, φραγκολεβαντίνου γραμματέα του γαλλικού προξενείου κατάρτισε κατάλογο προγραμμάτων επιφανών Κυπρίων με στόχο τον πλουτισμό από τις περιουσίες τους. Σύμφωνα πάντα με το Φιλήμονα:

Αναγγείλας δε τη Πύλη του εν ησυχία αφοπλισμών των Χριστιανών, υπέβαλε συγχρόνως και κατάλογον ονομαστικόν εκ τετρακοσίων ογδοήκοντα εξ προσώπων, περιλαμβάνοντα τον αρχιεπίσκοπον Κύπρου, τους τρεις μητροπολίτας, τους ηγουμένους και προηγουμένους όλων των μονών, τους επισήμους των κληρικών και όλους τους προεστώτας και προκρίτους των επαρχιών της νήσου· παρατήρησε δε, ότι κατ' ουδέν ωφελεί ο αφοπλισμός, εν όσω μένουσιν εν τη ζωή οι εν τω καταλόγω αναφερόμενοι, ότε και πλούσιοι και ισχυροί όντες ούτοι, και σχέσεις πολλάς εν τη Ευρώπη και ταις ναυτικαίς νήσοις έχοντες, ευκόλως δύνανται πάσαν προμήθειαν έξωθεν όπλων και εφοδίων, πάσαν εκάστοτε πρόσκλησιν πλοίων και πάσαν επί τέλους κίνησιν εις τα όπλα υης όλης νήσου...⁸

Οι εξελίξεις στον ελλαδικό χώρο, η γενίκευση της Επανάστασης στην Πελοπόννησο και τη Στερεά και η δράση των πλοίων των ναυτικών νησιών και ιδιαίτερα των Ψαριανών που περιπολούσαν στα νερά της Κύπρου συλλαμβάνοντας τα τουρκικά πλοία που προσέγγιζαν ή αναχωρούσαν από το νησί συνέτεινα ώστε η Πύλη να επικυρώσει τον κατάλογο, τη σφαγή όλων ανεξαιρέτως, τη δήμευση της κινητής και ακίνητης περιουσίας και τον εξανδραποδισμό των συζύγων και των τέκνων τους, με εξαίρεση όσους θα αποδέχονταν να εξισλαμισθούν.

Με πρόσχημα τη διαβούλευση για την κατάσταση ο Κουτσιούκ συγκέντρωσε στη Λευκωσία αρχές Ιουνίου το μεγαλύτερο μέρος των προγραμμαμένων και όσους δεν προσήλθαν τους αναζήτησαν και τους συνέλαβαν αποσπάσματα που είχαν σταλεί σ' όλα τα μέρη του νησιού την Κυριακή 18 Ιουνίου. Μόλις 16 από τους 486 προγραμμαμένους κατόρθωσαν να διαφύγουν, ενώ 36 για να διαφυλάξουν τη ζωή και την περιουσία τους προτίμησαν να εξομώσουν.

Όλοι οι συλληφθέντες συγκεντρώθηκαν και φυλακίστηκαν στη Λευκωσία:

Έμελλεν ούτως, ίνα μεταβληθή ωσαύτως εις σφαγείων ανθρώπων και η πόλις της Λευκωσίας. Εν τη πλατεία του διοικητηρίου και κατά την πρώτην ημέραν απηγγονίσθη ο αρχιεπίσκοπος Κυπριανός και εκαρατομήθησαν οι τρεις μητροπολίται, ο Πάφου, ο Κυτίου και ο Κυρηνίας, μετά των λοιπών

8. Στο ίδιο, σ.259.

ανωτέρων κληρικών, τεθείσης της κεφαλής εκάστου υπό τα οπίσθια μέρη του πτώματος. Τη επιούση εκατατομήθησαν όλοι οι άλλοι, εκτός τριάκοντα εξ, της δευτερευούσης τάξεως προσώπων, εξομωσάντων δι' αδυναμίας χαρακτήρος. Ου μόνον δε έσφαττον οι βάρβαροι, αλλά και μεληδόν πολλούς κατέκοπτον. Μόνοι δ' επέζησαν εκ των οπωσούν διαφερόντων Κυπρίων, όσοι εκρύβησαν και εδραπέτευσαν εκ της νήσου δια της φιλανθρωπίας και της συνδρομής προξένων τινών, και μάλιστα του της Γαλλίας Μεκένη· όλων των απαγχονισθέντων, σφαγέντων και κατακρεουργηθέντων η κινητή και ακίνητος περιουσία, όλων των μοναστηρίων τα ιερά και λοιπά αργυρά και χρυσά σκεύη, μεγάλης όντα αξίας, εδημεύθησαν προς όφελος της πύλης, εδημοπρατήθησαν προς πλουτισμόν των ενεργησάντων την εκποίησην αυτών, και εις των εντοπίων αγάδων την κυριότητα περιήλθον τα ακίνητα. Εγένετο, ό,τι επεθύμουν ούτοι...⁹

Η σφαγή συνεχίστηκε αδιάκοπη για αρκετές μέρες. Διέφυγαν μόνο 16 από τους προγραφέντες. Εκτός από τη δήμευση των περιουσιών ακολούθησε η σύλληψη και ο εξανδραποδισμός των οικογενειών τους. Ελάχιστοι διασώθηκαν όσοι μπόρεσαν να καταφύγουν στις οικίες των προξένων ή στα ευρωπαϊκά καράβια που ναυλοχούσαν στη Λάρνακα.

Παρόμοια περιγράφει τις σφαγές ο Σπυρίδωνας Τρικούπης ο οποίος εμφανίζει μετριοπαθέστερο τον τούρκο διοικητή, ο οποίος προσπάθησε να αποφύγει τη μεγάλη έκταση των προγραφών αλλά εξαναγκάστηκε να συγκατανεύσει κάτω από την πίεση των ντόπιων αγάδων ο οποίος προσθέτει ότι στην επίσπευση της απόφασης συνέβαλε η εμφάνιση του Θεοφύλακτου Θησέα.

Διαρκούσης δε της λογοτριβής περί του ποσού και του ποιού των θυμάτων, κατήχη εις την νήσον ο αρχιμανδρίτης Θεοφύλακτος Θησεύς, Κύπριος, και μείνας επί του πλοίου διέδωκεν επιστολάς και προκηρύξεις προτρεπτικάς εις επανάστασιν. Αι προκηρύξεις έπεσαν εις χείρας του μουτεσελήμη και συνετέλεσαν εις το να τον πείσωση να εκτελέση τας διαταγάς της κυβερνήσεως του και τας επιθυμίας των εντοπίων αγάδων...¹⁰

Ο Τρικούπης στη συνέχεια περιγράφει με συντομία τα γεγονότα της 9ης Ιουλίου και των ημερών που ακολούθησαν:

Την 9η Ιουλίου έφεραν οι υπηρέται της εξουσίας εις την έμπροσθεν του διοικητηρίου πλατείαν τον αρχιεπίσκοπον Κυπριανόν και τους τρεις άλλους αρχιερείς · και τον μέν εκρέμασαν από τινός δένδρου απέναντι της πύλης

9. Στο ίδιο, σ. 261.

10. Σπυρίδων Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, έκδοσις δευτέρα επιθεωρηθείσα και διορθωσείσα, Γιοβάνης, Αθήνα 1968, σ.255.

του διοικητηρίου, τους δε απεκεφάλισαν. Συναπεκεφάλισαν και τινάς των προκρίτων Χριστιανών και αφήκαν κατά γής ερριμμένα τα πτώματα όλων ημέρας τινάς· δεν έπαυσαν δ' έκτοτε εν διαστήματι 30 ημερών σφάζοντες και πολλούς κόπτοντες μεληδόν ζώντας. Διακόσιοι προύχοντες πόλεων και χωρίων εθυσιάσθησαν, και μόνοι σχεδόν οι φυγόντες διεσώθησαν· τα δε υπάρχοντα όλων και θανατωθέντων και φυγόντων εδημεύθησαν και επωλήθησαν. Φιλανθρωπότατοι εφάνησαν ταις θλιβεραίς εκείναις ημέραις οι πρόξενοι, και κατ' εξοχήν ο της Γαλλίας Μεχαίνης. Παρέχοντες εν πρώτοις τα προξενεία άσυλα τοις καταδιωκομένοις, και αποπέμποντες αυτούς μετά ταύτα δι' ευρωπαϊκών πλοίων...¹¹

Η καταγραφή των γεγονότων από τον Τρικούπη το 1853 και από το Φιλήμονα το 1860 παρέμειναν ως μοναδική αναφορά για τα γεγονότα στην Κύπρο μέχρι το 1888 οπότε ο κύπριος δικηγόρος στην Αλεξάνδρεια Γεώργιος Ι. Κηπιάδης εξέδωσε τα *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ένα μικρό βιβλιαράκι 62 σελίδων. Πρόκειται φυσικά για αφήγηση των γεγονότων, και όχι για απομνημόνευμα, αφού ο ίδιος είχε γεννηθεί στη Λάρνακα το 1834.

Εκτός από τον Τρικούπη και τον Φιλήμονα, από τον οποίο δανείζεται εκτενείς αναφορές, πηγή για τον Κηπιάδη υπήρξε η δημοσίευση σε τέσσερεις συνέχειες τον Μάιο – Ιούνιο του 1885 στην εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου*¹² της μετάφρασης της ανταποκρίσεως από τη Ζάκυνθο στην ιταλική εφημερίδα *Notizie del Giozno* που είχε δημοσιευθεί σε δύο συνέχειες στις 15 και 21 Οκτωβρίου 1821. Ο Κηπιάδης πέρα από τις υπάρχουσες γραπτές πηγές εξασφάλισε πολλές μαρτυρίες από άτομα που είχαν ζήσει τα γεγονότα. Η σημαντική συμβολή του είναι η καταγραφή και διάσωση των ονομάτων 40 εκτελεσθέντων με αρκετές πληροφορίες για τη σύλληψη και θανάτωσή τους ενώ άλλων «τα ονόματα παρελεύσει των χρόνων παρεδόθησαν εις την λήθην».¹³

Ο Κηπιάδης επιχείρησε την απόδοση της σύντομης αφήγησης του και σε έμμετρη μορφή, ως δεύτερο μέρος του βιβλίου του ένα στιχούργημα τριανταμίας εξάστιχων στροφών, που αποτέλεσε αφετηρία για το επικό ποίημα του Βασίλη Μιχαηλίδη «Η 9η Ιουλίου 1821 εν Λευκωσία (Κύπρου) ή Το τραούδι του Κυπριανού», στο κυπριακό ιδίωμα. Η εθνική μνήμη, η κυπριακή πατριδολατρία και η διδασκαλία στην εκπαίδευση πρόβαλαν από το ποίημα το λόγο του τούρκου διοικητή Κουτσιούκ Μεχμέτ:

11. Στο ίδιο, σ. 256.

12. *Φωνή της Κύπρου*, 11/23 και 18/30 Μαΐου, 2-5 Μαΐου /6 Ιουνίου και 8/20 Ιουνίου 1885. Σχόλια και βιβλιογραφία για τις δημοσιεύσεις του κειμένου στο Κωστής Κοκκινόφτας, *Κύπρος και 1821*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2021, σ. 488-524.

13. Γεώργιος Κηπιάδης, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγι-*

*Έχω στον νούν μου, Πίσκοπε, να σφάξω να κρεμμάσω
τζι αν ημπορώ που τους Ρωμιούς την Τζιύπρον να παστρέψω
τζι ακόμα αν ημπούρηα τον κόσμο να γυρίσω
έθεν να σφάξω τους Ρωμιούς ψυσιήν να μεν αφήσω.*

Και ο αντίλογος του Κυπριανού:

*Η Ρωμιοσύνη εν φυλή συνότζιαιρη του κόσμου!
Κανέννας εν ευρέθηκεν για να την ιξιλείψη
κανέννας, γιατί σιέπη την που τ' άψη ο Θεός μου.
Η Ρωμιοσύνη εν να χαθεί όντας ο κόσμος λείψει.¹⁴*

Η εθνοκεντρική ανάγνωση του ποιήματος παραλείπει να προβάλει μια σημαντική λεπτομέρεια που επισήμανε ο ποιητής. Το διαχωρισμό των Τούρκων της Κύπρου, των Τουρκοκυπρίων όπως επικράτησε να τους αποκαλούμε μετά τη δεκαετία του 1950, από τους Τούρκους από την Τουρκία. Την ώρα της σφαγής σύμφωνα με τον ποιητή:

Εστέκουνταν περίλυποι οι Τούρτζιοι Κυπριώτες¹⁵

ενώ ένας από τους βασικούς πρωταγωνιστές του έργου, μετά τον Κυπριανό και τον Κουτσιούκ Μεχμέτ είναι ο Τουρκοκύπριος Κκίόρογλου που επίμονα προσπάθησε να φυγαδεύσει τον Κυπριανό.

Μερικοί από τους φυγάδες διέφυγαν στην Ελλάδα και άλλοι σε χώρες της Ευρώπης. Στις αρχές Δεκεμβρίου του 1821 κάποιοι από τους φυγάδες μαζί με άλλους που οι σφαγές τους είχαν βρει στην Ευρώπη και τους εξανάγκασαν σε υποχρεωτική εξορία συγκεντρώθηκαν στη Ρώμη όπου υπέγραψαν έγγραφο, προκήρυξη ουσιαστικά, στην οποία αφού περιέγραφαν την τυραννική διοίκηση, τις σφαγές, τις λεηλασίες, τις αιχμαλωσίες και όλα όσα «τραγικά και αποτρόπαια βαρβαρική δύναμις καταχράται», κατέληγαν:

...Νομίζομεν ενώπιον Θεού και ανθρώπων, ότι έχομεν κάθε δίκαιον να μην γνωρίζομεν πλέον δια διοίκησι τους αιμοβόρους τούτους ληστές, αλλά συμφώνως με τους λοιπούς αδελφούς ημών Έλληνας θέλομεν προσπαθήσει την ελευθερίαν της ειρηνικής ημών, πάλαι μεν μακαρίας, ήδη δε τρισαθλίας νήσου Κύπρου...¹⁶

Η απελευθερωτική διακήρυξη των Κυπρίων φυγάδων, προστίθεται τις προκηρύξεις ελευθερίας της Ελληνικής Επανάστασης που εκδόθηκαν από τον

14. Βασίλης Μιχαηλίδης, *Απαντα*.

15. Στο ίδιο.

16. Ιερώνυμος Περισιτιάνης, *Γενική Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, Λευκωσία 1911, σ. 779. Μονή Μαχαιρά, *Κυπριανός*, Αρχαίον κειμένων, ό.π., σ. 376.

Υψηλάντη αμέσως μετά τη διάβαση του Προύθου, από τον Πετρόμπεη στην Καλαμάτα και από το Αχαϊκό Διευθυντήριο στην Πάτρα. Με τη διακήρυξη τους οι φυγάδες ενεργούντες ως εκπρόσωποι των Κυπρίων συντάσσονταν και συστρατεύονταν στην Ελληνική Επανάσταση. Ταυτόχρονα ανέδειξαν ως ηγέτη των Κυπρίων, πρώτο αιρετό εκπρόσωπο της Κύπρου το λόγιο Νικόλαο Θησέα:

Ἐνεκα τούτου συμψηφίζομεν ἐπιτροπον της νήσου μας ἀπαξ τον ευγενή κύριον Νικόλαον Θησέα, υἱόν του αοιδίμου μεγάλου οικονόμου του μακαριωτάτου, ὅπως συνεργήση και ενεργήση πληρεξουσίως πάντα ὅσα κρίνη συμφέροντα, ἀπέλθη αὐτός, ἢ πέμψη πρεσβείαν προς τους χριστιανούς μονάρχας, ἢ εἰς ὄντινα τούτων κρίνει συμφερότερον, ἔλθη εἰς συνθήκας περί της νήσου και υπογράψη ως ἀπό μέρους του κοινού, ετοιμάση δύνάμιν στρατιωτικὴν και κινηθῆ κατά των εχθρών, δανεισθῆ ἐπάνω εἰς τα κοινὰ εἰσοδήματα, ἢ κτήματα του κοινού της πατρίδος, ἢ των μοναστηρίων, των ἐκκλησιῶν, τζαμιῶν, ἢ και των ὅσα η πλεονεξία των τούρκων εσφετέρισε, ἢ ὅσας γαίας ἢ ἄλλα κτήματα εν τη πατρίδι δεν ἔχουν νόμιμον δεσπότην, ἢ ἐπάνω εἰς το δέκατον κοινῶς ὄλων των εν Κύπρω κτημάτων ημῶν, ἐνὶ δε λόγῳ δίδεται τῷ ἐπιτρόπῳ ἀπολύτως πάσα ἐξουσία, ἵνα πράξη υπέρ της ἐλευθερίας, νομίμου διοικήσεως και ευταξίας της Κύπρου ὅσα κατά τας περιστάσεις κρίνη ἀναγκαία και ωφέλημα κατά τας υποσχέσεις και ὄρκους, οὐς ἐλάβαμεν παρ' αὐτοῦ. Ὁ δε θεός της δικαιοσύνης ευλογῆσει τους σκοπούς ημῶν και δώσει ἡμῖν την θείαν χάριν αὐτοῦ, ὅπως λάβωσιν αἴσιον τέλος.¹⁷

Οι Κύπριοι φυγάδες συνέλαβαν πρώτοι την ιδέα ενός εθνικού απελευθερωτικού δανείου. Σε εφαρμογή του σχεδίου τους αναχώρησαν στο Λονδίνο, ως εκπρόσωποι του Επιτρόπου της Κύπρου Νικόλαου Θησέα, ο αδελφός του αρχιμανδρίτης Θεόφιλος Θησέας και ο ἔξαρχος της Αρχιεπισκοπῆς Κύπρου Ιωαννίκιος οι οποίοι ἐπιδόθηκαν δραστήρια στη σύναψη δανείου. Προσεταιρίστηκαν και τον ἀπόστρατο μαυροβούνιο στρατηγὸ του Ναπολέοντα De Wintz, ο οποίος ἀνέλαβε τη διοργάνωση ἐκστρατείας για την ἀπελευθέρωση της Κύπρου.¹⁸ Το ὄνομα του ἐχρησιμοποιεῖτο ως πειστήριο για τη σύναψη του δανείου. Η κυπριακή ἀντιπροσωπεία βρισκόταν στο Λονδίνο και διαπραγματευόταν το «κυπριακὸ δάνειο» ὅταν ἐφτάσαν στο Λονδίνο το 1824 ο Ἀνδρέας Λουριώτης και ο Ιωάννης Ορλάνδος στις ἀρχές του 1824 ως ἀντιπρόσωποι της Ελληνικῆς Κυβέρνησης για τη σύναψη δανείου. Οι δύο ἀντιπροσωπείες βρέθηκαν ἀρχικά σε ἀντιπαράθεση και ἀλληλοὑπονόμευση. Τελικά η κυπριακή προσπάθεια

17. Εμμανουήλ Πρωτοψάλτης, *Η Κύπρος εἰς τον Ἀγῶνα του 1821*, Ἐνωση Κυπρίων Ἑλλάδας, Ἀθήνα 1971, σ.18.

18.

εξανεμίστηκε αφού η ελληνική αντιπροσωπεία προσέφερε στους τραπεζίτες του Λονδίνου μεγαλύτερα εγγύη, την συντελεσθείσα ήδη απελευθέρωση της Πελοποννήσου και ως υποθήκη την αξία των εθνικών κτημάτων. Παρέμεινε φυσικά η μομφή ότι «αι προσπάθειαι του De Wintz και των συνεργατών του εν Λονδίνω έβλαψαν πολύ την υπόθεσιν των εθνικών δανείων και επέφεραν σύγχυσιν εις το εξωτερικόν και εις το εσωτερικόν».¹⁹

Ο Επίτροπος της Νήσου Κύπρου παραμένει φυσικά ως η πλέον εξέχουσα κυπριακή φυσιογνωμία της Επανάστασης. Ευρισκόμενος για εμπορικούς λόγους στη Μασσαλία αμέσως μετά την έναρξη της Επανάστασης, χρησιμοποιώντας την προσωπική του περιουσία και εισφορές των Φιλελλήνων επιδόθηκε στην στρατολογία Γάλλων εθελοντών. Ο Θησέας κατέβηκε στη συνέχεια στη Πελοπόννησο και υπηρέτησε ως υπασπιστής του Δημήτριου Υψηλάντη, ο οποίος τον χρησιμοποίησε σε διάφορες αποστολές. Το 1825 πρωτοστάτησε στην κίνηση για εξασφάλιση της αγγλικής προστασίας γεγονός που τον διαφοροποίησε και τον απομάκρυνε από το Δημήτριο Υψηλάντη, του μόνου που αντιτάχθηκε σ' αυτή την προσπάθεια. Το 1827 διαφώνησε με την εκλογή του Καποδίστρια ως Κυβερνήτη γι' αυτό αναχώρησε από την Ελλάδα. Επανήλθε το 1829 αλλά αντιμετώπισε την ψυχρότητα του Κυβερνήτη. Το 1833 ταξίδεψε στην Κύπρο για να διεκδικήσει μέρος από τη μεγάλη περιουσία του που είχε δημευθεί. Αντιμετώπισε την άρνηση των εκκλησιαστικών και των τοπικών αρχών και ηγήθηκε για λίγες μέρες μιας αναίμακτης στάσης στη Λάρνακα. Το 1834 τοποθετήθηκε από την Αντιβασιλεία ως πρόξενος στην Κύπρο και στη συνέχεια ως πρόξενος στη Βηρυτό, θέση στην οποία παρέμεινε μέχρι το 1839. Εγκατέλειψε τη Βηρυτό λόγω των διαφορών και της σύγκρουσης του με τον Γενικό Πρόξeno της Αλεξάνδρειας Μιχαήλ Τοσίτσα, στον οποίο καταλόγιζε την τροφοδοσία και συνεργασία με τον Ιμπραήμ κατά την εκστρατεία του στην Πελοπόννησο.

Πέρα από τα δραματικά γεγονότα και τις διώξεις στο νησί ως κύρια συμμετοχή στην Επανάσταση πρέπει να θεωρηθεί ο μεγάλος αριθμός Κυπρίων που έδρασαν στην επαναστατημένη Ελλάδα καθώς η δράση και η θυσία Κυπρίων ιεραρχών, που δεν ανήκαν στην κυπριακή εκκλησία.

Ο μητροπολίτης Νικομήδειας Αθανάσιος Καρύδης, από τη γνωστή οικογένεια της Λάρνακας, παρά την προχωρημένη ηλικία του απαγχονίσθηκε την ίδια μέρα με τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε. Ο Μητροπολίτης Δημητσάνας Φιλόθεος Χατζής, από την Λευκωσία, για τον οποίο ο Φωτάκος αναφέρει ότι «κατήγετο από την Κύπρον. Ο επίσκοπος ούτος ήτον εκ των ησυχώτερων αρχιερέων σεβόμενος από όλην την Επαρχίαν της Καρύταινας».²⁰ Πέθανε όμηρος στις φυλακές της Τριπολιτζάς, λίγες μέρες πριν ο Κολοκοτρώνης εισέλθει στην πόλη. Ο πρώην

20. Φώτιος Χρυσανθόπουλος ή Φωτάκος, *Βίοι Πελοποννησίων ανδρών*, Αθήνα 1888, σ. 295.

μητροπολίτης Αγκύρας Αγαθάγγελος Μυριανθούσης στάληκε από τον Πατριάρχη στην Ελλάδα για να πείσει τους επαναστάτες να καταθέσουν τα όπλα και να αποδεχθούν την παραχώρηση αμνηστίας. Προσχώρησε τελικά στην Επανάσταση και μετά το θάνατο του Παλαιών Πατρών Γερμανού ανέλαβε τον χηρεύοντα θρόνο των Παλαιών Πατρών. Αργότερα εξελέγη Μητροπολίτης Λοκρίδος. Ένας μεγάλος αριθμός Κυπρίων, που οι μελετητές τους ανεβάζουν από 500 έως 1000, αριθμός δυσανάλογος με τους κατοίκους του νησιού, που αυτή την εποχή ανέρχονταν στις 90 περίπου χιλιάδες έλαβε μέρος στις μάχες ενώ άλλοι υπηρέτησαν σε διοικητικές θέσεις της Επανάστασης.

Αρκετοί Κύπριοι που βρίσκονταν στο εξωτερικό για σπουδές ή εμπορεύονταν στις πόλεις των παραδουνάβιων ηγεμονιών κατατάχθηκαν στο στρατό του Υψηλάντη. Μετά τη συντριβή του κινήματος τέσσερεις από αυτούς πέρασαν τον Προύθο και εισήλθαν στο ρωσικό έδαφος όπου μπήκαν κάτω από την επιτήρηση της τσαρικής αστυνομίας, στην πολίχνη Οργκίεφ. Τα ονόματα τους αναφέρονται στον κατάλογο της αστυνομίας που δημοσίευσε ο Βούλγαρος ιστορικός και διπλωμάτης Νικολάϊ Τοντόρωφ στο έργο του *Η Βαλκανική Διάσταση της Ελληνικής Επανάστασης*.

Οι περισσότεροι φυγάδες έφταναν στην Ελλάδα μέσα από διάφορες διαδικασίες και διαδρομές. Πρώτοι έφτασαν όσοι διέφυγαν τον κατατρεγμό του Ιουλίου του 1821. Ανήκαν οι περισσότεροι στην ανώτερη τάξη της Κύπρου και διέθεταν αρκετή μόρφωση. Στα επόμενα χρόνια κάποιοι επιβιβάζονταν στα ελληνικά καράβια, κυρίως ψαριανά που μέχρι το 1824 κυριαρχούσαν στα κυπριακά παράλια.

Ο γάλλος πρόξενος στη Λάρνακα γράφει χαρακτηριστικά στις 18 Φεβρουαρίου 1823:

Τα ένοπλα ελληνικά πλοία σταθερώς διαδέχονται άλληλα εις τας θαλάσσας μας, όπου εξεμηδένισαν την τουρκικήν ναυσιπλοΐαν, συλλαμβάνοντας πλοία και εις αυτόν τον λιμένα υπό τα πυροβόλα του φρουρίου.

Λίγους μήνες αργότερα ο ίδιος, που δεν διακρίνεται για τα φιλελληνικά του αισθήματα, γράφει στις 8 Ιουλίου:

Η Κύπρος θα ήτο πολύ ήσυχος αν η παρουσία μιάς δωδεκάδος εξοπλισμένων ελληνικών ψαριανών πλοίων, τα οποία περιπολούσιν περί την Κύπρον, και καθ' εκάστην κάμνουσιν αποβάσεις, δεν υπέθαλπεν την εξαγρίωσιν του συρφετώδους τουρκικού στρατού.

Ο Ιωάννης Σταυριανός ή Σταυρινός μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία το 1820 στην Αλεξανδρέττα έφτασε στην Ελλάδα, μετά τις σφαγές του 1821 μέσω Αλεξανδρείας. Είναι ο μοναδικός Κύπριος αγωνιστής που έγραψε απομνημονεύματα τα οποία εκδόθηκαν το 1982 με επιμέλεια της Ελένης Αγγελομάτη Τσουγκαράκη.

Ο Σταυριανός υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της δολοφονίας του Καραϊσκάκη. Γράφει:

*Ο Καραϊσκος, άμα διέταξεν τον υπασπιστήν του να καταδιώξη τους δύο ιπ-
πεείς, έστρεψεν οπίσω απομακρυνθείς της μάνδρας ικανόν διάστημα. Τότε
είδομεν εκπυρσοκρότησιν όπλου από τον ημέτερον στρατόν και ευθύς ο πυ-
ροβολήσας ανεμείχθη εις τον στρατόν. Αυτός ήτο ο επικατάρατος δολοφό-
νος του Καραϊσκου. Οι οφθαλμοί του συντρόφου μου εν ριπή διέτρεξαν τον
δολοφόνον και τον αρχηγόν και:*

– Φρικτόν, με λέγει, εχάθημεν.

– Πώς, πώς; Τον απαντώ.

– Είδες το όπλον όπου έπεσεν πλησίον του Καραϊσκου; Εκείνος όπου έφευ-
γεν τον εβάρεσεν!

– Τον είδα, τον είπον, και στέρω τους οφθαλμούς μου. είδα τον Καραϊσκον
κρατώντα τον δύο εκ δεξιών και δύο εξ αριστερών, και τον μετέφερον εις
το στρατοπεδαρχείον. Ο Καραϊσκος, άμα κτυπηθείς, είπεν: «Κλάστε μου
τώρα τον μπούτζον».

Και συνεχίζει

– Ο δε Καραϊσκος την 23ην Απριλίου μετέβη εις τας αιωνίους σκηνάς του
Πλάστου, η δε δολοφονία του επληρώθη πολύ ακριβά με την καταστρο-
φήν χιλίων εκατόν είκοσι ανδρείων πολεμιστών, 24 ανωτέρων και κα-
τωτέρων αξιωματικών, με 120 αιχμαλώτους, οκτώ σημαίας, δύο
τηλεβόλα, η πτώσις της Κεκροπίας και μύρια άλλα επακόλουθα...

Η μαζικότερη άφιξη κυπρίων εθελοντών έγινε κατά το 1826 κατά την τυχο-
διωκτική εκστρατεία στην Κύπρο και το Λίβανο, προς αντιπερισπασμό της δρά-
σης του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο, με επικεφαλής το Νικόλαο Κρικζιώτη, το
Βάσο Μαυροβουνιώτη και το Χατζημιχάλη Νταλιάνη, γνωστούς αλλά ατίθα-
σους οπλαρχηγούς της Επανάστασης. Ο Χατζημιχάλης Νταλιάνης γνώριζε και
είχε δεσμούς με την Κύπρο στην οποία είχε ζήσει και εμπορευθεί πριν από την
Επανάσταση. Η ελληνική δύναμη που απέπλευσε από την Τζιά προσέγγισε την
Κύπρο τόσο πριν όσο και μετά την αποτυχημένη απόβασή τους στο Λίβανο.
Κατά τη διέλευση τους από την Κύπρο νίκησαν τις τουρκικές φρουρές, παρέ-
λαβαν νερό και εφόδια και πήραν μαζί τους ένα μεγάλο αριθμό Κυπρίων.

Πολλοί από τους εθελοντές διακρίθηκαν στις μάχες και τις ναυμαχίες της
επανάστασης. Ο στρατηγός Μακρυγιάννης γράφει στα απομνημονεύματά του:
« Τότε εκεί που ριχτήκαμε στο γιουρούσι, μου πληγώθη βαρέως και ύστερα πέ-
θανεν ο καλός και γενναίος πατριώτης Μιχάλης Κυπραίος, απούστειλαν της
πληγής και πήγεν εις την αγγλική φρεγάτα όταν κιντυνεύαμεν εις το Νιόκα-
στρο...».

Στα απομνημονεύματα των αγωνιστών του 1821 υπάρχουν πολλές αναφορές στη δράση και τον πατριωτισμό επώνυμων και ανώνυμων Κυπρίων παλικαριών. Κύπριοι αγωνιστές πήραν μέρος στις μάχες της Πελοποννήσου, στα Δερβενάκια και στους Μύλους, άλλοι αγωνίστηκαν στο πολιορκημένο Μεσολόγγι, άλλοι έδρασαν στη θάλασσα όπως ο καπετάν Ιωάννης Κύπριος και άλλοι πολέμησαν στην Εύβοια, στην Αττική και στη Χίο το 1827.

Τη δράση των Κυπρίων αγωνιστών βεβαιώνουν σε πιστοποιητικά που εξέδωσαν μετά τη λήξη του αγώνα επώνυμοι οπλαρχηγοί της Επανάστασης. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης βεβαιώνει ότι:

Ο κ. Μιχαήλ Κύπριος κατά το 1821 ήλθεν εις Πελοπόννησον μετά του μακαρίτου καπετάν Νικολή Ζέρβα και εστάθη υπό την οδηγίαν μου εις την πολιορκίαν της Τριπολιτζάς. Επολέμησε τόσον αυτός καθώς και οι σύντροφοι του με ανδρείαν εις τας μάχας του Βαλτετζίου, Τρικόρφων και την φρακτήν της Γράνας, όπου επληγώθη βαρετά και ιατρεύθη εις Βυτίαν. Μετά την ανάρρωσίν του ήλθεν εις την πολιορκίαν και εστάθη μέχρι της αλώσεως αυτής. Επίσης εστάθη εις τας μάχας όλας κατά του Δράμαλη από την αρχή έως το τέλος καθώς και εις Ναύπλιον έδειξεν ανδρείαν εις τας μάχας και γενναιότητα όθεν εις ένδειξιν τούτων όλων όντων δίδωμι αυτό το παρόν μου και υποφαίνομαι.

Τη δράση του Χρήστου Μιχαήλ βεβαιώνουν με πιστοποιητικό ο Νικόλαος Κριεζιώτης, ο Χατζηχρίστος και ο Νικηταράς.

Ο Νικηταράς και ο γιός του Κολοκοτρώνη Γενναίος βεβαιώνουν ότι ο Καπετάν Ιωάννης Κύπριος μία από τις σημαντικότερες κυπριακές φυσιογνωμίες του Αγώνα

Κατά το πρώτον έτος της ιεράς μας επαναστάσεως, το 1821 έτος, υπηρέτησεν οπλισθείς του εθνικού στρατού υπό την οδηγίαν του Γιαννάκη Κολοκοτρώνη εις την πολιορκίαν και εύτολμον κυρίευσιν της Τριπολιτζάς.

Είτα δε κατά το 1822 επαυρέθη εις την 1ην πολιορκίαν Ναυπλίου υπό του αυταδέλφου μου Νικολάου Σταματελόπουλου, πεσόντος τότε υπέρ της πατρίδος.

Ο ειρημένος καπετάν Ιωάννης Κύπριος εις τας πολιορκίας ταύτας και καθ' όλας τας γενομένας μάχας και συγκρούσεις αυτού έδειξεν ευτολμίαν και γενναιότητα άκραν κατά του εχθρού ευρισκόμενος δε με αρκετούς υπό την οδηγίαν του στρατιώτας.

Όσαύτως δε υπηρέτησεν υπό την οδηγίαν μου εις την δευτέραν πολιορκίαν του Μεσολογγίου κατά το 1825, εις την οποίαν επληγώθη καιρίως εις την αριστεράν του χείρα.

Τη συμμετοχή του Καπετάν Ιωάννη Κύπριου και στην πρώτη πολιορκία του

Μεσολογγίου βεβαιώνει και ο οπλαρχηγός της Δυτικής Στερεάς Θόδωρος Γρίβας γράφοντας ότι:

Αυτός επηρευρέθει εις την πρώτην πολιορκίαν του Μεσολογγίου και μετ' εμού επέβαλε κατά των προμαχώνων του εχθρού εις τα οχυρώματα του ιδίου Ομέρ Πασά συν τους άλλους δια την σφάγισιν των εχθρικών πυροβόλων. Έλαβεν ατρομήτως καιρίαν πληγήν εις το αριστερό του πόδι. Ο άνδρας ούτος παρευρέθη και εις άλλας εχθρικές πεισματικές συγκρούσεις και τρανώς απεδείχθη παντού πάντοτε γενναίος και με ζήλον υπέρ πατρίδος με αξίους πάντα υπό την οδηγίαν του στρατιώτας.

Ένας άλλος σημαντικός Κύπριος αγωνιστής με μεγάλη δράση ήταν ο Αγγελής Μιχαήλ. Ο Αγγελής Μιχαήλ είναι ο μόνος γνωστός Κύπριος ιερολοχίτης. Σε αναφορά του το 1865 προς την Επί των Εκδουλεύσεων και Θυσιών του Ιερού Αγώνος Επιτροπή που είχε συσταθεί από την Εθνοσυνέλευση για αποκατάσταση των αδικιών και παραλείψεων προηγούμενων Επιτροπών έγραψε:

Ο υποφαινόμενος τολμών να αναφέρω ευσεβεστάτως, ότι άμα η σάλπιγξ του υπέρ ανεξαρτησίας των Ελλήνων ιερού αγώνος ήχησεν από το 1821 παρηκολούθησα τον Υψηλάντην κατ' αρχάς εις τον ιερόν λόχον ως στρατιώτης, διέπρεψα δε καθ' όλην την διάρκειαν του αγώνος υπό διαφόρων αρχηγών. Το 1826 υπηρετών εις το πυροβολικόν προεβιβάσθην λοχίας και διατρέχων το στρατιωτικόν στάδιον απ' αρχής του 1833 προεβιβάσθην ως επιλοχίας διατελέσας με τον βαθμόν τούτον μέχρι του 1858, ότε προεβιβάσθην ανθυπασπιστής απόστρατος, ευρισκόμενος αδικημένος καθόσον δεν αντεμείφθην αναλόγως των πολυετών στρατιωτικών εκδουλεύσεων μου και άλλοι πολλοί απήλαυσαν απολαμβάνω ήδη δρχ. 40 μόνον μηνιαίαν σύνταξιν. Είναι δυνατόν να επαρκέσω εις τας μεγάλας οικογενειακάς μου ανάγκας, αδικηθείς προς την απονομήν του βαθμού μου, της μηνιαίας αυτής συντάξεως. Έχω δύο θυγατέρας εν ηλικία γάμου πώς είναι δυνατόν να εξοικονομήσω τα της προικός αυτών αφ' ου ουδένα άλλον πόρον ζωής έχω; Εγώ εις την Ακρόπολιν παρευρέθην με τον Φαβιέρον φορτωμένος πυρίτιδα, εγώ δε παρευρέθην εις το Χαϊδάρι, εις την Κάρυστον με τον Φαβιέρον, εις την Χίον, εις την Κρήτην με τον Τομπάζην εν καιρώ του αγώνος, ως και εις το Νεόκαστρον με τον οπλαρχηγόν καπετάν Νικόλαον Κρανιδιώτην, όπου η ανάγκη της πατρίδος με προσεκάλει μετά των αρχηγών μου. Σήμερον δε πάσχω πενέστατος και μη δυνάμενος να περιθάψω την οικογένειάν μου.

Τη δράση του Αγγελή Μιχαήλ ο οποίος είχε κατορθώσει να φθάσει στην Ελλάδα από τις παραδουνάβιες ηγεμονίες βεβαιώνουν με κοινή βεβαίωση τους ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, ο Κίτσος Τζαβέλλας, ο Μακρυγιάννης και ο Δημήτριος Καλλιέργης, που γράφουν ότι:

...δράξας τα όπλα υπέρ της Ανεξαρτησίας της πατρίδας άμα η σάλπιγξ της Ελληνικής επαναστάσεως ήχησε παρευρέθη εις τας κάτωθεν αναφερομένας κατά των εχθρών συγκροτηθείσας μάχας ως Μπουλουξής έχων υπό την οδηγίαν του επέκεινα των 50 στρατιωτών.

Αον Εις την εν Ναυπλίω

Βον εις Τριπολιτζάν με τον καπετάν Γεώργη Κύπριον

Γον εις Κόρινθον με υποστράτηγον Χ' Χρίστον και

Δον εις την εν Κρομμύδι με τον Σταύρον Σαχίνην εις την οποίαν προμαχόμενος γενναίως και ενδόξως εν μέσω της κλαγγής του πυροβολισμού ως ουδείς άλλος εσυλλήφθη αιχμάλωτος παρά των εχθρών όπου και υπέφερεν 9 ολόκληρους μήνας γενναίως τα δεσμά των πολεμίων.

Απελευθερωθείς δε έκτοτε μετά του Χατζή Χρίστου απόλυτον δυνάστευσιν του Ιμπραήμ Πασσά κατετάχθη εις το Σώμα της γραμμής του Φιλέλληνος Φαβιέρου, όπου έδειξε γενναία ανδραγαθήματα εις τας μάχας εν Καρύστω, Χαϊδάρη, Πειραιά, Χίω και τέλος εις την εν Ναυπάκτω και με τον Συνταγματάρχην έχων βαθμόν λοχίου.

Εις όλον δε το διάστημα του ιερού ημών αγώνος εδεικνύετο ο ανδρειότερος και γενναιότερος μεταξύ των συμπολεμούντων εις το πεδίον της μάχης έδειξε δε ευθείαν και υπακοήν μεγίστην εις τους ανωτέρους αυτού.

Υπάρχουν δεκάδες παρόμοιες βεβαιώσεις για Κύπριους αγωνιστές, που είχαν παραμείνει στην Ελλάδα και μετά την ίδρυση του Ελληνικού κράτους διεκδίκησαν συνταξιοδοτικά ωφελήματα ή άλλη αναγνώριση των εκδουλεύσεών τους.

Η πρώτη ερευνητική προσπάθεια για συγκέντρωση στοιχείων για τους Κύπριους αγωνιστές στην Ελλάδα έγινε από τον Απρίλιο ως τον Αύγουστο του 1940 από τον τελειόφοιτο της Φιλοσοφικής Σχολής της Αθήνας Ροδίωνα Γεωργιάδη, με τη συνεργασία του συμφοιτητή του Πάνου Λεβέντη κάτω από την καθοδήγηση του καθηγητή Διονύσιου Ζακυνθινού, που ήταν τότε Διευθυντής των Γενικών Αρχείων του Κράτους. Σύμφωνα με σημείωμα του Ροδίωνα Γεωργιάδη ερεύνησαν τους φακέλους των Υπουργείων Πολέμου, Ναυτικών, Εσωτερικών, Αστυνομίας καθώς και τους φακέλους του Εκτελεστικού Σώματος και της Διοικητικής Επιτροπής. Επισημαίνει μάλιστα ότι:

...Στους φακέλους του Υπουργείου Πολέμου βρήκαμε τις περισσότερες πληροφορίες για Κυπριώτες αγωνιστές. Στα έγγραφα που αντεγράψαμε αναφέρονται πάνω από 600 Κυπριώτες αγωνιστές κατανεμημένοι στα σώματα διαφόρων οπλαρχηγών από το Μακρυγιάννη ως το Γρίβα και με διάφορους βαθμούς από του αντιστράτηγου ως το δεκανέα του Α' τακτικού συντάγματος. Οι πληροφορίες μας δίνονται είτε σε ειδικούς στρατολογικούς καταλόγους των οπλαρχηγών με το επίθετο Κυπραίος, Κυπριώτης, Πατρίς Κύπρος, είτε σε λογαριασμούς των ομαδαρχών για να τους εγκρίνει το

Υπουργείον. Άλλα έγγραφα αλληλογραφίας του Υπουργείου με άλλες υπηρεσίες μας δίνουν να καταλάβουμε ότι μερικοί Κύπριοι έχαιραν εξαιρετικής εκτιμήσεως μέσα στους κύκλους του Ναυπλίου ανεξαρτήτως κόμματος. Εκτός απ' αυτό βρίσκουμε πληροφορίες για τον τόπο που αγωνίστηκε ο καθένας. Έτσι μπορέσαμε να δούμε ότι αρκετοί Κύπριοι αγωνίστηκαν για την λευτεριά του Ιερού Βράχου ποτίζοντας το χώμα της πόλης της Αθήνας...²¹

Η προσπάθεια του Ροδίωνος Γεωργιάδη να ολοκληρώσει την έρευνα του και να εκδώσει το υλικό που είχε συγκεντρώσει παρέμεινε ημιτελής λόγω της κήρυξης του ελληνοϊταλικού πολέμου. Γιός του Προκόπη Γεωργιάδη, παλαίμαχου εθελοντή των Βαλκανικών Πολέμων, μετακομίζουν οικογενειακώς στην Αθήνα το 1934 μετά την αποφοίτηση του Ροδίωνα και του αδελφού του Μιλτιάδη από το Παγκύπριο Γυμνάσιο. Ο Ροδίωνας γράφεται στη Φιλοσοφική Σχολή και ο Μιλτιάδης στη Σιβιτανίδειο Σχολή. Τελειόφοιτοι και οι δύο το 1940 κατατάσσονται εθελοντές αμέσως μετά την κήρυξη του πολέμου και υπηρετούν στο 39ο Σύνταγμα Ευζώνων Μεσολογγίου. Μετά τη συνθηκολόγηση Τσολάκογλου και την κατάρρευση του μετώπου τα δύο αδέρφια επιστρέφουν πεζοί στην κατεχόμενη πλέον Αθήνα. Σχεδόν αμέσως συγκροτούν μυστική οργάνωση το Εθνικόν Επαναστατικόν Κομιτάτον, που γράφει συνθήματα στους τοίχους και τυπώνει φυλλάδια και προκηρύξεις. Συνελήφθησαν ύστερα από προδοσία, καταδικάστηκαν σε δεκαετή φυλάκιση από γερμανικό στρατοδικείο, κλείστηκαν στις φυλακές της Αίγινας και από εκεί στις αρχές του 1944 μεταφέρθηκαν σε στρατόπεδο του Βραδεμβούργου για εκτέλεση καταναγκαστικής εργασίας. Εκεί χάνονται τα ίχνη του Μιλτιάδη ενώ ο Ροδίωνας πεθαίνει από φυματίωση στη φυλακή και αποτεφρώνεται. Η τέφρα του παραδίδεται το 1945 στην οικογένεια. Ο πατέρας Προκόπης Γεωργιάδης σκοτώνεται από αδέσποτη σφαίρα στις εμφύλιες μάχες της Αθήνας, ενώ η μοναδική αδελφή τους πεθαίνει από τις κακουχίες της κατοχής. Μόνη η μητέρα τους Θέκλα Γεωργιάδη αποφασίζει στα τέλη του 1951 να επιστρέψει στην Κύπρο. Την είδηση διαρρέει στον κυπριακό τύπο η Ένωση Κυπρίων Ελλάδας. Είμαστε σε μια εποχή έξαρσης του κυπριακού εθνικισμού, δύο χρόνια μετά το ενωτικό δημοψήφισμα του 1950. Οι κυπριακές εφημερίδες την αναγορεύουν σε «μάννα της Κύπρου» και έτσι την υποδέχονται στο λιμάνι της Λεμεσού ο δήμαρχος, ο μητροπολίτης Κιτίου και πλήθος λαού. Μεταφέρει μαζί της το αρχείο του Ροδίωνα Γεωργιάδη μαζί με τη σποδό του. Παρέδωσε το αρχείο στην Αρχιεπισκοπή Κύπρου και τοποθέτησε την τέφρα στο ναό του Αρχαγγέλου στην Κερύνεια, όπου πέθανε και τάφηκε. Η τύχη της τέφρας του Ροδίωνα αγνοείται. Το

21. Γεώργιος Χατζηκωστής, εισαγωγή, επιμέλεια, *Αρχείον Ροδίωνος Π. Γεωργιάδη, τόμος Γ, Η συμβολή της Κύπρου στην Ελληνική Επανάσταση 1821-1827. Ανέκδοτα έγγραφα των Γενικών Αρχείων του Κράτους*, Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου, Λευκωσία 2008, σ. 11.

αρχείο του παρέμεινε για περισσότερο από τριάντα χρόνια στις αποθήκες της Αρχιεπισκοπής. Παραδόθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 2000 στο γυμνασιάρχη του Παγκυπρίου Γυμνασίου Γεώργιο Χατζηκωστή, ο οποίος το εξέδωσε το 2008 σε τρεις μεγάλους τόμους. Ο τρίτος περιλαμβάνει το αρχείο με τα έγγραφα για τη *Συμβολή της Κύπρου στην Ελληνική Επανάσταση*.

Δέκα ακριβώς χρόνια μετά την έρευνα του Ροδίωνα Γεωργιάδη, στις αρχές του 1950, με αφετηρία τον ίδιο πατριωτισμό, ο λόγιος Κύπριος δικηγόρος Λοΐζος Φιλίππου θα ερευνήσει το Αρχείο Αγώνα της Εθνικής Βιβλιοθήκης που περιλαμβάνει τις αιτήσεις των αγωνιστών προς την Επιτροπή Επί των Εκδουλεύσεων και Θυσιών του Ιερού Αγώνος Επιτροπή, που είχε συγκροτηθεί διαδοχικά από τις δύο Εθνοσυνελεύσεις της Αθήνας το 1844 και το 1864. Η έρευνα του οδήγησε στην καταγραφή και αντιγραφή των πιστοποιητικών 32 Κυπρίων αγωνιστών στους οποίους προσέθεσε ακόμη 24 ονόματα από άλλες πηγές. Όπως και ο Ροδίωνας δεν ευτύχησε να δει το έργο του δημοσιευμένο. Πέθανε τον Αύγουστο του 1950 και η εργασία του με τίτλο *Κύπριοι Αγωνισταί* εκδόθηκε το 1953 από την Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου.

Την επόμενη χρονιά εκδόθηκε στην Αθήνα από το Υπουργείο Προεδρίας της Κυβερνήσεως το βιβλίο του Θάνου Κ. Βαγενά *Χρονικά της Κύπρου. Αγώνες των Κυπρίων για ελευθερία*, στο οποίο δημοσίευσε τα ονόματα 70 Κυπρίων αγωνιστών.

Στην περίοδο που ακολούθησε δημοσιεύθηκαν σε πρακτικά συνεδρίων, σε περιοδικά και συλλογικές εκδόσεις μικρές εργασίες ή μεμονωμένες αναφορές σε Κύπριους αγωνιστές του '21.

Το 1971 στο πλαίσιο του εορτασμού των 150 χρόνων της Ελληνικής Επανάστασης εκδόθηκε από την Ένωση Κυπρίων Ελλάδας το βιβλίο του Εμμανουήλ Πρωτοψάλτη *Η Κύπρος εις τον Αγώνα του 1821*, που περιλάμβανε βασικά μελετήματα που είχαν δημοσιευθεί στο μαχητικό περιοδικό της *Εθναρχίας Ελληνική Κύπρος*. Επρόκειτο όμως για την πρώτη συνολική αναφορά στην κυπριακή συμμετοχή με το βιβλίο του Λοΐζου Φιλίππου το 1953.

Πρόσφατα με αφορμή τον εορτασμό των 200 χρόνων από την έναρξη της Επανάστασης εκδόθηκαν ένας ογκώδης τόμος 822 σελίδων από το λαμπρό ιστοριοδίφη Κωστή Κοκκινόφτα με τίτλο *Κύπρος και 1821*²² και σε δύο που διανεμήθηκαν από την εφημερίδα *Φιλελεύθερος*, το έργο του καθηγητή Πέτρου Παπαπολυβίου *Διακόσια χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Το τίμημα και η συμβολή της Κύπρου*.²³

22. Κωστής Κοκκινόφτας, *Κύπρος και 1821*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2021.

23. Πέτρος Παπαπολυβίου, *200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Το τίμημα και η συμβολή της Κύπρου*, τεύχη δύο, Δημοσιογραφικός Οργανισμός «Ο Φιλελεύθερος», Λευκωσία 2021.

Η αντίσταση των Πισσουριωτών στην εγκληματική συμμορία των Χασαμπουλιών. Η μάχη στον Τράπεζο

Άνθιμος Μεττούρης,
Συνταξιούχος Εκπαιδευτικός

Λέξεις κλειδιά: Πισσούρι, Χασαμπουλιά, Κύπρος, συμμορία

Εισαγωγή

Ομιλών από του βήματος του Β' Επιστημονικού Συμποσίου Πισσουρίου πριν από δυο χρόνια ο ακαδημαϊκός Δρ. Γιώργος Γεωργής με θέμα «Το Πισσούρι στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας» ανέφερε πως υπάρχουν πολλές πτυχές της ιστορίας του χωριού μας που δεν έχουν αναδειχθεί και προβληθεί, γι αυτό και εισηγήθηκε όπως το Κοινοτικό Συμβούλιο Πισσουρίου συνεργαζόμενο με κάποιο Πανεπιστημιακό Ίδρυμα αναλάβει την πρωτοβουλία χρηματοδότησης μιας επιστημονικής ιστορικής έρευνας για το συγκεκριμένο θέμα.

Λαμβάνοντας αφορμή από αυτή την εισήγηση που δεν υλοποιήθηκε ακόμη, έκρινα σκόπιμο να ενδιατρίψω σε μια ιστορική πτυχή της Κοινότητας Πισσουρίου που ελάχιστοι Πισσουριώτες θα την έχουν υπόψη τους. Πρόκειται για την αντίσταση των κατοίκων Πισσουρίου ενάντια στην ληστοσυμμορία των Χασαμπουλιών περί τα τέλη του 19ου αιώνα στα χρόνια της μεταπολίτευσης από την Οθωμανική κυριαρχία στην Αγγλοκρατία. Θα αναφερθώ συγκεκριμένα στη μάχη που έγινε στον «Τράπεζο» μεταξύ των Χασαμπουλιών και της Αστυνομίας συνεπικουρούμενης από ομάδα Πισσουριωτών.

Ο «Τράπεζος» είναι ένας δύσβατος και απόκρημνος λόφος στην παραθαλάσσια περιοχή Πισσουρίου που γειτνιάζει με την Πέτρα του Ρωμιού και λέγεται έτσι γιατί η όλη διαμόρφωση του μοιάζει με τραπέζι. Υπάρχουν εκεί τρεις συνεχόμενοι συνεχείς λόφοι, ο Τράπεζος στο κέντρο και η Τραπζώνη και το Τραπεγάτζι εκατέρωθεν. Στην περιοχή αυτή βρισκόταν ένα από τα πολλά λημέρια που σύχναζαν οι γνωστοί φυγόδικοι Χασαμπουλλήδες ή Χασαμπουλιά, που στα τέλη του 19ου αιώνα λυμαίνονταν τις επαρχίες Πάφου και Λεμεσού και απασχόλησαν σοβαρά τις αστυνομικές αρχές και την Κυπριακή κοινωνία γενικότερα. Ήταν τρία αδέρφια Τουρκοκύπριοι που κατάγονταν από το χωριό Μαμώνια της

Πάφου. Ο μεγαλύτερος αδελφός λεγόταν Χασάν Αχμέτ Πολλής, απο τον οποίο πήραν όλοι το όνομα Χασαμπουλλήδες και οι δυο άλλοι Μεχμέτ Αχμέτ Καιμακάμ και Χουσεϊν Αχμέτ Καβουνής. Ο αρχηγός της συμμορίας Χασάν Αχμέτ ύστερα απο μια εγκληματική δράση που διήρκησε δυο χρόνια 1887-1888 συνελήφθη και καταδικάστηκε σε ισόβια κάθειρξη. Τη δράση του συνέχισαν οι δυο αδελφοί του, που βγήκαν στο κλαρί μετά τη φυλάκιση του μεγαλύτερου αδελφού τους έχοντας μαζί τους και μερικούς άλλους που προστέθηκαν στην συμμορία τους. Οι Χασαμπουλλήδες αποτελούσαν μια καλά οργανωμένη συμμορία που είχε πράκτορες, φίλους και θαυμαστές, όπως και καταφύγια σε πολλά χωριά των επαρχιών Λεμεσού και Πάφου, κυρίως στα σύνορα των δυο επαρχιών. Συνεργάτες είχαν και μεταξύ των μελών του αστυνομικού σώματος που τους διευκόλυναν στις κινήσεις τους απο φόβο ή για να απολαμβάνουν την εύνοια τους. Εκτός απο δολοφονίες οι Χασαμπουλλήδες ή Χασαμπουλιά διέπρατταν και απαγωγές κυρίως γυναικών που τις έσερναν στα λημέρια τους για να ικανοποιούν τις κτηνώδεις ορέξεις τους.

Η δράση των Χασαμπουλιών που έπληττε αφάνταστα το κύρος της Αστυνομίας ανάγκασε την Αγγλική διοίκηση της Κύπρου στις 2 Ιουλίου 1895 να επικηρύξει τους φυγάδες με το τρομακτικό για την εποχή εκείνη ποσό των 100 λιρών.

Στο Πισσούρι εκτός απο το λημέρι στον Τράπεζο τα Χασαμπουλιά έβρισκαν φιλοξενία και στο σπίτι του Αλή Μπέη που βρισκόταν στην άκρη του χωριού, εκεί που σήμερα είναι κτισμένο το Κοινοτικό αμφιθέατρο. Απο το μέρος αυτό μπορούσαν να κατοπτεύσουν όλη την γύρω περιοχή και να διαφύγουν πιο εύκολα σε περίπτωση κινδύνου. Ο αστυνομικός σταθμός Πισσουριού που βρισκόταν προς στο μέρος της πλατείας του χωριού, όχι σε πολύ μακρυνή απόσταση, δεν τους ανησυχούσε ιδιαίτερα. Εκτός τούτου στο Πισσούρι υπήρχαν και υποστηρικτές τους, μερικοί μάλιστα ισχυροί παράγοντες της Κοινότητας που έπαιζαν διπλό παιγνίδι. Είναι τότε που συνενώθηκε μαζί τους και έγινε μέλος της συμμορίας τους ο Τουρκοκύπριος Πισσουριώτης Μεχμέτ Αχμέτ Αυλόητος, θέλοντας έτσι να εκδικηθεί δυο ισχυρούς παράγοντες του χωριού, τον Δημήτρη Πασαπόρτη που διετέλεσε και κοινοτάρχη και τον γαμπρόν του Αρεστήν Ποταμίτην. Τον τελευταίο μάλιστα αποπειράθηκε ανεπιτυχώς να δολοφονήσει ευρισκόμενον στο αλώνι του στην τοποθεσία «Αθασιές». Τον πλήγωσε στην πλάτη με πυροβόλο όπλο.

Μετά την επικήρυξη των Χασαμπουλιών απο την αγγλική διοίκηση της Κύπρου και την έγκριση της απο το Νομοθετικό Συμβούλιο, είδος Βουλής που λειτούργουσε τότε μέσα στα πλαίσια της τοπικής αυτοδιοίκησης, ο κλιός άρχισε να περισφίγγει γύρω απο τη συμμορία, που διεκινείτο συνεχώς απο το ένα χωριό στο άλλο συνεχίζουσα την έκνομη δραση της. Με την έγκριση και την εφαρμογή του νόμου για την επικηρυξή τους η δύναμη των Χασαμπουλιών

άρχισε να μειώνεται αισθητά και πολλοί συνεργάτες τους απομονώθηκαν και άρχισαν να απομακρύνονται απο κοντά τους φοβούμενοι τις σοβαρές συνέπειες του νόμου, που προέβλεπε βαριές ποινές σε όσους συνεργάζονταν μαζί τους. Η αρχή του τέλους των φυγάδων άρχισε να πλησιάζει.

Στο Πισσούρι που βρίσκονταν τους τελευταίους μήνες του 1895 έλαβε χώρα η πιο αποφασιστική και κρίσιμη μάχη της Αστυνομίας εναντίον τους συνεπικουρούμενης απο ομάδα Πισσουριωτών με επικεφαλής τον Αρεστήν Ποταμίτη. Τη μάχη περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια η εφημερίδα της Λεμεσού «Αλήθεια» στο φύλλο της 13/25 Οκτωβρίου 1895. Γράφει λοιπόν: «Την Κυριακήν εν των προς καταδίωξιν των φυγοδίκων Χασαμπουλήδων αστυνομικών αποσπαμάτων, συγκείμενον εξ ενός τσαούση Ουσεήν ονομαζομένου και τεσσάρων ζαπτιέδων, ώδευεν εις ατραπόν τινα παρά το Πισσούριον... αίφνης ηκούσθη εκ δάσους τινός εκεί πλησίον πυροβολισμός και εβλήθη υπο σφαίρας ο λοχίας Ουσεήν πεσών αμέσως του ίππου του. Μετά την πτώσιν του τσαούση οι ζαπτιέδες έλαβον διαφόρους θέσεις και αντεπυροβόλουν προς το μέρος όπου ήσαν οι φυγοδικοί. Μετά παρέλευσιν δε χρονικού διαστήματος ακούσαν τους πυροβολισμούς, κατέφθασεν εκεί άλλο αστυνομικόν απόσπασμα και έπειτα άλλο εκ των πλησιοχώρων ώστε η κατά των φυγάδων επιτιθέμενοι υπερέβαινον τους 25».

Μαζί με τους Χασαμπουλήδες βρίσκονταν εκεί τότε και δυο συνεργάτες τους ο Μεχμέτ Αχμέτ Αυλόητος απο το Πισσούρι και ο Αλή Εγιούπ απο την Αλέκτορα. Επίσης μαζί τους έσερναν όπως συνήθιζαν και δυο γυναίκες την Φεριτέ Μουχαρέμ απο την Αλέκτορα και την Πεμπέ Μουλλά απο την Πλατανίσκια. Όταν ο επικεφαλής του αστυνομικού αποσπάσματος λοχίας Χουσεήν βλήθηκε απο σφαίρα και έπεσεν απο το άλογο του, οι Χασαμπουλήδες διέταξαν τον Αυλόητον να τον πλησιάσει και να αρπάξει τον οπλισμό του, που θα τους ήταν χρήσιμος. Πράγματι ο Αυλόητος πλησίασε τον πεσμένο στο έδαφος λοχία, άρπαξε ό,τι βρήκε πάνω του και όταν είδε πως αυτός δεν είχε ξεψυχήσει αλλά ανάπνεε ακόμα τον αποτελείωσε με μαχαίρι. Ενώ όμως επέστρεφε στα αφεντικά του ο Αυλόητος πυροβολήθηκε απο αστυνομικό και τραυματίσθηκε στα πόδια. Τότε ο δεκανέας Χακκή που ανέλαβε τη διοίκηση του αστυνομικού αποσπάσματος μετά τον θάνατο του λοχία, τον πλησίασε για να τον συλλάβει. Ενώ όμως τον κτυπούσε με το υποκόπανο του όπλου του, αυτό εκπυρσοκρότησε τυχαία και εφόνευσε τον άτυχο δεκανέα. Οι άλλοι αστυνομικοί συνέχισαν να βάλλουν κατά της συμμορίας, οπότε οι δυο αδελφοί Χασαμπουλήδες Καιμακάμης και Καβουνής κατόρθωσαν να διαφύγουν. Οι δυο συνεργάτες τους ο Αυλόητος που τραυματίσθηκε και ο Αλή Εγιούπ που στη συνέχεια διέφυγε στη Αλέκτορα συνελήφθησαν μαζί με τις δυο γυναίκες που προαναφέραμε.

Η διαφυγή των δυο Χασαμπουλήδων μετά την μάχη του Τράπεζου ήταν δραματική και επεισοδιακή. Καταδιώχθηκαν απο τους αστυνομικούς και την ομάδα

των Πισσουριωτών που τους ακολουθούσαν μέσα στους γκρεμούς του Τράπεζου. Μάλιστα ενώ τους καταδίωκαν κατά μήκος της απόκρημνης παραλίας κάτω απο τον Τράπεζο «εις ανδρείος Πισσουριώτης» γράφει η Αλήθεια: «εκδύεται, ρίπτεται εις την θάλασσαν και κολυμβών προχωρεί επί τοσούτον, ώστε να είναι εκτός βουλής, εν περιπτώσει καθ'ήν οι φυγόδοικοι θα επυροβόλουν εναντίον του. Δηυθύνθη τότε, πάντοτε κολυμβών, κατά μήκος του κρημνού και παρατηρήσας καλώς τα υπό το κρημνώδες εκείνο μέρος ευρισκόμενα σπήλαια εβεβαιώθη ότι δεν εστάθησαν εκεί». Ο αιμοχαρής ως η τίγρις Καβουνής, όπως τον περιγράφει η «Αλήθεια» «ηδυνήθη να καταφύγει εις χαράδραν τινα του κρημνού «Λάρουγγα» οθέν όμως ήτο αδύνατον να εξέλθη, αν καλώς εφυλάττοντο υπο των αστυνομικών τα υπό των Πισσουριωτών υποδειχθέντα μέρη».

Ο Χουσεΐν Καβουνής που γνώριζε πολύ καλά το μέρος εκείνο μπόρεσε να διαφύγει «διελθών δια των αποκρήμνων εκείνων μερών εν καιρώ ασελήνου νυκτός». Ήταν πληγωμένος διότι φάνηκαν ίχνη αίματος στην πορεία του προς τον γκρεμό, όπως και απο το μέρος που διέφυγε, αν και τούτο φυλασσόταν απο αστυνομικούς. Η δραματική διαφυγή του Καβουνή έγινε με ενα τρόπο που θεωρείται το λιγότερο ύποπτος για τη στάση που τήρησαν ορισμένοι τουλάχιστον αστυνομικοί που φύλαγαν το απόκρημνο εκείνο σημείο της χαράδρας του «Λάρουγγα». Για τους Πισσουριώτες που πήραν μέρος στην καταδίωξη των Χασαμπουλίων η «Αλήθεια» γράφει ότι «είναι άξιοι πάντος επαίνου, διότι τα μέγιστα συνετέλεσαν εις την σύλληψιν του Μεχμέτ Αχμέτ Αυλόητου, όστις εγένετο ακόλουθος των Πουλλήδων, ί να εκδικηθεί ως λέγεται τους Πισσουριώτας εξορίσαντας αυτόν προ τετραετίας εκ του χωρίου των ένεκεν εγκληματός τίνος το όποιον διέπραξε ούτος».

Γράφει επίσης η «Αλήθεια» για τους Πισσουριώτες ότι «μετέφερον προθύμως εκ του χωρίου δωρεάν τροφάς και ύδωρ δια τους ζαπτιέδες και τους ίππους των».

Οι διαβόητοι Χασαμπουλήδες μπορεί να πέτυχαν τελικά να διασωθούν καταδιωκόμενοι μετά την μάχη του Τράπεζου, όμως το τέλος τους ήταν πλέον ζήτημα χρόνου. Είχαν χάσει πλέον την αίγλη και τη δύναμη τους, που σαν αποτέλεσμα είχε να προδοθούν απο φίλους και συνεργάτες και να συλληφθούν στο Κιδάσι της Πάφου σε λίγους μήνες, τον Φεβράρη του 1896. Εκεί σκοτώθηκε τότε ο περιβόητος Καβουνής, ενώ ο αδελφός του Καιμακάμης συνελήφθη μαζί με τους συντρόφους του Χουσεΐν Σαλήχ Γεροβάσιανο και Οσμάνη. Οι συλληφθέντες μαζί με τον Αυλόητον που συνελήφθη στο Πισσούρι καταδικάστηκαν στον δι' απαγχονισμού θάνατον, γεγονός που ανακούφισε την κυπριακή κοινωνία και ιδιαίτερα τον κόσμο των δυο επαρχιών Πάφου και Λεμεσού που υπέφεραν πολλά απο την δράση τους.

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας για τη δράση των Πισσουριωτών εναντίον των Χασαμπουλιών θα λεγα ότι επέδειξαν μεγάλη ανδρεία και σθένος ανυπέβλητο αποφασίζοντας να τα βάλουν φανερά με τους φυγόδικους Χασαμπουλήδες, που ήταν ο φόβος και τρόμος των κατοίκων εκείνη την εποχή στις επαρχίες Λεμεσού και Πάφου. Οι θαρραλέοι Πισσουριώτες συμπαραστάθηκαν στο έργο των αστυνομικών αρχών που είχε σαν αποτέλεσμα την εξασθένηση και στη συνέχεια εξόντωση της εγκληματικής εκείνης συμμορίας. Η έκβαση της μάχης του Τράπεζου σημαίνει και το τέλος της δράσης των Χασαμπουλιών. Θαρραλέοι, αποφασιστικοί και νομιμόφρονες οι κάτοικοι Πισσουρίου του 1895 έγραψαν μια ανεπανάληπτη σελίδα παλληκαριάς στην ιστορία της κοινότητας Πισσουρίου.

Βιβλιογραφία

Εφημερίδα *Αλήθεια*, Φύλλο 13/25, Οκτωβρίου 1895.

Παναγιώτη Παπαδημήτρη: *1000 άγριοι φόνοι στην Κύπρο* Τομ Α' Λευκωσία 2001.

Η Επανάσταση του 1821 μέσα από τη ματιά του Παλαιών Πατρών Γερμανού: Μια μελέτη των Απομνημονευμάτων του

Μαρία Τσέλεπου

Πανεπιστήμιο Κύπρου
Τμήμα Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Επικοινωνία: mtsele01@ucy.ac.cy

Λέξεις Κλειδιά: **Επανάσταση, 1821, Απομνημονεύματα, Πατρών Γερμανός**

Περίληψη

Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 αποτελεί ένα γεγονός ή καλύτερα μια περίοδο πλειάδας γεγονότων, που σημάδεψαν την πορεία του νεότερου Ελληνισμού και συνέδραμαν στη διαμόρφωση αυτού που εμείς σήμερα αποκαλούμε «Νεοέλληνα». Πολλά λοιπόν από αυτά τα γεγονότα που συναποτελέσαν την Επανάσταση έχουν πια περάσει στις μέρες μας στη σφαίρα του μύθου περισσότερο, παρά της πραγματικής ιστορίας. Τα όσα ξέρουμε για την Επανάσταση, είναι συχνά κοινοτυπίες. Αν και η Επανάσταση επικαλείται από πολλούς, σπάνια κανείς επικεντρώνεται στις άμεσες, αυθεντικές πηγές του Αγώνος, ενώ όταν άλλες φορές κανείς ανατρέχει σε αυτές, εμμένει σε κάποια πιο διαδεδομένα συγγράμματα, όπως τα Απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη και του Κολοκοτρώνη. Απομνημονεύματα, ωστόσο, δεν έγραψαν μόνο αυτοί, αλλά και πολλοί άλλοι, εξίσου αξιόλογοι ως προς την παρουσίαση και ερμηνεία της Επανάστασης. Στην προκείμενη μελέτη πρόκειται να γίνει μια παρουσίαση επιμέρους θεμάτων της Επανάστασης έτσι όπως τα είδε και τα κατέγραψε αυτή η μεγάλη μορφή της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός. Ένα όνομα που στο άκουσμα του και μόνο, αβίαστα φέρνουμε στο νου εικόνες από μια πανηγυρική δοξολογία στην Αγία Λαύρα, από το λάβαρο της Επανάστασης, από τη λεγόμενη έναρξη του αγώνα στις 25 Μαρτίου 1821. Κατά πόσον όμως τα πράγματα ήταν ακριβώς έτσι; Τι μας λειο ο ίδιος ο Γερμανός στα Απομνημονεύματά του που τιτλοφορούνται: «Απομνημονεύματα τινά τῆς κατά τοῦ τυράννου τῶν Ἑλλήνων ὀπλοφορίας, καί τινων Πολιτικῶν Συμβεβηκότων ἐν Πελοποννήσῳ κατά τήν πρώτην τῆς Διοικήσεως Περίοδον»; Η αλήθεια μπορεί να αναζητηθεί μόνο μέσα από την αναλυτική μελέτη των πηγών. Στη μελέτη θα γίνει αναφορά εν πρώτοις

στο τι είναι τα Απομνημονεύματα, στη συνέχεια θα γίνει μια παρουσίαση της βιογραφίας του Γερμανού, μια γενική θεώρηση των Απομνημονευμάτων του, έπειτα θα γίνει ανάλυση των κειμένων του και παρουσίαση επιμέρους θεμάτων μέσα από αυτά. Τέλος, θα σχολιαστεί και μέρος της επιστολογραφίας του ανδρός.

Εισαγωγή

Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 αποτελεί ένα γεγονός ή καλύτερα μια περίοδο πλειάδας γεγονότων, που σημάδεψαν την πορεία του νεότερου Ελληνισμού και συνέδραμαν στη διαμόρφωση αυτού που εμείς σήμερα αποκαλούμε νεότερη Ελλάδα. Πολλά από τα γεγονότα που συναποτελέσαν την Επανάσταση έχουν πια περάσει στις μέρες μας στη σφαίρα του μύθου περισσότερο, παρά της πραγματικής ιστορίας. Τα όσα ξέρουμε για την Επανάσταση, είναι συχνά κοινοτυπίες, ενώ συχνή είναι πλέον επίσης η χρησιμοθηρική αναδρομή στις μέρες του 1821. Σπάνια κανείς επικεντρώνεται στις άμεσες, αυθεντικές πηγές του Αγώνα, ενώ όταν άλλες φορές κανείς ανατρέχει σε αυτές, εμμένει σε κάποια πιο διαδεδομένα συγγράμματα. *Απομνημονεύματα*, ωστόσο, έγραψαν αρκετοί, εξίσου αξιόλογοι ως προς την παρουσίαση και ερμηνεία της Επανάστασης.

Στην προκείμενη μελέτη πρόκειται να γίνει μια παρουσίαση επιμέρους θεμάτων της Επανάστασης έτσι όπως τα είδε και τα κατέγραψε αυτή η μεγάλη μορφή της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός. Ένα όνομα που στο άκουσμα του και μόνο, αβίαστα φέρνουμε στο νου εικόνες από μια πανηγυρική δοξολογία στην Αγία Λαύρα, από το λάβαρο της Επανάστασης, από τη λεγόμενη έναρξη του αγώνα στις 25 Μαρτίου 1821. Κατά πόσον όμως τα πράγματα ήταν ακριβώς έτσι; Τι καταγράφει ο ίδιος ο Γερμανός στα Απομνημονεύματά του που τιτλοφορούνται: *«Απομνημονεύματα τινά τῆς κατὰ τοῦ τυραννίου τῶν Ἑλλήνων ὀπλοφορίας, καί τινων Πολιτικῶν Συμβεβηκότων ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὴν πρώτην τῆς Διοικήσεως Περίοδον»;*

Μέσα από τα απομνημονεύματά του, ο Π.Π. Γερμανός αφηγείται μόνο την πρώτη περίοδο της Επανάστασης, ωστόσο, αποτελεί μια πολυτιμότερη πηγή, λόγω της εγγύτητας της συγγραφής με τον πραγματικό χρόνο των γεγονότων –terminus ο θάνατος του Γερμανού το 1826-, αλλά και λόγω της μεγάλης μορφής του Π. Π. Γερμανού, ενός ανθρώπου της Εκκλησίας και των γραμμάτων, που ανέπτυξε ενεργή πολιτική, στρατιωτική και διπλωματική δράση κατά την εξέλιξη της Επανάστασης.

Σε σχέση με τη δομή της παρούσας εργασίας, αρχικά θα γίνει αναφορά στα *Απομνημονεύματα* γενικά, στη συνέχεια θα γίνει μια παρουσίαση του βίου και της πολιτείας του Γερμανού, μια γενική θεώρηση των *Απομνημονευμάτων* του, έπειτα

θα γίνει ανάλυση των κειμένων του και παρουσίαση επιμέρους θεμάτων μέσα από αυτά. Μάλιστα, θα σχολιαστεί και μέρος της επιστολογραφίας του ανδρός.

Όσον αφορά τις πρωτογενείς πηγές, αυτές είναι τα ίδια τα *Απομνημονεύματα*, μέσα από τρεις διαφορετικές εκδόσεις: την πρώτη του 1837 από τον Καλλίνικο Καστόρχη, την τρίτη από τον Ι. Γ. Παπούλα του 1900 και αυτήν του Εμμανουήλ Γ. Πρωτοψάλτη του 1956. Οι τρεις εκδόσεις βέβαια δεν διαφέρουν ως προς το αυθεντικό κείμενο του Γερμανού, αλλά μόνο ως προς τα προλεγόμενα και κάποιες σημειώσεις ή παραρτήματα. Δευτερογενώς, η μελέτη στηρίζεται σε γενικότερες ιστορίες της Ελληνικής Επανάστασης, οι οποίες παρατίθενται στη βιβλιογραφία. Ειδικότερα έργα που αφορούν τον Γερμανό και βοήθησαν αρκετά στην έρευνα είναι *Η Δημητσάνα*, μια ιστορική μονογραφία που εμπεριέχει βιογραφικά στοιχεία για τον Γερμανό, όπως επίσης και η *Μονή Φιλοσόφου* του Αθ. Γριτσόπουλου, στην οποία κάποιες σελίδες αφιερώνονται στον Γερμανό και την πολύπλευρη συμβολή του στον Αγώνα. Όσον αφορά την επιστολογραφία του Γερμανού, επειδή δεν υπάρχει ένα εγχειρίδιο στο οποίο να είναι δημοσιευμένη ολόκληρη, ορισμένες επιστολές εμπεριέχονται στα *Απομνημονεύματα* του Γερμανού (εκδ. Τσουκαλά και Υιοί «Βιβλιοθήκη»), ενώ κάποια αποσπάσματα αυτών δημοσιεύονται στη *Μονή Φιλοσόφου* και στα *Ματωμένα Ράσα* του Σπύρου Μελά.

Απομνημονεύματα

Ο ίδιος ο όρος «*Απομνημονεύματα*» μας δίνει την ουσία και το περιεχόμενό του. Πρόκειται λοιπόν για την «από μνήμης» έκθεση ή αφήγηση γεγονότων στα οποία ο συγγραφέας είτε πρωταγωνίστησε είτε απλά τα έζησε από κοντά ως αυτόπτης μάρτυρας. Στα *Απομνημονεύματα* έχουμε συνήθως καταγραφή σημαντικών πολιτικών ή στρατιωτικών γεγονότων. Αναμφίβολα, σε αυτά εμπρικλείεται το στοιχείο του υποκειμενισμού, εφόσον δεν αποτελούν μια επιστημονική προσέγγιση των γεγονότων. Όμως, ακόμη κι έτσι, τα κείμενα αυτά έχουν μια αναντίρρητη ιστορική αξία, αφού αποτελούν πηγές της ιστορίας. Τα *Απομνημονεύματα* κάθε άλλο παρά σύγχρονη τάση είναι. Ας ανακαλέσουμε στη μνήμη μας τον Ξενοφώντα, τον Θουκυδίδη, τον Πολύβιο, τον Προκόπιο, τον Ευάγριο. Όλοι τους, γράφοντας *Απομνημονεύματα*, είχαν κατά νου τη ρήση του Ηροδότου: «*ἴνα μὴ τὰ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων γενόμενα μεγάλα καὶ θαυμαστά ἀκλεᾶ τῷ χρόνῳ γένηται*» (Γριτσόπουλος, 1971).

Βιογραφία Παλαιών Πατρών Γερμανού

Ο Π. Π. Γερμανός είναι μια φυσιογνωμία που μέσα από τη δράση του δίνει φως στον ρόλο που διαδραμάτισε η Εκκλησία στη διεξαγωγή του Έπους του 1821. Σύμφωνα με το Γ. Π. Κουρνούτο, ο Γερμανός δεν είναι απλά άλλος ένας

ήρωας της Ελληνικής Επανάστασης, αλλά είναι συνάμα ένας εθνομάρτυρας (Κουρνούτος στον Ζαχαρόπουλο, 1959).

Ο μητροπολίτης Π. Π. Γερμανός γεννήθηκε στη Δημητσάνα στις 25 Μαρτίου του 1771. Το κατά κόσμον όνομα του ήταν Γεώργιος. Ο πατέρας του, ο οποίος ήταν γεωργός και χρυσοχόος, ονομαζόταν Ιωάννης Γκόζιας. Η μητέρα του ήταν η Κανέλλα Σταμάτη Κουκουζοπούλου. Ο Γερμανός είχε έναν αδελφό και τέσσερις αδελφές.

Αρχικά έλαβε στοιχειώδη μόρφωση στο χωριό του, Δημητσάνα, ενώ έπειτα μετέβηκε στο Άργος και διδάχθηκε από ξακουστούς δασκάλους, τον Αγάπιο Λεονάρδο και τον αρχιερέα Ιάκωβο Πετράκη. Για ένα διάστημα εργάστηκε ως γραμματέας κοντά στον Επίσκοπο Αργολίδος, τον προαναφερθέντα Ι. Πετράκη. Αυτός ήταν που χειροτόνησε διάκονο και του προσέδωσε το όνομα Γερμανός. Όμως, πριν ακόμα το τέλος του 1797, ο Γερμανός εγκατέλειψε την Αργολίδα και πήγε στη Σμύρνη κοντά στον συντοπίτη του Γρηγόριο, μετέπειτα Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριο Ε'. Στην Κωνσταντινούπολη, ο Γερμανός έγινε αρχιδιάκονος του Γρηγορίου και ακολούθως στάλθηκε ως έξαρχος στον Μοριά. Κατά τη διάρκεια της εξορίας του Γρηγορίου του Ε' στο Άγιο Όρος πήγε να τον επισκεφθεί εκεί. Όταν επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, έγινε αρχιδιάκονος του μητροπολίτη Κυζίκου Ιωακείμ. Στις 25 Μαρτίου 1806 χειροτονήθηκε αρχιεπίσκοπος Παλαιών Πατρών. Όπως σχολιάζει ο Τάκης Κανδηλώρος στην ιστορική του μονογραφία αναφερόμενος στην 25η Μαρτίου ως ημέρα γεννήσεως, χειροτονίας αλλά και συνδέσεως του ονόματος του Γερμανού με τον μύθο και την ιστορία: *«τὴν αὐτὴν ἡμέραν πάλιν, ἦν ἐμελλε νὰ καταστήσῃ Εθνικὴν καὶ Ἁγίαν»* (Κανδηλώρος, 1897).

Όταν ο Γερμανός έφτασε στην Πάτρα έγινε δεχτός με ενθουσιασμό από τον λαό της περιοχής. Από το 1815 ως το 1817 ήταν Συνοδικός στην Κωνσταντινούπολη. Το 1818 είναι που το όνομα του ιεράρχη συνδέθηκε με τη Φιλική Εταιρεία μέσω του Αντώνιου Πελοπίδα. Σε δευτερογενή βιβλιογραφία, ο Γερμανός χαρακτηρίζεται ως «νους πολιτικός» (Κανδηλώρος, 1897). Συμμετείχε στη συνέλευση της Βοστίτσας τον Ιανουάριο του 1821, όπου και εξέφρασε τις επιφυλάξεις του για τη δυνατότητα της έναρξης της Επανάστασης εκείνη τη χρονιά.

Για τη δράση του κατά τη διάρκεια του Αγώνα θα γίνει λόγος κατόπιν μέσα από τα ίδια τα κείμενά του. Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί ότι ήταν αυτός που έδωσε το πρόσταγμα της Επαναστάσεως την 24η Μαρτίου στην πλατεία του Αγίου Γεωργίου στην Πάτρα, καθώς επίσης διηύθυνε, επί της ουσίας, το γραφείο της Επανάστασης.

Σημαντικό είναι να αναφερθεί πως από τον Δεκέμβριο του 1822 μέχρι και τον Ιούνιο του 1824 βρισκόταν ως «ικέτης» στην Αγκώνα. Αλλά και από το

εξωτερικό η δράση του, σε διπλωματικό κυρίως επίπεδο, δεν φάνηκε κατώτερη της συμμετοχής του στα πεδία των μαχών. Βρίσκεται σε επαφή με σημαντικούς Έλληνες του εξωτερικού και κάνει προσπάθειες για σύναψη εξωτερικού δανείου. Όπως εύστοχα χαρακτηρίζει τη δράση του Γερμανού στο εξωτερικό ο Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος στο έργο του Μονή Φιλοσόφου: «Ο Γερμανός αποβαίνει επί μιαν διετίαν περίπου η επίσημος και έγκυρος φωνή της Ελλάδος εις την ξένην και η τρυφερά θωπεία προς τους ξενιτεμένους ενός εκπροσώπου δυνατού από την γενέθλιον γήν» (Γριτσόπουλος, 1960).

Γύρισε στην Ελλάδα, ενώ ο Εμφύλιος βρισκόταν σε εξέλιξη. Πλέον δε μπορούσε να γίνει η φωνή της σύνεσης και του κατευνασμού, όπως είχε πράξει στο παρελθόν. Έτσι, επιλέγει να αποτραβηχτεί στο μοναστήρι της Χρυσοποδαριτισσας. Ούτε εκεί όμως βρήκε ησυχία, αφού σύντομα τα στρατεύματα του Γκούρα τον συνέλαβαν και τον διαπόμπευσαν πληγώνοντας τον, όχι τόσο σωματικά, όσο ψυχικά. Αργότερα βέβαια η Εθνοσυνέλευση αναγνώρισε τον πατριωτισμό του.

Άφησε την τελευταία του πνοή στο Ναύπλιο στις 30 Μαΐου 1826, αφού είχε προσβληθεί από λοιμώδη νόσο. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, ο θάνατος του να είναι αποτέλεσμα χορήγησης υπερβολικής δόσης φαρμάκων (Γριτσόπουλος, 1960).

Τα Απομνημονεύματα του Π. Π. Γερμανού

«Απομνημονεύματα τινά τῆς κατά τοῦ τυράννου τῶν Ἑλλήνων ὄπλοφορίας, καί τινων Πολιτικῶν Συμβεβηκότων ἐν Πελοποννήσῳ κατά τήν πρώτην τῆς Διοικήσεως Περίοδον». Αυτός είναι ο πλήρης τίτλος των Απομνημονευμάτων του Π. Π. Γερμανού από την τρίτη έκδοσή τους και εντεύθεν. Το σημείο αυτό τονίζεται διότι, στην πρώτη και δεύτερη έκδοσή τους –που ήταν σχεδόν ταυτόχρονες–, ο εκδότης Καλλίνικος Καστόρχης είχε αλλάξει τον τίτλο του χειρογράφου του Γερμανού, υποκαθιστώντας τη λέξη «Απομνημονεύματα» με τη λέξη «υπομνήματα» (Κουρνούτος στον Ζαχαρόπουλο, 1959). Εξήγηση για την επέμβαση αυτή του σχολάρχη Καλλίνικου Καστόρχη δίνει ο Γ. Π. Κουρνούτος αναφέροντας: «δεν βρήκε τον τίτλο ανάλογο με τη σοβαρότητα του έργου αυτού του Γερμανού [...] δεν βρήκε τον τίτλο ανάλογο με τη σοβαρότητα του έργου και τη λογιότητα τη δική του [εννοεί του Καστόρχη]». Επίσης, πρέπει να λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι ο Καστόρχης, όντας κληρικός, ήταν πιο συνηθισμένος στον όρο «υπόμνημα». Εξάλλου, η ορολογία αυτή ήταν και πιο κοντά στο γαλλικό όρο «memoires» (Κουρνούτος στον Ζαχαρόπουλο, 1959).

Η μορφή των Απομνημονευμάτων του Π. Π. Γερμανού είναι λόγια και περίτεχνη. Αυτό που επισημαίνεται είναι η έλλειψη ελεύθερης έκφρασης και ξεκάθαρης

τοποθέτησης επί των γεγονότων. Το λειτούργημά του, η καλλιέργεια και το σχήμα του δεν τον άφηναν να εκφραστεί ελεύθερα επάνω στα γεγονότα. Αυτό πιθανότατα έχει να κάνει και με το ρόλο του ειρηνοποιού που καλείτο συχνά να διαδραματίσει στις διάφορες διενέξεις των Ελλήνων. Στην αφήγηση του διακρίνει κανείς μια έλλειψη προσπάθειας να επιμείνει στα γεγονότα και να δώσει τη σαφή τοποθέτησή του. Όσον αφορά τη δράση του ιδίου, η αφήγηση του είναι τριτοπρόσωπη επιχειρώντας ενδεχομένως κατ' αυτόν τον τρόπο να μας πείσει ότι λέει την αλήθεια (Κουρνούτος στον Ζαχαρόπουλο, 1959). Εντούτοις, πρέπει να εκτιμηθεί το ότι προσπαθεί να είναι ένας αμερόληπτος αφηγητής. Στα κείμενα του δεν θα διακρίνει κανείς εμπάθεια, εμμονές, οργή, μίσος. Παρ' όλη τη μετρημένη του στάση, διακρίνει κανείς στην αφήγησή του τα σπέρματα της διχόνοιας και την όξυνση των σχέσεων Δελιγιανναίων – Κολοκοτρώνη, για την οποία θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο όσον αφορά τα *Απομνημονεύματα* του Π. Π. Γερμανού το οποίο πρέπει να επισημανθεί, είναι η εγγύτητα της συγγραφής του με τα ίδια τα γεγονότα, αν συνυπολογίσει κανείς το γεγονός ότι ο Γερμανός απεβίωσε το 1826.

Το γιατί γίνεται η έκδοση των *Απομνημονευμάτων* του Π. Π. Γερμανού απαντάται στα προλεγόμενα της πρώτης εκδόσεως του 1837 υπό τον Ι. Φιλήμονα, που συμπεριλαμβάνονται και στην έκδοση του Εμμανουήλ Γ. Πρωτοψάλτη του 1956: «*Είμεθα μακράν του να συμφωνήσωμεν μ' εκείνους όσοι, εσκοτισμένοι από της φιλαυτίας τους καπνούς, αγωνιάσι να μηδενίσωσι των άλλων τα μεγάλας πράξεις, και να υποστήσωσι τον εαυτόν των ως το μοναδικόν κέντρον των κατά τον Πόλεμον συμβεβηκότων [...] διά ν' αποδώσωμεν δικαιοσύνην εις τον πόλεμον αγώνας τούτο*» (Πρωτοψάλτης, 1956).

Η αφήγηση του Π. Π. Γερμανού είναι τριετής (1820 – τέλος 1822) γι' αυτό άλλωστε κάνει λόγο για *Απομνημονεύματα* της Α' περιόδου. Έμελλε ενδεχομένως να έχει συνέχεια το έργο του, αλλά κάτι τέτοιο δεν ευοδώθηκε τελικά.

Η οπτική του Γερμανού σε επιμέρους πτυχές της Επανάστασης

Η Εκκλησία επί Τουρκοκρατίας και στα χρόνια του Αγώνα (Παπαγεωργίου, 2005)

Ήδη μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1453, αναβαθμίστηκε η θέση του Πατριάρχη στα πλαίσια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πλέον στο πρόσωπό του συνοψιζόταν και η πνευματική πρωτοκαθεδρία, αλλά και η πολιτική αρχή των υποδούλων Ορθοδόξων. Έτσι κατοχυρώθηκε και η θέση και τα προνόμια του κλήρου, αλλά και η κατάσταση των Ορθοδόξων. Η χριστιανική λατρεία δεν απαγορευόταν, οι Οθωμανοί δε θα προέβαιναν σε βίαιο εξισλαμισμό

των Χριστιανών –τουλάχιστον θεωρητικά–, η Εκκλησία θα αυτοδιοικείται χωρίς παρεμβάσεις, νοουμένου ότι θα ήταν συνεπής στις φορολογικές της υποχρεώσεις. Εξάλλου, η Εκκλησία είχε το δικαίωμα στην περιουσία. Επιπλέον, θέματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου εναποτίθεντο στην Εκκλησία. Έτσι, με το πιο πάνω σύστημα, μπόρεσε να συντελεστεί η ανάπτυξη του Ορθοδόξου Γένους, της γλώσσας και της εκπαίδευσης.

Ο Π. Π. Γερμανός, με την ιδιότητα του ως κληρικός, δεν θα μπορούσε να ξεκινήσει τα Απομνημονεύματα του χωρίς να κάνει μνεία στην προσφορά αυτή της Εκκλησίας στο Υπόδουλο Έθνος. Έτσι, τονίζει πως, χωρίς αυτήν δεν θα νοείτο το Ελληνικό Έθνος. Χαρακτηριστικά αναφέρει: *«Και ήταν ενδεχόμενον να εκλείψη διόλου από το Έθνος η Ελληνική Γλώσσα, εάν δεν τη διέσωζεν η Εκκλησία προς ην οφείλεται και κατά τούτο ευγνωμοσύνη»*. (Γερμανός στον Πρωτοψάλτη, 1956).

Παρά την αδιαμφισβήτητη προσφορά της Εκκλησίας όσον αφορά τα πιο πάνω, πρέπει ωστόσο να διαχωριστεί η στάση της έναντι στο ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης. Αρχικά να αναφερθεί πως και σε προηγούμενα τοπικά κινήματα των Ορθοδόξων στα πλαίσια της Οθωμανικής Επικράτειας, η Εκκλησία είχε δείξει την εναντίωσή της, θεωρώντας τα ως στασιακές ενέργειες έναντι της νομίμου σουλτανικής καθεστηκυίας τάξης, μέρος της οποίας ήταν και το Πατριαρχείο. Σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα, δεν δίστασε να επιβάλει την ποινή του αφορισμού και του εξωεκκλησιασμού. Στην περίπτωση της Ελληνικής Επανάστασης, η Εκκλησία είχε έναν επιπλέον λόγο να θορυβηθεί και να εναντιωθεί. Αυτός δεν ήταν άλλος από το υπόβαθρο του ξεσηκωμού των Ελλήνων. Ο επηρεασμός τους από τις φιλελεύθερες ιδέες της Δύσης, από τον Διαφωτισμό και τη Γαλλική Επανάσταση, εξωθούσε ευθύς εξαρχής την Εκκλησία σε αρνητική στάση. Ο Στ. Παπαγεωργίου (2005) τονίζει πως οι όποιες αναφορές σε φόβο των αντιποίνων από μέρους του σουλτάνου προς την Εκκλησία είναι μάλλον κρίσεις εκ των υστέρων. Βέβαια, όπως και σε άλλες περιπτώσεις, έτσι και στη στάση της Εκκλησίας κατά την Ελληνική Επανάσταση, δεν πρέπει να γίνονται γενικεύσεις. Μεγάλη υπήρξε η συνεισφορά χαμηλόβαθμων κληρικών, καθώς επίσης και φωτεινών εξαιρέσεων όπως ο Π. Π. Γερμανός, που δεν συναίνεσε απλώς στη διεξαγωγή του Αγώνα, αλλά αφοσιώθηκε στην ευόδωσή του. Ο Γερμανός, ωστόσο, δεν αναφέρει τίποτα γι' αυτή τη στάση της Επίσημης Εκκλησίας.

Η «25η Μαρτίου» και η Αγία Λαύρα

Μπορεί η επίσημη εθνική γιορτή για την έναρξη του αγώνα της Ελληνικής Επανάστασης να έχει καθιερωθεί στις 25 Μαρτίου, φαίνεται ωστόσο ότι δεν είναι παρά ένας από τους πολλούς εθνικούς μύθους. Η επισήμανση αυτή της

ιστορικής αναληθείας εντοπίζεται ήδη στα προλεγόμενα της πρώτης εκδόσεως υπό τον Φιλήμονα (Παπαγεωργίου, 2005). Έτσι, τονίζεται ότι όσοι κάνουν λόγο για έναρξη του Αγώνα στις 25 Μαρτίου είναι ανακριβείς. Η αλήθεια είναι ότι η Επανάσταση πήρε γενικότερο χαρακτήρα τη μέρα αυτή. Σε καμία περίπτωση όμως δεν είχαμε ανύψωση λαβάρου στην Αγία Λαύρα τη μέρα αυτή. Η αρχή της Επανάστασης μπορεί να εντοπισθεί στις 21 Μαρτίου, ενώ ο Γερμανός δεν αγνοεί την έναρξη του αγώνα στη Μολδοβλαχία ήδη από τον Φεβρουάριο.

Η σύσκεψη στην Αγία Λαύρα πραγματοποιήθηκε, αλλά όχι στις 25 Μαρτίου. Σύμφωνα με τον Γερμανό έγινε στις 10 Μαρτίου: *«Την δε επιούσαν ημέραν [10 Μαρτίου] μετέβησαν εις το Μοναστήριον της Αγίας Λαύρας. Εκεί συσκεφθέντες απεφάσισαν να μη δώδωσιν αιτίαν τινά, αλλά να μείνωσι παραμερισμένοι, έως ου να ιδώσι τα πράγματα· και ει μεν Διοίκησις θελήση να βιάση αυτούς ιδιαιτέρως, και να τους κατατρέξη με οποιονδήποτε τρόπον, να εξέλθουν της Πελοποννήσου, και να παρατηρήσωσιν τον καιρόν και τας περιστάσεις»* (Παπαγεωργίου, 2005). Βέβαια πρέπει να αναφέρουμε πως μετέπειτα αυτή η σύνδεση που πρώτος έκανε –άθελά του– ο Πουκεβίλ, Γάλλος πρόξενος και ιστορικός, στη συγγραφή της ιστορίας του, λειτούργησε ως σταθμός στην σύνδεση Εκκλησίας και κράτους και αποτελεί σημείο αναφοράς μέχρι και τις μέρες μας (Παπαγεωργίου, 2005).

Οι Μεγάλες Δυνάμεις

Ο Π. Π. Γερμανός, ως μορφωμένος που ήταν και έχοντας νου πολιτικό, όπως είχε αναφερθεί και εισαγωγικά, είχε επίγνωση της διεθνούς κατάστασης κατά το ξέσπασμα της Επανάστασης, αλλά και προηγουμένως κατά τον 18ο αι., γι' αυτό είχε εκφράσει κατά καιρούς κάποιους ενδοιασμούς. Έτσι, δηλώνει από την πρώτη κιόλας σελίδα των Απομνημονευμάτων του: *«[...] διότι αι Μοναρχίαι της Ευρώπης, ωφελούμεναι εις τα συμφέροντα τους εκ της βαρβαρότητος και αμαθείας της Οθωμανικής Δυναστείας, υπερασπίζοντο την ύπαρξιν του Κράτους τούτου και δεν εσυγχώρουν να ενοχληθή η ακεραιότης του»* (Γερμανός στον Πρωτοψάλτη, 1956). Τα όσα μας εξιστορεί ο Π. Π. Γερμανός είναι πικρή ιστορική πραγματικότητα για τους Έλληνες. Ταυτόχρονα από το πιο πάνω χωρίο διαφαίνεται και το πως βλέπει, το πως παρουσιάζει τον «άλλο» ο Γερμανός. Κάνει λόγο για «βαρβαρότητα» και «αμάθεια» της Οθωμανικής Δυναστείας με τόνο φανερά υποτιμητικό. Ο Γερμανός συνεχίζοντας την αφήγησή του αναφέρεται και μονομερώς σε κάθε μία Μεγάλη Δύναμη. Έτσι για το Ομόδοξο Ρωσικό Γένος, αναφέρει πως είχε ειρηνεύσει με την Οθωμανική Αυτοκρατορία *«[...] αφ' ού τα ίδια συμφέροντά της Ρωσίας εμορφώθησαν κατά τον σκοπόν της[...]»* (Γερμανός στον Πρωτοψάλτη, 1956).

Δεν λείπουν βέβαια στα Απομνημονεύματά του και οι αναφορές στους ξένους

προξένους Ευρωπαϊκών Δυνάμεων που βρίσκονταν στην Ελλάδα κατά την εξέλιξη του Αγώνα και στη δράση τους. Στην περίπτωση της πολιορκίας των Πατρών, 1821-1822, ο Γερμανός αναφέρεται επικριτικά στη στάση των ξένων πρεσβευτών: «ο δε Κόνσολος Γκρίν [Αγγλίας][...] ομοίως και ο Ισπανικός Κόνσολος, Ενρίκος Σέλην, οίτινες εκ πρώτης αρχής μετεχειρίσθησαν μύριας επιβουλάς και προδοσίας κατά Ελλήνων,[...] εγύμνωσαν πολλά οσπίτια και εργαστήρια, τα οποία ήτον γεμάτα από διάφορον πράγμα,[...] διά την φυσικήν του προς τους Έλληνας κακίαν, ο Γκρίν έδειξε παν είδος απανθρωπίας εκείνην την περίστασιν, επειδή εξήτησαν τινές γυναίκες αδύνατοι με ανήλικα βρέφη να καταφύγωσιν εις το Κονσολάτον του, και τας εδίωξε, και τας έκλεισε έξω». Όμως, θέλοντας να είναι δίκαιος ο Γερμανός, αναφέρει ταυτόχρονα την αντιθετική στάση του Γάλλου Πρόξενου: «ο Γαλλικός Κόνσολος Μπουκοβίλ εφέρθη φιλανθρωπώς, και εφύλαξε πολλούς αδυνάτους με το πράγμα των» (Γερμανός στον Πρωτοψάλτη, 1956). Η έχθρα του Γερμανού προς τον Πρόξενο Φίλιππο Γκρην συνεχίζεται και όχι αδικώς, αφού διηγείται ο Γερμανός: «Ο δε Γκρίν δεν έπαυε να εφοδιάζη τους εν Πάτραις και Καστέλι εχθρούς μεταφέρων τροφάς και ει τι άλλο αναγκαίον εκ Ζακύνθου» (Γερμανός στον Πρωτοψάλτη, 1956). Είναι στο σημείο αυτό που ο Γερμανός στέλνει προς τον Γκρην μια σπουδαία επιστολή από άποψη περιεχομένου. Η εν λόγω επιστολή δημοσιεύεται στην έκδοση των Απομνημονευμάτων με επιμέλεια του Πρωτοψάλτη και αναφέρει μεταξύ άλλων: «[...] επειδή εμεταχειρίσθης πράγμα εναντίον της θελήσεως του ισχυρού βρεττανικού κράτους και της υποσχέσεως όπου προς ημάς έδωκας και έγινες αίτιος μεγίστης φθοράς και ζημίας πολλών μιλιουνίων, και αιχμαλωσίας και φόνου πολλών χριστιανών σε προτεστάρομεν διά του παρόντος εθνικού εγγράφου, ίνα δώσης λόγον εν καιρώ περί απάντων των ανωτέρω συμβεβηκότων, και περί των ζημιών όπου παρανόμως έγινες αίτιος» (Γερμανός στον Πρωτοψάλτη, 1956).

Μετά την Πρώτη Εθνοσυνέλευση που ολοκληρώθηκε τον Νοέμβριο του 1821, έγινε μια συνέλευση του Βουλευτικού και του Εκτελεστικού και αποφασίστηκε να σταλούν «εις τα Αυλάς της Ευρώπης Ικέται» (Γερμανός στον Πρωτοψάλτη, 1956). Μεταξύ αυτών και ο Π. Π. Γερμανός επρόκειτο να σταλεί στη Ρωσία, αν και τελικά αυτό δεν πραγματοποιήθηκε.

Ο Γερμανός αναφερόμενος στην καταστροφή της Χίου, επιρρίπτει ευθύνες στους ξένους πρεσβευτές: «αλλ' εκείσε ευρισκόμενοι Κόνσολοι, ηπατημένοι παρά των Τούρκων, εξήλθον εις τα ορεινά μέρη [...] όπου ήσαν πλήθος Χίων πεφυλαγμένοι διά το οχυρόν των θέσεων, και τους παρεκίνησαν να προσκυνήσωσι και να παραδοθώσιν εις τους εχθρούς[...]όθεν οι Χίοι, εμπιστευθέντες εις τας υποσχέσεις των Κονσόλων [...] παρεδόθησαν και αμέσως οι εχθροί τους μεν εφόνευσαν, τους δε ηχημαλώτισαν [...] υπέρ τας 40 χιλιάδας ψυχαί» (Γερμανός στον Πρωτοψάλτη, 1956).

Και στην περίπτωση της πολιορκίας του Ναυπλίου το 1821, ο Γερμανός αναφέρει την προσπάθεια ξένων πλοίων να εφοδιάσουν τους πολιορκούμενους Τούρκους. Αναφέρεται σε πλοία υπό γαλλική και αυστριακή σημαία και μάλιστα παρουσιάζει την επιμονή του Γάλλου ναυάρχου να του επιτραπεί να φέρει εις πέρας την αποστολή του. Έτσι γράφει καταληκτικά ο Γερμανός: *«Εκ τούτων λοιπόν των κινημάτων του Γαλλικού Διοικητού ευλόγως συμπεράναν πολλοί, ότι ήτον ακουσμένος με τον εχθρικόν στόλον και με τους Ναυπλιώτας, διά να τους συνδράμη, πλην δεν επέτυχε»* (Γερμανός στον Πρωτοψάλτη, 1956).

Ο «άλλος»

Συχνά η αναφορά στους Τούρκους γίνεται με το ουσιαστικό «τύραννος». Εξάλλου, το έργο το ίδιο κάνει λόγο για «οπλοφορία κατά του Τυράννου». Είναι μια λέξη που σχετικά συχνά συναντά κανείς στην αφήγησή του. Σε άλλες περιπτώσεις κάνει λόγο για *«τυραννικάς χείρας των Οθωμανών»* (Γερμανός στον Πρωτοψάλτη, 1956). Επίσης, συχνά οι Τούρκοι παρουσιάζονται έντρομοι από τη δράση των Ελλήνων. Ένα άλλο επίθετο του εχθρού που απαντά κανείς είναι «οι βάρβαροι» που μεταχειρίζονται απάνθρωπα, φονεύουν και αιχμαλωτίζουν, χωρίς να αντιπαραβάλλονται ουδέποτε ανάλογες πράξεις των Ελλήνων (Γερμανός στον Πρωτοψάλτη, 1956). Συχνά οι εχθροί είναι αυτοί που *«κατεσχυνόμενοι οπισθοδρομούν»* όπως στην περίπτωση της μάχης στο γηροκομείο κοντά στο χωριό Εγλυκάδα, του νομού Αχαΐας. Σε κάποιες περιπτώσεις, δίδοντας μας λεπτομέρειες για τη δράση των Τούρκων, αφήνει έναν υπαινιγμό για την πολιτισμική τους κατωτερότητα, ωστόσο ας μη ξεχνάμε πως ο Γερμανός ήταν κληρικός και έτσι γι' αυτόν η βαναυσότητα του πολέμου εξεταζόταν από μια πιο ανθρωπιστική προσέγγιση. Αναφέρει λοιπόν για τη δράση των Τούρκων στο Γαλαξίδι: *«κατέκαυσαν πολλά οσπίτια, ήρπασαν ει τι εύρον, και εφόνευσαν τρεις γέροντας και δύο γραΐας ευρεθέντας εκεί»* (Γερμανός στον Πρωτοψάλτη, 1956). Επίσης, στις περισσότερες μάχες τονίζεται η αριθμητική υπεροχή του εχθρού, πράγμα που κάνει ακόμα πιο μεγαλειώδη τη νίκη των Ελλήνων.

Αρβανίτες

Οι Αρβανίτες τακτικά παρουσιάζονται να πολεμούν στο πλευρό των Τούρκων. Μάλιστα μας παραθέτει και αριθμούς αυτών: Για παράδειγμα τρειςήμισι χιλιάδες Αλβανοί ήταν στο πλευρό του Μεχμέτ Πασά της Πελοποννήσου όταν κατέλαβε τη Βοστίτσα, δύο χιλιάδες με τον Ισμαήλ Πασά στην Ακαρνανία (Γερμανός στον Πρωτοψάλτη, 1956). Συνήθως η αναφορά σε αυτούς είναι τηλεγραφική, αλλά σχεδόν πάντα αναφέρεται ο αριθμός τους. Και οι αριθμοί αυτοί δεν ήταν καθόλου ευκαταφρόνητοι.

Στην περίπτωση της Πολιορκίας της Τριπολιτσάς, φαίνεται μάλιστα ευνοϊκή μεταχείριση των Αλβανών. Αυτό γιατί όπως εξηγεί ο Γερμανός, οι Αλβανοί Αγάδες, που ήταν σύμμαχοι των Σουλιωτών, ενώθηκαν με τους υπόλοιπους Καπεταναίους της Ακαρνανίας και έτσι ειδοποίησαν τους Αλβανούς που ήταν στην Τριπολιτσά να εξέλθουν από την πόλη και οι Έλληνες να μην τους πειράξουν. Η τελική συμφωνία μάλιστα για την έξοδο των Αλβανιτών από την πολιορκούμενη Τριπολιτσά ήταν αρκετά ευνοϊκή γι' αυτούς: «Οι δε Αλβανοί συνεβιβάσθησαν τέλος πάντων μετά των πληρεξουσίων να εξέλθωσι με τα όπλα τους, με όλον τους το πράγμα, και με χαρέμια των Πασάδων [...] το δε πράγμα των Πασάδων και χαρεμιών, να γίνη τριμοιρία, το εν διά τους Έλληνας, το άλλο διά τους Αλβανούς, και το τρίτον να μείνη των χαρεμιών» (Γερμανός στον Πρωτοψάλτη, 1956).

Οι Αλβανοί μέσα από τα Απομνημονεύματα του Γερμανού φαίνεται ότι ήταν τυχοδιώκτες και συχνά άλλαζαν στρατόπεδα. Χαρακτηριστική η εξής περίπτωση, κατά τη διαδικασία συγκέντρωσης των Ελλήνων στο Άργος: «Οι δε σύμμαχοι των Ελλήνων Αγάδες των Αλβανών απεφάσισαν να μεταβώσιν εις την Πελοπόννησον μετά των Παραστατών της Δυτικής Ελλάδος, και να συνδέσωσι στερεάν συμμαχία· πλην, αφού έφθασαν εις το Μεσολόγγι, [...] μετεμελήθησαν, και με διαφόρους προφάσεις επέστρεψαν εις την Άρταν [...] και ηνώθησαν με τους εναντίον των Ελλήνων» (Γερμανός στον Πρωτοψάλτη, 1956). Και στην περίπτωση της πολιορκίας του Μεσολογγίου έχουμε ξανά αναφορά στη δράση των Αλβανών, που δείχνει πάλι την τυχοδιωκτική τους δραστηριότητα, αφού δεν είχαν κάποιο εθνικό προσανατολισμό ή πολιτική προτίμηση προς τους μεν ή τους δε, αλλά πήγαιναν με το στρατόπεδο εκ του οποίου θα αποκόμιζαν τα περισσότερα: «και τούτο [εννοεί το στράτευμα] δεν ήτον ικανόν, αλλά το τούτου χείρον ήτον, όπου το εχθρικόν στράτευμα, συνθεμένον ως επί το πλείστον εξ' Αλβανών ήθελον λάφυρα [...] Οι δε Αλβανοί όχι μόνον τους Έλληνας εγύμνωναν, αλλά και τους Βραχωρίτας Τούρκους» (Γερμανός στον Πρωτοψάλτη, 1956).

Μάλιστα, σε μια αποτυχημένη επιχείρηση των Τούρκων να καταλάβουν το Μεσολόγγι, γράφει ο Γερμανός ευτελίζοντάς τους: «οι δε Αλβανοί κατ' ολίγον διεσκορπίζοντο, και επέστρεφον εις την πατρίδα τους» (Γερμανός στον Πρωτοψάλτη, 1956).

Επιστολογραφία Γερμανού

Στις 26 Οκτωβρίου του 1822, ο Π. Π. Γερμανός μαζί με τον Γεώργιο Μαυρομιχάλη αναχώρησαν για τη Ρώμη, ως απεσταλμένοι του αγωνιζόμενου Έθνους προκειμένου να ενημερώσουν τη γειτονική Ιταλία και το Βατικανό. Πρόθεσή τους ήταν κυρίως να συμμετάσχουν στο Συνέδριο της Βερόνας στη Β. Ιταλία, για να στηρίξουν τη θέση ότι η Ελληνική Επανάσταση ήταν εθνικοαπελευθερωτική. Όμως εμποδίστηκαν από το Βατικανό, κατ' επιθυμία των Μεγάλων

Δυνάμεων (Γιαννόπουλος, 2003). Επιπλέον, οι δύο άνδρες επρόκειτο να έρθουν σε επαφή με ισχυρούς και επιφανείς πατριώτες που ζούσαν στο εξωτερικό για να αποκομίσουν κάθε είδους στήριξη στον αγώνα για την ελευθερία. Το ταξίδι τους υπήρξε δύσκολο και πολυήμερο: «*Μετά θαλασσοπορίαν πενήκοντα ημερών, εφθάσαμεν συν Θεώ [...] ίνα παρασταθώμεν προς την Αυτού Αγιότητα [εννοεί τον Πάπα], αναφέροντες όσας ύβρεις υπέφερεν η ημών θρησκεία παρά του απίστου Αγαρηνού*» (Γερμανός στον Πρωτοψάλτη, 1956). Αυτά αναφέρει ο ίδιος ο Γερμανός σε επιστολή του προς τον πρώην μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιο, αμέσως μετά την άφιξή του στην Αγκώνα. Μάλιστα, αναφέρει και το σκοπό της αποστολής που δεν είναι άλλος από την ενημέρωση για το ελληνικό ζήτημα πρωτίστως του Πάπα, αλλά και άλλων. Στον Ιγνάτιο είχε στείλει επανειλημμένα γράμματα τονίζοντας την ανάγκη σύστασης μιας ενιαίας διοικήσεως του επαναστατικού αγώνα, αρεστής στις Μεγάλες Δυνάμεις «για να πάψουνε να μπερδεύουνε το ελληνικό κίνημα με τις δουλειές των καρβονάρων κι' άλλα επαναστατικά κρούσματα π' ανησυχούσανε τους βασιλιάδες» (Μελάς 1934).

Στην Αγκώνα, ο Γερμανός εργάζεται μέρα και νύχτα αποστέλλοντας επιστολές στο φιλέλληνα Γκαμπράρ στο Λιβόρνο, στο Δ. Ρώμα –οποίος μάλιστα μεσολαβεί στην επικοινωνία Γερμανού-Καποδίστρια–, στον αρχιμανδρίτη Ιωάσαφ, στο Σπ. Βάλβη, τον Αλ. Κατακουζηνό κ.ά. Κάθε του επιστολή όπως γράφει ο Γριτσόπουλος (1960): «*απεικονίζει την αγωνίαν του επιστέλλοντος και κεντά την φιλοπατρίαν του αποδέκτου*». Στέλνει επιστολές και στην Υπέρτατη Διοίκηση της Ελλάδος –όπως την ονομάζει– ενημερώνοντας για την κατάσταση στο εξωτερικό και συμβουλεύει για το χειρισμό της εσωτερικής κατάστασης. Η διπλωματική αυτή αποστολή στο εξωτερικό, λειτούργησε ως το επίσημο διπλωματικό γραφείο της Επανάστασης στην Ευρώπη. Ο Γερμανός έγινε η επίσημη φωνή της επαναστατημένης Ελλάδας στο εξωτερικό, ενέργεια η οποία επέφερε στην Επανάσταση αρκετά οφέλη.

Τις πρώτες μέρες στην Ιταλία ο Γερμανός τις είχε περάσει στο λοιμοκαθαρητήριο, λόγω του φόβου των επιδημιών. Αυτό δεν τον απέτρεψε από το να γράφει και από εκεί επιστολές. Όταν αφήνεται ελεύθερος, φτάνει κοντά του απεσταλμένος του Πάπα, ο οποίος τον ενημερώνει ότι ο Πάπας, λόγω γεροντικής ασθενείας, δεν ήταν σε θέση να τον δεχτεί. Ούτε ο καρδινάλιος Κονσάλβο, δεύτερος τη τάξει στο Βατικανό, δεν ήταν σε θέση να τον δει (Μελάς 1934). Φαίνεται πως το Βατικανό δεν είχε την πρόθεση να έρθει σε επαφή με τους επαναστατημένους Έλληνες. Η έκβαση αυτή προδίκαιζε και την αποτυχία της αποστολής σε αυτό το επίπεδο.

Από το εξωτερικό ο Γερμανός δεν παύει να ανησυχεί και για την εσωτερική κατάσταση της Ελλάδας. Προβληματίζεται ήδη από το Νοέμβριο του 1823 για την επιστροφή του. Ο Τ. Γριτσόπουλος στη Μονή Φιλοσόφου αναφέρει την

απάντηση του Γερμανού προς το Ρώμα, ο οποίος είχε πει στο Γερμανό πως είναι καιρός να επιστρέψει στην Ελλάδα: «η ψυχή μου είναι κατώδυνος, βλέποντας τους πατριώτας να ωθώσι την πατρίδα εις το βάραθρον, αλλά τί ποιητέον; Δεν δύναμαι μήτε εντεύθεν να διορθώσω τι μήτε εκεί να υπάγω, όθεν διάγω ημέρας λυπηράς και δεν ελπίζω πάρεξ εις την θείαν πρόνοιαν να μεταβάλη τας σκολιάς εις οδούς λείας ή να κεραυνώση τας κεφαλάς των στρεβλούντων την πατρίδα» (Γριτσόπουλος, 1960). Ο Σπύρος Μελάς αναφέρει για την ίδια επιστολή: «Το μοναχό του όνειρο θάτανε να γυρίσει στην πατρίδα, αν ήξαιρε πως θα μπορούσε να οφελήσει ουσιαστικά [...] εκεί η παρουσία του θα τον αναγκάσει να ενωθεί με μια μερίδα, που δεν ταίριαζε ούτε στο χαρακτήρα ούτε στη συνείδησή του» (Μελάς 1934). Φαίνεται πως αυτοί ήταν οι πραγματικοί λόγοι που ο Γερμανός ανησυχούσε για την ώρα της επιστροφής και την ανέβαλε. Πίστευε ότι ήταν πιο βοηθητικός από το εξωτερικό. Παράλληλα, φοβόταν ενδεχόμενη ανάμειξη του στον Εμφύλιο. Αν κρίνουμε και από τη μετέπειτα στάση του, την απομόνωσή του και τη μη ανάμειξή του στα του Εμφυλίου, μπορούμε να διαπιστώσουμε ειλικρίνεια στα λόγια του. επίσης, στην επιστολή του αυτή επικαλείται τη Θεία Πρόνοια, κάτι που αποφεύγει να κάνει στα Απομνημονεύματά του θέλοντας να μιλήσει με αντικειμενικότητα.

Ο Γερμανός ανησυχεί και για τη σύναψη του εξωτερικού δανείου. Ενώ ο ίδιος επιδίωκε δάνειο από την Ελβετία, μαθαίνει για τη σύναψη δανείου από την Αγγλία. Φύσει επιφυλακτικός, αλλά και απογοητευμένος που δεν επιτεύχθηκε δάνειο με τη δική του μεσολάβηση, λέει στο Ρώμα ευχόμενος να γίνει σωστή εκμετάλλευση των χρημάτων εξηγώντας: «επειδή τί ωφελούν τα χρήματα μη καλώς οικονομηθέντα;» (Μελάς 1934).

Στην Ιταλία παρέμεινε μέχρι τα μέσα Ιουνίου του 1824. Μπορεί η αποστολή του να μην πέτυχε τη σύναψη δανείου και την ευαισθητοποίηση του Πάπα, ωστόσο, είχε κάποια θετικά αποτελέσματα, καθότι η προπαγάνδα του υπέρ του ελληνικού Αγώνος κινητοποίησε Έλληνες του εξωτερικού και ξένους.

Συμπεράσματα

Ο Π. Π. Γερμανός όντας μορφωμένος γνώριζε την αξία των γραπτών κειμένων. Γι' αυτό ήταν από τους πρώτους που επεδίωξαν να αφήσουν γραπτά μνημεία της Επανάστασης του '21. Εξάλλου, όφειλε να γράψει και ο ίδιος τη δική του οπτική των γεγονότων. Αν δεν έγγραφε αυτός που έζησε τα γεγονότα και ήταν μορφωμένος, τότε ποιος θα το έκανε; Στα κείμενα του αντιλαμβάνεται κανείς ότι πρόκειται για άνθρωπο λόγιο, ο οποίος προσέχει τη χρήση των λέξεων. Η γλώσσα του είναι έντεχνη σε σχέση με το υβρεολόγιο άλλων. Προσπαθεί να γράψει με μετριοπάθεια, στο μέτρο πάντα του δυνατού. Σε καμία περίπτωση δε χυδαιολογεί, ούτε προσπαθεί απεγνωσμένα να επιβάλει τη δική του οπτική.

Πιθανότατα όμως το ιερατικό του λειτούργημα και η καλλιέργεια του, όπως σχολιάζει και ο Κουρνούτος, να μην τον άφησαν να δώσει με πλήρη ελευθερία τη μορφή που θα ήθελε στα *Απομνημονεύματά* του (Κουρνούτος, 1959).

Ο Τ. Γριτσόπουλος (1971) χαρακτηρίζει «άχρωμη» την αφήγηση του Γερμανού, γιατί δεν επιμένει σε γεγονότα και δε λαμβάνει θέση σε αυτά. Ωστόσο, δε διστάζει ενίοτε να σχολιάσει τις απαρχές του Εμφυλίου και να επιρρίψει ευθύνες.

Το «εγώ» δεν ξεπροβάλλει περίτρανα στην αφήγηση του Γερμανού μόνο εμπέσω ή κεκαλυμμένα. Πάντως και στο σημείο αυτό ο Κουρνούτος (1959) σχολιάζει: «*Έτσι το σχήμα του γραπτού το καθόρισε μιαν επακτική αιδημοσύνη, που κάτω απ' το πολύ λεπτό δέρμα της κινείται με άνεση το εγώ του κληρικού*». Εξάλλου η τριτοπρόσωπη αφήγηση δεν είναι αρκετή για να συγκαλυφθεί το εγώ.

Στην αφήγηση του Γερμανού υπάρχουν κάποια λάθη, παραλείψεις ή παρανοήσεις. Σε καμία περίπτωση αυτά δεν θεωρείται ότι έγιναν ηθελημένα. Η μνήμη συχνά μας απατά, γι' αυτό πρέπει να δείχνουμε ανεκτικότητα σε λάθη αυτού του είδους. Εξάλλου, τα λάθη του δεν είναι τέτοιας έκτασης που να δίνουν την εντύπωση ότι προσπαθεί να αλλάξει το ρου της ιστορίας. Ωστόσο, η μικρή χρονικά έκταση των Απομνημονευμάτων του μας στερεί την ευχέρεια εξαγωγής πιο εκτεταμένων συμπερασμάτων.

Πάντως, τόσο κοντά στα πεδία των μαχών όσο και από το εξωτερικό, ο Γερμανός επεδίωκε με κάθε τρόπο τη σωτηρία του Έθνους. Κυρίως από τις επιστολές του διαφαίνεται αυτή του η έγνοια και η ανησυχία για το Υπόδουλο Έθνος.

Είναι γι' αυτό που ο Π. Π. Γερμανός δεν φαίνεται να νιώθει την ανάγκη να απολογηθεί και έχει μάλλον ήσυχη τη συνείδησή του. Ίσως γι' αυτό είχε πει το 1824: «*Εάν επί τέλους η Επανάστασις μας επιτύχη και φέρη κέρδος τι, το Έθνος πρέπει τότε να μας κρίνη και διά τον κίνδυνον εις ο το εξεθέσαμεν, να μας καταδικάση εις θάνατον, διά δέ την επιτυχίαν να βάλη επί της κεφαλής ημών νεκρών, στέφανον εκ χόρτων*» (Γερμανός στον Πρωτοψάλτη, 1956).

Πέραν από τα ιδιαίτερα συμπεράσματα που μπορεί κανείς να εξάγει όσον αφορά την οπτική του Γερμανού στα επιμέρους θέματα της Επανάστασης, θα ήταν χρήσιμο να γίνει αναφορά και σε κάποια γενικά συμπεράσματα.

Η μελέτη πρωτογενών πηγών της Επανάστασης είναι όχι μόνο εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, αλλά και απαραίτητη για τη διαμόρφωση μιας πιο διευρυμένης εικόνας για το έπος του '21. Μόνο μέσα από την προσεκτική ανάγνωση των κειμένων των πρωταγωνιστών μπορεί κανείς να επιχειρήσει να διαχωρίσει την ιστορία από το μύθο, την εμπάθεια από το γεγονός, την προκατάληψη από την αλήθεια. Παρά τη μεγάλη περιεκτικότητα υποκειμενισμού που μπορεί κανείς να εντοπίσει στα Απομνημονεύματα, αξίζει να ανατρέξει σε αυτά καθ' ότι συχνά μπορεί να αποδειχθούν μια ασύγκριτη ιστορική πηγή. Εδώ είναι που πρέπει ο ιστορικός να σταθεί αντάξιος της επιστήμης της οποίας πρεσβεύει, ούτως ώστε

να μη μαγευτεί από την αφήγηση και να εμμένει στο «ιστορικό» του καθήκον, την αναζήτηση της αλήθειας.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς πηγές

- Γερμανός Παλαιών Πατρών, *Απομνημονεύματα*, τα οποία περιέχονται στην έκδοση με επιμέλεια του Εμμανουήλ Γ. Πρωτοψάλτη. *Απομνημονεύματα αγωνιστών του '21*, τομ. 3. Αθήνα: Γ. Τσουκαλά και Υιοί «Βιβλιοθήκη».
- Μητροπολίτης Παλαιών Πατρών Γερμανός, 1837. *Υπομνήματα περί της επαναστάσεως της Ελλάδος από το 1820-1823*. Αθήνα: Καλλίνικος Καστόρχεις, (ANEMH)
- Μητροπολίτης Παλαιών Πατρών Γερμανός, 1900. *Απομνημονεύματα*, εκδ.3η. Αθήνα: . Ι. Παπούλα (ANEMH).
- Φωτάκος, 1858. *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*. Αθήνα: ANEMH.

Δευτερογενείς πηγές

- Γριτσόπουλος, Τάσος Αθ., 1960. *Μονή Φιλοσόφου*. Αθήνα.
- Γριτσόπουλος, Τάσος Αθ., 1971. «Ιστοριογραφία του Αγώνος», *Μνημοσύνη*, 3, 1970-1971. Αθήνα.
- *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Η Ελληνική Επανάσταση, 1821-1832*, 2003. Τομ.3ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα,
- *Ιστορία των Ελλήνων, Η ελληνική Επανάσταση 1821-1827, χ.χ. . τομ.11ος*. Αθήνα: Δομή.
- Κανδηλώρου, Τάκης Χ., 1897. *Η Δημητσάνα: Ιστορική μονογραφία μετά Βιογραφιών του Πατριάρχου και του Γερμανού*. Αθήνα.: ANEMH.
- Κουρνούτος, Γ. Π., 1959. *Το Απομνημόνευμα 1453-1953*, τομ Α'. Αθήνα: Ι. Ν. Ζαχαρόπουλος.
- Μελάς, Σπύρος, 1934. *Ματωμένα Ράσα*, Βιογραφίες, Αθήνα.
- Παπαγεωργίου, Στέφανος Π., 2005. *Από το Γένος στο Έθνος. Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους 1821-1862*. Αθήνα: Παπαζήση.

Η εκατονταετηρίδα θανάτου του Λόρδου Βύρωνα και οι βυρωνικοί εορτασμοί στην Κύπρο

Δρ Κυριάκος Ιακωβίδης

Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου
Επικοινωνία: k.iakovides@nup.ac.cy

Λέξεις Κλειδιά: **Λόρδος Βύρωνα, Εορτασμοί, Κύπρος**

Μέχρι το 1924, τη χρονιά συμπλήρωσης εκατό χρόνων από το θάνατό του, το μεγαλύτερο μέρος της ποίησής του Βύρωνα παρέμενε εν πολλοίς άγνωστο στην Κύπρο. Μονάχα σκόρπια ποιήματα του Βύρωνα είχαν μεταφραστεί κατά τον 19ο και στις αρχές του 20ο αιώνα από εκπροσώπους της κυπριακής λογιόσυνης, όπως ο βουλευτής και ποιητής.

Ονούφριος Ιασονίδης,¹ ο ιατρός και δήμαρχος Λεμεσού (1885-1886, 1886-1887, 1896-1908) Ιωάννης Γ. Καραγεωργιάδης και ο δημοσιογράφος Χριστόδουλος Χουρμούζιος.² Σε αντίθεση με την ποίησή του το όνομα Βύρων και ο θάνατός του στο Μεσολόγγι ήταν γνωστά σε κάθε εγγράμματο Κύπριο. Ήταν ίσως ο πιο πολυαναφερόμενος φιλέλληνας στον κυπριακό Τύπο μετά τον Γλάδστωνα. Μέχρι και θεατρικές παραστάσεις ανέβηκαν στην Κύπρο με θέμα τον διάσημο ποιητή. Ο Βύρων ήταν σπάνια περίπτωση ποιητή, η ζωή του, κυρίως η ανάμειξή του στην Ελληνική Επανάσταση και ο θάνατος του στο Μεσολόγγι, τον Απρίλιο του 1824, του χάρισαν φήμη και δόξα υπέρτερη από αυτή που του χάρισε το ποιητικό του έργο. Με λίγα λόγια, η ζωή του ξεπέρασε την ποίησή του.

Στα εκατό χρόνια από το θάνατό του οι Έλληνες της Κύπρου πρόθυμα τον μνημόνευσαν. Λόγω των βίαιων συγκρούσεων πριν από τρία χρόνια, κατά τους εορτασμούς της 25ης Μαρτίου 1921 στη Λευκωσία,³ οι διοργανωτές υπό το φόβο νέων επεισοδίων δεν επιδίωξαν πομπώδεις τελετές, ούτε παρελάσεις (οι

-
1. Ευγενία Κεφαλληνιάου, *Ο Lord Byron στην Ελλάδα. Η παρουσία του στη νεοελληνική πνευματική ζωή κατά τον 19ο αιώνα*, Αθήνα 1995, σ. 265-274
 2. Λευτέρης Παπαλεοντίου, *Τα πρώτα βήματα της κυπριακής λογοτεχνικής κριτικής (1880-1930)*, Λευκωσία 1997, σ. 275, 294
 3. Για τους εορτασμούς της 25ης Μαρτίου στη Λευκωσία βλ. Κυριάκος Ιακωβίδης, «Εορτασμοί και καταστολή: Η 25η Μαρτίου 1921 στη Λευκωσία» *Δέλτος*, τευχ. 8, Ιανουάριος-Ιούνιος 2021, σ. 113-127.

οποίες ούτως ή άλλως είχαν απαγορευθεί από τη βρετανική διοίκηση). Οι βυρωνικές τελετές είχαν περισσότερο φιλολογικό χαρακτήρα, λιτές, χωρίς εξάρσεις, έχοντας ως κεντρικό στοιχείο διαλέξεις για τη ζωή και το έργο του Βύρωνα.

Επίκεντρο των τελετών ήταν η Λεμεσός, η Λάρνακα και η Λευκωσία. Στη Λεμεσό την Κυριακή 23 Μαρτίου 1924 το απόγευμα, στο θέατρο Χατζηπαύλου, διοργανώθηκε εκδήλωση με πρωτοβουλία του νεοσύστατου φιλολογικού/καλλιτεχνικού συλλόγου «Αι Μούσαι». Το πρόγραμμα περιλάμβανε συναυλία και κεντρική ομιλία για τον Βύρωνα από τον Γεώργιο Μαρκίδη επικεφαλής του Αναγνωστηρίου Αγάπη του Λαού. Η ομιλία διήρκεσε μια ώρα –είχε φαίνεται εξοντωτικές διαθέσεις. Η εκδήλωση έκλεισε με την απαγγελία ποιημάτων από την ποιητική συλλογή *Προσκύνημα του Τσάιλντ Χάρολντ* από την μαθήτρια Αλίκη Παπαδοπούλου ενώ η επίσης μαθήτρια Νίκη Τσεριώτη απήγγειλε το ποίημα του Βύρωνα τα *Ελληνικά νησιά*.⁴ Στις 24 Απριλίου διοργανώθηκε νέα εκδήλωση στη Λεμεσό στο γήπεδο του Γ.Σ.Ο όπου διεξήχθησαν αθλητικοί αγώνες προς τιμήν του ποιητή, συγκεκριμένα σκυταλοδρομία και αγώνας ποδοσφαίρου ανάμεσα σε ομάδα της πόλης και ομάδα αποτελούμενη από τους μαθητές του Ιεροδιδασκαλείου της Λάρνακας. Στα αξιοσημείωτα: προπονητές της ομάδας ποδοσφαίρου του Ιεροδιδασκαλείου ήταν δύο Μικρασιάτες καθηγητές της Σχολής, ο Παναγιώτης Κυδωνόπουλος και ο αργότερα διάσημος φιλόλογος και αυτόχειρας Ιωάννης Συκουτρής.⁵ Στη Λευκωσία επίκεντρο των εορτασμών ήταν το Αναγνωστήριο *Αγάπη του Λαού* όπου στην παρουσία του Αρχιεπισκόπου και πλήθος κόσμου απαγγέλθηκαν ποιήματα του Βύρωνα και εκφωνήθηκε ομιλία γύρω από το έργο και το βίο του ποιητή, και πάλι ομιλητής ήταν ο Γεώργιος Μαρκίδης.⁶ Συμφυές κομμάτι σχεδόν όλων των βυρωνικών τελετών ήταν η εικόνα του Βύρωνα τοποθετημένη σε κεντρικό σημείο και οι σημαίες της Ελλάδας και της Αγγλίας εφραπτόμενες στο πορτραίτο του ποιητή.⁷

Στη Λάρνακα αποφασίστηκε οι βυρωνικοί εορτασμοί να τελεστούν στο πλαίσιο των ΙΕ΄ Παγκύπριων Αγώνων οι οποίοι διεξήχθησαν στις αρχές Μαΐου στο Γυμναστήριο του ΓΣΖ. Οι Παγκύπριοι αγώνες διεξάγονταν σε ετήσια βάση από το 1896, αν και όχι αδιάλειπτα, και αποτελούσαν καλή αφορμή για μαζικές ενωτικές εκδηλώσεις. Το πρόβλημα ήταν ότι το Εθνικό Συμβούλιο (πολιτικό σώμα με πρωταρχικό στόχο την Ένωση και προεξάρχουσα μορφή τον Αρχιεπίσκοπο) με πλειοψηφούσα απόφαση των μελών του απαγόρευσε στους διοργανωτές να προσκαλέσουν στους Αγώνες τους εκπροσώπους της βρετανικής

4. *Ελευθερία*, Λευκωσία 26 Μαρτίου 1924 και *Κήρυξ*, Λεμεσός 14 Μαρτίου 1924

5. *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 25 Απριλίου 1924

6. *Νέα Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 26 Απριλίου 1924

7. Βλ. ενδεικτικά: *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 25 Απριλίου 1924 και *Κήρυξ*, Λεμεσός 2 Μαΐου 1924

διοίκησης, επιπλέον έδωσε οδηγίες να μην αναρτηθεί η βρετανική σημαία κατά τη διάρκεια των αγώνων (όπως συνηθίζονταν).⁸ Αντιδρώντας, η βρετανική διοίκηση έδωσε οδηγία σε όλα τα στελέχη της να μην παραβρεθούν σε καμιά από τις εκδηλώσεις (αθλητικές ή ψυχαγωγικές) στο πλαίσιο των αγώνων.⁹ Οι αντιδράσεις και από τις δύο πλευρές δεν προκάλεσαν έκπληξη. Το Εθνικό Συμβούλιο ήταν σε διαρκή προστριβή με τον Αρμοστή Stevenson, τον οποίο οι Έλληνες της Κύπρου τον θεωρούσαν ως τον χειρότερο Αρμοστή ο οποίος πέρασε από την Κύπρο. Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν ο Stevenson αναχώρησε στην Αγγλία για διακοπές οι Έλληνες του ευχήθηκαν κάθε καλό φθάνει να μείνει μακριά από την Κύπρο.¹⁰

Η απόφαση της βρετανικής διοίκησης, κανένας Βρετανός να μην παρευρεθεί σε εκδήλωση ενταγμένη στο πλαίσιο των Παγκυπρίων αγώνων, άρα ούτε και στην εορτή υπέρ του Βύρωνα, προκάλεσε οξύμωρες καταστάσεις. Και αυτό γιατί η τελετή υπέρ του Βύρωνα ήταν εξ ορισμού γιορτή υπέρ της αγγλοελληνικής φιλίας, ήταν δυνατόν να λείπουν οι Βρετανοί; Τελικά, το οξύμωρο αποφεύχθηκε πιθανότατα χάρις σε πιέσεις προβεβλημένων προσωπικοτήτων της λαρνακιώτικης κοινωνίας, όπως ο δήμαρχος Λάρνακας και πρόεδρος του ΓΣΖ Δημήτρης Δημητρίου και ο Κλεόβουλος Μεσολογγίτης, διευθυντής της εφημερίδας Νέον Έθνος (οι δύο τους υπό την ιδιότητα του μέλους του Εθνικού Συμβουλίου διαφώνησαν με την απαγόρευση ανάρτησης της βρετανικής σημαίας).¹¹ Αποφασίστηκε μια μέση λύση: Οι βυρωνικοί εορτασμοί να διοργανωθούν την πρώτη ημέρα των αγώνων στον κινηματογράφο Πατέ και όχι στο γυμναστήριο όπως προέβλεπε το αρχικό πρόγραμμα. Ήταν ευεξήγητο το σκεπτικό των διοργανωτών: Αν οι εορτασμοί διεξάγονταν στο γυμναστήριο θα έμπαιναν στον πειρασμό τοποθέτησης της βρετανικής σημαίας, αναιρώντας την απόφαση του Εθνικού Συμβουλίου. Αντίθετα, στον κινηματογράφο Πατέ παρουσία του Βρετανού διοικητή της πόλης, μελών του Εθνικού Συμβουλίου, τοποθετήθηκε η βρετανική σημαία –χωρίς να παραβιάζονται οποιεσδήποτε αποφάσεις– και τιμήθηκε ο Βύρων.¹²

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι σε όλα τα βυρωνικά μνημόσυνα στην Κύπρο υπήρχε εκπροσώπηση από τη βρετανική διοίκηση, της οποίας τα μέλη μάλλον

8. Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών (στο εξής: Υ.Δ.Ι.Α), φακ. Α/5/Ια, «Λαμβάνω την τιμή να ανακοινώσω...», 5/6/1924. Προξενείο της Ελλάδας στην Κύπρο προς Υπουργείο Εξωτερικών.9. Στο ίδιο

10. George Georghallides, *A political and administrative history of Cyprus 1918-1926. With a survey of the foundations of british rule*, Nicosia 1979, σ. 317

11. Υ.Δ.Ι.Α, φακ. Α/5/Ια, «Λαμβάνω την τιμή να ανακοινώσω...», 5/6/1924. Προξενείο της Ελλάδας στην Κύπρο προς Υπουργείο Εξωτερικών.

12. Κήρυξ, Λεμεσός 9 Μαΐου 1924

ένοιωθαν άβολα στις εκδηλώσεις. Από τη μια βεβαίως θα πρέπει να έμεναν ευχαριστημένοι από τις σπονδές στην αγγλοελληνική φιλία, αλλά από την άλλη λογικά θα ήταν αμήχανοι την ώρα που απαγγέλλονταν βυρωνικά ποιήματα, όπως τα *Ελληνικά νησιά*, το οποίο ήταν ύμνος προς την Ελλάδα, ύμνος προς την Ελευθερία και κάλεσμα των Ελλήνων σε εξέγερση (ο Βύρων ήταν εμμανής στα ποιήματά του με την ιδέα της Ελευθερίας). Υπό κανονικές συνθήκες αν κάποιος μιλούσε για εξέγερση σε ανοικτή συγκέντρωση η βρετανική διοίκηση Stevenson θα τον συλλάμβανε, φυλάκιζε και πιθανόν να τον εξόριζε, τώρα μπροστά στις βυρωνικές απαγγελίες ήταν ανήμπορη· ο θρίαμβος της ποίησης.

Οι βυρωνικοί εορτασμοί στην Κύπρο ήταν κατά μίμηση των αντίστοιχων εορτασμών στην Ελλάδα. Ασφαλώς, οι εορτασμοί στην Ελλάδα ήταν εμφανώς πολύ πιο μεγαλοπρεπείς: κατέπλευσαν πλοία του αγγλικού στόλου στο Μεσολόγγι, η αγγλική κυβέρνηση έστειλε εκπροσώπους της στην Ελλάδα –ανάμεσα τους εκδότες εφημερίδων και διασημότητες ολκής· όπως ο νομπελίστας ποιητής Ρούντγιαρντ Κίπλινγκ, ενώ μια προσφυγική συνοικία στο Παγκράτι ονομάστηκε «Συνοικισμός Βύρωνος».¹³

Πέρα από τη δημοφιλία του Βύρωνα, τη μίμηση των εκδηλώσεων στην Ελλάδα, υπήρχε και ένας ιδιοτελής λόγος διεξαγωγής των βυρωνικών εορτασμών. Συγκεκριμένα: ο διευθυντής του νεοσύστατου Γραφείου στην Αθήνα για το κυπριακό ζήτημα, πρώην δήμαρχος Λάρνακας, συμπολεμιστής του Σώζου στο Μπιζάνι, Ευάγγελος Χατζηγιάννου, συμβούλευσε το Εθνικό Συμβούλιο να διοργανώσει επιμνημόσυνες τελετές υπέρ του Βύρωνα και να συμμετάσχει στους βυρωνικούς εορτασμούς στην Ελλάδα με την αποστολή αντιπροσωπείας.¹⁴ Με αυτό τον τρόπο, υποστήριξε ο Χατζηγιάννου, θα αυξάνονταν οι πιθανότητες απήχησης του ενωτικού αιτήματος στους κυβερνητικούς κύκλους του Λονδίνου. Ισχυρίστηκε ότι η παραίνεσή του προερχόταν μέσα από συνομιλίες του με βρετανικούς κύκλους στην Αθήνα.¹⁵

Η εισήγησή του Χατζηγιάννου εισακούστηκε, στο τέλος όλων των βυρωνικών τελετών συντάχθηκαν ψηφίσματα υπέρ της Ένωσης τα οποία εστάλησαν στον επικεφαλής της βρετανικής αντιπροσωπείας των εορτασμών στην Ελλάδα, Πέμπερ Ρήβς, πρόεδρος του Αγγλο-Ελληνικού Συνδέσμου στο Λονδίνο, ταυτόχρονα στάλθηκαν τηλεγραφήματα προς τον πρωθυπουργό της Βρετανίας

13. *Νέα Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 26 Απριλίου 1924

14. Στην εφημερίδα δεν αναγράφεται ο συμβουλάτορας, υπάρχει μόνο η διατύπωση «πληροφορίες από την Αθήνα». Παρόλα αυτά, παλαιότερες «πληροφορίες από Αθήνα» οι οποίες δημοσιεύονταν στον Τύπο προέρχονταν από τον Χατζηγιάννου, ο οποίος είχε αυτό το ρόλο: να μεταφέρει την ατμόσφαιρα της Αθήνας στο Εθνικό Συμβούλιο.

15. *Κήρυξ*, Λεμεσός 11 Απριλίου 1924

Ramsay Macdonald με το ίδιο αίτημα: Ένωση. Επιπλέον, εξουσιοδότησαν τους διαμένοντες στην Αθήνα, Ευάγγελο Χατζηιωάννου, τον λεμεσιανό Γεώργιο Φραγκούδη, μέλος του ελληνικού κοινοβουλίου (βουλευτής Αττικο-Βοιωτίας) και τον Κύπριο, από την πλευρά της μητέρας του, καθηγητή ελληνικής φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Σίμο Μενάρδο, να εκπροσωπήσουν τους Έλληνες της Κύπρου στους εορτασμούς σε Αθήνα και Μεσολόγγι.¹⁶ Ο Φραγκούδης, άγνωστο γιατί, δεν πειθάρχησε στην απόφαση, κατά τη διάρκεια των εορτασμών έφυγε από την Ελλάδα και επισκέφθηκε την Κύπρο.¹⁷

Την απουσία του Φραγκούδη αναπλήρωσε και με το παραπάνω ο Σίμος Μενάρδος. Ο Μενάρδος είχε ενεργό ανάμειξη στις βυρωνικές τελετές εκμεταλλεύμενος το γεγονός ότι το Πανεπιστήμιο Αθηνών ήταν ένα από τα επίκεντρα των τελετών μνημόνευσης του Βύρωνα στην Αθήνα. Ο Μενάρδος, ο οποίος ένα μήνα μετά τις βυρωνικές τελετές θα αναλάμβανε Αντιπρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών, ήταν κεντρικός ομιλητής στην επιμνημόσυνη τελετή στο Πανεπιστήμιο. Την ομιλία εκείνης της ημέρας δημοσίευσε αυτούσια η αθηναϊκή εφημερίδα *Εστία* και αναδημοσίευσε η λεμεσιανή εφημερίδα *Αλήθεια*.

Από το λόγο του Μενάρδου συγκρατώ την εξής ευφυή παρατήρηση, την οποία παραφράζω: Η Ελλάδα υπήρξε δύο φορές ευεργετική για τον Βύρωνα: στο πρώτο του ταξίδι στην Ελλάδα εμπνεύστηκε την ποιητική του σύνθεση Προσκύνημα του Τσάιλντ Χάρολντ η οποία τον ενέταξε στους μεγάλους ποιητές ενώ στο δεύτερο του ταξίδι στο Μεσολόγγι κατέστη «Άγιος».¹⁸

Παραταύτα, η συμμετοχή του Μενάρδου στις βυρωνικές τελετές, τα ενωτικά ψηφίσματα/τηλεγραφήματα δεν άλλαξαν κάτι. Η βρετανική κυβέρνηση διακήρυξε ότι δεν συζητούσε αλλαγή του καθεστώτος της Κύπρου ούτε καν συνταγματικές αλλαγές υπέρ των Ελλήνων της Κύπρου, άλλωστε ένα χρόνο μετά τις βυρωνικές τελετές η Κύπρος de jure πλέον κατέστη βρετανική αποικία.

Η έξαρση βυρωνισμού στην Κύπρο δεν βοήθησε τον ενωτικό αγώνα, βοήθησε όμως τη στροφή στη βυρωνική ποίηση. Με αφορμή τους εορτασμούς μεταφράστηκαν στον έντυπο τύπο της εποχής ποιήματα του Βύρωνα ή αναδημοσιεύθηκαν παλιά-γνωστά του ποιήματα, όπως η *Κόρη των Αθηνών*. Είναι αξιοσημείωτο ότι την *Κόρη των Αθηνών* αναδημοσίευσε σε αφιέρωμά του στον λόρδο Βύρωνα ο κατοπινός πρώτος Γενικός Εισαγγελέας της Κυπριακής Δημοκρατίας, εικοσιδυάχρονος τότε και ανεπάγγελτος Κρίτων Τορναρίτης.¹⁹ Ο ποιητής και δημοσιογράφος Δημητρός Δημητριάδης στο πρώτο τεύχος του λεμεσιανού

16. *Κήρυξ*, Λεμεσός 18 Απριλίου 1924

17. *Κήρυξ*, Λεμεσός 2 Μαΐου 1924

18. *Αλήθεια*, Λεμεσός 9 Μαΐου 1924

19. *Κήρυξ*, Λεμεσός 14 Ιανουαρίου 1924

περιοδικού Αβγή μετέφρασε το ποίημα *Στη γυναίκα*.²⁰ Όλους όμως τους υποσκελίζει ίσως ο πιο αφοσιωμένος βυρωνιστής κατά την περίοδο της εκατονταετηρίδας, ο ελάσσων ποιητής Πάνος Παπαδόπουλος από τη Λάρνακα ο οποίος μεταφράζει και δημοσιεύει στις στήλες της λαρνακιώτικης εφημερίδας Νέον Έθνος το ποίημά του Βύρωνα *When we two parted*.²¹ Ενώ ο ίδιος συνέθεσε το ποίημα *Ωδή στο Μπαϊρόν* το οποίο εκφωνείται στην εκδήλωση υπέρ του Βύρωνα στον κινηματογράφο Πατέ στη Λάρνακα.²²

Παρενθετικά, σημαντική ώθηση στη βυρωνική ποίηση έδωσε η εμφάνιση του βραχύβιου λεμεσιανού λογοτεχνικού περιοδικού Αβγή, του οποίου το πρώτο τεύχος εκδίδεται την περίοδο των βυρωνικών εορτών. Το περιοδικό στο διάστημα της κυκλοφορίας του φιλοξένησε μεταφράσεις βυρωνικών ποιημάτων από έναν αξιόλογο μεταφραστή της αγγλικής ποίησης: τον Αντώνη Ιντιάνο.

Συμπερασματικά: Προς δυσσάρεσκεια των ηγητόρων του ενωτικού κινήματος οι βυρωνικές εορτές δεν εξυπηρέτησαν την ενωτική υπόθεση, εξυπηρέτησαν όμως τη διάδοση της βυρωνικής ποίησης. Έχασε δηλαδή το ενωτικό κίνημα κέρδισε όμως η ποίηση.

20. Δημητρός Δημητριάδης, «Στη Γυναίκα», Αβγη, τευχ. 1 Απρίλιος 1924, σ. 8.

21. Νέον έθνος, Λάρνακα 12 Απριλίου 1924

22. Νέον Εθνος, Λάρνακα 10 Μαΐου 1924.

Ο εορτασμός της 25ης Μαρτίου στην Πάφο, 1878-1931

Μαρία Μιχαήλ

Μεταπτυχιακή διπλωματούχος Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου
Υπεύθυνη Ερευνητικού Κέντρου του Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών
στην Πάφο.

Επικοινωνία: m.michael.3@nup.ac.cy

Περίληψη

Ο αγώνας του 1821 συμβολίζει όχι μόνο τους αγώνες των Ελλήνων για ελευθερία και ανεξαρτησία αλλά και την παλινόρθωση των μεγάλων αξιών και των ευγενών ανθρωπιστικών ιδεωδών, των οποίων η Ελλάδα υπήρξε το λίκνο. Η εξέγερση του 1821 για την αποτίναξη του μακραίωνος δουλικού ζυγού, οι εκατόμβες των θυσιών και η ανυποχώρητη απόφαση των αγωνιζομένων να ελευθερωθούν ή να πεθάνουν ανέδειξε την Ελλάδα διδάσκαλο της ανθρωπότητας.

Η Κύπρος πάντα ήταν στο πλευρό της μητέρας Ελλάδας και με το δικό της τρόπο συνέδραμε σε όλες τις προσπάθειες των Ελλήνων για ανεξαρτησία. Η χαρά των Κυπρίων λοιπόν για την ανεξαρτησία της Ελλάδας και την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού αποτυπώνεται στους επετειακούς εορτασμούς που γίνονταν κατά τους χρόνους που ακολούθησαν σε όλο το νησί, τόσο στις αστικές περιοχές όσο και στην ύπαιθρο, με πανηγυρικές ομιλίες, εκδηλώσεις και παρελάσεις. Οι εκδηλώσεις βεβαίως, αποτύπωναν τα συλλογικά αισθήματα των Κυπρίων που, παράλληλα, έβρισκαν ευκαιρία να εκδηλώσουν την βούλησή τους στους Βρετανούς για ένωση με τον κοινό κορμό.

Η προτεινόμενη ανακοίνωση θα επικεντρωθεί στην παρουσίαση των εορτασμών της εθνικής επετείου της 25ης Μαρτίου στην Πάφο κατά την περίοδο 1878-1931. Σκοπός της ανακοίνωσης είναι να αποτυπώσει την ατμόσφαιρα των εορτασμών και την εξέλιξη τους, από τις δοξολογίες στις παρελάσεις. Η έρευνα βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά στον Τύπο της εποχής.

Λέξεις-Κλειδιά: **Εθνική Παλιγγενεσία, επετειακοί εορτασμοί, Πάφος, Ένωση, Βρετανοί**

Η τιτανική πράξη του Εικοσιένα όσο αποφασιστική υπήρξε για την ιστορία και τη ζωή του Έθνους άλλο τόσο σημαντική στάθηκε για τις γενικότερες τύχες του ανθρώπου. Εμείς της χρωστάμε την ύπαρξή μας, αυτό που είμαστε και γινόμαστε σαν νεοέλληνες, την αξιοπρέπεια μας, την πραγματικότητα και την εμπνοή της λευτεριάς μας, τη ζωή μας· και ο κόσμος της οφείλει την αναζωπύρωση της ιδέας του δικαίου των εθνοτήτων.

Το Εικοσιένα δεν ήταν ένα τυχαίο ξέσπασμα και δεν είναι μονάχα από εαυτού του που ακτινοβολεί. Από την στιγμή της πτώσης της Πόλης άρχισε να οικοδομεί πάνω στη νοσταλγία και τη γοητεία του παρελθόντος του και στην αλάθητη ανθρωπιστική του αίσθηση, το όραμα και θέληση της Λευτεριάς. Κι όσο ο καιρός προχωρούσε η αντίσταση του Γένους όλο και στέριωνε.

Η Ελληνική Επανάσταση ήταν καρπός μιας μακροχρόνιας και συνειδητής διεργασίας για ψυχική, πνευματική και υλική προπαρασκευή και αντίσταση με συγκεκριμένο στόχο την αποτίναξη του εξευτελιστικού ξενικού ζυγού και την αναβίωση της Ελλάδας σαν υπεύθυνης οντότητας μέσα στην οικογένεια των Εθνών. Αιτία δηλαδή και σκοπός η εθνική ελευθερία, που πρόβαλλε μέσα στις συνειδήσεις σαν η μόνη προϋπόθεση για την αποκατάσταση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας του ραγιά και την αποδέσμευση των δημιουργικών του δυνάμεων για την αναγέννηση του Έθνους. Έτσι, η πυρά που την αναθέρμανε και την πυροδότησε στο θαύμα του Εικοσιένα ήταν αυτή η ίδια η απροσκύνητη εθνική ψυχή.

Πώς γιόρταζε άραγε η πόλη της Πάφου την εθνική παλιγγενεσία; Πώς τιμούσε τη μνήμη του Γένους κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας; Πώς αντιδρούσαν οι Άγγλοι αποικιοκράτες στους εορτασμούς; Πώς στην πόλη της Πάφου διαφαίνεται ο πόθος για Ένωση μέσα από τους εορτασμούς;

Ήδη κατά την τελευταία δεκαετία της Οθωμανικής κυριαρχίας, οι Κύπριοι γιόρταζαν την επέτειο της 25ης Μαρτίου με ήπιους εορτασμούς φοβούμενοι τις τουρκικές αντιδράσεις.

Αν και δεν υπήρχε τόσο το αίσθημα του φόβου, κατά τα πρώτα χρόνια της βρετανικής κυριαρχίας οι εορτασμοί ήταν συγκρατημένοι και χωρίς ιδιαίτερη μεγαλοπρέπεια. Οι Βρετανοί δεν αντιδρούσαν αρνητικά στους εορτασμούς και ούτε ενοχλούνταν από τη μαζικότητά τους. Ουσιαστικά, οι Βρετανοί έδειχναν ανοχή προς την εκδήλωση των ενωτικών αισθημάτων. Αυτό παρατηρείτο τόσο στην Πάφο όσο και στην υπόλοιπη Κύπρο. Τελούνταν δοξολογίες και αποστέλλονταν τηλεγραφήματα προς την εκάστοτε ελληνική κυβέρνηση. Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα διαφοροποιήθηκε το πρόγραμμα των εορτασμών, αφού απέκτησαν μαζικό και τελετουργικό χαρακτήρα με την καθιέρωση παρελάσεων και λαμπαδηφοριών. Στην Πάφο αναφορές για τους εορτασμούς φαίνεται ότι έχουμε αρχές του 20ου αιώνα και συγκεκριμένα το 1904. Κατά τα προηγούμενα έτη γινόταν μια απλή αναφορά ότι γιορτάστηκε η εθνική επέτειος.

Κατά το 1904¹ η εθνική παλιγγενεσία ορίσθηκε να εορταστεί την Τρίτη της Διακαινησίμου όπως είχε καθοριστεί η συγκεκριμένη ημερομηνία και στην Ελλάδα σύμφωνα με το Βασιλικό Διάταγμα. Την επόμενη χρονιά, το 1905,² οι εορτασμοί για την 25η Μαρτίου ήταν σεμνοπρεπείς, χωρίς ιδιαίτερους πανηγυρισμούς. Επιβλητική δοξολογία τελέστηκε στο Μητροπολιτικό ναό. Παράλληλα, το Σωματείο «Ευσέβεια» γιόρταζε την Εθνική γιορτή όλη τη μέρα ενώ το βράδυ εκφώνησε τον πανηγυρικό ο καθηγητής του Ημιγυμνασίου Ν.Θ. Αντωνιάδης.

Καθώς περνούν τα χρόνια, οι εορτασμοί φαίνεται ότι γίνονταν με μεγαλοπρέπεια και ιδιαίτερη φροντίδα. Το 1907³ τα σχολεία πρωτοστάτησαν στους μεγαλοπρεπείς εορτασμούς. Οι μαθητές και οι μαθήτριες με τους διδάσκοντες τους μετείχαν στην επίσημη δοξολογία που έγινε στο Μητροπολιτικό ναό ζητωκραυγάζοντας υπέρ του Ελληνικού Έθνους και της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Το εσωτερικό του ναού αλλά και η εξωτερική αυλή του είχαν πλημμυρίσει με κόσμο, μικρούς και μεγάλους, οι οποίοι παρακολούθησαν τη δοξολογία στην αίθουσα της Δημοτικής Σχολής. Ο πανηγυρικός της ημέρας εκφωνήθηκε από τον Ν.Θ. Αντωνιάδη. Στη συνέχεια ακολούθησε μαθητική παρέλαση στους κεντρικούς δρόμους της πόλης με τους μαθητές να τραγουδούν πατριωτικά τραγούδια. Ο εορτασμός συνεχίστηκε και το απόγευμα, όπου στην αίθουσα της Λέσχης «Ευσέβεια» ο Δημ. Αναστασόπουλος απήγγειλε εξαίρετο και καλλιεπή λόγο. Η Λέσχη δεξιώθηκε το κοινό. Παράλληλα, οι μαθητές της Δημοτικής Σχολής ανέβασαν τη θεατρική παράσταση «Υψηλάντης» του Βασιλειάδου και καταχειροκροτήθηκαν.

Τα εκπαιδευτήρια της Πάφου ανακοίνωναν το πρόγραμμα των εορτασμών για την 25η Μαρτίου νωρίς και έτσι τόσο οι μαθητές και οι εκπαιδευτικοί όσο και οι πολίτες της Πάφου οργανώνονταν για μία μέρα λαμπρότητας και μεγαλοπρέπειας. Οι μαθητές όλων των σχολείων ενωμένοι σαν ένα σώμα μετείχαν στη δοξολογία που γινόταν τις περισσότερες φορές στο Μητροπολιτικό ναό του Αγίου Θεοδώρου και στη συνέχεια παρέλαυναν στους κεντρικούς δρόμους της Πόλης. Με κάθε μεγαλοπρέπεια γιορτάστηκε και λίγο πριν τη λήξη της πρώτης δεκαετίας του 18ου αιώνα η εθνική επέτειος. Ο εορτασμός έγινε τη Δευτέρα της Διακαινησίμου στον ιερό ναό του Αγίου Θεοδώρου. Μαθητές, μαθήτριες και πλήθος κόσμος κρατούσε σημαίες και φώναζε συνθήματα υπέρ της Ένωσης και του Βασιλικού Οίκου της Ελλάδας. Ο μαθητικός κόσμος, ο κλήρος και πλήθος πολιτών παρέλασε στις κεντρικές οδούς της πόλης και στη συνέχεια ο δικηγόρος Ν. Ι. Νικολαΐδης μίλησε στο πλήθος από τον εξώστη της Λέσχης Ευσέβεια.⁴

1. Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία 9 Απριλίου 1904.

2. Σάλπιγξ, Λεμεσός 2 Απριλίου 1905.

3. Αγών, Πάφος 31 Μαρτίου 1907.

4. Αγών, Πάφος 11 Απριλίου 1909.

Κατά τη διάρκεια της δημαρχίας του ο Νεόφυτος Νικολαΐδης, ως γνήσιος πατριώτης και υπερασπιστής των εθνικών πόθων και ιδανικών των Κυπρίων, εκφώνουσε ενθουσιώδεις και πατριωτικούς λόγους και ξεσήκωνε το λαό της Πάφου δίδοντας το σύνθημα ζητωκραυγών υπέρ της Ένωσης με την Ελλάδα.⁵ Στους λόγους του πάντα έπλεκε εγκώμια των δαφνοστεφανομένων ηρώων της Επανάστασης η οποίοι όπως διατύπωνε είχαν δημιουργήσει τον πυρήνα της νέας Ελλάδας. Εξυμνούσε τα κατορθώματα του ηρωικού στρατού και του αήττητου ελληνικού στόλου και οι λόγοι του κατέληγαν πάντα στην ευχή για ένωση της Κύπρου με τη Μητέρα Ελλάδα.

Οι εορτασμοί στις αρχές της δεκαετίας του 1910 τελούνταν με την αρμόζουσα λαμπρότητα και μεγαλοπρέπεια. Οι πανηγυρικοί συνέχισαν να εκφωνούνται από τον καθηγητή του Ημιγυμνασίου Ν.Θ. Αντωνιάδη στην αίθουσα της Δημοτικής Σχολής, ενώ οι εκδηλώσεις χρωματίζονταν με διάφορα εθνικά άσματα από τους μαθητές των σχολείων. Μάλιστα το 1910 ο δήμαρχος Νεόφυτος Νικολαΐδης μετά την παρέλαση των μαθητών απηύθυνε ενθουσιώδεις και πατριωτικές λέξεις προς τη μαθητιώσα νεολαία κάνοντας αναφορά στη γαλανόλευκη εθνική σημαία.⁶

Το έτος 1913 η εθνική γιορτή της 25ης Μαρτίου αναβλήθηκε λόγω του θανάτου του Βασιλιά Γεωργίου. Η Αθήνα είχε στείλει τηλεγράφημα στην Κύπρο ότι θα ανάβαλλε τους εορτασμούς της εθνικής γιορτής και θα τους τελούσε στις 21 Μαΐου,⁷ επέτειο της ονομαστικής γιορτής της Α.Μ. του Βασιλέως Κωνσταντίνου του ΙΒ και παράλληλα ζητούσε από όλους τους Έλληνες να συμμορφωθούν με όλες τις ανακοινώσεις.⁸ Το ίδιο έπραξε και η Πάφος γι' αυτό και δεν έγιναν εορτασμοί όπως προορίζονταν. Η 21η Μαΐου ήταν μέρα διπλής γιορτής και γιορτάστηκε με κάθε μεγαλοπρέπεια.

Κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1910 η Πάφος –όπως και οι άλλες πόλεις της Κύπρου– γιόρτασαν με επισημότητα την επέτειο της εθνικής παλιγγενεσίας. Τελέστηκαν κατανυκτικές δοξολογίες, οι οδοί ήταν σημαιοστόλιστοι όπως επίσης στολισμένα ήταν και τα διάφορα Σωματεία, τα οποία ήταν φωταγωγημένα.⁹

Το 1916 η γιορτή της εθνικής παλιγγενεσίας της Ελλάδας έγινε με περισσότερη τάξη και επιβλητικότητα. Το πρωί πριν τη δοξολογία στο Μητροπολιτικό ναό Αγίου Θεοδώρου έγινε ανύψωση της σημαίας με ολμοβόλα στο γυμναστήριο του Κτήματος. Στη συνέχεια ακολούθησε η δοξολογία την οποία παρακολούθησε

5. Αγών, Πάφος 11 Απριλίου 1909.

6. Αγών, Πάφος 27 Μαρτίου 1910.

7. Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία 5 Απριλίου 1913.

8. Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία 5 Απριλίου 1913.

9. Ελευθερία, Λευκωσία 10 Απριλίου 1915. Αγών, Πάφος 29 Μαρτίου 1914.

πλήθος κόσμου, μαθητές και το Προσκοπικό Σώμα Πάφου.¹⁰ Μετά το πέρας τη δοξολογίας εκφώνησε ωραίο και επίκαιρο λόγο ο Γυμνασιάρχης Πασχάλης Πασχαλίδης. Ο κ. Πασχαλίδης τόνισε τη σημασία της 25ης Μαρτίου για τον ελληνισμό από εθνική και θρησκευτική άποψη. Αναφέρθηκε με συγκινητικά λόγια στην Υπερμάχο Στρατηγό, τη μεγάλη προστάτιδα της ελληνικής φυλής προς την οποία ο αλύτρωτος ελληνισμός προσβλέπει και αναμένει την πλήρωση των εθνικών ιδεωδών ήδη από την άλωση της Πόλης.¹¹ Το πλήθος κόσμου μετά την συγκινητική ομιλία ζητωκραύγαζε υπέρ του Ελληνικού Έθνους του Βασιλέως Κωνσταντίνου και της εκπλήρωσης των πανελλήνιων πόθων. Ακολούθησε η παρέλαση στους κυριότερους δρόμους από τους μαθητές και τους προσκόπους. Η πομπή κατέληξε στην πλατεία της Λέσχης «Ευσέβεια» όπου ο λαοφιλής δήμαρχος Νεόφυτος Νικολαΐδης έδωσε το σύνθημα ζητωκραυγών υπέρ του Βασιλέως και της Ένωσης. Αναφέρθηκε επίσης στη μαθητιώσα νεολαία λέγοντας «φρονιματιζομένη από της μικρής ηλικίας θα αποβή ημέραν τινά η παρήγορος του έθνους ελπίς συνεχίζουσα το έργον των ελευθερωτών του '21 και των ηρώων των δύο τελευταίων ενδόξων πολέμων».¹²

Τη νύκτα έγινε λαμπαδηφορία από τους προσκόπους Πάφου οι οποίοι κατέληξαν στη λέσχη «Ευσέβεια». Εκεί βρισκόταν η εκλεκτή κοινωνία της Πάφου, όπου με λυρισμό και ποιητικό λόγο ο Νικόλαος Νικολαΐδης έπλεξε το εγκώμιο εκείνων που έχυσαν το αίμα τους στον αγώνα του 1821. Στη συνέχεια, οι πρόσκοποι με πλήθος κόσμου μετέβηκαν στη λέσχη «Πάφος», όπου ο δικηγόρος και γραμματέας της Λέσχης Σπ. Μαυρομάτης προσφώνησε λέγοντας στους προσκόπους ότι έχουν πολλά καθήκοντα προς την πατρίδα και την κοινωνία και γι' αυτό πρέπει να καλλιεργήσουν το φρόνημά τους ώστε η μέλλουσα γενιά να καταφέρει να υλοποιήσει το όραμα της Μεγάλης Ελλάδας, όπως τη φαντάστηκε ο Ρήγας Φερραίος.¹³

Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1910 συνέχιζε να εορτάζεται η εθνική επέτειος με μεγαλοπρέπεια, με δοξολογίες, παρελάσεις, λαμπαδηφορίες και συνθήματα υπέρ της Ένωσης. Το 1918 τον πανηγυρικό εκφώνησε ο καθηγητής Λοΐζος Φιλίππου αμέσως μετά τη δοξολογία, ενώ το βράδυ στη Λέσχη «Ευσέβεια» μίλησε ο Γυμνασιάρχης Πασχάλης Πασχαλίδης.¹⁴ Το 1919 ο δήμαρχος Νεόφυτος Νικολαΐδης εκφώνησε τον πανηγυρικό και ζήτησε τη γνώμη των πολιτών για αποστολή τηλεγραφημάτων. Το πλήθος επιδοκίμασε την αποστολή τους και ενέκρινε την αποστολή τηλεγραφημάτων στον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου και στον

10. *Πατρίς*, Λευκωσία 19 Απριλίου 1916.

11. *Ελευθερία*, Λευκωσία 15 Απριλίου 1916.

12. *Ελευθερία*, Λευκωσία 15 Απριλίου 1916.

13. *Ελευθερία*, Λευκωσία 15 Απριλίου 1916.

14. *Ελευθερία*, Λευκωσία 20 Απριλίου 1918.

Πρόεδρο του Αγγλοελληνικού Συνδέσμου.¹⁵ Επίσης κατά τα έτη 1918 και 1919 τελούνταν μαθητικοί αγώνες στις 24 και 25 Μαρτίου.¹⁶

Το 1920 εκφώνησαν λόγους εξαίροντας την εθνική σημασία της ημέρας ο Μητροπολίτης Πάφου, ο δήμαρχος Πάφου Ν. Ι. Νικολαΐδης και ο αρχηγός των προσκόπων καθηγητής Ι. Χριστοδουλίδης.¹⁷

Οι εορτασμοί με αφορμή τα εκατό χρόνια από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης επρόκειτο να ήταν οι μεγαλοπρεπέστεροι που είχαν γίνει στην Κύπρο. Αν και το επίκεντρο των εορτασμών θα ήταν η Λευκωσία όπου οι εκδηλώσεις θα διαρκούσαν τρεις ημέρες, εντούτοις ανάλογοι μεγαλοπρεπείς εορτασμοί είχαν προγραμματιστεί και στις υπόλοιπες πόλεις. Οι Βρετανοί αποικιοκράτες όμως αντέδρασαν και επέβαλαν περιορισμούς στο πρόγραμμα των εορτασμών. Ήταν η πρώτη φορά που οι Βρετανοί ενοχλήθηκαν από τους εορτασμούς της 25ης Μαρτίου. Γιατί όμως τη συγκεκριμένη χρονιά οι Βρετανοί επέβαλαν απαγορεύσεις; Αναμφισβήτητα, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο η διαφαινόμενη μεγαλοπρέπεια των εορτασμών και οι φοβίες και επιφυλάξεις του τότε Βρετανού Αρμοστή Malcolm Stevenson (1918-1926). Ο Αρμοστής φοβόταν ότι οι εκδηλώσεις επρόκειτο να προκαλέσουν αντιδράσεις στην τουρκική κοινότητα και εν γένει έναρξη διενέξεων μεταξύ των δύο κοινοτήτων. Μάλιστα πολλές φορές εκπρόσωποι της τουρκικής κοινότητας υποδείκνυαν στον Αρμοστή ότι οι Έλληνες ήταν πολύ προκλητικοί με τις ενωτικές τους εκδηλώσεις και ζητούσαν τον περιορισμό τους.¹⁸ Βέβαια, οι ανησυχίες του Αρμοστή δεν ήταν βασισμένες σε κάποια τεκμήρια, καθώς δεν υπήρχαν οποιεσδήποτε πληροφορίες για οργανωμένες επιχειρήσεις παρεμπόδισης των εορτασμών της εθνικής επετείου. Εξάλλου, ελάχιστες ήταν οι φορές που Έλληνες και Τούρκοι ενεπλάκησαν σε επεισόδια από το 1878 έως το 1921.¹⁹

Ένας ακόμη λόγος της επιβολής περιορισμών ήταν η στάση του Αρμοστή Stevenson στο ενωτικό κίνημα. Ο Stevenson από τη στιγμή που ανέλαβε το 1918 ανεπίσημα τη θέση του Αρμοστή είχε συνεχείς προστριβές με την ηγεσία του ενωτικού αγώνα. Αυτές οι προστριβές έφεραν την οριστική ρήξη το Δεκέμβριο του 1920, αφού η ηγεσία του ενωτικού αγώνα εφάρμοσε την πολιτική της μη συνεργασίας με τη βρετανική διοίκηση.

15. *Ελευθερία*, Λευκωσία 12 Απριλίου 1919.

16. *Ελευθερία*, Λευκωσία 29 Μαρτίου 1919.

17. *Ελευθερία*, Λευκωσία 17 Απριλίου 1920.

18. TNA, CO 67/202, "We the Moslem members of the Legislative Council", 11/4/1921. M. Irfan, A. Said, M. Hami προς Αρμοστή.

19. Συμπλοκές Ελλήνων και Τούρκων έγιναν στο Κτήμα το 1894. Ευαγγελία Ματθοπούλου, «Η Κύπρος Βρετανική Αποικία» στο Σάββας Νεοκλέους (επιμ.) *Ιστορία της Κύπρου. Τόμος Β'. 649 μ. Χ. - 2004 μ. Χ.*, Αθήνα 2020, σ. 169-203.

Η αποικιακή κυβέρνηση απαιτήσε να μην γίνουν παρελάσεις και η εθνική εορτή να εορταστεί με σεμνές δοξολογίες. Αν και στη Λευκωσία σημειώθηκαν δυσάρεστα επεισόδια λόγω της σκληρής απόφασης των αποικιοκρατών, στην Πάφο και στις άλλες πόλεις οι εορτασμοί διεξήχθησαν χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα. Φτωχοί, σεμνοί, ήρεμοι και χωρίς τυμπανοκρουσίες.

Μέρος της εθνικής γιορτής για τα εκατό χρόνια από την έναρξη της επανάστασης αποτέλεσε και η ανάγνωση και η δια βοής έγκριση Ενωτικών Ψηφισμάτων, τα οποία αποτελούσαν ένα είδος δημοψηφίσματος και απαντούσαν στις δηλώσεις του Άγγλου Υφυπουργού τις οποίες έκανε στη Βουλή των Κοινοτήτων. Τα ψηφίσματα αργότερα στάληκαν στον Αρμοστή και στη συνέχεια διαβιβάστηκαν στην Αγγλική Κυβέρνηση και την Κυβέρνηση της Ελλάδας. Το ψήφισμα αναφερόταν στη θέληση των Κυπρίων για Ένωση με την Ελλάδα και δήλωναν ότι δεν θα υποκύψουν σε καμία ξένη δύναμη που προσβάλλει την εθνική συνείδηση τους. Το ψήφισμα έφερε τις υπογραφές των ιερέων και διδασκάλων κάθε ενορίας όπως επίσης και τις υπογραφές των χωρικών και σχολικών επιτροπών. Η πόλη και η επαρχία της Πάφου υπέγραψε το Ψήφισμα αυτό που είχε ως εξής:²⁰

Έχοντες υπ' όψιν, ότι η πατρίς ημών μόνη σχεδόν εξ' όλων των ελληνικών χωρών παραμένει δούλη,

1ον) Κηρύττομεν ενώπιον Θεού και ανθρώπων ότι η θέλησις ημών είναι μία, μόνη και αναλλοίωτος να ενωθώμεν μετά της μητρός ημών Ελλάδος.

2ον) Δηλούμεν ότι ουδεμία παροχή, ουδεμία υπόσχεσις διαλλάξη ημάς προς οιονδήποτε καθεστώς ξένον προς την εθνικήν μας συνείδησιν και την θέλησιν ημών.

3ον) Επικαλούμεθα την μητρικήν αντίληψιν της Ελλάδος και την υποστήριξιν του φιλελεύθερου αγγλικού λαού υπέρ ζητήματος δικαιοσύνης, ηθικής και ελευθερίας.

4ον) Αναθέτομεν εις την Α.Μ. τον Αρχιεπίσκοπον Κύπρου και τους Έλληνας Βουλευτάς να διαβιβάσωσι το παρών ψήφισμα, όπερ εκδίδομεν εις τριπλούν, προς την Κυβέρνησιν της Α. Βρετανικής Μεγαλειότητος και την Μητρικήν Κυβέρνησιν της Ελλάδος.

Στην Πάφο η εκατονταετηρίδα γιορτάστηκε ως εξής: Μετά την μεγαλοπρεπή αρχιερατική λειτουργία από το Μητροπολίτη Ιάκωβο Αντζουλάτο διάβασε την εγκύκλιο του Αρχιεπισκόπου Κύπρου ο βουλευτής Πάφου Νεόφυτος Νικολαΐδης. Ο δήμαρχος Νικόλαος Ι. Νικολαΐδης εκφώνησε τον πανηγυρικό και ο δικηγόρος και λόγιος Λοΐζος Φιλίππου ανάγνωσε το ενωτικό ψήφισμα το οποίο έγινε δια βοής δεκτό. Μετά το τέλος της δοξολογίας στο προαύλιο του ναού

20. *Εθνος*, Λάρνακα 14 Απριλίου 1921. *Αλήθεια*, Λεμεσός 2 Απριλίου 1921. *Ελευθερία*, Λευκωσία 9 Απριλίου 1921.

έγινε η στεφάνωση της στήλης των πεσόντων της Πάφου και μίλησαν ο Πασχάλης Πασχαλίδης, διευθυντής του Ημιγυμνασίου και ο Σωτηράκης Μαρκίδης, δικηγόρος.²¹

Κατά τα επόμενα χρόνια της δεκαετίας του 1920 η Πάφος γιόρταζε την εθνική παλιγγενεσία με σχετική μεγαλοπρέπεια αλλά και σεμνότητα, σημαιοστολισμούς της πόλης, δοξολογίες, κατάθεση στεφάνων, πανηγυρικούς και αγώνες, χωρίς να γίνονται παρελάσεις. Η απαγόρευση των παρελάσεων σίγουρα είχε αρνητικό αντίκτυπο στη ψυχολογία των πολιτών της Πάφου οι οποίοι όμως προσπάθησαν να καλύψουν το κενό αυτό δίνοντας έμφαση στους επαρχιακούς αγώνες που γίνονταν στο Γυμναστήριο. Παράλληλα, παρουσιάζονταν εθνικοί χοροί των μαθητριών του Παρθεναγωγείου υπό τις οδηγίες της δασκάλας Κατίνας Θ. Αντωνιάδου και σουηδικές ασκήσεις των μαθητών του Ημιγυμνασίου υπό τη διεύθυνση του Χρ. Ι. Παπαδόπουλου.²²

Όπως φαίνεται και από τα δημοσιεύματα στον κυπριακό Τύπο από το 1921 ως το 1927 η Πάφος είχε συμμορφωθεί με τις διαταγές της αποικιακής κυβέρνησης και δεν έκανε παρελάσεις για να γιορτάσει την εθνική επέτειο του 1821. Ιδιαίτερη σημασία αυτή την περίοδο είχαν οι πρόσκοποι, οι οποίοι με το παρόν τους στις σεμνές εκδηλώσεις και την παρουσίαση προσκοπικών ασκήσεων κρατούσαν ζωντανή τη μνήμη και την αισιοδοξία των κατοίκων.²³ Κατά την κατάθεση στεφάνων την ημέρα των εορτασμών το 1924, ο υπαρχηγός των προσκόπων Λάμπρος Χ. Νικολαΐδης αναπολώντας τη μνήμη των ηρώων και τη θυσία τους μίλησε με τα εξής λόγια:

*...Η γενιά των προσκόπων συναισθάνεται τας βαρείας υποχρεώσεις τας οποίας έχετε κληροδοτήσει, εις αυτήν και έχει πλήρη επίγνωσιν ότι το έργον σας, δεν ετέλειωσε. Όλη δε η προσπάθειά μας, εις το μέλλον θα καταγίνει προς πλήρη πραγματοποίησιν, αυτά και σας παρακαλώμεν ω σκιές, ιερές να δεχθήτε τον σημερινόν μας στέφανον, ως αρραβώνα της τηρήσεως της υποσχέσεως, την οποίαν, δίδομεν μπροστά εις την στήλην σας σήμερον, ως σύμβολον και ως ελπίδα ότι η γενιά του μέλλοντος θα συμπληρώση το μέγα σας έργον και θα πραγματοποιήση τα γλυκερά όνειρα με τα οποία έζησε και ζη η φυλή μας...*²⁴

Το 1928 όμως αλλάζει η κατάσταση. Η πρωινή δοξολογία στο ναό του Αγίου Θεοδώρου τελέστηκε ενώπιον πολυάριθμης και πρωτοφανούς κοσμικής

21. *Ελευθερία*, Λευκωσία 16 Απριλίου 1921.

22. *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 30 Μαρτίου 1922.

23. *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 1η Απριλίου 1925. *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 28 Μαρτίου 1925.

24. *Πάφος*, Πάφος 27 Μαρτίου 1924.

συρροής.²⁵ Όλοι ήταν παρόντες, οι βουλευτές, ο δήμαρχος, οι αστυνομικές αρχές, οι πρόσκοποι, οι μαθητές και ο απλός κόσμος. Ενώπιον της πρωτοφανούς αυτής κοσμοπλημμύρας ο δικηγόρος Σωτήρης Μαρκίδης απήγγειλε τον πανηγυρικό. Στη συνέχεια ακολούθησε παρέλαση του προσκοπικού σώματος και των μαθητών στους κεντρικούς δρόμους της πόλης και κατέληξε στην κεντρική πλατεία της πόλης, την πλατεία Ομόνοιας, όπου ο δήμαρχος ευχήθηκε την επόμενη χρονιά να γιορτάσουν την εθνική επέτειο ελεύθεροι και όχι δούλοι.²⁶

Απερίγραπτος όμως ήταν και ο παλλαϊκός συναγερμός της νύκτας. Ήδη από την παραμονή της 25ης Μαρτίου η Επιτροπή του Συλλόγου «Ευσέβεια» καλούσε τον παφιακό λαό όχι μόνο για να γιορτάσει τη μεγάλη ημέρα, αλλά και για να διαμαρτυρηθεί κατά των ανεπιθύμητων Κυβερνητικών εορτασμών για τα 50 χρόνια από την αγγλική κυριαρχία.²⁷ Εκατό περίπου ηλεκτρικοί λαμπτήρες αναβόσβηναν αυτόματα και φώτιζαν την επιγραφή στην πρόσοψη του Συλλόγου «Μακράν από τας εορτάς της δουλείας μας. Ελάτε εις τας εορτάς τας ιδικάς μας». Εκατοντάδες κόσμου βρισκόταν εντός και εκτός του κτιρίου. Ο γραμματέας της επιτροπής της Λέσχης «Ευσέβεια» Χριστόδουλος Γαλατόπουλος κάλεσε τον παφιακό λαό να απέχει από τους εορτασμούς για τα πενήντα χρόνια της παρουσίας των Άγγλων αποίκων στο νησί. Ο Γαλατόπουλος μέσα από την ομιλία του κατηγορούσε άμεσα την αγγλική αποικιοκρατία για τη διακυβέρνηση της και προοικονομούσε το «ξύπνημα του δούλου», δηλαδή των ξεσηκωμό των Κυπρίων για απελευθέρωση.²⁸ Και αυτό δεν άργησε να γίνει 3 χρόνια μετά με την Οκτωβριανά το 1931. Επίσης πανηγυρικό εκφώνησε και ο καθηγητής Παύλος Παυλίδης.

Το 1930 οι εορτασμοί στην Πάφο όπως και σε ολόκληρη τη Νήσο ήταν εξαισίοι, με ιδιαίτερη αίγλη και λαμπρότητα αφού ταυτόχρονα εορτάστηκε η 25η Μαρτίου και η εκατονταετηρίδα της Ανεξαρτησίας της Ελλάδας. Μετά την πανηγυρική δοξολογία ακολούθησε επιβλητική παρέλαση και εκφωνήθηκε ο πανηγυρικός από τον γυμνασιάρχη Πασχάλη Πασχαλίδη. Επί τη ευκαιρία της εκατονταετηρίδας της ελληνικής ανεξαρτησίας διαβάστηκαν και ψηφίστηκαν ενωτικά ψηφίσματα υπέρ της Ένωσης. Ιδιαίτερα αυτή την μέρα ο πόθος των Κυπρίων για Ένωση με την μητέρα Ελλάδα ήταν ακόμη μεγαλύτερος. Το βράδυ οι εορτασμοί συνεχίστηκαν με επίκαιρα ποιήματα και άσματα στη Λέσχη «Ευσέβεια», όπου τον πανηγυρικό εκφώνησε ο δικηγόρος Πέτρος Παπαϊωάννου.

Το 1931 τη δοξολογία στο Μητροπολιτικό ναό του Αγίου Θεοδώρου τέλεσε ο

25. *Παφιακά Χρονικά*, Πάφος 30 Μαρτίου 1928.

26. *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 31 Μαρτίου 1928.

27. *Παφιακά Χρονικά*, Πάφος 6 Απριλίου 1928. *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 31 Μαρτίου 1928.

28. *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 31 Μαρτίου 1928.

Μητροπολίτης Πάφου Λεόντιος, ο οποίος μετά το πέρας της δοξολογίας έστειλε στον Πρόξενο της Ελλάδας στη Λευκωσία τηλεγράφημα όπου του διαβίβαζε το όραμα των Κυπρίων για Ένωση με την Ελλάδα. Τον πανηγυρικό της ημέρας εκφώνησε ο Γυμνασιάρχης Πασχάλης Πασχαλίδης και το πλήθος που βρισκόταν στο ναό ζητωκραύγαζε υπέρ της Ένωσης.²⁹ Το τηλεγράφημα είχε ως εξής:

Επί πανενδόξω επετείω Εθνικής Αναστάσεως, αποτίοντες φόρον ευλαβείας τρισενδόξοις αγωνισταίς Ελληνικής ελευθερίας, οποίαν πανηγυρίζομεν οροματιζόμενοι Ένωσιν, χαιρετίζομεν εντιμότατον αντιπρόσωπον πανσέπτου Μητρούς, εκφράζοντες νυικής πίστεως φόρον μετά πατριωτικού ποιμνίου ημών.

Όπως διαπιστώνεται, ο διακαής πόθος των Κυπρίων για Ένωση με την Ελλάδα ήταν μεγάλος και μεγάλωνε ακόμη περισσότερο όσο περνούσαν τα χρόνια. Οι πολιτικοί, πνευματικοί και θρησκευτικοί ηγέτες με τηλεγραφήματα και ψηφίσματα περνούσαν το μήνυμα του Κυπριακού λαού για Ένωση με την Ελλάδα τόσο στους Βρετανούς όσο και στην Ελληνική Κυβέρνηση με την ελπίδα ότι κάποια μέρα ο πόθος αυτός θα γινόταν πραγματικότητα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Πηγές:

Α. Αρχαιακό Υλικό:
ΤΝΑ, CO 67/202, 11/4/1921.

Εφημερίδες:

Ελευθερία, Λευκωσία
Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία
Παφιακά Χρονικά, Πάφος
Πάφος, Πάφος
Νέος Κυπριακός Φύλαξ, Λευκωσία
Κυπριακός Φύλαξ, Λευκωσία
Έθνος, Λάρνακα
Αλήθεια, Λεμεσός
Αγών, Πάφος
Πατρίς, Λευκωσία
Σάλπιγξ, Λεμεσός

Β. Άρθρα:

Ευαγγελία Ματθοπούλου, «Η Κύπρος Βρετανική Αποικία» στο Σάββας Νεοκλέους (επιμ.) *Ιστορία της Κύπρου. Τόμος Β΄. 649 μ. Χ. – 2004 μ. Χ.*, Αθήνα 2020, σ. 169-203.

29. *Ελευθερία*, Λευκωσία 28 Μαρτίου 1931.

Ο Ρόλος των Εθνικών Συμβόλων στην Ελληνική Επανάσταση: Η Σημαία του Σώματος Κυπρίων Εθελοντών στην Επανάσταση του 1821

Δρ. Ευριπίδης Αντωνιάδης

Διδάκτωρ Μέσων Επικοινωνίας
Τμήμα Επικοινωνίας και Σπουδών Διαδικτύου
Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου
Επικοινωνία: euripides.antoniades@cut.ac.cy

Δρ. Μαίρη Παρθύμου

Διδάκτωρ Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας
Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών
Επικοινωνία: mairy.parthimou@yahoo.gr

Λέξεις κλειδιά: **Ελλάδα, Κύπρος, Κράτος, επανάσταση, σημαία**

Εισαγωγή

Η κοινωνικοοικονομική «αναστάτωση» που επέφερε η Νεωτερικότητα, αποτέλεσε τον σπινθήρα που πυροδότησε που οδήγησε τις κοινωνικές συλλογικότητες τον 19ο αιώνα να επαναπροσδιορίσουν το αίσθημα του «ανήκειν» και να το νοηματοδοτήσουν εκ νέου στην βάση ανάπτυξης μίας «εθνικής λογικής» που βασιζόταν στο στοιχείο της εδαφικότητας (Δημαράς, 2002; Μαντόγλου, 2005). Σταδιακά οι κοινωνικές ομάδες ανέπτυξαν εθνικές ταυτότητες που δημιουργήθηκαν με σημείο αναφοράς την «κοινή» εθνική προέλευση, την «κοινή» θρησκεία και την «κοινή» ιστορική μνήμη. Αποκορύφωμα της παραπάνω νέας πραγματικότητας στην περίπτωση των Ελλήνων αποτέλεσε η επανάσταση του 1821 στην οποία μεταξύ άλλων συνέδραμαν και οι Έλληνες της Κύπρου, με αιματηρές συνέπειες λόγω της αντίδρασης των Οθωμανών.

Με αφορμή την επέτειο των 200 χρόνων από την επανάσταση του 1821, σκοπός της παρούσας ανακοίνωσης είναι να καταδείξει τον ρόλο των εθνικών συμβόλων και συγκεκριμένα τον ρόλο της σημαίας, στην καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης και στη δημιουργία του αφηγηματικού πλαισίου που διαμορφώνεται την εποχή εκείνη στην ιδέα του ελληνοχριστιανισμού. Απώτερος

στόχος της ανακοίνωσης να διαπιστώσει εάν η σημαία ως σύμβολο εθνικής μνήμης, εκτός από τη σφυρηλάτηση αφηγημάτων που συμβάλλουν στη διατήρηση της κοινής συνείδησης, μπορεί να συμβάλλει εν έτει 2021 στον αναστοχασμό των κοινωνικών υποκειμένων, στην διαρκή αποτίμηση και στην άντληση διδαγμάτων που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως κίνητρα για την αυτογνωσία.

Η σημαία του Σώματος Κυπρίων Εθελοντών θα αποτελέσει την μελέτη περίπτωσης της παρούσας ανακοίνωσης με αφορμή την πρωτοβουλία του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Χρυσόστομου Β΄ να διανεμηθεί και να αναρτηθεί σε ναούς της Κύπρου λόγω της επετείου των 200 χρόνων της επανάστασης του 1821.

Ορίζοντας το Εθνικό Σύμβολο

Όπως αναφέρει ο Pierce (1963) κάθε σύμβολο, εθνικό ή μη, αποτελεί ένα είδος σημείου, το οποίο συναντάται σε επίπεδο καθημερινής εμπειρίας, έχοντας ρόλο διαμεσολαβητικό στη διαδικασία της πρόληψης, της επεξεργασίας, αλλά και της ερμηνείας της πραγματικότητας. Επιπροσθέτως, κάθε σύμβολο χαρακτηρίζεται από πολυσημία, εφόσον πάντα παραπέμπει σε ένα ευρύτερο περιεχόμενο από αυτό που φανερώνεται άμεσα (Pierce, 1963). Το σύμβολο διέπεται επίσης από την αρχή της οικονομίας, καθώς αποτελεί φορέα πολλαπλών ερμηνειών (Eliade, 1989), με αποτέλεσμα να διακρίνεται από ανεξάντλητες ερμηνείες (Eliade 1994). Χαρακτηρίζεται από ασάφεια αφού οι σχέσεις που αναπαριστά δεν είναι σαφείς και ορισμένες, όπως και από το στοιχείο του υπαινιγμού επιτρέποντας τις πολλαπλές ερμηνείες του (Tanizaki, 1995). Παράλληλα το σύμβολο είναι κοινωνικά-σημασιολογικά κατασκευασμένο, άμεσα συσχετισμένο με το πλαίσιο των ανθρωποκεντρικών εμπειριών, με το σχηματισμό του να εξαρτάται από τον λόγο με τον οποίο ταυτοχρόνως συνδέεται σε μία σχέση αλληλοσυμπληρωματικότητας.

Η κατασκευή των συμβόλων λαμβάνει χώρα μέσα σε κοινωνικοιστορικές συνθήκες, συνεπώς εντός του ιστορικού χρόνου, με αποτέλεσμα να κατανοούνται τα σύμβολα όπως αναφέρει ο Umberto Eco (1985) ως «κοινωνικές δυνάμεις». Αποτελούν έκφραση της συλλογικής συνείδησης, καθώς επικαλούνται πολύ συχνά τη συλλογική μνήμη, δημιουργώντας, μία «μνημοθητική» (Μποκόρο & Μπόλη, 2009), με τη λειτουργία τους να λαμβάνει χώρα τόσο στο ατομικό, όσο και στο κοινωνικό πεδίο (Νικολαΐδου, 1993).

Εκτός των προαναφερόμενων, τα σύμβολα διακρίνονται από σταθερότητα, καθώς ο συμβολικός χαρακτήρας τους δεν είναι ανεξάρτητος, αλλά δεσμευμένος, άμεσα συσχετισμένος με τις κοσμικές παραστάσεις στις οποίες δίνουν νόημα, αλλά και νοηματοδοτούνται από αυτές (Ricoeur, 2002). Συνεπώς, η κατασκευή των συμβόλων ικανοποιεί την ανάγκη του ατόμου να προσεγγίσει, να αντιληφθεί, αλλά και να ορίσει ολιστικά τη ζωή του (Eliade, 1994).

Σύμφωνα με τον Geisler (2005) τα σύμβολα διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στη διαδικασία δημιουργίας του έθνους, όταν ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων αρχίζει να μοιράζεται την αίσθηση της ενότητας και της αλληλεγγύης μέσω της διαμόρφωσης της συλλογικής ταυτότητας (Alesina & Reich, 2015). Αποκτούν εθνική δύναμη στο πλαίσιο που κατανοείται το έθνος ως φαντασιακή κοινότητα (Anderson 1991) που συνεχώς ανακατασκευάζεται, αναεπινοείται και αποκτά εκ νέου φανταστική όψη μέσω του λόγου. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το έθνος ως έννοια είναι αόρατο, άυλο και αφηρημένο, κατανοείται η αναγκαιότητα και η δύναμη των συμβόλων για να μπορέσει να αποκτήσει φαντασιακή υπόσταση, καθώς πρέπει να ενταχθεί μέσα σε συμβολισμούς (Kertzer, 1988).

Μέσω των συμβολισμών γίνεται αντικειμενική η ταυτότητα του κάθε έθνους, καθίσταται απτή, δημιουργώντας την αίσθηση του συγκεκριμένου, στο εξαιρετικά αφηρημένο (Cergulo, 1995). Με αυτό τον τρόπο τα έθνη μέσω των εθνικών συμβόλων γίνονται ορατά (Elgenius, 2011). Το κοινό αίσθημα που μοιράζονται τα μέλη ενός έθνους, οι αξίες και τα χαρακτηριστικά διαμορφώνονται από τις εθνικές αφηγήσεις της κοινής ιστορίας και ταυτότητας και «ενισχύεται από σύμβολα που αποδίδονται και εκπέμπουν έννοιες που αντανάκλουν την κοινότητα». Τα σύμβολα, ως φυσικά και οπτικά αντικείμενα της δημόσιας κατανάλωσης, ενσωματώνουν δομημένα νοήματα και υποκειμενικές ιδέες, προσφέρουν παραστάσεις με τις οποίες μπορούν να ταυτιστούν οι άνθρωποι και επιτρέπουν στους πολίτες να ερμηνεύσουν την ταυτότητα τους, ατομική και συλλογική (Kertzer 1988). Ως εκ τούτου, τα πολιτικά σύμβολα των εθνικών ταυτοτήτων είναι ιδιαίτερα ισχυρά εργαλεία που έχουν την ικανότητα να παράγουν νοήματα, να διαδίδουν αξίες και πεποιθήσεις, να ευθυγραμμίζουν μεγάλο αριθμό ανθρώπων με μια ταυτότητα για να «προωθήσουν την κοινή αίσθηση αδελφότητας, αλληλεγγύης και εθνικότητας» (Morris, 2005).

Εθνική Σημαία & Διαμόρφωση της Εθνικής Ταυτότητας

Σύμφωνα με τον Hobsbawn (2004) η διασφάλιση και η έκφραση της κοινωνικής συνοχής και της ταυτότητας των εθνών-κρατών του 19ου αιώνα και η δόμηση των κοινωνικών σχέσεων εγκαθιδρύθηκε πάνω σε νέες βάσεις διακυβέρνησης και δεσμούς αφοσίωσης, που αντικατέστησαν τις πλέον ανεφάρμοστες διακυβερνητικές μεθόδους στο μεταβαλλόμενο νεωτερικό περιβάλλον, όπου πλέον ήταν κυριαρχούσες άλλες κοινωνικές και πολιτικές ιεραρχίες. Η επίτευξη του προαναφερόμενου στόχου οδήγησε στην συνεπακόλουθη συνειδητή και σκόπιμη επινόηση πολιτικών παραδόσεων εθνικής εμβέλειας καθώς, οι έννοιες του έθνους, της κοινωνίας και του κράτους έπρεπε να συγκερασθούν.

Οι δεσμοί αφοσίωσης των κοινωνικών υποκειμένων στην έννοια του έθνους αντιπροσωπεύθηκαν και αντιπροσωπεύονται μέσω των εθνικών συμβόλων,

δηλαδή της σημαία, του εθνικού ύμνου, των εθνικών εμβλημάτων, των εθνικών ηρώων και μαρτύρων, των μνημείων ιστορικής σημασίας, των επινενοημένων παραδόσεων, ακόμη και των εθίμων (Hobsbawm, 2004). Σημείο αναφοράς όλων των εθνικών συμβόλων είναι, οι κοινοί τόποι σύζευξης και συναίνεσης των αναπαραστάσεων και των ερμηνειών που αυτά αντιπροσώπευαν, για την έννοια του έθνους και της εθνικής ταυτότητας. Ως κοινοί τόποι σύζευξης και συναίνεσης θεωρούνται τα ιστορικά γεγονότα, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της Ελλάδας και της Κύπρου, η επανάσταση του 1821, τα οποία προκάλεσαν σημαντικές κοινωνικές αλλαγές (Connerton, 1989), ακόμη και απειλές που συνδέονται με την κοινωνική συνοχή, τις αξίες των κοινωνικών ομάδων, τις θεμελιώδεις αρχές πολιτικών συστημάτων και κρατών κτλ. (Pennebaker, Pérez & Rimé, 1997; Hilton & Liu, 2008).

Όσotόσο η χρήση εθνικών συμβόλων, της σημαίας στην προκειμένη περίπτωση, δεν αποτέλεσε γέννημα της Νεωτερικότητας, καθώς η ύπαρξη της ανάγεται πολύ παλαιότερα, όntας εφεύρεση των Ινδιάνων και των Κινέζων (Τριανταφύλλου & Ιωακειμόγλου, 2007). Οι πρώτες σημαίες ήταν τοτέμ και οικόσημα όπου φανέρωναν τις συγγενικές σχέσεις της φυλής ή της δυναστείας που αντιπροσώπευαν, με τους θεούς, φέροντας διακριτικά σύμβολά όπως σχήματα πουλιών, ερπετών κτλ. Στην Ευρώπη οι σημαίες έκαναν την εμφάνιση τους την περίοδο του Μεσαίωνα καταφέροντας έως την Αναγέννηση να αποτελούν τρόπο αναγνώρισης όχι μόνο κρατών, αλλά ακόμη και συντεχνιών. Προοδευτικά οι σημαίες συνδέθηκαν με την άνοδο των εθνικισμών και μετεξελίχθηκαν από λάβαρα πολεμικής και εκκλησιαστικής ιστορίας, σε σύμβολα εθνικής συσπείρωσης, σε μέσα αυτοπροσδιορισμού των εθνών και διαφοροποίησης των διακριτών «εθνικών εαυτών» των κοινωνικών υποκειμένων (Τριανταφύλλου & Ιωακειμόγλου, 2007).

Η εθνική σημαία εκπροσωπεί πλέον, το ξεχωριστό «εθνικό συλλογικό εαυτό» αντιπαραβάλλοντας τον με όλους τους άλλους «διαφορετικούς εθνικούς συλλογικούς εαυτούς». Αυτή η διαφοροποίηση βασίζεται στο γεγονός ότι λίγο ή πολύ όλες οι σημαίες διαφοροποιούνται. Η σημαία προάγει το αίσθημα της συνέχειας, του «ανήκειν» (Feshbach & Sakano, 1997) και της ασφάλειας του έθνους, ειδικότερα σε περιόδους απειλής της εθνικής ταυτότητας, καθώς συνδέεται με τελετουργίες όπως για παράδειγμα είναι οι εθνικές γιορτές, ή οι εθνικοί ύμνοι, με συνέπεια να ενεργοποιεί τη φανταστική κοινότητα που προσδιορίζεται ως εθνική (Anderson, 1991). Η προεξέχουσα θέση που έχει η σημαία ως εθνικό σύμβολο στο εορτασμό των εθνικών επετείων και παρελάσεων, σε συνδυασμό με τη συγκινησιακή φόρτιση, αλλά και την ψυχική ανάταση που προκαλείται καθώς αναπαράγεται το εθνικό παρελθόν, βοηθά ώστε η εθνική ταυτότητα παρά τον εξελικτικό χαρακτήρα της να νομιμοποιείται στο παρόν και στο μέλλον, καθώς αποτελεί ένα σημείο αναφοράς της συλλογικής μνήμης του παρελθόντος.

Η σημαία αντιπροσωπεύει ένα σύμβολο που είναι συνδεδεμένο με ιστορικά γεγονότα, τα οποία είναι γεμάτα συναισθήματα. Η συναισθηματική κατάσταση των ιστορικών γεγονότων επιτρέπει την πραγματοποίηση αφηγήσεων στο πλαίσιο διεξαγωγής τελετουργιών, οι οποίες με σημείο αναφοράς τα εθνικά σύμβολα που κατέχουν πρωτεύουσα θέση σε αυτές, σχηματίζουν μία πλοκή, που αφηγείται σε έναν λαό την ιστορία του, συχνά σε σχέση με την εξωομάδα και τις τρέχουσες προκλήσεις με τις οποίες αυτός έρχεται αντιμέτωπος (Liu & László, 2007). Συνεπώς η σημαία και ο ρόλος που αυτή διαδραματίζει στο πλαίσιο των τελετουργιών ή της θεσμικής και άτυπης επικοινωνίας, συμβάλλει ώστε το άτομο στην εικόνα της να συμμετέχει σε συλλογικές συμπεριφορές, διαμορφώνοντας και συντηρώντας την εθνική συλλογική μνήμη (Páez, Rimé & Basabe, 2005).

Οι αναπαραστάσεις γεγονότων όπως για παράδειγμα η επανάσταση του 1821 μέσα από τελετουργίες που λαμβάνουν χώρα με σημείο αναφοράς την επέτειο των 200 χρόνων, οδηγεί τα κοινωνικά υποκείμενα στο συγχρονισμό και στην σημαντική κοινωνική αλλαγή συναισθημάτων, προκαλώντας το αίσθημα της σύντηξης ταυτότητας (identity fusion). Αυτές οι εμπειρίες και τα σύμβολα που εμπεριέχουν, επιτρέπουν στα άτομα να βιώνουν την κοινή ταυτότητα και τις πεποιθήσεις που συνδέονται με αυτή (Páez & Rimé, 2014).

Η Ελληνική Σημαία και η Σημαία του Σώματος Κυπρίων Εθελοντών

Κατά την έναρξη της ελληνικής επανάστασης (1821) λόγω της ανυπαρξίας ενιαίας διοίκησης κάθε στρατιωτικό σώμα που συμμετείχε σε αυτή εκπροσωπούταν από τη δική του σημαία (Μαζαράκης-Αινιάν, 1996). Κάθε περιοχή, κάθε οικογένεια ή οπλαρχηγός έφερε τη δική του σημαία, η οποία ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την τοπική παράδοση και με σύμβολά που θεωρούσαν ότι τους προστατεύουν. Οι περισσότερες σημαίες είχαν κοινά χαρακτηριστικά όπως ήταν η βυζαντινή πορφύρα, ο δικέφαλος ή μονοκέφαλος αετός, η κουκουβάγια (σύμβολο σοφίας), ο αετός (σύμβολο ελευθερίας), ο αναγεννώμενος φοίνικας, το φίδι, κλαδιά δάφνης και άγκυρες (ιδίως οι σημαίες των νησιών) με κυριότερο σύμβολο όλων το σταυρό, καθώς το θρησκευτικό στοιχείο αποτελούσε τον βασικό παράγοντα για τη συσπείρωση των Ελλήνων έναντι των Οθωμανών, καθώς και το στοιχείο ετεροπροσδιορισμού τους από αυτούς. Ο σταυρός προοδευτικά κυριάρχησε ως βασική συνιστώσα του πολιτικού εμβλήματος σε τέτοιο βαθμό όπου αρκετοί κληρικοί που ήταν επικεφαλής των επαναστατικών εξεγέρσεων χρησιμοποιούσαν ως σημαίες τα ιερά λάβαρα των εκκλησιών τους. Επίσης πολλές σημαίες περιείχαν προσφιλείς κλασικές ρήσεις όπως: ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ, ΜΑΧΟΥ ΥΠΕΡ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΔΟΣ, ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Η ΘΑΝΑΤΟΣ, ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΙΚΑ, ΜΕΘ' ΗΜΩΝ Ο ΘΕΟΣ, Η ΤΑΝ Η ΕΠΙ ΤΑΣ, κτλ.

Εικόνα 1
Σημαία Φιλικής Εταιρείας

Η πιο παλιά από τις επαναστατικές σημαίες θεωρείται αυτή της Φιλικής Εταιρείας, η οποία κατασκευάστηκε με τις οδηγίες του Παλαιών Πατρών Γερμανού και αποτελούταν από λευκό ύφασμα, και έφερε τα σύμβολα του εφοδιαστικού των ιερέων της Φιλικής Εταιρείας (ιερός δεσμός με τις 16 στήλες) και πάνω από αυτό κόκκινο σταυρό, ο οποίος περιβαλλόταν από στεφάνι κλαδιών ελιάς. Κάτω από το σταυρό υπήρχαν δύο λογχοφόρες σημαίες με τα αρχικά ΗΕΑ και ΗΘΣ (Η Ελευθερία ή Θάνατος).

Ένα χρόνο αργότερα ωστόσο, το 1822 κατά τη διάρκεια της Α' Εθνικής Συνέλευσης όπου και ψηφίστηκε το Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος συμπεριλήφθηκε και η πρώτη απόφαση για την μορφή που θα είχε η ελληνική σημαία όπου και καθιερώθηκε το κυανό και λευκό χρώμα της, αναθέτοντας στο Εκτελεστικό Σώμα να προσδιορίσει τη μορφή της. Στις 22 Μαρτίου 1822 εκδόθηκε η απόφαση 540 του εκτελεστικού, την οποία υπέγραψε ο Αλ. Μαυροκορδάτος που ήταν πρόεδρος. Το διάταγμα ανέφερε για τη σημαία:

α) των μεν κατά γην δυνάμεων η σημαία, σχήματος τετραγώνου, θα είχαν εμβαδόν κυανούν, το οποίο θα διηρείτο εις τέσσαρα ίσα τμήματα από άκρων έως άκρων του εμβαδο

β) η δε κατά θάλασσαν σημαία θα ήτο διττή, μία διά τα πολεμικά και άλλη διά τα εμπορικά πλοία. Και της μεν διά τα πολεμικά πλοία το εμβαδόν θα διηρείτο εις εννέα οριζόντια παραλληλόγραμμα, παραμειβομένων εις αυτά των χρωμάτων λευκού και κυανού εις την άνω δε προς τα έσω γωνίαν τούτου του εμβαδού εσηματίζετο τετράγωνον κυανόχρουν, διηρημένον εν τω μέσω δι' ενός σταυρού λευκοχρόου. Της δε διά τα εμπορικά πλοία διωρισμένης το εμβαδό θα ήτο κυανούν εις την άνω προς τα έσω γωνίαν τούτου του εμβαδού εσηματίζετο ωσαύτως τετράγωνον λευκόχρουν και διηρημένον εν τω μέσω δι' ενός σταυρού κυανοχρόου.

Η καθιέρωση ενός κοινού εθνικού συμβόλου συνάντησε αντιδράσεις που βασίζονταν στο τοπικιστικό πνεύμα των επαναστατών. Για μεγάλο χρονικό διάστημα παράλληλα με την γαλανόλευκη σημαία ύψωναν και τις προσωπικές τους σημαίες Βαθμιαία επικράτησε η κυανόλευκή σημεία με αποτέλεσμα να τερματιστεί η σύγχυση που δημιουργούσαν οι ποικίλες σημαίες χρωμάτων και σχημάτων.

Εικόνα 2
Σημαία του Κωνσταντίνου Κανάρη
με πέντε οριζόντιες γραμμές και
λευκό σταυρό

Εικόνα 3
Σημαία του Ανδρέα Μιαούλη με οκτώ
οριζόντιες γραμμές και κυανό σταυρό

Ωστόσο η ίδια η ελληνική σημαία γνώρισε διάφορες παραλλαγές στην εμφάνιση και τις διαστάσεις της οι οποίες συνέπλεαν με τις πολιτικές συνθήκες της εποχής, χωρίς ωστόσο οι αλλαγές να είναι δραματικές. Από την περίοδο 1822 έως 1969 η επίσημη σημαία ήταν χρώματος κυανού έχοντας τοποθετημένο στη μέση έναν λευκό σταυρό. Κατά την εποχή της βασιλείας του Όθωνα (1833-1863) προστέθηκε ο βαυαρικός θυρεός, ενώ κατά την περίοδο 1863-1924 και 1935-1967 στη θέση του βαυαρικού θυρεού τοποθετήθηκε το βασιλικό στέμμα. Κατά την περίοδο της δικτατορίας (1967-1968) επανήλθε η σημαία εμφανισιακά στη μορφή της Α' Εθνοσυνέλευσης και την περίοδο 1967-1974 υιοθετήθηκε η σημαία με τη σημερινή μορφή της. Κατά την περίοδο 1975-1978 η ελληνική σημαία επέστρεψε στην πρωταρχική μορφή της, με τον ν.

851/1978 «Περί Εθνικής Σημαίας, των Πολεμικών Σημαιών και του Διακριτικού Σήματος του Προέδρου της Δημοκρατίας», ο οποίος μεταξύ άλλων όριζε τόσο τις τεχνικές, όσο και τις τυπικές προδιαγραφές της. Η ελληνική σημαία περιλαμβάνει 9 ισοπαχείς οριζόντιες και εναλλασσόμενες λευκές και κυανές παράλληλες λωρίδες και έναν λευκό σταυρό σε κυανό τετράγωνο πάνω αριστερά. Οι 9 λωρίδες υποστη-

Εικόνα 4
Ελληνική σημαία

ρίζεται ότι αντιπροσωπεύουν συλλαβή προς συλλαβή την φράση «Ελευθερία ή Θάνατος» και ο σταυρός την επικρατούσα θρησκεία της Ελλάδος (Κουδουμάς, 2021). Η επανάσταση του 1821 δεν άφησε ανεπηρέαστους τους Ελληνοκυπρίους οι οποίοι θέλησαν να λάβουν μέρος στο εγχείρημα (Τερλεξής, 1971; Σακελλαρόπουλος, 2017; Luke, 19689) καθώς θεωρούσαν ότι έπρεπε να συμπεριληφθούν στο μελλοντικό ελληνικό κράτος. Χαρακτηριστική επιβεβαίωση της

προαναφερόμενης αντίληψης τους αποτελεί η ακόλουθη αναφορά: «Νομίζομεν ενώπιον θεού και ανθρώπων, ότι έχομεν κάθε δίκαιον να μη γνωρίζομεν πλέον διά διοικήσιν τους αιμοβόρους τούτους ληστές, αλλά συμφώνως με τους λοιπούς αδελφούς ημών Έλληνας θέλομεν προσπαθήσει δια την ελευθερίαν της ειρηνικής ημών, πάλαι μεν μακαρίας, ήδη δε τρισαλθίας νήσου Κύπρου» (Παπαπολυβίου, 2009).

Ωστόσο η Οθωμανική διοίκηση με βίαιες και αστραπιαίες ενέργειες ανέκοψε κάθε προσπάθεια των Ελληνοκυπρίων να συμμετέχουν στην επανάσταση. Τον Απρίλιο 1821 διατάχθηκε γενικός αφοπλισμός των Ελληνοκυπρίων, ενώ με αφορμή κάποιες προκηρύξεις της Φιλικής Εταιρείας που έπεσαν στα χέρια των Οθωμανών και την προσέγγιση ελληνικού στολίσκου με επικεφαλής των Κων. Κανάρη τον Ιούνιο του 1821 στην Κύπρο, δημιουργήθηκε ένας κατάλογος με 486 ύποπτους Ελληνοκυπρίους οι οποίοι υποστηρίχθηκε ότι συνεργάζονταν με τους επαναστατημένους Έλληνες, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονταν και ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός, 3 μητροπολίτες, ανώτεροι κληρικοί και πρόκριτοι. Πολλοί φυλακίστηκαν, εκτελέστηκαν, περιουσίες δημεύθηκαν, αιχμαλωτίστηκαν πολλά μέλη των οικογενειών τους, ενώ από τον κατάλογο μόνο 16 άτομα κατάφεραν να διαφύγουν τη σύλληψή και να εγκαταλείψουν το νησί. Αποκορύφωμα των οθωμανικών ενεργειών ήταν ο απαγχονισμός του αρχιεπισκόπου και ο αποκεφαλισμός των μητροπολιτών Χρυσανθου Πάφου, Μελέτιου Κιτίου, Λαυρέντιου Κυρήνειας (Παπαπολυβίου, 2006)

Παρά τις παραπάνω ενέργειες πολλοί Κύπριοι συνέδραμαν στην επανάσταση, καθώς μετέβησαν στην Ελλάδα και αγωνίστηκαν εθελοντικά, προσφέροντας ακόμη και τη ζωή τους. Στην Κύπρο υπάρχουν πολλά πιστοποιητικά που καταδεικνύουν τη συμμετοχή των Κυπρίων αγωνιστών στην επανάσταση του 1821. Ο Φιλίππου (1953) κατονομάζει πενήντα έξι (56) με βάση το αρχαιακό του υλικό, ενώ ο Παπαπολυβίου (2006) υπολογίζει σε τέσσερις έως έξι εκατοντάδες, χωρίς να αποκλείεται να πλησιάζουν τους χίλιους. Κύπριοι αγωνιστές εντοπίζονται σε διάφορες μάχες και περιόδους της επανάστασης. Στην μάχη των Αθηνών πολέμησαν 137 Κύπριοι και 100 από αυτούς σκοτώθηκαν κατά τη διάρκεια της (Χρονικό Πολίτης, 1999). Άλλοι έπεσαν σε διάφορες μάχες στο Μεσολόγγι και σε άλλα μέρη της Ελλάδας. Στο Μεσολόγγι βρέθηκε, αριθμός Κυπρίων εθελοντών σε πιστοποιητικά και ενθυμήματα των αγωνιστών και στους καταλόγους όλων όσοι βρέθηκαν στις μάχες του Μεσολογγίου - έξι από τους οποίους αναγράφονται και σε σχετική ενεπίγραφη πλάκα στον Κήπο Ηρώων που υπάρχει εκεί. (Κουλαφέτη, 2021).

Οι Κύπριοι αγωνιστές εντάχθηκαν σε διάφορα στρατιωτικά σώματα και δημιούργησαν τον λόχο Κυπρίων, η πολεμική σημαία του οποίου σώθηκε και φυλάσσεται στο Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο στην Αθήνα. Το λάβαρο του λόχου Κυπρίων εθελοντών ήταν λευκό με γαλανό μεγάλο σταυρό στη μέση, που στο

Εικόνα 5 & 6 Σημαία του Σώματος Κυπρίων Εθελοντών

επάνω μέρος υπήρχε γραμμένη η ένδειξη «ΣΗΜΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΤΡΗΣ ΚΥΠΡΟΥ». Η σημαία αποτελούνταν από ένα άσπρο πανί στο οποίο υπήρχε ένας γαλάζιος σταυρός. Οι διαστάσεις της ήταν: 1,10X1,40μ. Η σημαία ομοιάζει σε σημαντικό βαθμό με τη σημαία του Δημητρίου Πλαπούτα, η οποία ήταν λευκή με γαλάζιο σταυρό, και στις τέσσερις γωνίες ήταν γραμμένο το «ΙΧΝΚ (Ιησούς Χριστός Νικά)».

Με αφορμή τα 200 χρόνια από την επανάσταση του 1821 προέκυψε και η πρωτοβουλία του Αρχιεπισκόπου Κύπρου, Χρυσοστόμου Β΄ να αναπαραχθεί η Σημαία του Σώματος Κυπρίων Εθελοντών στην Επανάσταση του 1821. Με οδηγίες του Αρχιεπισκόπου, οι σημαίες άρχισαν να διανέμονται στους ναούς της Λευκωσίας για να αναρτηθούν στους ιστούς ή στα προαύλια, ενώ άρχισε η διανομή τους και σε άλλες Μητροπόλεις, προκειμένου να υψωθούν σε όλες τις εκκλησίες της ελεύθερης Κύπρου.

Η σημαία όπως φαίνεται από την εικόνα παραπέμπει στην αρχική σημαία που είχε υιοθετήσει το ελληνικό κράτος με τη μόνη διαφορά ότι ο χρωματισμός είναι αντίθετος, ο σταυρός είναι γαλάζιος και το υπόλοιπο σώμα της σημαίας λευκό, ενώ περιλαμβάνει και θρησκευτικό στοιχείο του σταυρού που έχει η ελληνική σημαία με τη σημερινή μορφή.

Από τις εικόνες που παραθέτοντας μεταξύ των δύο σημαίων, της ελληνικής και της σημαίας των Κυπρίων Αγωνιστών, είναι εμφανείς οι κοινοί τόποι, τόσο ως προς τον χρωματισμό, τον κώδικα του χρώματος (Matsumoto & Juang, 2004), όσο και ως το θρησκευτικό στοιχείο που αποτυπώνουν. Με βάση τους Matsumoto & Juang, (2004) το λευκό αντιπροσωπεύει την αγνότητα, την αθωότητα, τη καθαρότητα, την απλότητα, τη μοναδικότητα και τους σκοπούς των αγωνιστών που επιδιώκουν την ελευθερία, τον αγνό στόχο της απελευθέρωσης και της απαλλαγής από τη σκληρή τυραννία πολλών ετών. Από την άλλη

πλευρά το κυανό χρώμα αντιπροσωπεύει τον ουρανό και για πολλούς την ουράνια δύναμη που βοήθησε στον άνισο αγώνα της ελευθερίας των Ελλήνων, την γαλήνη και την ειρήνη (Παπασημακοπούλου, 2007). Είναι το χρώμα του πνεύματος, σύμβολο του στοχασμού και της προσευχής καθώς συνδέεται με τον ουρανό. Ο σταυρός με τη σειρά του αντιπροσωπεύει τον ρόλο που διαδραμάτισε η θρησκεία στην κατασκευή της ελληνικής και ελληνοκυπριακής εθνικής ταυτότητας καθώς και στην διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους. Μέσω της αναπαράστασης του σταυρού στη σημαία εξωραϊζεται ο εθνικός ρόλος της εκκλησίας (Νικολάου, 2003), η οποία από τα μέσα του 19ου αιώνα σε όλες τις εθνικές επετειακές εκδηλώσεις αποτελούσε συγκοινωνούν δοχείο με το έθνος (Μπονίδης, 2004). Τα κοινά σημεία μεταξύ των δύο σημαιών καταδεικνύουν τις κοινές αντιλήψεις, συνδέσεις αναπαραστάσεις σε επίπεδο συνειδησιακό - εθνικό μεταξύ Ελλήνων και Ελληνοκυπρίων.

Ο Ρόλος των Εθνικών Συμβόλων τον 21ο αιώνα

Με αφορμή τα 200 χρόνια από την επανάσταση του 1821 και την πρωτοβουλία του Αρχιεπισκόπου Κύπρου, Χρυσόστομου Β' τίθεται το ερώτημα για τον ρόλο που θα πρέπει να διαδραματίζουν τα σύμβολα εντός του σύγχρονου και διαρκώς μεταβαλλόμενου πολυπολιτισμικού περιβάλλοντος. Από τη μία πλευρά κανένας δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι η σημαία, ως εθνικό σύμβολο αντιπροσωπεύει στιγμές εθνικής μνήμης και συμβάλλει στη διατήρηση της εθνικής ταυτότητας, μέσα από την εθνικοποίηση τη συλλογικής σκέψης. Αυξάνεται η ψυχολογική ταύτιση του ατόμου με το έθνος και καλλιεργείται το αίσθημα της εθνικής υπερηφάνειας (Feshbach & Sakano, 1997). Η σημαία αποτελεί ένα σύμβολο αναπαραστατικό (Γκόλια, 2006), με το χαρακτήρα της να είναι συμβατικός, μη φυσικός, μη επιδεχόμενος συγκρίσεων, επιτελώντας ταυτοχρόνως κοινωνική λειτουργία που είναι απόρροια της αποδοχής του από την κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα.

Ωστόσο από την άλλη πλευρά τίθεται το ερώτημα, ποιος πρέπει να είναι ο ρόλος των εθνικών συμβόλων, λαμβάνοντας υπόψη ότι τα άτομα βρίσκονται συνεχώς σε μία σχέση διαρκούς αναδημιουργίας, ανασυγκρότησης με τη συλλογική εθνική ταυτότητα τους, σε συνάρτηση με τις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο κοινωνικό περιβάλλον (Bartlett, 1932).

Σύμφωνα με τον Liu και Hilton (2005) οι αναπαραστάσεις της ιστορίας, όπως αυτές υπηρετούνται στην προκειμένη περίπτωση μέσα από τον ρόλο της σημαίας, λειτουργούν σαν χάρτες που καθορίζουν πως η ομάδα, πρέπει να αντιδρά σε μία παρούσα κατάσταση, καθώς μέσα από την αναπαράσταση τα άτομα αντλούν μία ηθική ερμηνεία για το εκάστοτε ιστορικό γεγονός. Επιπλέον αναλόγως με τον τρόπο πλαισίωσης των εθνικών συμβόλων αυτά μπορεί μέσω

των εξηγήσεων που εμπεριέχουν είτε να εμποδίσουν (Kus, 2013; Smeekes et al., 2011) ή να βελτιώσουν τις σχέσεις μεταξύ ομάδων (Adwan & Bar-On, 2004; Bar-On & Kassem, 2004; Bilewicz & Jaworska, 2013)

Τα εθνικά σύμβολα παραπέμπουν στην ενίσχυση της ομαδικής συνοχής, καθώς προάγεται ένα συν-κατασκευασμένο παρελθόν, δημιουργώντας μία οριζόντια αλληλεγγύη ανάμεσα στα σύγχρονα μέλη της ομάδας και μία κάθετη αλληλεγγύη σε σχέση με τους προγόνους και τους απογόνους της. Συνεπώς τα εθνικά σύμβολα μέσω των κοινών αναπαραστάσεων που προάγουν, προσδίδουν στην ομάδα μία ψυχολογική πραγματικότητα. Αυτή η πραγματικότητα έχει κατά βάση θετικές προεκτάσεις σε σχέση με το παρελθόν της ομάδας, ενώ οι αρνητικές αντιδράσεις κατανοούνται στο πλαίσιο της άμυνας της με την επιθετική συμπεριφορά να νομιμοποιείται από την αφήγηση της ομάδας για ήρωες και μάρτυρες (Branscombe & Doosje, 2004). Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις όμως που νομιμοποιούν γεγονότα συλλογικής βίας κατά το παρελθόν μπορούν στην ακραία εκδοχή τους να διευκολύνουν την ανάπτυξη μελλοντικής συλλογικής βίας (Bobowik et al., 2014) και την υπονόμευση διαδικασιών συμφιλίωσης σε μετασυγκρουσιακά πλαίσια, όπως για παράδειγμα είναι αυτό της Κύπρου.

Οι σημαίες, οι χειρονομίες, τα εμβλήματα σύμφωνα με τον Lautier (2001) μπορούν να λειτουργήσουν ως πρότυπα εργαλεία πρόκλησης συλλογικών συναισθημάτων και σηματοδότες της κοινωνικής αλλαγής, αρκεί τα άτομα, ειδικότερα από μικρή ηλικία να εκπαιδευτούν να τα τοποθετούν μέσα στις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες. Από την άλλη πλευρά τα εθνικά σύμβολά όμως μπορούν κατά την άποψη του Cerulo (1993) να λειτουργήσουν ως «σύγχρονα τομέμ», όπως τα έχει ορίσει ο Durkheim, καθώς υποδηλώνουν την ιδιαίτερη σχέση των ατόμων με τα έθνη τους, ενώ ταυτοχρόνως τα ίδια σύμβολα διαχωρίζουν το εκάστοτε έθνος από τα υπόλοιπα. Με την παραπάνω άποψη φαίνεται ότι συμφωνεί και ο Smith (2000), υποστηρίζοντας ότι τα εθνικά σύμβολα, όπως για παράδειγμα οι σημαίες, από εμφανή σύμβολα του έθνους μπορούν πολύ εύκολα να μετατραπούν σε παντοδύναμα εργαλεία υπερτόνισης της απaráμιλλης κουλτούρας του έθνους κράτους και της διαφοράς μεταξύ των εθνών.

Το σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο και πολυπολιτισμικό περιβάλλον επιτάσσει τα κοινωνικά υποκείμενα να μην αποδέχονται αδιαπραγμάτευτα μία κοσμική, αφηγηματική τελεολογική αφήγηση των αναπαραστάσεων των εθνικών συμβόλων, τα οποία τοποθετημένα μέσα στα ιστορικά και τελετουργικά πλαίσια περιλαμβάνουν διαφορετικές εκδοχές θυματοποίησης, ηρωισμού, θάρρους, καθήκοντος και θυσίας (Foster, 2012).

Η σημαία των Κυπρίων Αγωνιστών στη συγκεκριμένη περίπτωση κατανοείται ως μία αυτοαναφορική ποιότητα εθνικού συμβόλου καθώς λόγω της

εικόνας της παραπέμπει στην ελληνική σημαία, δηλώνοντας τη σύνδεση των Ελλήνων και Ελληνοκυπρίων. Αποτελεί ένα μέσο για τη δημιουργία και τη διατήρηση της εθνικής ταυτότητας, διευκολύνει την κοινωνική ζωή συμβάλλοντας στον σχηματισμό των εθνών. εφόσον ενισχύει τις κοινωνικές αξίες των Ελληνοκυπρίων. Ωστόσο όπως τα σύμβολα και οι τελετουργίες διαποτίζονται με νόημα, αυτό το νόημα στο πλαίσιο της πολυπολιτισμικής κοινωνίας Ελλάδας και Κύπρου πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο επαναδιαπραγμάτευσης, καθώς όπως επισημαίνει ο Durkheim η εθνική ζωή είναι αποτέλεσμα των συλλογικών συμβολισμών.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι τόσο η Ελλάδα όσο και η Κύπρος είναι δύο κοινωνίες πολυπολιτισμικές όπου σε αυτές συνυπάρχουν μειονοτικές ομάδες που αλληλοεπιδρούν τόσο μεταξύ τους, όσο και με τους γηγενείς, κρίνεται αναγκαίο να υπάρχει διαρκής επαναδιαπραγμάτευση των παραδοσιακών όρων, με τους οποίους τα άτομα μαθαίνουν να εντάσσουν τον εαυτό τους στο κοινωνικό περιβάλλον. Έννοιες όπως αυτή του πολίτη, της εθνικότητας, της εθνικής ταυτότητας εντός των πολυπολιτισμικών κοινωνιών, πρέπει να βρίσκονται διαρκώς σε επαναπροσδιορισμό ως προς το περιεχόμενο τους (Αβδελά, 1997), προκειμένου τα άτομα να διακρίνονται από ισοτιμία, αμοιβαία κατανόηση, αλληλοαποδοχή, συνειδητοποίηση της κανονικότητας της διαφορετικότητας.

Κατά τον ίδιο τρόπο πρέπει να υπάρξει επαναδιαπραγμάτευση των εθνικών συμβολών, χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ότι θα πρέπει αυτά να αποκοπούν από τις προηγούμενες ενσωματωμένες εμπειρίες που αντιπροσωπεύουν (Burke, 1966), ωστόσο αυτές οι εμπειρίες θα πρέπει να καθοριστούν εκ νέου και να βασιστούν στις αξίες της ειρήνης, στην αναγνώριση της διαφορετικότητας σε επίπεδο πολιτιστικό, εθνικό, κοινωνικό, την ανάπτυξη της συνεργασίας με σκοπό τη δημιουργία ανοικτών κοινωνιών, τον πολιτιστικό εμπλουτισμό, την κατανόηση των αιτών που διατηρούν τις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα στο πλαίσιο ενός δημιουργικού διαλόγου (Μπαλτατζής- Νταβέλος, 2009).

Η επαναδιαπραγμάτευση αυτή όπως αναφέρει ο Viroli (1995) πρέπει να εστιάσει στη διάκριση ανάμεσα στον εθνικισμό και στον πατριωτισμό, που μπορεί να προκαλέσουν τα εθνικά σύμβολα. Ο πατριωτισμός μπορεί να συνυπάρξει με την αποδοχή της πολιτισμικής ετερότητας του «άλλου». Η σημαία ως εθνικό σύμβολο αναπαριστά τη θετική διάσταση της πολυπολιτισμικής κοινωνίας, όταν δεν αποτελεί σημείο αναφοράς μίας εθνικιστικής γλώσσας που χαρακτηρίζεται από προκατάληψη, ξеноφοβία, αδιαλλαξία, αλλά αντιπροσωπεύει την αγάπη για την πατρίδα, για την χώρα, το αίσθημα του δημοσίου καθήκοντος την αγάπη για την αξία της ελευθερίας.

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι το έθνος σε σημαντικό βαθμό εξακολουθεί να αποτελεί το πλαίσιο αναφοράς των περισσότερων ανθρώπων (Brett & Moran, 2011) και η εθνική ταυτότητα εξακολουθεί να διαδραματίζει για τη Δύση, άρα και για την Ελλάδα και την Κύπρο κεντρικό ρόλο (Bauman, 1992), καθώς όπως αναφέρει ο Λίποβατς (1994) καλύπτονται βασικές ψυχικές και κοινωνικές ανάγκες των ατόμων. Κάθε σύγχρονη κοινωνία, αλλά και οποιαδήποτε άλλη, δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς παράδοση, όπως έχει επισημάνει και ο Δεμερτζής (1994).

Ωστόσο θα πρέπει να τροποποιηθούν οι απόψεις που υπάρχουν σχετικά με την εθνική ταυτότητα καθώς όσο το άτομο επιμένει με σημείο αναφοράς την εθνικιστική φαντασίωση του ότι υπάρχει για το κάθε έθνος μία μόνο εθνική ταυτότητα, θα έρχεται αντιμέτωπο με αντιφάσεις, και παράδοξα. Εάν από την άλλη πλευρά κάθε άτομο αποδεχθεί τις πολλαπλές διαστάσεις της ταυτότητας, τότε μπορεί να έρθει σε επαφή με αντίθετες ή παράλληλες εθνικές αφηγήσεις που κάθε μία εκ των οποίων διακρίνεται από εσωτερική συνέπεια και ισορροπία (Στρατουδάκη, 2010).

Η ουσιαστική υπεράσπιση των εθνικών θέσεων και η διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας η οποία με τη σειρά της θα οδηγήσει σε εθνική αυτογνωσία, μπορεί να επιτευχθεί μόνο εάν Έλληνες και Ελληνοκύπριοι κατανοήσουν ότι ο πολιτισμός τους έχει σαφώς επηρεαστεί από την αρχαιότητα, από το Βυζάντιο, από το Διαφωτισμό, αλλά ταυτοχρόνως και από άλλους πολιτισμούς που αφορούν κοινωνικές ομάδες εντός και εκτός των κρατικών συνόρων.

Οι προαναφερόμενοι στόχοι θα επιτευχθούν μόνο εάν το άτομο δραστηριοποιείται με σημείο αναφοράς την διαπολιτισμική αντιμετώπιση των πραγμάτων, κατανοώντας και αποδεχόμενο το διαφορετικό πολιτισμικό κεφάλαιο των άλλων, εντός του κοινωνικού περιβάλλοντος. Η διαπολιτισμική οπτική κάθε άλλο παρά συνηγορεί κατά της διατήρησης των εθνικών συμβόλων και τελετουργιών, καθώς αναγνωρίζει ότι αυτές συνδέονται με την συλλογική πολιτιστική ταυτότητα και την κατανόηση της εθνικής πορείας των ατόμων.

Συνεπώς τα εθνικά σύμβολα σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να υπηρετούν έναν τραυματικό εθνικισμό (Lomsky-Feder, 2011) που εστιάζει γύρω από εθνικά αισθήματα πόνου, τιμής, και απώλειας λόγω πολέμου. Αλλά να εκπροσωπούν μία ιστορία δημοκρατική που ωθεί τα άτομα προς την κοινωνική δικαιοσύνη, την εγκαθίδρυση αρχών που οδηγούν στην συμφιλίωση και στη συνύπαρξη (Cohn- Shrebok & El - Alami, 2002). Δεν θα πρέπει τα εθνικά σύμβολα να κατανοούνται μέσα σε πλαίσια απολυτότητας και στατικότητας, αλλά να λαμβάνεται υπόψη ο ενεργητικός ρόλος τους ο οποίος μεταλλάσσεται σύμφωνα με τις επικρατούσες κοινωνικές συνθήκες.

Βιβλιογραφία

- Αβδελά Ε(1997). «Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο Ελληνικό σχολείο :εμείς και οι άλλοι, στο Φραγκουδάκη & Δραγώνα (επιμ) *Τι είναι η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση*, (σελ. 27- 45). Αθήνα : Αλεξάνδρεια.
- Alesina, A. and Bryony R. (2015). Nation-building. Working paper, Department of Economics, Harvard University. Ανακτήθηκε 22 Ιουλίου 2021 από https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/28652213/nation_building_feb_2015_0.pdf?sequence=1
- Anderson, B. (1991). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London, United Kingdom: Verso.
- Bar-On, D. & Kassem, F. (2004). Storytelling as a Way to Work Through Intractable Conflicts: The German-Jewish Experience and Its Relevance to the Palestinian-Israeli Context. *Journal of Social Issues* 60(2):289 - 306
- Bauman, Z. (1992). Soil, Blood and Identity', *The Sociological Review*, 40, 675-701.
- Brett, J. & Moran, A. (2011). Cosmopolitan nationalism: Ordinary people making sense of diversity *Nations and Nationalism* 17(1):188 – 206.
- Bilewicz, M. & Jaworska, M. (2013). Reconciliation through the Righteous: The Narratives of Heroic Helpers as a Fulfillment of Emotional Needs in Polish-Jewish Intergroup Contact. *Journal of Social Issues*, 69, 162-179.
- Bobowik, M. Basabe, N. & Paez, D. (2014). Identity Management Strategies, Perceived Discrimination, and Well-Being Among Young Immigrants in Spain. Ανακτήθηκε 22 Ιουλίου 2021 από https://www.research gate.net/publication/312702476_Identity_Management_Strategies_Perceived_Discrimination_and_Well-Being_Among_Young_Immigrants_in_Spain
- Branscombe, N. R. Doosje, B. & McGarty, C. (2002). "Antecedents and consequences of collective guilt. In D. M. Mackie & E. R. Smith (Eds.), *From prejudice to intergroup emotions: Differentiated reactions to social groups* (pp. 49–66). Philadelphia, PA: Psychology Press
- Burke, K. (1966). *Language as symbolic action: Essays on life, literature and method*. Berkeley: University of California Press.
- Cerulo, K. (1993). Symbols and the World System: National Anthems and Flags. *Sociological Forum*, 8, (2), 243-271.
- Cerulo, K. (1995). *Identity Designs: The Sights and Sounds of a Nation*. New Brunswick, NJ :Rutgers University Press.
- Γκόλια Π (2006). *Εθνική και πολιτική διαπαιδαγώγηση στο Ελληνικό Δημοτικό Σχολείο : ο ρόλος των σχολικών εορτών*. (Διδακτορική Διατριβή). Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη.

- Cohn- Shrebok, D. & El – Alami, D. (2002). *Ισραήλ και Παλαιστίνιοι: Οι δύο όψεις του προβλήματος*. Αθήνα: Περίπλους.
- Connerton, P. (1989). *How societies remember*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Δημαράς, Κ. (2002). *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*. Αθήνα: Ερμής.
- Δεμερτζής, Ν. (1994) «Ο Εθνικισμός ως Ιδεολογία» στο Έθνος Κράτος, Εθνικισμός. Στο Επιστημονικό Συμπόσιο (21 και 22 Ιανουαρίου 1994), Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής Σχολή Μωραΐτη), Αθήνα, σσ. 67-116
- Elgenius, G. (2011). *Symbols of Nations and Nationalism: Celebrating Nationhood*. Basingstoke: Palgrave.
- Eco, U. (1985). *Η σημειολογία στην καθημερινή ζωή*. Αθήνα: Μαλλιάρης Παιδεία.
- Eliade, M. (1989). *Πραγματεία πάνω στην ιστορία των θρησκειών*. Αθήνα: Χατζηνικολής.
- Eliade, M. (1994). *Εικόνες και σύμβολα*. Αθήνα: Αρσενίδης.
- Feshbach, S., & Sakano, N. (1997). The structure and correlates of attitudes toward one's nation in samples of United States and Japanese college students: A comparative study. In D. Bar-Tal & E. Staub (Eds.), *Patriotism: In the lives of individuals and nations* (pp. 91–107). Nelson-Hall Publishers.
- Φιλίππου, Λ. (1953). *Κύπριοι Αγωνισταί*, Λευκωσία: Έκδοση Αρχιεπισκοπής Κύπρου.
- Foster, S. (2012). «Re-thinking History Textbooks in a Globalized World». In M. Carretero, M. Asensio & M. Rodríguez-Moneo (Eds.), *History Education and the Construction of National Identities* (pp.49-62). Charlotte, NC: IAP.
- Geisler, M. E. (ed.) (2005) *National symbols, Fractured identities: Contesting the national narrative*. Hanover, NH, University Press of New England.
- Hilton, D. J., & Liu, J. H. (2008). «Culture and inter-group relations. The role of social representations of history». In R. Sorrentino & S. Yamaguchi (Eds.), *The Handbook of Motivation and Cognition: The Cultural Context* (pp. 343-368). New York: Guilford.
- Hobsbawm, E., Ranger, T. (. (2004). *Η Επινόηση της παράδοσης*. Αθήνα: Θεμέλιο
- Kertzer, D. (1988). *Ritual, Politics, and Power*. USA: Yale University Press
- Κουδουμάς, Ν. (2021). Η ιστορία της ελληνικής σημαίας. Ανακτήθηκε 22 Σεπτεμβρίου 2021 από <https://www.patris.gr/2021/03/23/i-istoria-tis-ellinikis-simaias/>
- Κουλαφάτη, 2021 Κουλαφάτη, Ι. (2021). Μνημεία Κυπρίων Αγωνιστών που έλαβαν μέρος στην πολιορκία και την Έξοδο του Μεσολογγίου - Ελληνική

Επανάσταση 1821. Ανακτήθηκε 20 Ιουλίου 2021, από https://cyprusgreece2021.com/2021/04/mnimia-kiprion-agoniston-pou-elavan-meros-stin-poliorkia-kai-tin-exodo-tou-mesologgiou/?fbclid=IwAR0IMYHwJUy10pSWKVbNfjrVDH76ZVXX8Mm_51sjc8PLkUMVpQ9ulDKIHDg.

Kus, L. (2013). «Contextual Influences on Subjective Well-Being of Young Ethnic Minority Russians in Estonia». In R. Dimitrova (Ed.) *Global Perspectives on Well-Being in Immigrant Families, Advances in Immigrant Family Research* (pp.235-258). New York: Springer

Λίποβατς, Θ. (1994) «Η διχασμένη ελληνική ταυτότητα και το πρόβλημα του εθνικισμού», στο Δεμερτζής Ν. (επιμ) *Η Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα Σήμερα* (pp.115-132). Αθήνα :Οδυσσέας.

Lautier, N. (2001). *Psychosociologie de l'éducation. Regard sur la situation*. Paris: Armand Colin.

Liu, L. & László, J. (2007). A narrative theory of history and identity: Social identity, social representations, society and the individual. Ανακτήθηκε 20 Ιουλίου 2021, από https://www.researchgate.net/publication/285021051_A_narrative_theory_of_history_and_identity_Social_identity_social_representations_society_and_the_individual

Liu, J. H., & Hilton, D. J. (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 44, 537–556.

Lomsky- Feder E (2011) Competing models of nationalism: an analysis of memorial ceremonies in school. *Nations and Nationalism*, 17(3),pp.581- 603.

Μαζαράκης-Αινιάν, Ιωάννης Κ. (1996). *Η Ιστορία της Ελληνικής Σημαίας. 11η Ετήσια Διάλεξη Ιστορίας-Αρχαιολογίας*. Λευκωσία: Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζίης Κύπρου.

Matsumoto D & Juang L, (2004), *Culture & Psychology*. USA : Belmont

Μπαλατζής, Δ. & Νταβέλος, Π. (2009), Η σημασία της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στο σύγχρονο σχολείο και τα προβλήματά της. Στο *Πρακτικά 12ου Διεθνούς Συνεδρίου ΚΕ.Δ.ΕΚ*, Πάτρα 19-21 Ιουνίου 2009.

Παπαπολυβίου, Π. Παπαλεοντίου, Λ., Τσακτσίρας, Λ. Μεροκλής, Μ. Γιαγκου, Θ. Χρήστου, Χ. Αικατερινίδης, Γ. Διάκος, Γ. Καρούζης, Γ. & Χαλαμαπίδης, Ά. επίμ., (2006). *Κύπρος. Από την Αρχαιότητα έως Σήμερα*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Παιδεία, Μάλλιαρης Παιδεία Α.Ε.

Μαντόγλου Α. (2005). *Μνήμες: Ατομικές - συλλογικές – ιστορικές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Morris, E. (2005). *Our Own Devices: National Symbols and Political Conflict in Twentieth-century Ireland* Dublin : Irish Academic Press,

- Μποκόρος, Χ. & Μπόλης, Γ. (2009). Χρήστος Μποκόρος. Αθήνα : Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη.
- Νικολαΐδου, Σ. (1993). *Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Νικολάου, Β. (2003) Μύθοι και σύμβολα μιας εθνικής επετείου, Εισήγηση στην ημερίδα 29/2/2003, του Παιδαγωγικού Ομίλου με θέμα «Ιστορία και σχολείο. Η περίπτωση των εθνικών εορτών».
- Paez, D., Rimé, B., & Basabe, N. (2005). Un modelo socio-cultural de los rituales: efectos y procesos psico-sociales de la participación en manifestaciones después del atentado del 11 M. *de Marzo. Revista de Psicología Social*, 17, 369-375
- Páez, D., Rimé, B., Basabe, N., Wlodarczyk, A., & Zumeta, L. (2015). Psychosocial effects of perceived emotional synchrony in collective gatherings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 108(5), 711-729.
- Pennebaker, J. W., Paez, D., & Rimé, B. (Eds.). (1997). *Collective memory of political events: Social psychological perspectives*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Μπονίδης, Κ. (2004) Όψεις εθνοκεντρισμού στη σχολική ζωή της ελληνικής εκπαίδευσης: Οι εθνικές επέτειοι της 28ης Οκτωβρίου και της 25ης Μαρτίου. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 134, 27-42.
- Παπασημακοπούλου, Θ.(2007), *Ο Οπτικός Πολιτισμός μέσα από τη Σημειολογία της Έντυπης Διαφήμισης*, Διπλωματική Εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Peirce, C. (1963). *The Collected Papers of Charles S. Peirce*, Cambridge : Harvard University Press.
- Ricoeur, P. (2002). *Λόγος και Σύμβολο*. Αθήνα : Αρμός.
- Σακελλαρόπουλος, Σ. (2017). *Ο Κυπριακός Κοινωνικός Σχηματισμός (1911-2004). Από τη Συγκρότηση στη Διχοτόμηση*. Αθήνα: Τόπος.
- Sir Harry, L.. (1969). *Cyprus Under the Turks: 1571-1878*. London: Hurst, 1969.
- Smeeke, A. Verkuyten, M. Popper, E. (2011). How a Tolerant Past Affects the Present: Historical Tolerance and the Acceptance of Muslim Expressive Rights. **Personality and Social Psychology Bulletin**, 38(11), 1410-22
- Smith, A. (2000). *Εθνική Ταυτότητα*. Αθήνα: Οδυσσεάς.
- Στρατουδάκη, Χ (2005). Έθνος και Δημοκρατία : όψεις της εθνικής ταυτότητας των εφήβων. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 116 Α΄, 23-50.
- Tanizaki, J. Το εγκώμιο της σκιάς, μτφρ. Π. Ευαγγελίδης, (Αθήνα: Άγρα, 1995), σ.13,14.
- Τερλεξής, Π. (1971). *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού: Ανατομία ενός Λάθους*. Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα.
- Χρονικό* (Πολίτης), Φύλλο 6, 21 Μαρτίου 1999.

200 Χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση - Ιστορία και Γεωπολιτική «Η απόσταση Κύπρου-Αθήνας 1202 π.Χ. - 2021 μ.Χ.» Κηφέας, Κίμων, Κανάρης, Κομπόκης, Καντούνας, Καραμανλής, Κύρρης

Σώτος Βοσκαρίδης

Συνεργαζόμενος Καθηγητής
Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου (ΤΕΠΑΚ)
Επικοινωνία: tselepou.maria@ucy.ac.cy

Λέξεις Κλειδιά: **Κύπρος, Ελλάδα, Γεωπολιτική**

Πόση είναι η απόσταση μεταξύ της Κύπρου και της Αθήνας; Από τα αρχαία χρόνια μέχρι σήμερα αυτή η απόσταση φαίνεται ότι είναι διαφορετική, ανάλογα (α) με το πόσο αδέσμευτες και ευνομούμενες είναι η Αθήνα και η Κύπρος (β) από τον πατριωτισμό, την προσωπικότητα και την ακεραιότητα των εκάστοτε ηγετών τους (γ) από τις εκάστοτε ιστορικές στιγμές και την γεωπολιτική σημασία τους, κ.ά.

Πόσο κοντά ήταν η Κύπρος για τον Κηφέα πριν 3000 τόσα χρόνια, όταν ήρθε για να κτίσει την Κερύνεια; Πόσο μακριά ήταν η Κύπρος για τον Κίμωνα, όταν ήρθε με τον στόλο του από 200 τριήρεις για να ελευθερώσει την Κύπρο από τους Πέρσες και να αποκαταστήσει την Αθηναϊκή κυριαρχία στην ανατολική Μεσόγειο; Πόσο μακριά ήταν για τον Κωνσταντίνο Κανάρη όταν ήρθε, πριν 200 χρόνια, για να στρατολογήσει παλληκάρια από την Κύπρο για συμμετοχή στον ξεσηκωμό των Ελλήνων ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία; Πόση ήταν η απόσταση για τον Χριστόδουλο Σώζο, και όλους τους Κύπριους εθελοντές, όταν κατατάγηκαν στον Ελληνικό στρατό στον Πρώτο Βαλκανικό πόλεμο ή για τους άλλους εθελοντές, το 1940, που πολέμησαν στα βουνά της Αλβανίας κατά των Ιταλών; Πόση ήταν η απόσταση όταν ο Γεώργιος Παπανδρέου έστειλε την Ελληνική μεραρχία στην Κύπρο το 1964, και πόση ήταν όταν την απέσυρε η Χούντα το 1967; Πόσο κοντινή ήταν η απόσταση για να γίνει, από τη Χούντα, το πραξικόπημα του 1974 και πόσο μεγάλη για τον Καραμανλή, λίγες μέρες αργότερα, την ώρα της τουρκικής εισβολής;

Τότε οι γνωστοί και οι άγνωστοι συνωμότες - προδότες δεν προκάλεσαν μόνο την καταστροφή της Κύπρου, αλλά πρόσφεραν χρυσά φτερά στο Τουρκικό βαθύ

κράτος για να αρχίσει βήμα - βήμα την πρακτική εφαρμογή των κρυφών σχεδίων/ ονείρων/ όρκων του για επιβολή του Νέου Χαλιφάτου.

Από τότε μέχρι σήμερα, μεθοδικά, υπομονετικά, συνωμοτικά, Νέο - Οθωμανικά και Νέο - Χιτλερικά, το Τουρκικό βαθύ κράτος επέκτεινε τη γραμμή Αττίλα (α) στα ανατολικά (Συρία, Κουρδιστάν, Ιράκ), (β) στα δυτικά, με τη σημαντική συνδρομή κάποιων ανιστόρητων και αμελέτητων ηγετών του Ελληνισμού (Ίμια, Καστελλόριζο, Ρόδος, Κάρπαθος, Κρήτη, Γαύδος, Αιγαίο) και με βλέψεις σε Έβρο, Θράκη, Μακεδονία, Αλβανία, Σκόπια και Κόσσοβο και (γ) στα νότια, πρώτα στις θάλασσες της Λεμεσού και της Πάφου και ακολούθως στη Λιβύη, στοχεύοντας παράλληλα και φανερά στον έλεγχο της Αιγύπτου και άλλων χωρών της Βορείου Αφρικής και όχι μόνον (πέραν του ότι έχει ήδη αποκτήσει στρατιωτικές βάσεις σε Αφγανιστάν, Υεμένη, Σομαλία, Μάλι και Κεντροαφρικανική Δημοκρατία).

Ο Ερτογάν, με τη μετατροπή της Αγίας Σοφίας σε τζαμί, έβαλε υποψηφιότητα όχι για Πατέρας των Τούρκων (Αττα - Τούρκ) αλλά για Πατέρας των (όπου γης) φανατικών Ισλαμιστών, ενόπλων και μη.

Όπως ο ίδιος απειλεί ποικιλοτρόπως, φανερά ή έμμεσα, έχει στο στόχαστρο και άλλες χώρες της Ευρώπης (πέραν της Κύπρου και της Ελλάδας): Ισπανία (Ανδαλουσία), Μάλτα, Γαλλία, Ιταλία, Αυστρία κ.ά., κάποιες από τις οποίες ίσως αρχίσουν σύντομα να το συνειδητοποιούν πιο σοβαρά.

Η Αθήνα, όμως, η οποία «κείται μακράν», από τα προχωρημένα φυλάκια του Ελληνισμού, πρέπει, επιτέλους, να αφυπνιστεί πλήρως και αμέσως, για να σωθεί η Θράκη, η Μακεδονία, η Κύπρος, η Κρήτη και πολλά νησιά του Αιγαίου από τις ορέξεις των Νέο - Οθωμανών, τις οποίες αποκαλύπτουν επίσημα από χρόνια και, δυστυχώς, πραγματοποιούν σταδιακά όταν οι συνθήκες τους το επιτρέπουν (προδοσία της Κύπρου το 1974), αλλά, ευτυχώς, αποτυγχάνουν όταν βρούν σθεναρή, αποφασιστική και πατριωτική αντίσταση (Έβρος και Αιγαίο 2020).

Πόση είναι η σημερινή απόσταση, μεταξύ της Κύπρου και της Αθήνας, όταν η Κύπρος βιώνει τον κίνδυνο εξ Ανατολών, ως το ανατολικότερο φυλάκιο του Ελληνισμού, και ταυτόχρονα της Ευρώπης; Όταν η Κύπρος κινδυνεύει να κατακτηθεί ολόκληρη, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, από τον Νέο- Σουλτάνο, που στοχεύει στην αναβίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την επέκτασή της προς την Κρήτη, την Κέρκυρα, αλλά και το Παρίσι και αλλού; Και πόση θα γίνει η απόσταση Αθήνας και Κύπρου, αν υπογραφεί, τελικά, η μεταξύ τους συμφωνία για τον καθορισμό της γραμμής επαφής των Αποκλειστικών Οικονομικών τους Ζωνών;

ΑΝ σήμερα π.χ. η Γαλλία θεωρήσει (ή ήδη θεωρεί) ότι είναι ένας από τους απώτερους στόχους για σταδιακή κατάληψη από το Νέο Χαλιφάτο, με (α) ειρηνικά μέσα (με τη συνδρομή μέρους του μεγάλου μουσουλμανικού πληθυσμού που ζει στη χώρα) ή /και (β) με στρατιωτικά μέσα, τότε ο Μακρόν θα χρειαστεί, για το

συμφέρον της δικής του χώρας, ΑΞΙΟΠΙΣΤΟΥΣ και με ΚΟΙΝΑ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΑ συμμάχους στη Μεσόγειο και στην ΕΕ, για να υποχρεωθεί ο νέο - Σουλτάνος να κάνει πίσω και να αποφευχθούν έτσι ανεπιθύμητα θερμά επεισόδια, ο ανεπιθύμητος και καταστροφικός για όλους πόλεμος, η εφαρμογή των μεγαλεπήβολων Νέο - Οθωμανικών σχεδίων εναντίον της ΕΕ και άλλων χωρών καθώς και η καταστροφική εφαρμογή των ανθελληνικών σχεδίων πολλών και διαφόρων για την ("απομακρυσμένη") Κύπρο, το Αιγαίο κ.λπ.

Αν θα κληθούν επίσημα από τον Μακρόν και η Ελλάδα και η Κύπρος (ή αν κλήθηκαν ήδη) να παίξουν αυτόν τον ρόλο, μαζί με άλλες χώρες, τότε οφείλουν, σοβαρά, πατριωτικά, ενωτικά, μελετημένα και έξυπνα, να αδράξουν τέτοια ιστορική ευκαιρία, αλλά ταυτόχρονα και αμέσως να απαλλαγούν επιτέλους από την αυτοκαταστροφική Πολιτική Κατευνασμού του Θηρίου, τις «νοοτροπίες» αυτοχειρίας του '74 (και όχι μόνον), τη Διαπλοκή, τη Διαφθορά, τον Ωχαδελφοβισμό κ.λπ. Ας είναι και σήμερα. Προλαμβαίνουμε.

Οι απόψεις του ποιητή της Κύπρου Μιχάλη Πασιαρδή, για το πόσο κοντά ή μακριά βρίσκεται η Κύπρος από την Αθήνα, φαίνονται μέσα από ποίημά του, που έγραψε αμέσως μετά την προδοσία του 1974:

«Είμαστε Έλληνες του πικρού καιρού και της απελπισίας»

Δεν είναι η πρώτη φορά που μας πουλήσατε.
Το χετε ξανακάνει χρόνια πριν σ' άλλους αιώνες,
όταν μας ξεπουλούσατε στους Πέρσες.
Κι όμως ζήσαμε. Κι' αντέξαμε σκλαβιές και κούρσα,
τα φέραμε δεξιά με την αναβροχιά και την ακρίδα.

Είμαστε Έλληνες. Δεν καρτερούμε τίποτα,
τώρα μας ρίζατε στους Τούρκους
το αίμα πότισε τη γη
κι αλυσοδέσανε βαριά τον Πενταδάκτυλο.
Είμαστε Έλληνες. Δεν καρτερούμε τίποτα,
απ' την Αθήνα τίποτα. Είμαστε Έλληνες
Έλληνες του πικρού καιρού
και της Απελπισίας.

Στην καρδιά του πελάγου
στο σταυρό του ορίζοντα
κραυγή κι' οίμωγή η πατρίδα μου.
Αγρυπνούμε σ' αυτή τη γωνιά, στ' άκρο πέλαγο
στη μικρή μας πατρίδα επάνω. Η φωνή μας - αιώνες
παλιοί που δεν χάθηκαν. Τα' όνειρο μας - αιώνες
που θάρθουν.

Αγρυπνούμε σ' αυτή τη γωνιά και μαχόμαστε.
Η ελπίδα ακονιέται στην πίστη.

Οι δε συμβουλές/ παρακαταθήκες του Καθηγητή Κώστα Π. Κύρρη, πριν 60 χρόνια, για το κοινό μέλλον Ελλάδας και Κύπρου, ανεξαρτήτως της απόστασης μεταξύ τους, παρόλον ότι οι πλείστες αγνοήθηκαν από τους πάντες, επαληθεύονται κατά λέξη, δυστυχώς, κάθε μέρα που περνά από τότε.

Ο Κώστας Κύρρης πρόσφερε άπλετο και άφθονο φως στον Ελληνισμό και σε όλο τον κόσμο. Μόνο ελάχιστοι το πήραν, ελάχιστες φορές.

Το 1948 ο πρώτος ο οποίος προείδε, λόγω της ιστορικής του σκέψης, τις απώτερες συνέπειες των απρογραμμάτιστων και ανεργμάτων ενεργειών και πρωτοβουλιών της ηγεσίας μας ήταν ο Κωνσταντίνος Σπυριδάκης τότε διευθυντής του Παγκυπρίου Γυμνασίου (και αργότερα επικεφαλής της εκπαίδευσης στα πρώτα δέκα χρόνια ύπαρξης της Κυπριακής Δημοκρατίας). «Κανένας δεν τον άκουε. Οι δικηγόροι, οι γιατροί, οι θεολόγοι κ.ά. του Εθναρχικού, τότε, Συμβουλίου τον αποκαλούσαν ανόητο και πελλοδάσκαλο».

Ο δεύτερος ο οποίος προείδε τις απώτερες συνέπειες της πρόχειρης και αμελέτητης πορείας της πολιτικής ηγεσίας ήταν ο τότε νεαρός φοιτητής Κώστας Κύρρης.

Τις ίδιες ανησυχίες εξέφραζαν κατά διαστήματα και ελάχιστοι άλλοι. Όμως ο Κώστας Κύρρης ήταν μοναδικός επειδή έδωσε το είναι του για εξήντα συνεχή χρόνια (από το 1948 μέχρι το τέλος της ζωής του το 2009), χωρίς οποιαδήποτε θεσμική υποχρέωση, για να μελετήσει, να αναλύσει, να αναδείξει, να δημοσιοποιήσει και να αποτρέψει στην πράξη, όσο περνούσε από το χέρι του, τις επερχόμενες συμφορές από τον Τουρκικό Ισλαμισμό για την Κύπρο και όλο τον Ελληνισμό (και όχι μόνον).

Όταν μεταξύ 1951 και 1954 παρότρυνε δημοσίως την τότε πολιτική ηγεσία να μελετήσει επιστημονικά το Τουρκικό πρόβλημα της Κύπρου με το πνεύμα ότι δεν μπορούσε να αγνοηθεί ο παράγοντας Τουρκία, δεν τον άκουε κανείς. Τον έβγαζαν τρελλό.

Μήπως τα πιο πάνω θα μπορούσαν να έχουν οποιαδήποτε σχέση με το πρόσφατο βιβλίο «Περί Πολιτικών», του Δρα Ιάκωβου Καρεκλά στο οποίο αναφέρεται και το πώς οι ΗΠΑ ηγεμονεύουν τα διάφορα κράτη σύμφωνα με αποκαλύψεις κάποιων Αμερικανών ειδημόνων; «Θα χρησιμοποιήσουμε όλο το υλικό μας αν χρειαστεί. Εμπορικά προϊόντα, αστέρες του κινηματογράφου ... Θα τους αλλάξουμε συνείδηση. Θα τους αλλάξουμε την ταυτότητα χρησιμοποιώντας ανθρώπους δικούς των. Δεν θα αντιλαμβάνεται κανείς τι θα συμβαίνει, εκτός από ελάχιστους. Αυτούς θα τους περιθωριοποιήσουμε. Θα τους βγάλουμε τρελλούς».

Ο Κώστας Κύρρης απεδείχθη ο Άριστος μαθητής του Θουκυδίδη τόσο στη

θεωρία όσο και στην πράξη. «Οι επερχόμενες συμφορές», έγραψε κατ' επανάληψη «μπορούσαν να προβλεφθούν και προβλέφθηκαν, αλλά ΔΕΝ προλήφθηκαν».

Δείγματα των προβλέψεων του είναι οι εξής οκτώ επιστημονικές συμβουλές, τις οποίες πρόσφερε απλόχερα και άδοξα στην πολιτική ηγεσία (Δεκέμβριος 1963 - Ιούλιος 1964):

(α) Στις αρχές Δεκεμβρίου 1963, μερικές εβδομάδες πριν την τυχαία και ξεκάθαρη αποκάλυψη του καλά προγραμματιζόμενου από χρόνια πραξικοπήματος της Τουρκίας στην Κύπρο, εισηγήθηκε (με προληπτική πρόβλεψη) απλή, και ανώδυνη κατάληψη από εθελοντές του αφύλακτου κάστρου του Αγίου Ιλαρίωνα, της Άσπρης Μούττης και των γύρω ακατοίκητων υψωμάτων πριν τα καταλάβουν οι Τούρκοι.

ΑΓΝΟΗΘΗΚΕ. Αποτέλεσμα: Γνωστό και τραγικό.

(β) Το ιστορικό και καθοριστικό τηλεγράφημα του, στις 26 Ιανουαρίου 1964, προς τον τότε Υπουργό Προεδρίας της Ελλάδας Ζακυθινό και τον Γεώργιο Παπανδρέου, τότε Αρχηγό της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης: «Κύπρος Κωνσταντινούπολη χάνονται συνεχώς. Ακολουθήσουν Θράκη Νήσοι Μακεδονία Νέον Εικοσιδύο επί Θύραις. Ανακόψατε Ασιάτας, Καλέσατε Ρωσσίαν, Αποσυρθήτε ΝΑΤΟ. Βοηθήσατε Στρατιωτικώς».

ΕΙΣΑΚΟΥΣΘΗΚΕ ΜΕΡΙΚΩΣ. Αποτέλεσμα: Αφύπνισε την Ελληνική Κυβέρνηση και έδωσε στις ένοπλες δυνάμεις τροφή για σκέψη. Ίσως συνέτεινε σημαντικά στην απόφαση για κάθοδο στην Κύπρο της Ελληνικής Μεραρχίας.

(γ) Την ίδια μέρα, εισηγήθηκε τη σύζευξη του Πολιτικού λόγου (Κυπριακή Κυβέρνηση) και του Επιστημονικού λόγου (Κώστας Κύρρης και άλλοι). ΕΙΣΑΚΟΥΣΘΗΚΕ. Αποτέλεσμα: Αναβάθμισε κατά πολύ το επίπεδο λήψης πολιτικών αποφάσεων στην Κύπρο.

(δ) Στις 27 Ιανουαρίου 1964, έδωσε στην Κυπριακή Κυβέρνηση την παγκοσμίου εμβέλειας συμβουλή τεράστιας γεωπολιτικής σημασίας, μέσω άρθρου του στην εφημερίδα «Κύπρος» με τίτλο: «Καλέσατε Ρωσσίαν. Διατί περιμένουμε ακόμη;». ΕΙΣΑΚΟΥΣΘΗΚΕ. Αποτέλεσμα: Ανάπτυξη ιστορικής σημασίας πρωτοβουλίας από την Κυπριακή Κυβέρνηση η οποία υποσκέλιζε την εμβέλεια της Τουρκίας. Ο Κύρρης αιφνιδίασε τη διπλωματία της Τουρκίας η οποία στηριζόταν σε πλούσια πείρα χιλίων ετών και μας θεωρούσε αθεράπευτα δυτικόφιλους. Νίκησε κατά κράτος τους πανέξυπνους εγκεφάλους της σύλληψης και εκτέλεσης της γενοκτονίας του Ελληνισμού (και των Αρμεναίων και άλλων λαών) της Μικράς Ασίας. Ο διεθνής Τύπος έγραφε: «Στην Κύπρο οι καπιταλιστές κάλεσαν τους κομμουνιστές να τους σώσουν από τους Οθωμανούς».

(ε) Στις 30 Μαρτίου 1964 αναγνωρίζοντας τη μεγάλη αδυναμία μας και τη συνεχόμενη άνοδο του δυναμισμού του Τουρκισμού, δίδει την κορυφαία συμβουλή «Δώστε φτερά στην Επιστήμη, άλλως δεν έχομεν ίχνος ελπίδος». ΑΓΝΟΗΘΗΚΕ. Αποτέλεσμα: Μέχρι σήμερα αντιμετωπίζουμε την ενισχυμένη με πολλές

Δεξαμενές Σκέψης Τουρκική διπλωματία (και άλλες) με ελλειπίες ιστορικές, νομικές, οικονομικές και άλλες γνώσεις.

(στ) Την ίδια μέρα, κρούει τον κώδωνα του κινδύνου για επερχόμενη καταστροφή στην Κύπρο (δεύτερη Μικρασιατική καταστροφή) και εισηγείται την άμεση έναρξη αχετικής επιστημονικής μελέτης. «Κάθε αδράνεια επί τούτου», έγραφε, «θα μας οδηγήσει στον λάκκο των λεόντων». ΑΓΝΟΗΘΗΚΕ. Αποτέλεσμα: Επαληθεύθηκε το 1974. Το τραγικό είναι ότι αυτή η τότε σωτήρια συμβουλή του ισχύει και σήμερα σε μεγαλύτερο βαθμό αλλά και πάλιν αγνοείται.

(ζ) Τον Απρίλιο του 1964, επειδή ανησυχεί για τη μη αποτελεσματική σύζευξη του Πολιτικού με τον Πολιτικό λόγο (αφού διαπιστώνει την έλλειψη ικανού αριθμού καταρτισμένων επιστημονικών στελεχών υψηλού επιπέδου) επαναφέρει επιτακτικά το θέμα στην Κυπριακή Κυβέρνηση». ΑΓΝΟΗΘΗΚΕ. Αποτέλεσμα: ΕΠΑΛΗΘΕΥΕΤΑΙ από τότε σχεδόν κάθε μέρα.

(η) Στις 24 Ιουλίου 1964, υπό την απειλή των Τουρκικών βομβαρδισμών, κάνει μια γεωπολιτική πρόβλεψη, για τον Τουρκικό Ισλαμισμό, η οποία αντικατοπτρίζει το σήμερα (2019):

Σε ανοικτή επιστολή/ έκκληση του στην εφημερίδα «Τελευταία Ώρα» με τίτλο « ΠΡΟΣΕΞΑΤΕ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ, ΗΓΕΤΑΙ ΚΑΙ ΛΑΟΙ ΤΗΣ ΓΗΣ: ΕΙΝΑΙ ΠΑΡΑΦΡΟΝΕΣ, Η ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΣ ΚΙΝΔΥΝΕΥΕΙ». Μιλά για τον αιώνιο Επιθετικό Τουρκικό Ισλαμικό Ρεαλισμό και την ανάγκη ανακοπής και πάταξης του «για να σωθεί η ανθρωπότητα από τις διαβλεπόμενες Χιτλερικές του τάσεις». ΑΓΝΟΗΘΗΚΕ. Αποτέλεσμα: Γνωστό. Όμως πρόσφατα πληθαίνουν καθημερινά οι δηλώσεις πολλών Ευρωπαίων επιστημόνων (συμπεριλαμβανομένων και Κυπρίων) και υψηλόβαθμων κρατικών αξιωματούχων, αλλά και Αμερικανών κ. ά. (και Δεξαμενών Σκέψης), οι οποίες συμφωνούν απόλυτα με τον Κώστα Κύρρη του 1964!

Παρακαταθήκες του Κώστα Κύρρη:

«Φυλαχθήτε, ενωθήτε, οπλισθήτε με επιστήμην σκληράν και δυνατήν και πρωτότυπον χωρίς αναβολήν».

«Το παρόν και το μέλλον είναι καυτά επειδή στο παρελθόν αγνοήσαμε την Ιστορία, η οποία είναι Μέγιστος Δάσκαλος».

«Στόχος του Τουρκικού Ισλαμισμού είναι η ενσωμάτωση ολόκληρου του κόσμου εντός του Τουρκικού Ισλάμ».

«Οι αντίπαλοι μας είναι πανίσχυροι και επίσης ξέρουν πολύ καλά να σκέφτονται ιστορικά».

«Δώστε φτερά στην επιστήμην άλλως δεν έχομεν ίχνος ελπίδος».

ξένες κοινωνίες στη βάση έναρξης μια σχέσης δύο κατευθύνσεων.

Η εικόνα της Κύπρου και των περιπετειών της κατά το 1821 μέσα στα περί της Ελληνικής Επανάστασεως ιστορικά συγγράμματα των αγωνιστών και λογίων Σπυρίδωνος Τρικούπη, Ιωάννη Φιλήμονος, και Λάμπρου Κουτσονίκα: πηγές, προσεγγίσεις, αξιοπιστία, κληρονομιά

Δρ. Ιωάννης Χάρκας

Επικοινωνία: iharkas@hotmail.com

Λέξεις Κλειδιά: **Κύπρος 1821, Σπυρίδων Τρικούπης, Ιωάννης Φιλήμων, Λάμπρος Κουτσονίκας**

Η εικόνα της Κύπρου και των περιπετειών της κατά το 1821 μέσα στα περί της Ελληνικής Επανάστασεως ιστορικά συγγράμματα των αγωνιστών και λογίων Σπυρίδωνος Τρικούπη, Ιωάννη Φιλήμονος και Λάμπρου Κουτσονίκα: πηγές, προσεγγίσεις, αξιοπιστία, κληρονομιά.

Η παρούσα εισήγηση έχει ως σκοπό να καταθέσει κάποιους προβληματισμούς και σκέψεις σε σχέση με κάποιες ελλαδικές πραγματεύσεις της ιστορίας του κυπριακού 1821 που κυκλοφόρησαν στα μέσα του 19ου αιώνα. Όπως όλοι ξέρουμε, στις δεκαετίες που ακολούθησαν το πέρας του Ιερού Αγώνος του 1821, κάποιοι εκ των συμμετεχόντων αγωνιστών, οι οποίοι –σημειωτέον– ήταν και λόγιοι, επιχείρησαν να συγγράψουν ιστορικές συνθέσεις με αντικείμενο τη γενική ιστορία του Αγώνος. Εξέχουσα θέση μεταξύ αυτών των γενικών ιστοριών της Επανάστασεως κατέχουν η *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως (1853)* του Σπυρίδωνος Τρικούπη, το *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως (1859-1861)* του Ιωάννη Φιλήμονος και η *Γενική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως (1863-1864)* του Λάμπρου Κουτσονίκα (Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, 2003, σ. 381-382· Βακαλόπουλος, 1980, σ. 3-21· Πρωτοψάλτη, 1973-1974).

Και, καθόσον αφορά στην Κύπρο, και τα τρία αυτά έργα αφιερώνουν μερικές σελίδες για να εξιστορήσουν τα τοπικά γεγονότα των πρώτων μηνών του 1821, αλλά και τις εκτελέσεις της 9ης Ιουλίου. Οι σχετικές αναφορές των τριών αυτών

συγγραμμάτων, λοιπόν, εμφανίζουν πολλά τρωτά σημεία (όπως λ.χ. μεγάλη χρονική απόσταση από τα γεγονότα, μεγάλη γεωγραφική απόσταση από τον «χώρο του δράματος», έλλειψη επαρκούς τεκμηρίωσης). Ωστόσο, είναι γεγονός ότι, παρά τα όποια μειονεκτήματά τους, τα συγγράμματα –τουλάχιστον– των Τρικούπη και Φιλήμονος χρησιμοποιήθηκαν υπέρμετρα, ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα, ως πηγές για την ανασύνθεση της κυπριακής ιστορίας των πρώτων μηνών του 1821, από όλους σχεδόν τους κατοπινούς Έλληνες, αλλά και ξένους ιστορικούς, ενώ του Κουτσονίκα παρέμεινε στην αφάνεια (Βακαλόπουλος, 1980, σ. 544-549· Γεωργίου, 1875, σ. 118-123· Ζαννέτος, 1910· Κηπιάδης, 1888· Κόκκινος, 1967, σ. 275-277· Koumoulides, 1974). Για αυτόν τον λόγο, η εικόνα που έχει αποκρυσταλλωθεί στην ιστοριογραφία για τα γεγονότα του 1821 στην Κύπρο είναι, αναντίλεκτα, σε μεγάλο βαθμό εκείνη που μας κληροδότησαν οι Τρικούπης και Φιλήμων.

Εμείς, στην παρούσα εισήγηση, θα επικεντρωθούμε στην εξέταση, στην ανάλυση, στον σχολιασμό και στην ενδοσκοπήση της αφηγήσεως του Τρικούπη για την κυπριακή τραγωδία του 1821. Επιπροσθέτως θα επιχειρήσουμε να αποτιμήσουμε τον βαθμό της αξιοπιστίας της εν λόγω αφηγήσεως του Τρικούπη. Σε μικρότερο βαθμό θα ασχοληθούμε με τη σχετική αφήγηση του Φιλήμονος, επειδή ο τελευταίος ουσιαστικά χρησιμοποιεί τον Τρικούπη ως την κύρια πηγή του. Με τον Κουτσονίκα θα ασχοληθούμε ελάχιστα, γιατί αυτός απλώς συμπτύσσει την αφήγηση του Τρικούπη, χωρίς να λέει τίποτε το διαφορετικό.

Προτού προχωρήσουμε, λοιπόν, παρακάτω θεωρούμε ότι χρειάζεται να παρουσιάσουμε στις επόμενες παραγράφους τα βασικά σημεία της σχετικής αφηγήσεως του Τρικούπη (1853, σ. 292-295):

Ο Τρικούπης ξεκινά με μια γενική εισαγωγικού χαρακτήρα αναφορά για την Κύπρο, τις πόλεις, τον πληθυσμό και τη διοίκηση. Ακολούθως σημειώνει ότι η Πύλη, μετά την έναρξη της Επανάστασεως, διέταξε την αποστολή στρατού στην Κύπρο από την Άγκρα και εξουσιοδότησε «τω μουτεσελήμη», τον κυβερνήτη δηλαδή του νησιού, τον Κουτσιούκ Μεχμέτ, να εκτελέσει «όσους έκρινεν αξίους σφαγής».

Ο Κουτσιούκ Μεχμέτ, συνεχίζει ο Τρικούπης, γνωστοποίησε τις σχετικές οδηγίες της Πύλης στους «ντόπιους Τούρκους», «επί μυστικού συμβουλίου». Οι τελευταίοι επιδοκίμασαν τις οδηγίες της Πύλης, αλλά και, παρακινημένοι από «την κατά των Χριστιανών λύσαν των», εισηγήθηκαν να διευρυνθεί η λίστα των προγραφών που είχε καταρτίσει αρχικώς ο κυβερνήτης, έτσι ώστε οι εκτελέσεις να συμπεριλάβουν και όσους Χριστιανούς είχαν «επιρροήν επί των ομοεθνών των». Σημειώνουμε ότι η σχετική λίστα του κυβερνήτη, κατά τον Τρικούπη πάντα, περιλάμβανε μόνο τους επισκόπους και μερικούς άλλους εξέχοντες Χριστιανούς. Για αυτόν τον λόγο οι Τούρκοι συνέταξαν «μακρύν κατάλογον

προγραφής». Ωστόσο ο Κουτσιούκ Μεχμέτ θεωρούσε ότι δεν συνέτρεχε λόγος να εκτελεσθούν τόσα πολλά πρόσωπα. Οι «ντόπιοι Τούρκοι», όμως, τόνισαν στον κυβερνήτη ότι θα ήταν υπεύθυνος, εάν, εξαιτίας του οίκτου που έδειχνε προς τους ραγιάδες, επαναστατούσε το νησί. Μεταξύ των «ντόπιων Τούρκων» και του Κουτσιούκ Μεχμέτ υπήρξε διάσταση απόψεων.

Και τότε ακριβώς, συνεχίζει ο Τρικούπης, έφτασε στην Κύπρο ο «αρχιμανδρίτης Θεοφύλακτος Θησεύς Κύπριος», ο οποίος «μείνας επί πλοίου διέδωκεν επιστολάς και προκηρύξεις προτρεπτικάς εις επανάστασιν». Οι τελευταίες έπεσαν και στα χέρια του κυβερνήτη και τον ώθησαν να συμφωνήσει με τους «ντόπιους Τούρκους» για μαζικότερης κλίμακας εκτελέσεις. Αυτές όμως αναβλήθηκαν για μετά τις 3 Μαΐου, οπότε και αφίχθηκαν οι ενισχύσεις από την Άκκρα. Τότε ο Κουτσιούκ Μεχμέτ κάλεσε τους προκριτούς και τους αρχιερείς στη Λευκωσία, για να γράψουν και να στείλουν δήθεν βεβαίωση «αφοσίωσης» προς τον σουλτάνο. Οι περισσότεροι πήγαν και, έτσι, πιάστηκαν και φυλακίστηκαν, άλλοι δεν πήγαν, αλλά τους έφεραν σιδηροδέσμιους, ενώ άλλοι διέφυγαν ή κρύφτηκαν, κυρίως στα προξενεία της Λάρνακας. Σε όσους πιάστηκαν ο Κουτσιούκ Μεχμέτ αποκάλυψε τους σκοπούς του, αν και οι «Κύπριοι Χριστιανοί ουδεμίαν έδωκαν αιτίαν». Οι εκτελέσεις ξεκίνησαν την 9η Ιουλίου και διήρκεσαν τριάντα μέρες. «Διακόσιοι προύχοντες» εκτελέστηκαν και η περιουσία τους «δημεύτηκε». Εξάιρεται η φιλόνηρωπη διαγωγή των ευρωπαϊών προξένων, και κυρίως του Mechain της Γαλλίας, που πρόσφεραν άσυλο εντός των «οικιών των» στους κυνηγημένους.

Αυτή είναι η αφήγηση του Τρικούπη. Είναι αξιόπιστη, και, εάν ναι, σε ποιο βαθμό; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι κεφαλαιώδους σημασίας διότι – όπως είπαμε– η αφήγηση του Τρικούπη αποτέλεσε τη βάση της αφήγησης και του Φιλήμονος και πολλών άλλων μεταγενεστέρων ιστορικών. Για να αποτιμηθεί, λοιπόν, η αξιοπιστία της αφηγήσεως του Τρικούπη φρονούμε ότι είναι αναγκαίο να εξεταστούν πρώτα πρώτα οι πηγές του Τρικούπη για τα κυπριακά γεγονότα του 1821.

Από την ανάγνωση της περί Κύπρου αφηγήσεως του Τρικούπη εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς ότι ο τελευταίος χρησιμοποιεί ως κύρια πηγή του το σύγγραμμα *History of the Greek Revolution* του βρετανού στρατιωτικού και φιλέλληνα Thomas Gordon που γράφτηκε διαρκούς της Ελληνικής Επανάστασεως. Ας σημειωθεί ότι μεταξύ των μελετητών είναι γνωστό πως ο Τρικούπης μετέρχεται το συγκεκριμένο έργο του Gordon ως βασική του πηγή για τη σύνταξη του συνόλου της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασεως (Βακαλόπουλος, 1980, σ. 6· Πρωτοψάλτη, 1973-1974, σ. 279). Ο Τρικούπης επίσης χρησιμοποιεί ως πηγή του για τα εν Κύπρω γεγονότα και το σύγγραμμα *Histoire de la régénération de la Grèce* του γάλλου γιατρού, διπλωμάτη και φιλέλληνα

François Rouqueville που τυπώθηκε το 1824. Το συμπέρασμα αυτό, νομίζουμε, προκύπτει αναντίλεκτα από τη σύγκριση των περί Κύπρου αναφορών του Rouqueville με το σχετικό κείμενο του Τρικούπη (Rouqueville, 1890). Πάντως, σημειώνουμε ότι οι δυο ξένοι φιλέλληνες ιστορικοί ελάχιστα βρίσκουν να γράψουν στα ογκώδη συγγράμματά τους για τα γεγονότα του 1821 στην Κύπρο.

Όπως και να έχει το πράγμα, ο Τρικούπης βασίζει τη δομή της περί Κύπρου και 1821 αφηγήσεώς του πάνω στη δομή της σχετικής αφηγήσεως του Gordon και στις πενιχρές και ελλιπείς πληροφορίες που δίνει ο βρετανός στρατιωτικός (Gordon, 1844, σ. 192-194). Δεν θα ήταν μάλιστα υπερβολή να λεχθεί ότι ο Τρικούπης κτίζει την αφήγησή του ακολουθώντας κατά πόδας τον Gordon. Και οι δυο συγγραφείς (Gordon και Τρικούπης) ξεκινούν τις αφηγήσεις τους με μια γενικόλογη εισαγωγική αναφορά για τα διοικητικά και εκκλησιαστικά πράγματα της Κύπρου, τον πληθυσμό κλπ. Ο Τρικούπης μετέρχεται τον όρο «μουτεσελήμης» για τον οθωμανό διοικητή της Κύπρου, όρος που προέρχεται, κατά πάσα πιθανότητα, από τον όρο «Mutesellim» του Gordon. Σε κάποια σημεία Τρικούπης πάντως αλλάζει (ίσως επικαιροποιεί;), «διορθώνει» ορισμένες ανακρίβειές του Gordon. Οι πηγές των «διορθώσεων» του Τρικούπη δεν αποκλείεται να ήταν δικές του πιθανολογήσεις ή επινοήσεις.

Στη συνέχεια ο Τρικούπης, χρησιμοποιώντας πάντοτε ως βάση για τη δική του αφήγηση τον Gordon και αντλώντας στοιχεία και από τον Rouqueville, και από άλλες απροσδιόριστες πηγές, ίσως προφορικές, συνθέτει το δικό του κείμενο για τα γεγονότα του κυπριακού 1821.

Ας σημειωθεί ότι τόσο ο Rouqueville όσο και ο Gordon (ο δεύτερος αντλώντας μάλλον εκ του πρώτου), στην αρχή της περί Κύπρου και 1821 αφηγήσεώς τους, παρουσιάζουν τους Κυπρίους ως αδιάφορους και αμέτοχους απέναντι σε οποιαδήποτε επαναστατική δραστηριότητα· πιο κάτω, όμως, και οι δυο θα εμφανίσουν τους Κυπρίους άμεσα ή έμμεσα ως μετέχοντες σε επαναστατικές ενέργειες. Αντιθέτως, ο Τρικούπης προωθεί τη θέση ότι οι Κύπριοι ουδέποτε επέδειξαν επαναστατική δραστηριότητα.

Ο Gordon, στη συνέχεια, γράφει (αντλώντας σαφέστατα εκ του Rouqueville) ότι η Πύλη, «για να διασφαλίσει την κυριαρχία της επί της νήσου», διέταξε «τους πασάδες του Χαλεπίου και της Άκκρας να αποστείλουν 10 000 στρατεύματα στην Κύπρο». Ο Τρικούπης επαναλαμβάνει τα λεγόμενα του Gordon ελαφρώς παραλλαγμένα, μιλά για αποστολή στρατού μόνο από «τον πασάν του Ακρίου» (Άκκρας) «προς συστολήν των Χριστιανών». Στο ίδιο σημείο της αφηγήσεώς του, ωστόσο, ο Τρικούπης προσθέτει ότι δόθηκε άδεια στον Κουτσιούκ Μεχμέτ να εκτελέσει όποιον έκρινε «άξιον σφαγής». Αυτό το τελευταίο δεν το γράφουν σαφώς ούτε ο Rouqueville ούτε ο Gordon, ούτε αναφέρουν τον Κουτσιούκ Μεχμέτ ονομαστικώς, γι' αυτό είναι πιθανόν ο Τρικούπης να πληροφορήθηκε τα

περί παραχώρησης άδειας εκτελέσεων από κάποια απροσδιόριστη ή ίσως και προφορική πηγή. Είναι εξίσου πιθανό η αναφορά για την παραχώρηση της άδειας των εκτελέσεων να αποτελεί απλά «λογικό» συμπέρασμα του Τρικούπη, το οποίο προέκυψε: 1) από την αναφορά του Rouqueville (την οποία επαναλαμβάνει κάπως παραλλαγμένη και ο Gordon) ότι «η Οθωμανική Πύλη» είχε πάρει την απόφαση (από την αρχή της Επανάστασεως) «να κυβερνήσει διά της σιδηράς ράβδου παντού ένθα υφίσταντο Χριστιανοί» και 2) από την ίδια την ενέργεια της αποστολής επιπρόσθετου τουρκικού στρατού στην Κύπρο, στη βάση –προφανώς– του συλλογισμού: για ποιον λόγο ήρθε στο νησί όλος εκείνος ο στρατός, εκτός από το να προβεί σε πράξεις βίας και καταστολής, σφαγές και εκτελέσεις που ήταν ήδη προαποφασισμένες;

Πιο κάτω ο Τρικούπης προκαλεί την έκπληξη του αναγνώστη με το να παρουσιάσει τον Κουτσιούκ Μεχμέτ αρχικά ως διστακτικό στο να προχωρήσει σε αθρόες εκτελέσεις. Η αντίληψη που έχει κατασταλάξει στο μυαλό μας για τον Κουτσιούκ Μεχμέτ είναι ότι επρόκειτο περί ενός τυράννου, αιμοσταγούς και βαναύσου ανδρός. Την αρνητική αυτή εικόνα άλλωστε την επιβεβαιώνουν πληθώρα συγχρόνων του 1821 πηγών (Pouradier, 2012). Γιατί, λοιπόν, ο Τρικούπης θέλει να μας εμφανίσει τον Κουτσιούκ Μεχμέτ ως δήθεν οικτίρμονα και προσωπικότητα ηπίου χαρακτήρα;

Πάντως πρέπει να πούμε ότι ούτε ο Rouqueville ούτε ο Gordon, οι πηγές δηλαδή του Τρικούπη, μιλούν για σύγκληση οποιουδήποτε συμβουλίου υπό τον κυβερνήτη για διαβούλευση ή για προετοιμασία των εκτελέσεων. Απεναντίας δίνουν την εντύπωση ότι οι εκτελέσεις ήταν προαποφασισμένες από την Πύλη. Και τούτη η άποψή τους είναι μάλλον σωστή, μιας και είναι γνωστό ότι η Πύλη διέταξε μεγάλης κλίμακας σφαγές και σε άλλες τουρκοκρατούμενες περιοχές (Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη κλπ.), στο πλαίσιο της τρομοκρατήσεως των πληθυσμών και της αποτροπής εξαπλώσεως της Επανάστασεως (Δεσποτόπουλος, 1975, σ. 130). Επομένως και οι αθρόες σφαγές στην Κύπρο εντάσσονταν στην ίδια οθωμανική πολιτική αντιδράσεως κατά της Επανάστασεως και δεν ήταν αποτέλεσμα οποιασδήποτε τοπικής πρωτοβουλίας, όπως ο Τρικούπης θέλει να μας κάνει να πιστέψουμε. Σημειώνουμε, επίσης, ότι ούτε καμιά άλλη σύγχρονη πηγή κάνει λόγο για σύγκληση οποιουδήποτε «μυστικού συμβουλίου» των Τούρκων.

Ούτως έχόντων των πραγμάτων παραμένει ανοιχτό το ερώτημα από πού άντλησε ο Τρικούπης εκείνα τα λεγόμενά του περί τοπικού «μυστικού» συμβουλίου, όπου διατύπωσαν απόψεις ο Κουτσιούκ Μεχμέτ (ο οποίος-θυμίζουμε-τάχθηκε υπέρ ενός μικρού αριθμού εκτελέσεων) και οι «ντόπιοι Τούρκοι» για τις σφαγές. Ο Τρικούπης βρήκε τις πληροφορίες του σε κάποιο σύγγραμμα και, εάν ναι, σε ποιο; Ή μήπως πρόκειται για προφορικές διαδόσεις που ο ίδιος

επεξεργάστηκε για να δώσει –ίσως– μια πιο «ορθολογική» εκδοχή των γεγονότων. Υπάρχει και μια τρίτη, εξίσου ισχυρή υπόθεση: άραγε επινόησε ο ίδιος ο Τρικούπης τα περί συγκλήσεως του «μυστικού συμβουλίου», το οποίο δήθεν θα αποφάσιζε για την έκταση των εκτελέσεων, γιατί αυτό θα εξυπηρετούσε κάποιον σκοπό της συγγραφής του;

Φρονούμε ότι το τελευταίο δεν φαντάζει διόλου απίθανο, και θα εξηγήσουμε παρακάτω το γιατί. Νομίζουμε πως δεν είναι τυχαίο το ότι αμέσως μετά που ο Κουτσιούκ Μεχμέτ –σύμφωνα με τον Τρικούπη– υποστήριξε ενώπιον του «μυστικού συμβουλίου» ότι δεν συντρέχει λόγος μεγάλης κλίμακας σφαγών, έκανε την εμφάνισή του στην Κύπρο ο Θεοφύλακτος Θησεύς. Η διανομή επαναστατικών επιστολών και προκηρύξεων εκ μέρους του Θεοφύλακτου Θησεύς, γράφει ο Τρικούπης, έπεισε τον κυβερνήτη να συνταχθεί με την άποψη των «ντόπιων Τούρκων» για αθρόες σφαγές. Είναι ιδιαίτερα κρίσιμο το σημείο αυτό: ο Τρικούπης ξεκάθαρα ρίχνει όλο το φταίξιμο για το λουτρό αίματος της 9ης Ιουλίου στον Θεοφύλακτο Θησεά, που με την «απονενοημένη», ούτως ειπείν, ενέργειά του –πάντα κατά τον Τρικούπη– συνέβαλε καθοριστικά στο να επιλέξει ο κυβερνήτης να προχωρήσει σε αθρόες σφαγές. Ο Τρικούπης μάς υποβάλλει –ξεκάθαρα– ότι ο ανόητος και ανεύθυνος, ας πούμε, Θεοφύλακτος Θησεύς ήταν η κύρια αιτία των συμφορών των Κυπρίων κατά τον Ιούλιο του 1821.

Δεν χρειάζεται, βέβαια, εδώ να πούμε ότι ο ισχυρισμός αυτός του Τρικούπη είναι παράλογος και αστείος, και είναι αρκετός αφ' εαυτού, για να κατεβάσει την αξιοπιστία της περί Κύπρου αφηγήσεώς του στο ναδίρ: ξέρουμε ότι οι αθρόες εκτελέσεις είχαν προαποφασιστεί ήδη από την Πύλη και ο Κουτσιούκ Μεχμέτ δεν ήταν ο φιλέσπλαχνος κυβερνήτης, όπως θέλει να μας τον παρουσιάσει ο Τρικούπης.

Ας μας επιτραπεί να ενδιατρίψουμε λίγο περισσότερο στην περί του Θεοφύλακτου Θησεύς αναφορά του Τρικούπη, γιατί σε αυτήν, όπως είπαμε, νομίζουμε ότι βρίσκεται ο λόγος που ο Τρικούπης επικαλείται τη σύγκληση του «μυστικού συμβουλίου» των «ντόπιων Τούρκων», όπου ελήφθησαν τάχατες οι αποφάσεις για τις αθρόες εκτελέσεις. Σημειωτέον ότι ο Τρικούπης είναι η πρώτη –και η μοναδική– πηγή που μας παραδίδει ότι ο Θεοφύλακτος Θησεύς «μείνας επί πλοίου» (άρα ουσιαστικά ασφαλισμένος από κάθε κίνδυνο συλλήψεως) «διένειμε επιστολές και προκηρύξεις» επαναστατικού χαρακτήρα. Ο Τρικούπης, λοιπόν, σαφέστατα προδιαθέτει τον αναγνώστη αρνητικά έναντι του Θεοφύλακτου Θησεύς, αφού από την πρώτη στιγμή του καταλογίζει δειλία, επιπολαιότητα και απροθυμία να θέσει τον εαυτό του σε κίνδυνο. Απαξιώνει, δηλαδή, τον Θεοφύλακτο Θησεά, χαρακτηρίζοντάς τον –εμμέσως πλην σαφώς– ως αγωνιστή εκ του ασφαλούς, αφού έκανε ότι έκανε, υπό τη σιγουριά και την ασφάλεια του πλοίου. Έτσι, όμως, είχαν τα πράγματα;

Κατά τη γνώμη μας η όλη σκηνή –μέσα στην αφήγηση του Τρικούπη– της δήθεν συγκλήσεως του «μυστικού συμβουλίου» των Τούρκων συνδέεται άρρηκτα με την αρνητική και απαξιωτική αναφορά του Τρικούπη για τον Θεοφύλακτο Θησέα. Φρονούμε, λοιπόν, ότι –κατά πάσα πιθανότητα– ο Τρικούπης επινόησε τη σύγκληση του «μυστικού συμβουλίου» (εξυπακούεται και τις δήθεν αντίθετες θέσεις που είχαν αναπτυχθεί σε αυτό), καθώς επίσης και την παρουσίαση του Κουτσιούκ Μεχμέτ ως δήθεν ανθιστάμενου στις πιέσεις των «ντόπιων Τούρκων» για γενικευμένες εκτελέσεις και φιλέσπλαχνου, έτσι ώστε να εξυπηρετήσει έναν συγκεκριμένο σκοπό της συγγραφής του. Ποιος ήταν αυτός ο σκοπός του Τρικούπη; Κατά την άποψή μας ο βασικός σκοπός του Τρικούπη ήταν να αποδοθεί η κύρια ευθύνη για την τραγωδία της 9ης Ιουλίου του 1821 στον Θεοφύλακτο Θησέα, ο οποίος με την –ας πούμε– απονενοημένη πράξη του να διανείμει προκηρύξεις κλπ. εξώθησε τον –μέχρι τότε– ήπιο και διστακτικό Κουτσιούκ Μεχμέτ και τους Τούρκους να προχωρήσουν σε ένα όργιο σφαγών.

Αν η πιο πάνω υπόθεσή μας είναι σωστή, δικαιολογημένα εγείρεται το ερώτημα: γιατί ο Τρικούπης να θέλει να φορτώσει σε ένα μόνο πρόσωπο, στον Θεοφύλακτο Θησέα εν προκειμένω, την υπαιτιότητα ότι έδωσε τον λόγο ή την αφορμή στους Τούρκους, για να προχωρήσουν στις σφαγές και την τραγωδία της Κύπρου κατά το 1821;

Η εκπεφρασμένη αυτή βούληση του Τρικούπη, να θέλει δηλαδή να ρίξει το φταίξιμο για την τραγωδία πάνω στον Θεοφύλακτο Θησέα, πιστεύουμε ότι δεν είναι άσχετη με τις προκαταλήψεις του ιστορικού, τον πολιτικό χώρο που ο ίδιος κινήθηκε στα χρόνια του Ιερού Αγώνος, αλλά και τα πολιτικά πάθη της εποχής. Αυτά τα πολιτικά πάθη οι πρώην αγωνιστές τα κουβαλούσαν ως βαρίδια, όταν στα στερνά τους αποπειρώνταν σε κείμενά τους να γράψουν κάτι για τον Αγώνα. Νομίζουμε ότι η απόδοση της ευθύνης για τις σφαγές του 1821 στον Θεοφύλακτο Θησέα σχετίζεται με την προσέγγιση του Τρικούπη έναντι της Φιλικής Εταιρείας, της οποίας ο Θεοφύλακτος Θησεύς υπήρξε δραστήριο μέλος.

Και εξηγούμε: ο Τρικούπης από τα χρόνια του Ιερού Αγώνος τάχθηκε πολιτικά με τη φατρία του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, με τον οποίο ήταν και συγγενείς. Το ιστορικό έργο του Τρικούπη είναι επηρεασμένο σε μεγάλο βαθμό από τα φίλα αισθήματα που τρέφει προς τον Μαυροκορδάτο, τις πολιτικές επιλογές και τις πράξεις του (Βακαλόπουλος, σ. 8-9· Παπαδοπούλου, 1976· Πρωτοψάλτη, 1973-1974). Στην πολιτική του Μαυροκορδάτου συγκαταλεγόταν, και τούτο έχει σημασία στην περίπτωση μας εδώ, και η προσπάθεια να υποβαθμιστεί στην ιστορική μνήμη η συμβολή της Φιλικής Εταιρείας και των πρωτεργατών της στον μεγάλο ξεσηκωμό του 1821 και να αποδομηθεί το έργο της. Η *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης* του Τρικούπη, λοιπόν, κινείται προς την ίδια κατεύθυνση, αν και το κάνει με τρόπο κάπως συγκεκριμένο και προσεγμένο: εν

πάση περιπτώσει, συχνά ο Τρικούπης (1853, σ. 20-32) μεταχειρίζεται περιφρονητικό και απαξιωτικό τόνο, όταν μιλά για τη Φιλική Εταιρεία, τη δράση της και τους ιδρυτές της.

Και εδώ είναι που η μνεία του Θεοφύλακτου Θησέως έχει τη σημασία της: ο Θεοφύλακτος Θησεύς (και γενικά η κυπριακή οικογένεια των Θησέων) υπήρξαν μαχητικά μέλη της Φιλικής Εταιρείας και ήταν ενταγμένοι στον στενό κύκλο του Δημητρίου Υψηλάντη (Πρωτοψάλτη, 1971). Ο Δημήτριος Υψηλάντης υπήρξε πολιτικός αντίπαλος του Μαυροκορδάτου. Ο Δημήτριος Υψηλάντης αποτελούσε τη ζώσα κληρονομιά της Φιλικής Εταιρείας στα χρόνια της Επανάστασης. Ο ίδιος προσπάθησε, ανεπιτυχώς βέβαια, να συντηρήσει την ανάμνησή της στην κοινή γνώμη, όταν το φαναριώτικο κατεστημένο και οι κοτζαμπάσηδες, που εκπροσωπούσε ο Μαυροκορδάτος, επιχειρούσαν να απαλείψουν κάθε υπόμνηση, ακόμη και αυτού του ονόματος της Φιλικής Εταιρείας (Βουρνάς, 1998, σ. 106-109· Θεοδωρίδης, 2003· Σφυρόερας, 1975, σ. 197-199· Τρικούπης, 1861, σ. 207).

Έτσι, ο Τρικούπης, με το να ρίξει το φταίξιμο για το κυπριακό δράμα του 1821 στη Φιλική Εταιρεία και τους πρωτεργάτες της, ήτοι στον Θεοφύλακτο Θησέα εν προκειμένω, υλοποιούσε την (ενδόμυχη) επιθυμία του να απαξιώσει και να δυσφημίσει τους Φιλικούς ως ελαφρόμυαλους, ανεύθυνους, δειλούς και τυχοδιώκτες, που με τις απερίσκεπτες και επιπόλαιες πράξεις τους, και χωρίς να λογαριάζουν τις συνέπειες των ενεργειών τους, έφερναν τον όλεθρο. Σημειώνουμε ότι δεν είναι η πρώτη φορά που ο Τρικούπης χρεώνει –με συγκεκριμένο τρόπο– ευθύνες για τις τουρκικές θηριωδίες στη συνωμοτική δράση της Φιλικής Εταιρείας: σε άλλα σημεία του έργου του ο Τρικούπης (1853, σ. 95) καταλογίζει –εμμέσως πλην σαφώς– ευθύνες στη Φιλική Εταιρεία και για τη σφαγή των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως κατά το 1821, ενώ όλοι ξέρουμε ότι οι θηριωδίες εκείνες ήταν απλώς πράξεις «ψυχολογικού πολέμου», που στόχευαν στην καταρράκωση του ηθικού των Ελλήνων και στην κατατρομοκράτησή τους.

Ας μας επιτραπεί να παραμείνουμε ακόμα λίγο στη λιτή αναφορά του Τρικούπη για τον Θεοφύλακτο Θησέα, γιατί αυτή είναι αποκαλυπτική και μιας άλλης θέσεως του Τρικούπη για την τραγωδία της Κύπρου κατά το 1821, μιας θέσεως η οποία έχει διαπεράσει και σε ολόκληρη τη μετέπειτα ιστοριογραφία. Είναι η θέση εκείνη που θέλει τους Κυπρίους να παραμένουν ουσιαστικώς αμέτοχοι στην πανεθνική επαναστατική προσπάθεια του 1821, αφού «ουδεμίαν έδωκαν αιτίαν» (πλην βεβαίως των «επιστολών και προκηρύξεων του Θεοφύλακτου Θησέως»). Έτσι, όμως, είχαν τα πράγματα, ή κάποια γεγονότα αποσιωπώνται, για να εξυπηρετηθεί ξανά κάποιος σκοπός του Τρικούπη;

Πάνω στο θέμα αυτό πρέπει να πούμε ότι οι εγγύς των γεγονότων πηγές κάνουν λόγο για συνωμοτική επαναστατική δραστηριότητα στην Κύπρο κατά το

1821. Όπως μαρτυρείται από αξιόπιστες σύγχρονες πηγές έγινε απόκρυψη πυροβόλων όπλων και πυρίτιδας σε ιδιωτικές κατοικίες, σε όσα εκ των προξενείων της Λάρνακας ελέγχονταν υπό των Ελλήνων και σε απόμερες ή δυσπρόσιτες περιοχές (Cobham, 1908, σ. 450-452· Περδίκης, 1999· Pouradier, 2012). Είναι προφανές ότι ο ισχυρισμός του Gordon (1844, σ. 194) πως ο Θεοφύλακτος Θησεύς και τα αδέρφια του (που ήταν στενοί συγγενείς του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού) «είχαν καταστρώσει σχέδιο γενικής επανάστασεως» ενέχει σπέρματα αλήθειας. Ο ίδιος ο Θεοφύλακτος Θησεύς βρισκόταν στο νησί (κατά την άνοιξη του 1821;), κατά πάσα πιθανότητα στη Λευκωσία (ίσως για να συντονίσει την οργάνωση εξεγέρσεως), και αναζητήθηκε από τις οθωμανικές αρχές αλλά κατάφερε να διαφύγει της συλλήψεως και να δραπετεύσει στο εξωτερικό (Carne, 1826, σ. 461). Επομένως ο Θεοφύλακτος Θησεύς δεν διέμεινε «ασφαλής» σε πλοίο, όπως τον θέλει ο Τρικούπης.

Μας προκαλεί, λοιπόν, κατάπληξη όταν βλέπουμε την αφήγηση του Τρικούπη να περιορίζει την προεπαναστατική συνωμοτική δράση των Κυπρίων μόνο στη διανομή «επιστολών και προκηρύξεων», ενώ οι εγγύτερα στα γεγονότα πηγές, είτε το λένε σαφώς, είτε το αφήνουν να εννοηθεί, ότι έλαβε χώρα στην Κύπρο ευρεία συνωμοτική δραστηριότητα, η οποία αποσκοπούσε σε επανάσταση. Παραδόξως, ο Τρικούπης προσπερνά και τη μνεία της βασικής του πηγής, δηλαδή του Gordon, περί οργανωμένου σχεδίου επανάστασεως των Κυπρίων. Επί του θέματος αυτού, λοιπόν, φρονούμε ότι εσκεμμένα ο Τρικούπης αποφεύγει να αναφερθεί σε αυτές τις προεπαναστατικές διεργασίες.

Έχουμε την άποψη, λοιπόν, ότι ίσως σκόπιμα ο Τρικούπης περιορίζει την προεπαναστατική συνωμοτική δραστηριότητα στην Κύπρο μόνο σε κάποιες «επιστολές και προκηρύξεις προτρεπτικές εις επανάστασιν», αφενός για να δικαιολογήσει το αφήγημα -που πλασάρει και αυτός και άλλοι ιστορικοί- ότι οι Κύπριοι δεν έδωσαν καμία σοβαρή πρόφαση ή δικαιολογία στους Τούρκους για τις σφαγές και, αφετέρου, για να αναδείξει το αδίστακτο του χαρακτήρα των κατακτητών, που χωρίς καμιά απτή αφορμή ή πρόκληση προχώρησαν σε θηριωδίες τέτοιου μεγέθους. Ποιο ήταν, όμως, το αποτέλεσμα αυτής της συγγραφικής προσεγγίσεως του Τρικούπη; Πολύ απλά: έμεινε η αντίληψη ότι οι Κύπριοι δεν εμφορούνταν από επαναστατικές διαθέσεις και η αντίληψη τούτη διαθόθηκε στη μετέπειτα ιστοριογραφία.

Το υπόλοιπο της αφηγήσεως του Τρικούπη για τα γεγονότα του κυπριακού 1821, το οποίο καταπιάνεται εν συντομία με τις εκτελέσεις της 9ης Ιουλίου, δεν ακολουθεί τους Rouquerville και Gordon, οι οποίοι κάνουν λάθος ακόμα και στην ημερομηνία. Προφανώς ο Τρικούπης πήρε κάποιες σχετικές πληροφορίες και στοιχεία και από άλλες πηγές, ίσως προφορικά από κάποιους Κυπρίους. Ενδιαφέρουσα είναι η αναφορά του Τρικούπη ότι διακόσιοι προύχοντες εκτελέστηκαν.

Ίσως να είναι το μοναδικό κομμάτι της αφήγησέως του που έχει κάποια πρωτότυπη αξία ως πηγή.

Η αφήγηση του Τρικούπη για τα γεγονότα του 1821 στην Κύπρο κλείνει με τη μνεία που κάνει για τη φιλόνηθρωπη διαγωγή των ευρωπαϊών προξένων και κυρίως του Γάλλου Mechain, πληροφορία που δανείζεται, βεβαίως, από τον Rouqueville.

Τώρα, θα αναφερθούμε διά βραχέων και στον Φιλήμονα (1860, σ. 258-263), ο οποίος χρησιμοποίησε ως βάση και ως βασική πηγή για τη διάπλαση της σχετικής αφήγησέως του το κείμενο του Τρικούπη, εισάγοντας, όμως, στην αφήγησή του τις εξής επιπρόσθετες ειδήσεις ή τροποποιήσεις: α) δεν κάνει καμία αναφορά στον Θεοφύλακτο Θησέα· β) παραθέτει ένα απόσπασμα από το «ειδικόν διάταγμα» «αφοπλισμού» της Οθωμανικής Κυβερνήσεως που απαλλάσσει τους Κυπρίους από οποιαδήποτε ενοχή ή εμπλοκή σε επαναστατικές δραστηριότητες· γ) γράφει ότι ο Κουτσιούκ Μεχμέτ (κατόπιν προτροπής και του Γεωργίου Λαπιέρ, του γραμματέα του γαλλικού προξενείου) οργάνωσε κύμα ψευδών καταγγελιών για δήθεν επαναστατικές συνωμοτικές δραστηριότητες των Κυπρίων· δ) προσθέτει ότι ο Κουτσιούκ Μεχμέτ υπέβαλε στην Πύλη αίτημα για εκτέλεση «τετρακοσίων ογδοήκοντα εξ» κληρικών και προυχόντων της Κύπρου.

Δεν θα επεκταθούμε περισσότερο με την ανάλυση της σχετικής αφηγήσεως του Φιλήμονος. Σημειώνουμε μόνον ότι αυτή έχει κριθεί ήδη προ εκατονταετίας ως αφήγηση αμφιβόλου αξιοπιστίας (Cobham, 1908, σ. 466· Hill, 1952, σ. 129) και επισημαίνουμε ότι σχεδόν κανένα από τα καινούργια στοιχεία που προσάγει ο Φιλήμων δεν επιβεβαιώνεται από άλλες πηγές εγγύς των γεγονότων: λ.χ. το κείμενο από το «διάταγμα αφοπλισμού» και «ο κατάλογος των 486» δεν μαρτυρούνται από πουθενά αλλού. Οι θηριωδίες του Ιουλίου του 1821 αποδίδονται από τον Φιλήμονα αποκλειστικά στον Κουτσιούκ Μεχμετ και στον Λαπιέρ. Δεν αναφέρεται ίχνος προεπαναστατικής δραστηριότητας στο νησί (ο Φιλήμων συμπλέει επ' αυτού με τον Τρικούπη, προφανώς για τους ίδιους λόγους).

Ο έτερος ιστορικός της Επανάστασεως που καταπιάνεται με τα εν Κύπρω γεγονότα του 1821, ο Λάμπρος Κουτσονίκας, όπως έχει ήδη λεχθεί, συνοψίζει την περί Κυπρου και 1821 αφήγηση του Τρικούπη, χωρίς να επιφέρει κάποια αλλαγή ή τροποποίηση στις πληροφορίες που δίνει ο Τρικούπης. Ο Κουτσονίκας, μάλιστα, αντιγράφει από το κείμενο του Τρικούπη και μεταφέρει στο δικό του κείμενο απaráλλαχτες λέξεις και φράσεις, χωρίς καν να μνημονεύει την πηγή του. Έτσι, στον Κουτσονίκα αναπαράγεται η εκδοχή των γεγονότων όπως τη δίνει ο Τρικούπης: ο Κουτσοúk Μεχμέτ είναι ο φιλέσπλαχνος κυβερνήτης που εξαναγκάζεται να προχωρήσει στις σφαγές των αρχιερέων και των προκρίτων, μετά από την έλευση στην Κύπρο του Θεοφύλακτου Θησεώς (Κουτσονίκας, 1864, σ. 109-110).

Σαν κατακλείδα δηλώνουμε τα εξής: μπορεί κάποιες από τις περί Κύπρου και 1821 αναφορές του Τρικούπη και του Φιλήμονος, εκ πρώτης όψεως, να δείχνουν αληθινές. Ωστόσο, ο ιστορικός μελετητής σήμερα οφείλει να αντιμετωπίζει τις αφηγήσεις αυτές με δυσπιστία και επιφύλαξη, και να τις υποβάλλει στη βάση της κριτικής: καμία εξ αυτών δεν είναι απαλλαγμένη από υποκειμενικότητες, προκαταλήψεις, πάθη, αντιπαλότητες και προσωπικές ατζέντες. Και αυτό το δεδομένο πρέπει να το λαμβάνουμε πάντοτε υπόψιν μας, όποτε χρησιμοποιούμε τους συγγραφείς αυτούς για την ανασύνθεση της ιστορίας μας.

Βιβλιογραφία

- Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, Ε., 2003. Ιστορικές πηγές του Αγώνα. Έγγραφα, απομνημονεύματα, πρώτες ιστορίες. Στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος, επιμ. *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. Τόμ. 3. Η Ελληνική Επανάσταση, 1821-1832*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. σ. 371-388.
- Βακαλόπουλος, Α.Ε., 1980. *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*. Τόμ. 5. Θεσσαλονίκη: Τυπογραφία Στ. και Ιωάν. Σφακιανάκη.
- Βουρνάς, Τ., 1998. *Ιστορία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας*. Τόμ. 1. Αθήνα: Πατάκη.
- Carne, J., 1826. *Letters from the East*. London: Henry Colburn.
- Γεωργίου, Φ., 1875. *Ειδήσεις Ιστορικά περί της Εκκλησίας της Κύπρου*. Αθήνα: Εκ του τυπογραφείου Ερμού.
- Cobham, C.D., 1908. *Excerpta Cypria: Materials for a history of Cyprus*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Δεσποτόπουλος, Α., 1975. Η στάση του Σουλτάνου ύστερα από την έναρξη της Επαναστάσεως στην Ελλάδα. Νέοι άγριοι διωγμοί. Απαρχονισμός του Πατριάρχη. Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. Τόμος 12. Η Ελληνική Επανάσταση (1821 - 1832). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών. σ. 130-135.
- Ζαννέτος, Φ., 1910. *Ιστορία της Νήσου Κύπρου από της αγγλικής κατοχής μέχρι σήμερα*. Τόμος 1. Λάρνακα: Τύποις «Φιλοκαλίας».
- Gordon, T., 1844. *History of the Greek Revolution*. Τόμ. 2. 2η έκδοση. Edinburgh-London: William Blackwood and T. Cadel.
- Hill, G., 1952. *A History of Cyprus*. Τόμ. 4. Cambridge: Cambridge University Press.
- Θεοδωρίδης, Γ. Κ., 2003. Ένα σύγχρονο κράτος. Η πολιτική οργάνωση του Αγώνα, 1822-1827. Στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος, επιμ. *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. Τόμ. 3. Η Ελληνική Επανάσταση, 1821-1832*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. σ. 125-142.

- Κηπιάδης, Γ. Ι., 1888. *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*. Αλεξάνδρεια: Εκ της τυπογραφίας η Ομόνοια Βιτάλη και Μανουσάκη.
- Κόκκινος, Δ., 1967. *Η Ελληνική Επανάσταση*. 5η εκδ. Αθήνα: Μέλισσα.
- Koumoulides, J.T.A., 1974. *Cyprus and the War of Greek Independence, 1821-1829*. 2η έκδοση. London: Zeno.
- Παπαδοπούλου, Κ., 1976. *Απάνθισμα του ιστορικού αγώνος των Ελλήνων*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Περδίκης, Σ., 1999. *Επαναστατικές κινήσεις στην Κύπρο κατά το 1821 και η Μονή Κύκκου*. *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου*, 25, σ. 247-262.
- Rouqueville, F.Ch.H.L., 1890. *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως ήτοι η Αναγέννησις της Ελλάδος*. Μετάφραση Ι. Θ. Ζαφειρόπουλος. Αθήνα: Τυπογραφείον Α. Ν. Τρίμη.
- Rouradier, A. D.-Λ., 2012. Ένας Γάλλος πρόξενος, μάρτυρας των γεγονότων του 1821 στην Κύπρο. Στο Οικονόμου Παρασκευά Αγάθωνος, επιμ. *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός: Ο Μάρτυρας της πίστεως και της πατρίδος: Επιστημονικός Τόμος*. Λευκωσία: Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Μαχαιρά. σ. 343-357.
- Πρωτοψάλτη, Ε. Γ., 1971. *Η Κύπρος εις τον αγώνα του 1821*. Αθήνα: Έκδοσις Ενώσεως Κυπρίων Ελλάδος.
- Πρωτοψάλτη, Ε. Γ., 1973-1974. Η επανάσταση του 1821 και η περί αυτής ιστοριογραφία. *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, 24, σ. 264-281.
- Σφυρόερας, Β., 1975. Τοπική επικράτηση της Επανάστασεως. Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. Τόμος 12. *Η Ελληνική Επανάσταση (1821 - 1832)*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών. σ. 173-199.
- Τρικούπης, Σ., 1853. *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*. Τόμος 1. Λονδίνο: Εκ της εν τη αυλή του ερυθρού λέοντος τυπογραφίας Ταυιλόρου και Φραγκίσκου.
- Τρικούπης, Σ., 1861. *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*. Τόμος 2. 2η έκδοση. Λονδίνο: Εκ της εν τη αυλή του ερυθρού λέοντος τυπογραφίας Ταυιλόρου και Φραγκίσκου.
- Φιλήμων, Ι., 1860. *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως*. Τόμος 3. Αθήνα: Τύποις Π. Σούτσα και Α. Κτένα.

Το Αγροτικό Ζήτημα στην Θεσσαλία πριν και μετά την απελευθέρωση της από τους Τούρκους το 1881

Κωνσταντίνος Ι. Νταμπεγλιώτης

Δήμος Κιλελέρ

Περιφερειακή Ενότητα Λάρισας, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Νίκαια Λάρισας
Επικοινωνία: **progr@kileler.gov.gr, kontampe@gmail.com**

Στυλιανή Πασαλίδου

Δήμος Κιλελέρ

Περιφερειακή Ενότητα Λάρισας, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Νίκαια Λάρισας
Επικοινωνία: **stelpasal@yahoo.gr**

Λέξεις Κλειδιά: **Αγροτικό ζήτημα, Θεσσαλία, Οθωμανικό δίκαιο, Βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο**

Περίληψη

Η απελευθέρωση της Θεσσαλίας από τους Τούρκους το 1881 και η ενσωμάτωσή της στον Εθνικό κορμό, ακριβώς εξήντα χρόνια μετά την έναρξη της Επανάστασης του 1821, αποτέλεσε ένα σημαντικό και πολυδιάστατο γεγονός που σημάδεψε την μετέπειτα πορεία του Ελληνικού κράτους. Πέραν λοιπόν της δικαιολογημένης εθνικής ανάτασης που συνόδευε κάθε επέκταση της Ελλάδας, η ενσωμάτωση της Θεσσαλίας δημιούργησε προσδοκίες τόσο για κάλυψη σε μεγάλο βαθμό των επισιτιστικών αναγκών λόγω του μεγάλου εύφορου κάμπου της όσο και για άμβλυνση του δημογραφικού προβλήματος στο Ελληνικό κράτος.

Όμως, το 1881 αποτέλεσε ουσιαστικά και το έτος ανάδειξης του λεγόμενου «αγροτικού ζητήματος» στη Θεσσαλία αφού οι ντόπιοι αγρότες είχαν δικαιολογημένες προσδοκίες από το Ελληνικό κράτος για ένα καλύτερο μέλλον με βελτίωση στις συνθήκες ζωής τους. Οι ελπίδες αυτές των ελεύθερων πλέον Θεσσαλών αλλά και το γενικότερο κλίμα ευφορίας, βασίζονταν στο γεγονός ότι την σκλαβιά σχεδόν πέντε αιώνων από τους Οθωμανούς (1393-1881) διαδεχόταν μια ελεύθερη ζωή μαζί με τους υπόλοιπους Έλληνες και μια Βουλή με αρκετούς Θεσσαλούς βουλευτές ως μέλη της.

Στη παρούσα εργασία επιχειρείται μια συγκριτική ανάλυση των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών που επικρατούσαν στην Τουρκοκρατούμενη μέχρι το 1881 και στην μετέπειτα απελευθερωμένη Θεσσαλία, εστιάζοντας μεταξύ άλλων σε θέματα που σχετίζονται με το αγροτικό ζήτημα όπως:

- Το ιδιοκτησιακό καθεστώς.
- Τις σχέσεις της εκάστοτε εξουσίας με τους ιδιοκτήτες.
- Τις σχέσεις μικρών και μεγάλων ιδιοκτητών γης μεταξύ τους.
- Την γενικότερη κοινωνική και οικονομική κατάσταση.

Εισαγωγή

Από την έναρξη της Οθωμανικής κυριαρχίας (1393)¹ και μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα στη Θεσσαλία –αλλά και σε ολόκληρη την υπόδουλη Ελλάδα μέχρι την συγκρότηση του ελεύθερου Ελληνικού κράτους– υπήρχαν δυο κυρίαρχες μορφές γεωργικής εκμετάλλευσης:

- τα τσιφλίκια των πεδιάδων και
- η οικογενειακή ιδιοκτησία (κεφαλοχώρια) των ορεινών χωριών.

Στα τσιφλίκια ο Σουλτάνος είχε την υψηλή κυριότητα ενώ ο μπέης την επικαρπία. Ο κολίγος είχε τη δυνατότητα να έχει δικό του σπίτι και μια μικρή έκταση γης για τις οικογενειακές ανάγκες ενώ μπορούσε να μεταβιβάσει στα παιδιά του το δικαίωμα της καλλιέργειας. Στα κεφαλοχώρια οι καλλιεργητές διατηρούσαν την κυριότητα των χωραφιών και των σπιτιών τους, μπορούσαν να μεταβιβάσουν στα παιδιά τους την κυριότητα αυτή ενώ καλλιεργούσαν τις εκτάσεις με δικά τους μέσα και σπόρο (Αρώνη-Γσίχλη 2005, Βεργόπουλος 1975, Γερόπουλος 2010, Γιαννούλας 2015, Ζαβράκας 2016, Ιωαννίδου-Μπιτσιάδου 1983, Οικονόμου 1986, Πατρώνης 2015).

Η παραπάνω κατάσταση στην περιοχή της Θεσσαλίας άρχισε να μεταβάλλεται περί τα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα όταν ο Αλή Πασάς, δια της βίας και με το πρόσχημα της προστασίας, μετέτρεψε το μεγαλύτερο μέρος αυτής σε τσιφλίκια του. Μετά την εξόντωση του Αλή Πασά το 1822, τα

1. Οι Οθωμανοί έφτασαν στη Θεσσαλία το 1393 και κατέλαβαν αμαχητί τις περισσότερες περιοχές της καθώς οι Έλληνες προσπαθούσαν να απαλλαγούν κυρίως από τους Φράγκους φεουδάρχες. Ακολούθησε η εγκατάσταση σε αυτήν χιλιάδων Οθωμανών, των λεγόμενων Κονιάρων, που σχημάτισαν νέους οικισμούς (Κονιακοχώρια) κατά βάση σε πρόποδες βουνών. Καλλιεργούσαν εκτάσεις που είχαν περιέλθει στην κατοχή τους και δεν υπήρχαν σε αυτές Έλληνες κολίγοι. Έτσι, τα Κονιαροχώρια δημιούργησαν μια ουδέτερη περιοχή ανάμεσα στους Τούρκους των μεγάλων πεδιάδων και στους Έλληνες των ορεινών περιοχών (Αρώνη-Γσίχλη 2005, Γερόπουλος 2010, Γιαννούχου 2017).

τσιφλίκια του παραχωρηθήκαν από την Υψηλή Πύλη σε Οθωμανούς αξιωματούχους (Αρώνη-Τσίχλη 2005, Γερόπουλος 2010).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ξέσπασε η Επανάσταση των υπόδουλων Ελλήνων το 1821 εναντίον της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, γεγονός που αποτέλεσε την απαρχή της δημιουργίας του σύγχρονου Ελληνικού κράτους με άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις στις σχέσεις γαιοκτησίας. Μέχρι την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας και της Άρτας το 1881, η αύξηση των εθνικών εδαφών δεν έγινε μονομιάς αλλά σταδιακά μέσα από πολύπαθη πορεία ετών και εμπλοκή των συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής.²

Η περίπτωση της Θεσσαλίας έχει μια ιδιαιτερότητα αφού η ένταξή της στον Εθνικό κορμό δεν ήταν αποτέλεσμα απελευθερωτικών μαχών όπως μέχρι τότε (Πελοπόννησος, Στερεά Ελλάδα) αλλά αποκλειστικά διπλωματικής συμφωνίας στο Συνέδριο του Βερολίνου (1878) μεταξύ Αγγλίας, Αυστροουγγαρίας, Γαλλίας, Ιταλίας, Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με ουσιαστικά απούσα την Ελλάδα.³ Το γεγονός της προσάρτησης αντί της κατάκτησης και οι προβλέψεις της σχετικής Συνθήκης της Κωνσταντινούπολης το 1881, οδήγησαν στην δημιουργία του Θεσσαλικού αγροτικού ζητήματος και στην εμφάνιση ή όξυνση προβλημάτων που συνδυάστηκαν με την διάψευση των προσδοκιών, κυρίως των κολίγων αλλά και ευρύτερα, για μια καλύτερη ζωή σε μια ελεύθερη Ελληνική πλέον Θεσσαλία.

Η ελεύθερη Ελλάδα και η Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία πριν το 1881

Με την Επανάσταση του 1821 και την ίδρυση του σύγχρονου Ελληνικού κράτους, το ιδιοκτησιακό καθεστώς στις πρώην υπόδουλες στους Οθωμανούς περιοχές καθορίστηκε από τις διεθνείς συνθήκες όπως το Πρωτόκολλο του Λονδίνου (1830) και την Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης (1832). Έτσι, όλες οι οθωμανικές δημόσιες και μη εκτάσεις περιήλθαν στο Ελληνικό κράτος «δικαιώματι πολέμου» αποτελώντας τις λεγόμενες «Εθνικές Γαίες». Παρά τούτα όμως, τα εμπράγματα δικαιώματα των ιδιωτών δεν θίχτηκαν αφού με βάση τις παραπάνω ρυθμίσεις θεσπίστηκε «αμάχητο τεκμήριο κυριότητας» υπέρ του

-
2. • 1830 : Πρωτόκολλο του Λονδίνου (ή περί ανεξαρτησίας της Ελλάδος). Η Ελλάδα καθίσταται ανεξάρτητο κράτος με σύνορα στη γραμμή Αχελώου-Σπερχειού.
 - 1832: Συνθήκη του Λονδίνου (7/5/1832) και Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης (6/7/1832) «περί οριστικού διακανονισμού των ορίων της Ελλάδας». Τα σύνορα καθορίζονται στη γραμμή Αμβρακικού-Παγασητικού.
 - 1864: Ενσωμάτωση Επτανήσων (Ναλμπάντη 2015).
 3. Η Θεσσαλία εντάχθηκε πλην μιας περιοχής της επαρχίας Ελασσόνας και του τμήματος του Νομού Άρτας ανατολικά του Άραχθου (Οικονόμου 2015).

Ελληνικού Δημοσίου, σύμφωνα με το οποίο περιήλθαν σε αυτό αιτία πολέμου, με εξαίρεση την Αττική και την Εύβοια⁴ (Φύτρου 2019). Οι Εθνικές Γαίες, όντας ουσιαστικά το μόνο αξιόλογο και αξιόπιστο περιουσιακό στοιχείο του νεοσύστατου και αδύναμου από κάθε άποψη κράτους, χρησιμοποιηθήκαν ως ενέχυρο κατά την σύναψη δανείων (Πατρώνης 2015).

Την ίδια περίοδο η Θεσσαλία παρέμεινε υπόδουλη με αποτέλεσμα, ενώ οι επίσημες Ελληνοτουρκικές σχέσεις διέρχονταν μια ιδιότυπη ηρεμία, στο εσωτερικό αυτής εκδηλωνόταν επαναστατικά κινήματα ως αποτέλεσμα του αλυτρωτισμού και της ανάγκης για απαλλαγή από την καταπίεση αιώνων που συνεχιζόταν από τους εγκατεστημένους στα πεδινά Μουσουλμανικούς πληθυσμούς⁵ (Γουργιώτης 1994, Καμηλάκη-Πολυμέρου 2016). Πολλά από τα ανωτέρω κινήματα υποκινούνταν από το Ελληνικό Κράτος που όμως επισήμως κρατούσε στάση ουδετερότητας, κυρίως λόγω πίεσης των Μεγάλων Δυνάμεων, ενώ και στο εσωτερικό της χώρας δεν υπήρχε ενιαία εθνική γραμμή αφού ο Κουμουνδούρος ήταν υπέρ και ο αγγλόφιλος Τρικούπης κατά της πολεμικής εμπλοκής (Γεωργίου 1965, Λινάρδος 2012).

Το ενδιαφέρον της Μητέρας Πατρίδας ασφαλώς εδράζονταν στα αλυτρωτικά αισθήματα σύσσωμου του Ελληνισμού, υπόδουλου και μη. Επιπλέον, η μεγάλη και εύφορη Θεσσαλία θα τροφοδοτούσε την ελεύθερη Ελλάδα κυρίως με

-
4. Ειδικότερη αναφορά στα άρθρα 5 και 6 του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου το 1830. Στα ερμηνευτικά Πρωτόκολλα του 1830 που ακολούθησαν διευκρινίσθηκε ότι «τα βακούφια ανήκουσιν εις την Κυβέρνηση της Ελλάδος» και ότι «δια του ανωτέρω Πρωτοκόλλου δεν σκοπείται η απόδοσις των κατά τη διάρκεια του πολέμου δημοσίων ιδιοκτησιών». Τα ανωτέρω επιβεβαιώθηκαν και στη Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης το 1832 (Φύτρου 2019).
 5. Η ελεύθερη Ελλάδα αδράνησε ακόμα και όταν η Τουρκία καταπίεσε προληπτικά τους Θεσσαλούς και Ηπειρώτες, γεγονός που οδήγησε στην επανάσταση του 1878. Έτσι δεν επωφελήθηκε από την διαφαινόμενη Ρωσική νίκη εναντίον των Τούρκων ενώ δεν αναφέρθηκε ούτε καν το όνομά της –μετά από Ρωσική απαίτηση- στην Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (3/3/1878). Η καθυστερημένη εισβολή στην Θεσσαλία επί Κυβερνήσεως Κουμουνδούρου δεν είχε αντίκρισμα αφού στο μεταξύ η Τουρκία είχε ηττηθεί (Αρσενίου 2010, Λινάρδος 2012). Η επιβαλλόμενη από τις Μεγάλες Δυνάμεις ουδετερότητα είχε ως αποτέλεσμα, στο Συνέδριο του Βερολίνου (1878), η Ελλάδα όχι μόνο να μην παρίσταται ως εμπόλεμη και νικήτρια προκειμένου να διεκδικήσει ενεργητικά μερίδιο αλλά διπλωματικά απομονωμένη να έχει τον ρόλο του απλού παρατηρητή. Το ελληνικό υπόμνημα αντιμετωπίστηκε με αδιαφορία, ενώ η μη εμπόλεμη Αγγλία εξαργύρωσε τη φιλοτουρκική στάση της με την παραχώρηση προς αυτή της Κύπρου (Λινάρδος 2012). Τελικά από την δύσκολη θέση έβγαλε την Ελλάδα η Γαλλία που κατέθεσε απρόσμενα πρόταση για ενσωμάτωση εδαφών μέχρι και τα Ιωάννινα, κάτι που όπως δεν υιοθετήθηκε στο σύνολό της (Αρσενίου 2010, Λινάρδος 2012).

δημητριακά προϊόντα⁶ ενώ παράλληλα θα επιλύονταν μερικώς έστω και το δημογραφικό πρόβλημα με άμεσο αντίκτυπο στο εργατικό και στρατεύσιμο δυναμικό. Τέλος, θα προστατεύονταν όλη η υπόλοιπη ελεύθερη Ελλάδα αφού θα ελέγχονταν το πέρασμα των Τεμπών, το λιμάνι του Βόλου καθώς και τα αγκυροβόλια πλοίων (σκάλες) του Παγασητικού κόλπου και του όρους Πήλιο (Ανακατωμένος 2004, Μουστάνη 2014).

Την έκρυθμη και συνάμα ανυπόφορη κατάσταση επιδείνωνε η μάστιγα της ληστείας που μάλιστα οδήγησε Ελλάδα και Τουρκία σε συνεργασία για την εξάλειψή της υπό την πίεση και των Μεγάλων Δυνάμεων.⁷ Συχνά ήταν και τα περιστατικά βίας μεταξύ Χριστιανών και Μουσουλμάνων, φαινόμενα που διατηρήθηκαν μέχρι την προσάρτηση (Ανακατωμένος 2004, Μουστάνη 2014).

Περί τα μέσα του 19ου αιώνα και κατά τις τελευταίες δεκαετίες της κατοχής της Θεσσαλίας, οι Οθωμανικές αρχές προκειμένου να αναστρέψουν τις διαλυτικές τάσεις και το διογκούμενο κλίμα δυσαρέσκειας, πιεζόμενες μάλιστα από τις Μεγάλες Δυνάμεις, προχώρησαν σε μια σειρά καινοτόμων μεταρρυθμίσεων (Tanziimat).⁸ Πίστευαν ότι έτσι θα καθιστούσαν ελκυστική την αναξιοποίητη και αραιοκατοικημένη εύφορη Θεσσαλική πεδιάδα (Καμηλάκη-Πολυμέρου 2016). Αυτή όμως η μεταρρυθμιστική πολιτική υπαγορεύτηκε ως ένα σημείο τόσο από την ανάγκη ή/και απαίτηση για την σταδιακή –ή έστω μερική– ένταξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην διεθνή οικονομική σκηνή όσο και από Ευρωπαίους εμπειρογνώμονες αλλά και Τούρκους με Ευρωπαϊκή παιδεία και

-
6. Την άποψη αυτή υποστήριζε ένθερμα ο πολέμιος των τσιφλικάδων και υπέρμαχος της πολεμικής εμπλοκής Κουμουνδούρος (Αρσενίου 2010).
 7. Στις αναφορές του Γάλλου υποπρόξενου στη Λάρισα Ρομπέρ την περίοδο 1870-75, μεταξύ των ληστών καταγράφονται καταχρεωμένοι αγρότες, άπρακτοι πρώην επαναστάτες, φυγόδοκοι από την ελεύθερη Ελλάδα, Τούρκοι/Τουρκαλβανοί αλλά και σώματα Αλβανών που εστάλησαν για την αντιμετώπιση της ληστείας και τελικά δρούσαν ως συμμορίες (Νικολάου 2002). Οι ξένες αποστολές, κατέτασσαν στους «ληστές» και τους επαναστατημένους Θεσσαλούς, στα πλαίσια της υποστήριξης των Οθωμανών (Γεωργίου 1965, Νικολάου 2002, Ντανίκα 2008).
 8. Οι Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής επεδίωκαν την διατήρηση του Status Quo και συνεπώς την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως ανάχωμα στην σλαβική επέκταση, την εξυπηρέτηση των δανείων τους ενώ παράλληλα έβλεπαν με καχυποψία τους Έλληνες και τα επαναστατικά κινήματα στην Θεσσαλία (Αρσενίου 2010, Γεωργίου 1965, Σειζάνη 1878). Έτσι, βλέποντας την διαρκή φθορά της Οθωμανικής εξουσίας και της συνοχής της Αυτοκρατορίας (αποκαλούνταν και υποτιμητικά «ο ασθενής της Ευρώπης»), πίεζαν την Πύλη για αναστροφή του δυσμενούς κλίματος με την νομοθέτηση διατάξεων υπέρ του μη Μουσουλμανικού πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένης της προστασίας ιδιοκτησίας (Γουργιώτης 1994).

πρόσβαση στην Πύλη όπως ο αρχιτέκτονας των μεταρρυθμίσεων Ρεσίτ Μουσταφά πασάς.⁹

Σε μια έκθεση του J. Jonsco, Γάλλου απεσταλμένου-μελετητή Αγροτικού Ινστιτούτου για λογαριασμό του Ρεσίτ Πασά, η Θεσσαλία του 1850 περιγράφεται ως μια πανέμορφη, εύφορη μεν αναξιοποίητη δε περιοχή, όπου στα τσιφλίκια κυριαρχεί ο συνεταιρισμός μεταξύ ιδιοκτητών και καλλιεργητών. Διαπίστωσε την ύπαρξη άφθονης και φτηνής γης, έλλειψη φτηνών εργατικών χεριών και χαρακτήρισε αναμενόμενη την θετική επίδραση των μεταρρυθμίσεων που τότε ήταν σε εξέλιξη (Jonsco 2008).

Οι κυριότερες μεταρρυθμίσεις της περιόδου αυτής έχουν ως εξής:

- **Χάτι Σερίφ/Hatt-i Serif (1839).**¹⁰ Επιδίωκε τον σεβασμό της ασφάλειας, της τιμής και της περιουσίας αλλά και την ισότητα όλων απέναντι στο νόμο, ανεξαρτήτως θρησκείας.
- **Χάτι Χουμαγιούν/Hatt-i Humayun (1856):**¹¹ Ρύθμιζε ευνοϊκά την συμμετοχικότητα σε διοίκηση και στρατό όλων των υπηκόων. Παράλληλα καταργούσε τον κεφαλικό φόρο που επιβαλλόταν στους μη Μουσουλμάνους. Την σημασία στην επιτυχία των μεταρρυθμίσεων αποδεικνύει το γεγονός ότι το διάταγμα διαβάστηκε επίσημα και στα Ελληνικά στην Θεσσαλία. Μάλιστα στην κεντρική πλατεία Λάρισας την αναγγελία έκανε ο ίδιος ο διοικητής της πόλης Χουσνί Πασάς παρουσία εκπροσώπων των γύρω χωριών (Αρσενίου 2010, Jonsco 2008, Μουστάνη 2014).

-
9. Ρεσίτ πασάς Μουσταφά (1800–1858). Τούρκος διπλωμάτης και πολιτικός. Έγραψε το σουλτανικό διάγγελμα (Χάτιχου-μαγιούν του Γκιουλχανέ) και υποστήριξε ότι οι μεταρρυθμίσεις θα απάλλασσαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία από τις επεμβάσεις των Ευρωπαίων. Οι δραστηριότητες του δυσaráεστησαν τους αντιδραστικούς κύκλους (μουσουλμανικό κλήρο, ανώτερους αξιωματούχους κλπ) και καθαιρέθηκε (Academic Dictionaries and Encyclopedias 2013, Αρσενίου 2010, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού 2000, Κεχριώτης 2008).
10. Το Χάτι Σερίφ θεσμοθετούσε την κατάργηση της ενουκίας των φόρων (το μέτρο απέτυχε αφού αντέδρασαν οι προνομιούχοι Μουσουλμάνοι), αλλά και την επιβολή φόρων ανάλογα με την οικονομική κατάσταση καθενός. Είχε δυνητικά ωφελομένους τους μη Μουσουλμάνους και οικονομικά αδύναμους υπηκόους. Απέβλεπε στην άμβλυση των διαλυτικών τάσεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στην διεύθυνση του Ευρωπαϊκού κεφαλαίου (Γουργιώτης 1994, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού 2000, Κεχριώτης 2008).
11. Το Χάτι Χουμαγιούν προέβλεπε κωδικοποίηση του ποινικού και του εμπορικού δικαίου, τη δυνατότητα αλλοδαπών να κατέχουν ακίνητη περιουσία, τη διευκόλυνση εισαγωγής Ευρωπαϊκού κεφαλαίου και την ίδρυση μικτών δικαστηρίων. Υπογράφηκε λίγο πριν την λήξη του Κριμαϊκού πολέμου υπό την πίεση των Ευρωπαίων συμμάχων του Σουλτάνου (Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού 2000).

- **Αγροτικός νόμος (1858):** Αποσκοπούσε στην αποτύπωση των γαιοκτητικών σχέσεων και την κατοχύρωση των δικαιωμάτων των κατόχων γης με τίτλους (ταπού/taпу) προς αύξηση κρατικών εσόδων, τόνωση παραγωγής και σταθερότητα στις σχέσεις γαιοκτησίας αλλά και προστασίας του μικρού αγροτικού κλήρου που ήταν η βασική μορφή γαιοκτησίας, χωρίς όμως να θίγει τους μεγαλογαιοκτήμονες (Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού 2000).
- **Νόμος περί Επαρχιών/Βιλαγέτ Νιζαμαναμεσί (1864):** Αποτέλεσε την ουσιαστική θεσμοθέτηση της χωρίς διακρίσεις συμμετοχικότητας (Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού 2000).
- **Νόμος περί υπηκοότητας (1869):** Απέβλεπε στην εμπέδωση μιας ενιαίας Οθωμανικής ταυτότητας που σε συνδυασμό με τα προαναφερθέντα μέτρα ισονομίας και αντιπροσώπευσης θα ισχυροποιούσε την Αυτοκρατορία και θα αποδυνάμωνε την τάση κυρίως των Χριστιανών για προσφυγή στα προξενία των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων προς αναζήτηση παροχής προστασίας (Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού 2000).

Γενικά είχε δημιουργηθεί η αίσθηση, ακόμα και σε Έλληνες, ότι οι Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις θα βελτίωναν τις συνθήκες ζωής τους (Καμηλάκη-Πολυμέρου 2016), κάτι που μερικώς επιβεβαίωναν διάφορες εξελίξεις (ανέγερση ναών κλπ).¹² Αυτές οι συνθήκες στην Θεσσαλία οδήγησαν σε αύξηση του πληθυσμού των πεδινών περιοχών λόγω μετακίνησης από τα ορεινά χωριά και την ελεύθερη Ελλάδα. Λόγω δε των τουρκικών διευκολύνσεων, πλούσιοι Έλληνες του εξωτερικού απέκτησαν πρόσβαση στην γη και δημιούργησαν τα τσιφλίκια ενώ ακόμα και απλοί άνθρωποι έγιναν μικροϊδιοκτήτες (Καμηλάκη-Πολυμέρου 2016). Επιπλέον, στην Λάρισα αναπτύχθηκε μια οικοδομική δραστηριότητα όπου ξεχώριζε η ανέγερση των περίφημων νεοκλασικών κτιρίων, κυρίως στο διάστημα 1877-1881, ενώ αυξήθηκε και το εξαγωγικό εμπόριο στο λιμάνι του Βόλου (Γουργιώτης 1994). Τέλος, την περίοδο των μεταρρυθμίσεων και βλέποντας την αναβάθμιση πρωτίστως της Λάρισας και του Βόλου, εγκαταστάθηκαν εκεί προξενικές αρχές των Μεγάλων Δυνάμεων (Μουστάνη 2014, Νικολάου 2002).

Σε ότι αφορά την σχέση της Οθωμανικής διοίκησης με τους γαιοκτήμονες και παρά τις όποιες επωφελείς για τους μικροϊδιοκτήτες μέριμνες των προανα-

12. Το 1857 ιδρύεται Ελληνικό προξενείο στην Λάρισα, τοποθετείται καμπάνα στον Μητροπολιτικό Ναό του Αγίου Αχιλλείου μετά από αιώνες σιωπής, χτίζονται ναοί ενώ επιτρέπεται η τέλεση της γιορτής των Θεοφανίων (Γουργιώτης 1994). Στον Βόλο το 1856 γίνονται τα θυρανοίξια του Αγίου Νικολάου, ενώ η επιτρεπόμενη πλέον περιφορά του Επιταφίου συνοδεύτηκε από ύψωση λαβάρων αλλά και επεισόδια που δεν ήταν εξαίρεση (Μουστάνη 2014).

φερθέντων μεταρρυθμίσεων, αυτή χαρακτηρίζονταν από προνομιακή μεταχείριση που εκδηλώθηκε με την διευκόλυνση αγοράς μεγάλων εκτάσεων από Έλληνες του εξωτερικού αρκετά χρόνια πριν τεθεί το θέμα της προσάρτησης ενώ σε περιπτώσεις επισιτιστικών κρίσεων εξυπηρετήθηκαν τα συμφέροντα των μεγαλοϊδιοκτητών αντί του κοινού καλού. Αντιδράσεις επίσης προκαλούσε στους υπόδουλους Έλληνες η μεταφορά Μουσουλμανικών πληθυσμών (Κιρκάσιων κλπ) κυρίως για κάλυψη των αναγκών σε εργατικό δυναμικό αφού ευθύνονταν για πρόκληση πολλών βιαιοτήτων.¹³

Μεγάλη έκταση γνώρισε επί Τουρκοκρατίας η τοκογλυφία και η αισχροκέρδεια από Μουσουλμάνους και μη, που υφάρπαζαν τις περιουσίες των φτωχών Ελλήνων παρά την προστασία από το Οθωμανικό Δίκαιο («Σερί») δανείζοντας τους χρήματα με επαχθείς όρους τους οποίους αδυνατούσαν να καλύψουν (Ανακατωμένος 2004, Καρανικόλας 1983).

Όλα αυτά τα φαινόμενα δημιούργησαν αφόρητες συνθήκες στους υπόδουλους Έλληνες μέχρι και τις παραμονές της προσάρτησης αφού ακόμα και Άγγλοι περιηγητές ανέφεραν πως την όμορφη και πλούσια Θεσσαλία απολάμβαναν μόνο οι Οθωμανοί που τους χαρακτηρίζει ο φανατισμός και η κραιπάλη (Ανακατωμένος 2004).

Κοινή διαπίστωση πάντως είναι πως οι μεταρρυθμίσεις όχι μόνο απέτυχαν, δεδομένου μάλιστα –σύμφωνα και με τον Γάλλο περιηγητή/αρχαιολόγο Leon Heuzey– πως δεν εφαρμόστηκαν επαρκώς, με το καθεστώς της δουλοπαροικίας να παραμένει στην πράξη (Γουργιώτης 1994), αλλά ουσιαστικά έφεραν τα αντίθετα αποτελέσματα ενισχύοντας τον εθνικισμό και τα αποσχιστικά κινήματα (Κεχριώτης 2008). Έτσι η ταραχώδης καθημερινότητα με το μόνιμα αρνητικό κλίμα μεταξύ Μουσουλμάνων και Ελλήνων στην Θεσσαλία, οδήγησε αρκετούς Τούρκους στην αποχώρηση τους προς άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με παράλληλη μεταβίβαση περιουσιακών στοιχείων σε Έλληνες κυρίως, επιταχύνοντας την συγκέντρωση γης σε Ελληνικά χέρια πλουσίων που ζούσαν σχεδόν μόνιμα στο εξωτερικό (Αρσενίου 2010, Καμηλάκη-Πολυμέρου 2016, Νταμπεγλιώτης κ.α 2018, Νταμπεγλιώτης & Πασαλίδου 2020). Το ίδιο συνέβη και με τις μικρές ιδιοκτησίες για τις οποίες ενδιαφέρον εκδήλωσαν μικροκεφαλαιούχοι της Θεσσαλίας και της ελεύθερης Ελλάδας, γεγονός που αύξησε κατακόρυφα την αγοραστική τους αξία (Πατρώνης 2015). Η μαζική φυγή Μουσουλμάνων γιγαντώθηκε κατά την τριετία 1878-1881, δηλαδή την περίοδο

13. Κατά την επισιτιστική κρίση του 1874, οι Οθωμανικές αρχές εναρμονίστηκαν με τα συμφέροντα των τσιφλικάδων -μερικοί εκ των οποίων κατείχαν υψηλές θέσεις- επιτρέποντας την εξαγωγή σίτου αγνοώντας έτσι τις ανάγκες των Θεσσαλών (Νικολάου 2002).

μεταξύ του Συνεδρίου του Βερολίνου και της προσάρτησης της Θεσσαλίας. Το γεγονός αυτό αποτυπώνεται στην πληθυσμιακή σύνθεση της απογραφής του 1881 όπου οι Μουσουλμάνοι περιορίστηκαν στις 24.000 (9% του πληθυσμού) ενώ το 1883 είχαν απομείνει μόλις 10.000 (Μουστάνη 2014).

Η Θεσσαλία ως Ελληνική επαρχία μετά το 1881

Το 1881, η πολυπόθητη για όλους τους Έλληνες απελευθέρωση της Θεσσαλίας (αλλά και της Άρτας) ήταν πλέον γεγονός ενώ οι κάτοικοι της, έχοντας ζήσει σχεδόν τρεις γενιές Τουρκικής σκλαβιάς παραπάνω, είχαν κάθε λόγο να πανηγυρίζουν και να προσδοκούν όχι μόνο μια ελεύθερη αλλά και καλύτερη ζωή. Σε μια ήδη μικρή ελεύθερη Ελλάδα μια πληθυσμιακή αύξηση κατά 18% και εδαφική κατά 26,7% εύφορης κατά κανόνα γης, προοιωνίζε ένα καλύτερο μέλλον ακόμα και με εθνικούς όρους (Πατρώνης 2015).

Όμως η ενσωμάτωση της Θεσσαλίας μπορεί να ικανοποίησε το αλυτρωτικό αίσθημα αλλά ουσιαστικά αποτέλεσε και την αφετηρία για την εμφάνιση ή την όξυνση του Θεσσαλικού αγροτικού ζητήματος. Σύμφωνα λοιπόν με την Ελληνοτουρκική Σύμβαση του 1881 και προκειμένου να εξασφαλιστούν πλήρως οι Οθωμανοί δικαιούχοι, αναγνωρίστηκαν από το Ελληνικό κράτος όλα τα ιδιοκτησιακά και εμπράγματα δικαιώματα των Οθωμανών εξομοιώνοντας τους με τίτλους πλήρους ιδιοκτησίας. Στην πραγματικότητα το Ελληνικό κράτος χάρισε στους Οθωμανούς γαιοκτήμονες τη γη την οποία παραχωρούσε ο Σουλτάνος μόνο για κάρπωση και εξουσίαση και όχι κατά πλήρη κυριότητα. Βέβαια, αυτή η νομική ρύθμιση δεν εμπόδισε την μαζική αποχώρηση των Τούρκων, οι οποίοι με τη σειρά τους εφοδιασμένοι με τίτλους πλήρους ιδιοκτησίας παρουσιάστηκαν στη χρηματιστηριακή αγορά της Κωνσταντινούπολης αναζητώντας ενδιαφερόμενους για απόκτηση γης. Με αυτόν το τρόπο το μεγαλύτερο μέρος της Θεσσαλικής γης πέρασε από τους Οθωμανούς τσιφλικούχους στα χέρια Ελλήνων κεφαλαιούχων της διασποράς (Ζάππας, Αβέρωφ, Ζαρίφης, Στεφάνοβικ-Σκυλίτσης, Ζωγράφος, Συγγρός, Καραπάνος, κ.α.).

Κατά συνέπεια, η Θεσσαλική προσάρτηση του 1881 οδήγησε σε αλλαγές στο ζήτημα της γαιοκτησίας μέσω της μεταβίβασης των ιδιοκτησιών των Οθωμανών γαιοκτημόνων σε μεγάλους Έλληνες χρηματιστές και εμπόρους της διασποράς, οι οποίοι με τον τρόπο αυτό απέκτησαν τεράστιες εκτάσεις καλλιεργή-σιμης γης. Οι συνέπειες για τους μικρούς καλλιεργητές της Θεσσαλίας υπήρξαν δραματικές, αφού έπαψαν πλέον να απολαμβάνουν τα προνόμια που τους παρείχε το Οθωμανικό δίκαιο και μετατράπηκαν σταδιακά σε απλούς γαιομισθωτές (Αντωνίου & Σακκής 2006, Γιαννούλας 2018, Ντούλας 2018, Πατρώνης 2015).

Αυτή η ιδιότυπη προνομιακή μεταχείριση των μεγάλων ιδιοκτησιών της

Θεσσαλίας που απέκτησαν τίτλους και άλλαξαν χέρια δημιουργώντας έτσι τα περίφημα Θεσσαλικά τσιφλίκια, οφείλεται εν πολλοίς στην επιβαλλόμενη από τις Μεγάλες Δυνάμεις (με πρώτη την Αγγλία) μη εμπλοκή της Ελλάδας σε πόλεμο με την Τουρκία στο πλευρό της Ρωσίας ακόμα και λίγο πριν τις κρίσιμες συμφωνίες. Έτσι η «ειρηνική προσάρτηση» των εδαφών, σε συνδυασμό με το άρθρο 4 της Συνθήκης Προσάρτησης που υποστηρίζεται πως συντάχθηκε ή προστέθηκε με απαίτηση των Τούρκων, κατέστησε την πολιτική της Ελληνικής κυβέρνησης έρμαιο των διαθέσεων τρίτων χωρών, της πολλαπλά ηττημένης Τουρκίας ακόμα και των τσιφλικιάδων (Ανακατωμένος 2004, Αργύρης 2020, Βραχνιάρης 1995, Πατρώνης 2015). Νομικά επίσης, το άρθρο 4 αποτελούσε μια «διπλωματική εκτροπή» (Νάκος 2016) αφού εξομοίωνε πλασματικά δύο μη ισοδύναμα νομικά καθεστάτα ιδιοκτησίας και εισήγαγε τα ιδιωτικά δικαιώματα του Οθωμανικού Δικαίου στο Βυζαντινορωμαϊκό Δίκαιο της Παλαιάς Ελλάδας που ουσιαστικά μεταφράζονταν σε απώλεια Εθνικής γης και εσόδων προς όφελος Τούρκων και τσιφλικιάδων.¹⁴ Μάλιστα, ο ιστορικός Ιωάννης Κορδάτος καταγγέλλει ότι το άρθρο 3 που απαγόρευε την απαλλοτρίωση των μεγάλων ιδιοκτησιών προστέθηκε μετά από παρέμβαση των τσιφλικιάδων (Καρανικόλας 1983). Οι τελευταίοι αξιοποίησαν τις προβλέψεις της Συνθήκης Προσάρτησης (άρθρα 3,4 και 6) και σε συνδυασμό με την απροθυμία ή την αδυναμία του Κράτους να παρέμβει, καταπάτησαν κάθε δικαίωμα των κολίγων πυροδοτώντας έτσι την έξαρση του αγροτικού ζητήματος (Βραχνιάρης 1995, Νάκος 2016, Πατρώνης 2015). Ακόμα και κατά τον ατυχή Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, οι τσιφλικιάδες εκμεταλλεύτηκαν τη συγκυρία για ιδιοποίηση περιουσιακών στοιχείων πολλών αγροτών που εγκατέλειψαν προσωρινά τις εστίες τους καταφεύγοντας στην περιοχή της Λαμίας για να σωθούν από τους Τούρκους. Σα να μην έφτανε αυτό, το 1899 ψηφίστηκε νόμος περί «εξώσεως δυστροπούντων ενοικιαστών» (Πατρώνης 2015).

Η προσάρτηση της Θεσσαλίας είχε όμως και κοινωνιολογικό αντίκτυπο αφού έφερε κοντά δύο διαφορετικούς από άποψη αγροτικής δομής και νοοτροπίας κόσμους. Από τη μια προστέθηκε μια εύφορη μεν αναξιοποίητη δε Θεσσαλία με τα αντιπαραγωγικά μεγάλα τσιφλίκια που κατέχονταν από αδιάφορους απόντες κεφαλαιούχους του εξωτερικού. Επιπλέον, καλλιεργούνταν με απαρχαιωμένο

14. Πρόκειται ουσιαστικά για μια απαξίωση του Βυζαντινορωμαϊκού δικαίου αφού μέσω των άρθρων 3,4,6 της Συνθήκης Προσάρτησης, αναγνωρίστηκαν δικαιώματα αρκετά ευρύτερα των προηγούμενων, αγνοώντας τις διαφορές με το Οθωμανικό δίκαιο. Μάλιστα, εσκεμμένα υπήρχε προκλητική ασάφεια στις κατηγορίες των γαιών του κρίσιμου άρθρου 4 προκειμένου να μπορέσουν εκ των υστέρων να αναγνωριστούν ποικίλα και αμφίβολης ισχύος ιδιοκτησιακά δικαιώματα (Νάκος 2016, Πατρώνης 2015).

εξοπλισμό από δυστυχημένους κολίγους που μόλις είχαν απελευθερωθεί αλλά και διαψευστεί οι ελπίδες τους για μια καλύτερη ζωή. Από την άλλη, υπήρχε μια όχι τόσο εύφορη Παλαιά Ελλάδα όπου με πρώτη την Πελοπόννησο κυριαρχούσε η μικρή ιδιοκτησία υψηλής παραγωγικότητας εμπορικών δυναμικών καλλιεργειών (π.χ σταφίδα) με την χρήση σαφώς πιο σύγχρονων μέσων.

Αποτέλεσμα των ανωτέρω συνθηκών ήταν να επέλθει μείωση παραγωγής αντί τις πολυαναμενόμενης σιτάρκειας. Έτσι κατά την οικονομική κρίση του τέλους του 19ου αιώνα που οδήγησε σε πτώση της τιμής του σίτου, οι τσιφλικάδες πίεσαν και πέτυχαν τον κρατικό προστατευτισμό μέσω της δασμολογικής πολιτικής απαγόρευσης εισαγωγής και τεχνητής έλλειψης σίτου. Αυτό συνετέλεσε σε αύξηση της τιμής και την πρόκληση δυσαρέσκειας στα λαϊκά και μικροαστικά στρώματα που συντάχθηκαν με το αγροτικό κίνημα των αρχών του 20ου αιώνα, δημιουργώντας έτσι ευρύτερες κοινωνικές συμμαχίες (Πατρώνης 2015, Πολέζε 2007). Αυτή η πρακτική ουσιαστικά επιδείνωσε το πρόβλημα αφού μείωσε τις σιτοκαλλιέργειες κατά 42,4% από το 1884 μέχρι το 1897 λόγω έλλειψης κινήτρων (Βραχνιάρης 1995, Πατρώνης 2015). Το γεγονός της κυβερνητικής εύνοιας προς τους Θεσσαλούς τσιφλικάδες μέσω του προστατευτισμού των προϊόντων και της γης τους, έφερνε την εκάστοτε Κυβέρνηση υπόλογη απέναντι στους Παλαιοελλαδίτες για επιλεκτική και άρα άδικη μεταχείριση. Επιπλέον η Κυβέρνηση βρισκόταν στο στόχαστρο της κριτικής των Θεσσαλών για υπέρμετρη βία κάτι που δεν συνέβη, τουλάχιστον σε τέτοιο βαθμό, κατά την διάρκεια των κινητοποιήσεων των Πελοποννησίων λόγω της σταφιδικής κρίσης του τέλους του 19ου αιώνα. Έτσι, η ενσωμάτωση ανέδειξε μια κοινωνική, ταξική αλλά και Εθνική διάσταση του αγροτικού ζητήματος (Βραχνιάρης 1995, Νταμπεγλιώτης & Πασαλίδου 2020).

Η προαναφερθείσα σύμπλευση των αγροτικών και λαϊκών στρωμάτων αποτυπώθηκε και στις αγροτικές κινητοποιήσεις όπου συμμετείχαν ή ακόμα και πρωτοστατούσαν ομάδες και άτομα που δεν ανήκαν στην αγροτική τάξη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γεγονός ότι στην αμαξοστοιχία όπου συνέβησαν τα αιματηρά γεγονότα του Κιλελέρ στις 6 Μαρτίου 1910 είχαν επιβιβαστεί αρκετοί μη αγρότες με σκοπό να συμμετάσχουν στο αγροτικό συλλαλητήριο της Λάρισας ενώ τα αιτήματα των αγροτών βρήκαν θέση και σε διαδηλώσεις σε αστικά κέντρα όπως ο Βόλος (Νταμπεγλιώτης κ.α 2018). Αξιοσημείωτο είναι πως οι περισσότερες ηγετικές μορφές του αγροτικού κινήματος, οι αποκαλούμενοι και «Αγροτιστές», προέρχονταν από διάφορα κοινωνικά στρώματα και επαγγελματικές ομάδες όπως γιατροί, δικηγόροι, δημοσιογράφοι, ακόμα και μεγαλοκτηματίες (π.χ. Ταρμπάζης κλπ). Άλλωστε, η πλέον εμβληματική μορφή του αγροτικού κινήματος ήταν αυτή του δικηγόρου και δημοσιογράφου Μαρίνου Αντύπα, γόνου τσιφλικάδων που δολοφονήθηκε

στα κτήματά του για την δράση του υπέρ των κολίγων (Νταμπεγλιώτης κ.α 2018, Νταμπεγλιώτης & Πασαλίδου 2020).

Μέσα από αυτές τις διεργασίες δημιουργήθηκαν συλλογικές μορφές οργάνωσης των αγροτών όπως οι γεωργικοί σύλλογοι ενώ τα νέα πολιτικά ρεύματα της εποχής (Σοσιαλιστές, Κοινωνιστές κλπ) υποστήριξαν και ανέδειξαν τις αγροτικές διεκδικήσεις μεταφέροντας το αγροτικό ζήτημα στα κέντρα των αποφάσεων (Καρανικόλας 1983, Πατρώνης 2015).

Σε κυβερνητικό επίπεδο, ο Πρωθυπουργός Τρικούπης δικαιολογούσε την φιλοτσιφλικάδικη και αντιαγροτική στάση του με την επίκληση των άρθρων της Συνθήκης και την οικονομική ανέχεια του Κράτους ενώ παρέμεινε πιστός στην πολιτική των επενδύσεων και στο χρήμα των πλουσίων ομογενών (Αργύρης 2020, Βραχνιάρης 1995). Η παρουσία αρκετών Θεσσαλών βουλευτών ήδη από την πρώτη Βουλή μετά την ενσωμάτωση, δεν κατάφερε να αναστρέψει την αντιαγροτική πολιτική ενώ πολλοί εξ αυτών ήταν είτε οι ίδιοι τσιφλικάδες είτε ευνοούμενοι αυτών (Βραχνιάρης 1995, Νταμπεγλιώτης & Πασαλίδου 2020, Πατρώνης 2015). Ακόμα και τα επιχειρήματα του βουλευτή Καρδίτσας Δ. Μπούσδρα και του βουλευτή Αττικής Α. Ζυγομαλά που κατέρριπταν ως αδικαιολόγητο τον φόβο περί παραβίασης της συνθήκης αν επιλυθεί το αγροτικό ζήτημα, όχι μόνο δεν λαμβάνονταν υπόψη αλλά αντιμετωπίστηκαν με καχυποψία (Καρανικόλας 1983, Νταμπεγλιώτης & Πασαλίδου 2020, Πάνος 2005). Αξίζει να σημειωθεί πως δύο μόλις εβδομάδες μετά την είσοδο του Ελληνικού Στρατού στη Λάρισα, η τοπική εφημερίδα «Αστήρ της Θεσσαλίας» (15/9/1881) σε κύριο άρθρο της με τίτλο «Το αγροτικό ζήτημα», έσπευσε να επιτεθεί σε όσους αρνούσαν την εφαρμογή της συνθήκης προσάρτησης και την υποταγή στους γαιοκτήμονες. Έκανε μάλιστα λόγο για χωρικούς με «αναρχικές τάσεις», «δημαγωγούς» πολιτικούς και οικονομικά συμφέροντα, καλώντας την Κυβέρνηση να ασκήσει μέχρι και στρατιωτική βία.

Ένα άλλο πρόβλημα που εμφανίστηκε τα πρώτα χρόνια ήταν η δημογραφική συρρίκνωση και η έλλειψη εργατικών χεριών στον Θεσσαλικό κάμπο ως αποτέλεσμα της συνεχιζόμενης ραγδαίας φυγής των Μουσουλμάνων ενώ δημιουργήθηκε και πρόβλημα ρευστότητας στην αγορά αφού πήραν μαζί τους ότι πολύτιμο είχαν (Καμηλάκη-Πολυμέρου 2016). Και αυτό παρόλα τα ιδιοκτησιακά προνόμια και δεσμεύσεις, βάσει συμφωνιών και μη, των Ελληνικών αρχών για πλήρη σεβασμό του Μουσουλμανικού στοιχείου (Αργύρης 2020, Καμηλάκη-Πολυμέρου 2016, Ντανίκα 2016). Ως αντιστάθμισμα λειτούργησε η μετακίνηση Ελλήνων από την υπόλοιπη χώρα που έβλεπαν την ευκαιρία για μια νέα ζωή σε περιοχή με διαθεσιμότητα εύφορης γης (Πατρώνης 2015). Είναι αξιοσημείωτο ότι αυτοί οι πληθυσμοί αγόρασαν απευθείας σχετικά μικρά τεμάχια γης από τους Οθωμανούς με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν κοινότητες

μικροϊδιοκτητών με καλές συνθήκες εργασίας και εξαιρετικές επιδόσεις παραγωγής, σε αντίθεση με τα τσιφλίκια όπου κυριαρχούσε η καταπίεση και η μειωμένη απόδοση. Αυτό οδήγησε στην εμφάνιση φαινομένων υπεροψίας και υπεροχής έναντι των ντόπιων Θεσσαλών, κυρίως από τους Πελοποννήσιους που είχαν κυριαρχήσει σε πολλούς τομείς και προέρχονταν από τις εδώ και δεκαετίες ελεύθερες περιοχές (Καμηλάκη-Πολυμέρου 2016). Επίσης, αρκετοί ορεινοί πληθυσμοί είτε μετακινούνταν πιο συχνά στην πεδινή Θεσσαλία είτε εγκαταστάθηκαν μόνιμα σε αυτή. Όλοι αυτοί οι παράγοντες συνετέλεσαν σε μια ριζική ποιοτική και ποσοτική δημογραφική μεταβολή στην Θεσσαλία λόγω εσωτερικής μετανάστευσης. Όταν αργότερα προστέθηκαν οι προσφυγικοί πληθυσμοί των Ελλήνων της Θράκης, του Πόντου και της Μικράς Ασίας, η Θεσσαλία μετατράπηκε σε ένα Ελληνικό μωσαϊκό χωρίς όμως ενιαία χαρακτηριστικά όπως είχαν για παράδειγμα οι Ηπειρώτες και οι Κρητικοί (Καμηλάκη-Πολυμέρου 2016).

Όλες οι παραπάνω άδικες ή βίαιες πρακτικές, όχι μόνο των νέων μεγαλοϊδιοκτητών αλλά και του Κράτους με όλες τις μορφές εξουσίας (νομοθετική, εκτελεστική, δικαστική) και η παρατεταμένη ανέχεια στα όρια της επιβίωσης των Θεσσαλών αγροτών, οδήγησαν πολύ γρήγορα στην διάψευση των ελπίδων τους φτάνοντας στο ντροπιαστικό σημείο να υπάρχουν δηλώσεις στην Βουλή και δημοσιεύματα στον Τύπο ότι η κατάσταση επί Τουρκοκρατίας ήταν καλύτερη (Βραχνιάρης 1995, Νταμπεγλιώτης & Πασαλίδου 2020, Πατρώνης 2015).

Στην ανάδειξη του αγροτικού ζητήματος συνέβαλαν και οι εφημερίδες που άρχισαν να εκδίδονται στην ελεύθερη πλέον Θεσσαλία και είχαν πρωτογενή ενημέρωση από την πηγή των γεγονότων ενώ στην συντριπτική τους πλειοψηφία ακολουθούσαν φιλοαγροτική πολιτική (Νταμπεγλιώτης & Πασαλίδου 2020).

Έτσι υπό την πίεση των γεγονότων και της συντριπτικής πλειοψηφίας της κοινωνίας, μέσα από παλινωδίες, υποσχέσεις, πολιτικές μεταβολές, εθνικές καταστροφές, προσφυγικές κρίσεις και αιματηρούς αγώνες –με κορυφαία την εξέγερση του Κιλελέρ στις 6 Μαρτίου 1910- επιλύθηκε το αγροτικό ζήτημα, δεκαετίες όμως μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881 (Νταμπεγλιώτης κ.α 2018, Πατρώνης 2015). Ουσιαστικά πρόκειται για την πρώτη και σίγουρα πιο χαρακτηριστική μεταρρύθμιση στο σύγχρονο Ελληνικό κράτος που επιβλήθηκε από κάτω προς τα πάνω αφού οι πολιτικές κινήσεις υπαγορεύτηκαν από τις εξελίξεις λόγω κυρίως των κοινωνικών αντιδράσεων (Καρανικόλας 1983).

Συμπεράσματα

Η ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στον εθνικό κορμό, εξήντα χρόνια μετά την Επανάσταση του 1821 εναντίον των Τούρκων, αποτέλεσε την βασική αιτία ανάδειξης του αγροτικού ζητήματος σε κυρίαρχο εσωτερικό πρόβλημα της Ελλάδας με κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές παραμέτρους αλλά και με διεθνείς προεκτάσεις ως αποτέλεσμα του Συνεδρίου του Βερολίνου το 1878 και της Συνθήκης Προσάρτησης της Κωνσταντινούπολης το 1881.

Συνοπτικά λοιπόν, οι συνέπειες της απελευθέρωσης της Θεσσαλίας έχουν ως εξής:

- Ικανοποίηση εθνικού πόθου για ένταξη Θεσσαλίας με πληθυσμιακή αύξηση κατά 18% και εκτατική κατά 26,7% εύφορης κατά κανόνα γης.
- Μεγάλη σε μέγεθος εγκατάλειψη της Θεσσαλίας από τους Μουσουλμανικούς πληθυσμούς σε συνδυασμό με μεταβίβαση τίτλων ιδιοκτησίας κάθε είδους, κυρίως σε πλούσιους Έλληνες του εξωτερικού. Αυτό το φαινόμενο που ξεκίνησε ήδη από το Συνέδριο του Βερολίνου, είχε ως αποτέλεσμα την γενικότερη μείωση του πληθυσμού αλλά κυρίως την δραματική μείωση και σταδιακή εξάλειψη του Μουσουλμανικού στοιχείου και της γλώσσας του από την περιοχή.
- Μετακίνηση Ελληνικών πληθυσμών τόσο από τις ορεινές περιοχές της Θεσσαλίας που δεν είχαν λόγο πλέον να φοβούνται μετά την φυγή των Τούρκων, όσο και από την ήδη ελεύθερη Ελλάδα –κυρίως Πελοπόννησο- που επέλεξαν να μετακινηθούν σε μια περιοχή με διαθεσιμότητα εύφορης γης. Αυτό δημιούργησε στην Θεσσαλία ένα κοινωνικό και πολιτιστικό μωσαϊκό, το οποίο εμπλούτισαν σταδιακά και οι προσφυγικοί πληθυσμοί, με διακριτά χαρακτηριστικά μεταξύ των πληθυσμιακών ομάδων που διατηρούνται μέχρι σήμερα.
- Πλασματική εξομοίωση κάθε είδους ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων του Οθωμανικού Δικαίου με το Βυζαντινορωμαϊκό της Παλαιάς Ελλάδας που συνεπαγόταν απώλεια εθνικού πλούτου σε γη και χρήμα. Αυτή η «διπλωματική εκτροπή» ήταν απόρροια των μηχανορραφιών των Μεγάλων Δυνάμεων και της ηττημένης Τουρκίας με αδρανοποιημένη την Ελλάδα που πλήρωσε την ατολμία και ουδετερότητά της στο κρίσιμο διάστημα των προηγούμενων ετών.
- Όξυνση σχέσεων κολίγων και μεγαλοϊδιοκτητών σε σύμπνοια με το επίσημο Κράτος που εκδηλωνόταν με καταπίεση, βία, στέρηση στοιχειωδών ελευθεριών και δικαιωμάτων των κολίγων ακόμα και σε στέγη και τροφή. Αυτό δημιούργησε γρήγορα ένα κλίμα απογοήτευσης και θυμού στους Θεσσαλούς αλλά και διάψευσης ελπίδων για μια καλύτερη ζωή σε μια ελεύθερη

Ελλάδα που εκδηλώθηκε με όλο και πιο συχνές κινητοποιήσεις και συγκρούσεις αναδεικνύοντας έτσι το μέγεθος του αγροτικού ζητήματος.

- Συνύπαρξη στην ίδια εθνική στέγη δύο αγροτικών οικονομικών μοντέλων, αυτό της μικρής ιδιοκτησίας της Πελοποννήσου με δυναμικές εμπορικές καλλιέργειες και σχετικά σύγχρονα μέσα παραγωγής και αυτό της αναξιόποιας Θεσσαλίας των μεγάλων αντιπαραγωγικών μεγάλων ιδιοκτησιών με πρωτόγονα μέσα παραγωγής. Το γεγονός αυτό συνέβαλε στην ανάδειξη της τοπικιστικής διάστασης του αγροτικού ζητήματος μεταξύ Παλαιάς Ελλάδας και Θεσσαλίας. Έτσι, ο κρατικός προστατευτισμός προς τους Θεσσαλούς τσιφλικάδες προκάλεσε την αντίδραση των Πελοποννησίων για άνιση μεταχείριση ενώ η υπέρμετρη κρατική βία και καταστολή των αγροτικών κινητοποιήσεων έφερε ανάλογη αντίδραση των Θεσσαλών για επίσης άνιση μεταχείριση έναντι των Πελοποννησίων. Αυτή η προστασία του Κράτους προς τους τσιφλικάδες εκδηλώθηκε σε κάθε πτυχή της λειτουργίας του, συμπεριλαμβανομένης της Βουλής αλλά και της δικαιοσύνης.
- Η ίδρυση πολλών φιλοαγροτικών κατά βάση εφημερίδων στην ελεύθερη πλέον Θεσσαλία, η ανάδειξη διαφόρων κινημάτων και ιδεολογιών όπως οι Σοσιαλιστές και Κοινωνιστές που πλαισίωσαν και υποστήριξαν τους κολλίγους αλλά και η εκλογή πολλών τοπικών βουλευτών, ανέδειξαν ευρύτερα το αγροτικό ζήτημα και το έφεραν στα κέντρα των αποφάσεων.
- Η όξυνση των προβλημάτων του αγροτικού κόσμου και οι επιπτώσεις αυτών στα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα χαμηλού εισοδήματος, σε συνδυασμό με το διογκούμενο κλίμα συμπάραστασης, σφυρηλάτησε την δημιουργία ευρύτερων κοινωνικών συμμαχιών. Αυτή η σύμπλευση αποτυπώθηκε με την συμμετοχή ή ακόμα και το ξεκίνημα κινητοποιήσεων με κυρίαρχο το αίτημα της επίλυσης του αγροτικού ζητήματος ενώ πολλές ηγετικές μορφές του αγροτικού κινήματος δεν ήταν καν αγρότες.

Εν κατακλείδι, μπορεί να ειπωθεί πως η απελευθέρωση της Θεσσαλίας από τον Τουρκικό ζυγό το 1881 οδήγησε στην ουσιαστική δημιουργία αλλά και στην ανάδειξη του αγροτικού ζητήματος. Έδωσε επίσης τον απαραίτητο ζωτικό χώρο για την γέννηση νέων πολιτικών ρευμάτων και κοινωνικών συμμαχιών. Μέσα από αυτή την πολυκύμαντη πορεία και αφού προηγήθηκαν πολύχρονοι αγώνες και αιματηρές θυσίες όπως αυτή της ιστορικής αγροτικής εξέγερσης του Κιλελέρ στις 6 Μαρτίου του 1910, επιταχύνθηκε και τελικά επιτεύχθηκε μια σειρά ριζικών αγροτικών μεταρρυθμίσεων με κύριο χαρακτηριστικό πως για πρώτη φορά μια τέτοιου μεγέθους κοινωνική και οικονομική αλλαγή επιβλήθηκε από την βάση προς την κορυφή.

Βιβλιογραφία

- Ανακατωμένος, Α., (2004), Τα νέα όρια της Ελλάδος, ήτοι, Τοπογραφικά και εθνολογικά σημειώσεις περί της Θεσσαλίας, Λάρισα: Θεσσαλικό Ημερολόγιο.
- Αντωνίου, Α. & Σακκής, Δ., (2006), Θεσσαλικό Αγροτικό Ζήτημα. Θεσσαλία: Θέματα Ιστορίας, Λάρισα: Ε.Τ.Ε.Δ.Κ. Θεσσαλίας.
- Αρσενίου, Λ., (2010), Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία 1393-1881. Ιστορική και εθνολογική προσέγγιση, Αθήνα: Επικαιρότητα.
- Αρώνη-Τσιχλή, Κ., (2005), Αγροτικό ζήτημα και αγροτικό κίνημα, Αθήνα, Παπαζήση ΑΕΒΕ.
- Βεργόπουλος, Κ., (1975), Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας, Αθήνα: Εξάντας.
- Βραχνιάρης, Χρ, (1995), Πρώιμες εξεγέρσεις των αγροτών στο θεσσαλικό χώρο (1881-1883). Ο ρόλος και η συμβολή του Νικόλαου Ταρμπάζη. Λάρισα: Γνώση.
- Γερόπουλος, Α., (2010), Το Αγροτικό Ζήτημα στη Θεσσαλία & το Έπος του Κιλελέρ, Εκδόσεις Δήμος Κιλελέρ – Τοπική Ένωση Δήμων & Κοινοτήτων Ν. Λάρισας.
- Γεωργίου, Η., (1965), Γαλλικόν σχέδιον αποσβέσεως της Θεσσαλικής επαναστάσεως του 1854 Θεσσαλικά Χρονικά (έκτακτος έκδοσις), Αθήναι.
- Γουργιώτης, Γ., (1994), Κοινοτικά έργα στη Θεσσαλία τα τελευταία προ της προσάρτησης χρόνια. Πρακτικά 2ου Συνεδρίου Λαρισαϊκών Σπουδών: Σελίδες από την ιστορία της Λάρισας, Λάρισα 20-21/3/1993. Λάρισα: Βιβλιοθήκη Θεσσαλικών Μελετών.
- Ζαβράκας, Χρ., (2016), Από το Μεγάλο Χαλίτσι στο Δίλοφο Λάρισα.
- Ιωαννίδου-Μπιτσιάδου, Γ., (1983), Απόψεις σχετικά με το αγροτικό καθεστώς στη Θεσσαλία στα μέσα του 19ου αιώνα. Βαλκανικά Σύμμεκτα.
- Jonesco, J., (2008), Η αγροτική Θεσσαλία το 1850 όπως είναι και όπως μπορεί να γίνει», Θεσσαλικό Ημερολόγιο, 54.
- Καμηλάκη-Πολυμέρου, Α., (2016), Επιτόπιες έρευνες στη Θεσσαλία. Παρατηρήσεις σε ζητήματα του λαϊκού πολιτισμού. Επετηρίς Κέντρου Λαογραφίας.
- Καρανικόλας, Γ., (1983), Κιλελέρ. Συμβολή στην Ιστορία του Ελληνικού αγροτικού κινήματος, 4η έκδοση. Αθήνα: Θουκυδίδης.
- Νάκος, Γ., (2016), Δικαιϊκές αντινομίες του απώτερου ιστορικο-δικαικού παρελθόντος: Η «απαξίωση» του βυζαντινορωμαϊκού δικαίου, Τάν γαν δαίειν

και άπεικονίζεις, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Χριστογεώργη Καλτσίκη, ΑΠΘ – Τμήμα Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών, Θεσσαλονίκη: Ζήτη.

Νικολάου, Γ., (2002), Η κατάσταση στη Θεσσαλία την περίοδο 1870-1875 με βάση τις εκθέσεις του υποπρόξενου της Γαλλίας στη Λάρισα, Θεσσαλικό Ημερολόγιο 42.

Νταμπεγλιώτης, Κ., Πασαλίδου, Στ. & Νασιακόπουλος Αθ., (2018), Η αγροτική εξέγερση του Κιλελέρ και η σημασία της στην σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, Πρακτικά Α' Επιστημονικού Συμποσίου Πισσουρίου: «Εξεγέρσεις που σημάδεψαν την ιστορία του σύγχρονου Ελληνισμού σε Ελλάδα και Κύπρο», Πισσούρι, 2021/10/2017. Λευκωσία: Επιφανίου.

Νταμπεγλιώτης, Κ. & Πασαλίδου Σ., (2020), Το αγροτικό ζήτημα και η εξέγερση του Κιλελέρ μέσα από τον Θεσσαλικό τύπο της εποχής, Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συμποσίου Πισσουρίου: «Ενημέρωση και δημοκρατία», Πισσούρι, 19-20/10/2019. Λευκωσία: Επιφανίου.

Ντανίκα, Α., (2016), Λαλούντες μόνο την Οθωμανικήν. Η ανάγκη για διερμηνέα στον Μουσουλμανικό πληθυσμό της Λάρισας την περίοδο 1882-1898, Μνήμων 35.

Ντούλας, Χ., (2018), Το κοινωνικό έπος των караγκούνηδων της Θεσσαλίας. Θεσσαλονίκη : Σταμούλη.

Οικονόμου, Δ., (1986), Η πόλη και οι σχέσεις πόλης-υπαίθρου κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 60.

Πάνος, Βασίλης, (2005), Μύθος ή Πραγματικότητα: Η απελευθέρωση της Θεσσαλίας 1881, Τρίκαλα: Αγαπώ την Πόλιν.

Πατρώνης, Β., (2015), Το Αγροτικό Ζήτημα ΙΙ- Η Μεγάλη Γαιοκτησία: Η περίπτωση των τσιφλικιών στη Θεσσαλία, 1881-1923", Κεφάλαιο Συγγράμματος, στο Πατρώνης, Β. 2015, Ελληνική οικονομική ιστορία, Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Πολέζε, Χρ., (2007), Λάρισα και Θεσσαλικός κάμπος. Αφηγήσεις ιστορικών και πολιτιστικών γεγονότων από 63 Ευρωπαίους περιηγητές από τον 16ο έως τις αρχές του 20ου αιώνα. Αθήνα: Σταμούλη.

Σειζάνη, Μ., (1878), Η πολιτική της Ελλάδας και η επανάσταση του 1878 εν Μακεδονία, Ηπείρω και Θεσσαλία. Αθήνα: Αθηναΐδα.

Διαδικτυακές Πηγές

- Academic Dictionaries and Encyclopedias, 2013. *Dictionary of Greek: Ρεσίτ πασάς Μουσταφά*. Διαθέσιμο στο https://greek_greek.en-academic.com/233111/. (Ημ. Επίσκεψης: 8/9/2021).
- Αργύρης, Ν., 2020. *Καλύτερα με τους Τούρκους! Όταν οι κολίγοι της Θεσσαλίας νοσταλγούσαν την οθωμανική περίοδο*. Διαθέσιμο στο <https://www.freeinquiry.gr/articles/erevnes/kalytera-me-toys-toyrkoys/4630.html>. (Ημ. Επίσκεψης: 15/6/2021).
- Γιαννούλας, Κ. (2015), *Τα τσιφλίκια της Θεσσαλίας πριν και μετά την προσάρτησή της*. Διαθέσιμο στο <https://www.eleftheria.gr/m/%CE%B1%CF%80%CF%8C%CF%88%CE%B5%CE%B9%CF%82/item/6143.html>. (Ημ. Επίσκεψης: 16/6/2021).
- Γιαννούχου, Ε., (2017), *Οικονομική και κοινωνική κατάσταση στη δυτική Θεσσαλία από τα τέλη του 18ου αιώνα ως το 1821*. Διπλωματική εργασία (online). Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Διαθέσιμο στο <https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/28106>. (Ημ. Επίσκεψης: 15/6/2021).
- Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, (2000), *Tanzimat: Μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τον 19ο αιώνα*. Διαθέσιμο στο <http://www.fhw.gr/projects/tanzimat/gr/frame0.html>, (Ημ. Επίσκεψης: 10/9/2021).
- Κεχριώτης, Ε., (2008), *Μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού* (Κωνσταντινούπολη), Διαθέσιμο στο <http://constantinople.ehw.gr/forms/flLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=11702>. (Ημ. Επίσκεψης: 5/9/2021).
- Λινάρδος, Κ., (2012), *Το συνέδριο του Βερολίνου και η ενσωμάτωση Θεσσαλίας και Άρτας στο Ελληνικό κράτος (1878-1881)*. Διαθέσιμο στο <https://www.istorikathemata.com/2012/12/the-congress-of-Berlin-and-the-unification-Thessaly-in-Greece-1878-1881.html>. (Ημ. Επίσκεψης: 13/9/2021).
- Μουστάνη, Ν., (2014), *Οι Δημογραφικές Εξελίξεις σ' ένα Βιομηχανικό Κέντρο: Βόλος 1881-1922*. Διδακτορική διατριβή (online). Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Διαθέσιμο στο <https://ir.lib.uth.gr/xmlui/handle/11615/44648>. (Ημ. Επίσκεψης: 5/9/2021).
- Ναλμπάντη, Στ., (2015), *Εδαφική εξέλιξη Ελληνικού κράτους 1830-1947*. Διαθέσιμο στο <https://www.slideshare.net/StellaNalmpanti/1830-1947>. (Ημ. Επίσκεψης: 30/8/2021).
- Ντανίκα, Α, (2008), *Λάρισα: Οι αλλαγές στη φυσιογνωμία της πόλης από την προσάρτηση ως τον μεσοπόλεμο (1881-αρχές 20ού αιώνα)*, Μεταπτυχιακή διατριβή (online). Βόλος : Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Διαθέσιμο στο <https://ir.lib.uth.gr/xmlui/handle/11615/14219> (Ημ. Επίσκεψης: 10/8/2021).

- Οικονόμου, Κ., (2015), *20 Ιουνίου 1881. Η Θεσσαλία ελεύθερη*. Διαθέσιμο στο <https://www.eleftheria.gr/m/%CE%B1%CF%80%CF%8C%CF%88%CE%B5%CE%B9%CF%82/item/76941.html>. (Ημ. Επίσκεψης: 10/8/2021).
- Φύτρου, Λ., 2019. *Δικαιώματα του Ελληνικού Δημοσίου επί των εκτάσεων που βρίσκονται στα γκρεμνά της Καλντέρας της Νήσου Θήρας*. Διπλωματική εργασία (online). Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αιγαίου/ΠΜΣ. Διαθέσιμο στο <https://pergamons.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/file/lib/default/data/2895624/theFile> (Ημ. Επίσκεψης: 10/8/2021).

Οι προκαθήμενοι στο πηδάλιο της Εκκλησίας της Κύπρου πριν και μετά τον εθνομάρτυρα Κυπριανό

Δρ. Αννίτα Αντωνιάδου

Ανεξάρτητος Ερευνητής

Επικοινωνία: drannitaantoniadou@gmail.com

Περίληψη

Η τουρκική πολιτική αρχικά υπήρξε σχετικά ήπια για τους Κυπρίους αλλά και η στάση των Οθωμανών απέναντι στην Ορθόδοξη Εκκλησία υπήρξε καταλυτική αφού της δόθηκε εξουσία και προνόμια. Ο εθναρχικός ρόλος της εκκλησίας στο κλίμα της οικονομικής εξαθλίωσης που προκαλούσαν η εκμετάλλευση του νησιού από τους Τούρκους, οι ανομβρίες, οι επιδρομές ακρίδων, και οι επιδημίες, καθώς και η υποβάθμιση της παιδείας, ήταν ρόλος ιστορικής ανάγκης και λαϊκής προσδοκίας. Επιπλέον, ο αναβρασμός που επικρατούσε ενόψει της ελληνικής επανάστασης επρόκειτο να αλλάξει άρδην τα πολιτικά και εκκλησιαστικά δεδομένα της Κύπρου. Οι προσδοκίες και οι απαιτήσεις του κατακρεουργημένου κυπριακού λαού, διαμόρφωσαν σε μεγάλο βαθμό την εθναρχική ιδιότητα των προκαθημένων της κυπριακής εκκλησίας καθ' όλη τη διάρκεια της Οθωμανοκρατίας. Ο κοινωνικοπολιτικός χαρακτήρας του αρχιεπισκόπου Χρύσανθου (1767–1810), όπως και του διαδόχου του εθνομάρτυρα Κυπριανού (1810-1821) εξομάλυνε τις σχέσεις με την τοπική κυβέρνηση ενώ παράλληλα φαίνεται να ενίσχυσε την ελληνική παιδεία. Αφότου λοιπόν ο ικανός περί των πολιτικών τελευταίος εκλεγμένος αρχιεπίσκοπος του 18ου αιώνα Χρύσανθος εξουδετερώθηκε, ο Κυπριανός στα ηνία της εκκλησίας γνώριζε ότι ο ρόλος του δεν ήταν απλά εκκλησιαστικός, αλλά και πολιτικός.

Η μελέτη εξετάζει και συγκρίνει την κοινωνικοπολιτική, και εκπαιδευτική δράση του τελευταίου εκλεγμένου αρχιεπισκόπου Κύπρου, Χρυσάνθου, επί Οθωμανοκρατίας αλλά και των δυο μετέπειτα αρχιεπισκόπων διορισμένων πλέον από την ίδια την Πύλη. Εστιάζει στις δραστηριότητες τους σχετικά με την προώθηση της ελληνικής εκπαίδευσης στην Κύπρο, τις σχέσεις τους τόσο με τις τοπικές αρχές όσο και με την Πύλη, αλλά και στον θρησκευτικοπολιτικό ή αλλιώς εθναρχικό τους ρόλο που φαίνεται ότι ασκούσαν κατά τις δύσκολες περιόδους του νησιού σύμφωνα με το αυτοκέφαλο, τα προνόμια, και τα βεράτια που κατείχαν.

Λέξεις Κλειδιά: **Εκκλησία Κύπρου, Χρύσανθος, Ιωακείμ, Κυπριανός, εθναρχικός ρόλος, Οθωμανοκρατία, Ελληνική Επανάσταση**

Εισαγωγή

Το πέραςμα από τους Βενετούς στους Οθωμανούς καλλιέργησε στους Κυπρίους την ελπίδα για αλλαγή (Αλεξάνδρου, 1995 σ.30-33; Παπαδόπουλος, 1974 σ.185-200; Παπαδόπουλος, 1980 σ. 310-314). Η τουρκική πολιτική αρχικά υπήρξε σχετικά ήπια για τους Κυπρίους (Bartley & Bourdillon, 1993), ίσως στο φόβο μήπως η Δύση αναλάβει κάποια εκστρατεία απελευθέρωσης της Κύπρου (Παυλίδης, 1993β). Ο φόβος αυτός δεν ήταν αβάσιμος, αφού όντως οι Κύπριοι στράφηκαν από τα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας προς τη Βενετία και τον οίκο της Σαβοΐας (ΝΑ Γαλλίας κοντά στα σύνορα Ιταλίας και Ελβετίας) ζητώντας βοήθεια (Luke, 1921). Σε σύγκριση μάλιστα με την περίοδο της Φραγκοκρατίας και της Βενετοκρατίας, οι Οθωμανική διοίκηση υποβοηθούσε τους ντόπιους και δη τους γεωργούς, που εξαιτίας των πολέμων περιήλθαν σε δυσχέρεια, δίνοντάς τους σιτάρι για τροφή και για σπορά.

Στους Κύπριους παραχώρησαν προνόμια όπως η κατάργηση της δουλοπαροικίας, η ελεύθερη άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων των Ορθόδοξων Χριστιανών, παροχή δικαιώματος κατοχής γης, αλλά και την κατάργηση της Λατινικής Εκκλησίας και αποστέρηση του δικαιώματος των Λατίνων να κατέχουν ακίνητη ιδιοκτησία στο νησί (Luke, 1921). Στην Ορθόδοξη Εκκλησία δόθηκε εξουσία και προνόμια με διευκολύνσεις όπως να είναι φοροεισπράκτορας, να χειρίζεται δίκες σχετικά με γάμους και κληρονομίες, και να ασχολείται με την εξαγορά Μονών, - αλλά όχι με κτίσιμο ναών - (Duckworth, 1900; Hackett, 1901; Φιλίππου, 1930; Clogg, 1982 σ.185-207; Μιτσίδου, 2011 σ.785-786.), τα οποία είχαν αντίκτυπο σε θρησκευτικό, πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο (Μιχαήλ, 2005α; Μιχαήλ, 2005β σ.113-138).¹ Ο Σουλτάνος γνώριζε ότι η ορθόδοξη εκκλησιαστική διοίκηση ήταν πολύ καλά οργανωμένη και ότι οι Χριστιανοί επηρεάζονταν από την Εκκλησία τους, τόσο στην προσωπική τους ζωή, όσο και στις σχέσεις τους με τις δημόσιες υπηρεσίες. Δίνοντας προνόμια πίστευε ότι, έτσι, θα μπορεί να ελέγξει ευκολότερα τη ζωή των Ρωμιών για να εκτελούνται, μέσω του Πατριάρχη τους, τα θελήματα και οι διαταγές του. Η κατάκτηση

1. Η Χριστιανική κοινότητα, όπως και η Ιουδαϊκή, δηλαδή οι δυο άλλες θρησκευτικές κοινότητες που ασπάζονταν όπως και Ισλαμική μονοθεϊστικές θρησκείες, απολάμβανε ελευθερία λατρείας, σε αντάλλαγμα την πληρωμή φόρου υποτελείας. Η χρησιμοποίηση του κύρους του Αρχιεπισκόπου, από τους Τούρκους, για την ανταπόκριση των υπόδουλων στη βαριά φορολογία που τους επέβαλαν, καθώς σε αυτήν, κυρίως, στηριζόταν η οικονομία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

της Κύπρου από τους Οθωμανούς έδωσε τη δυνατότητα στην Εκκλησία της Κύπρου να αποκτήσει δικαιώματα στην είσπραξη χρημάτων από το ποίμνιο μέσω εκκλησιαστικών φόρων. Σταδιακά γίνεται αυτόνομη οικονομικά, πράγμα που της προσέδωσε ισχύ και κύρος. Η Εκκλησία προκειμένου να ανταπεξέλθει στα της οθωμανικής αρχής αλλά και να αναλάβει τις ευθύνες της, εξελίχθηκε σε έναν γραφειοκρατικό μηχανισμό με συμβολαιογράφους και υψηλόβαθμα στελέχη.

Παρόλα αυτά, η κατάσταση στην νήσο εκτραχύνεται μετά τα πρώτα ήπια χρόνια και εξελίσσεται σε μια ιδιαίτερα δύσκολη περίοδο για τον ελληνισμό εξαιτίας βαριών φορολογιών (χαράτσι, φόρος της δεκάτης), φυσικές θεομηνίες (σεισμοί, ανομβρίες, ακρίδες, επιδημίες), σταδιακή μείωση του ελληνικού πληθυσμού της Κύπρου, αυθαιρεσιών των τοπικών διοικητών αλλά και εξαιτίας των ανταρσιών αρκετών Οθωμανών διοικητών. Επιπλέον η Κύπρος, εκτός από την καταπιεστική τουρκική φορολογική πολιτική, αντιμετώπισε συχνά εκτεταμένες περιόδους ανομβρίας και επιδρομές ακρίδων που έπλητταν ή, ενίοτε, κατέστρεφαν τις καλλιέργειες του νησιού (Hackett, 1901 σ.251-252). Οι συνθήκες επιβεβαιώνονται από τις κατά καιρούς απογραφές πληθυσμού αλλά και από τις πληροφορίες που μας παραδίδει η ιστοριογραφία της εποχής (Σακελλάριος, 1991, α' εκδ. του 1891 σ.569-579; Hackett, 1901 σ.251-252; Μυριανθόπουλος, 1934 σ.90-92), και οι περιηγητές που επισκέφτηκαν τότε την Κύπρο (Hill, 1972 σ.31-36; Θεοχαρίδης, 1981- 1982 σ.210- 212).² Η μεγαλύτερη δοκιμασία για τον ελληνισμό της Κύπρου ήταν η σφαγή που άρχισε την 9η Ιουλίου 1821 και κράτησε ένα περίπου μήνα, η οποία είχε ως αποτέλεσμα τη θανάτωση αρχιερέων, κληρικών και λαϊκών του τόπου (Μιτσίδου, 2011).

Ο Κύπρου Χρύσανθος, 1767 – 1810, η πολιτική και εκπαιδευτική του συνεισφορά

Ο Χρύσανθος εξελέγη αρχιεπίσκοπος Κύπρου τον Ιανουάριο του 1767 όταν και διαδέχθηκε τον αρχιεπίσκοπο Παΐσιο την Πρωτοχρονιά του ίδιου χρόνου. Του Χρυσάνθου διάδοχος ήταν ο εθνομάρτυρας Κυπριανός το 1810 (Μιχαήλ, 2009 σ. 215-219). Πριν γίνει αρχιεπίσκοπος Κύπρου, ο Χρύσανθος είχε διατελέσει για πέντε περίπου χρόνια επίσκοπος Πάφου ως Χρύσανθος Α' (5 Μαΐου 1762), δεν είχε ευρεία μόρφωση αλλά αποδείχτηκε ικανός περί τα εκκλησιαστικά θέματα και χαρακτηριζόταν από ζήλο και πολιτικό αίσθημα. Η 43ετής αρχιεπισκοπεία του ήταν περιπετειώδης, με κύρια γεγονότα: α) ο αγώνας της

2. Ανάλογες αναφορές σημειώνονται και από τους Richard Pococke (1738), Alexander Drummond (1745), Giovanni Mariti (1760-1766), Michael de Vezin (1788-1792), Edward Clarke (1801), Ali Bey (1806), John Macdonald Kinneir (1814), Henry Light (1814) και William Turner (1815), που επισκέφθηκαν την Κύπρο κατά τον 18ο και αρχές 19ου αιώνα.

Κυπριακής Εκκλησίας κατά του μουχασίλη (διοικητή) της Κύπρου Χατζημπακκή, β) η εξέγερση του 1804 που οδήγησε στη πτώση του ισχυρού δραγομάνου Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου και γ) η βίαιη απομάκρυνση του αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου προς όφελος του νέου Κυπριανού (Παντελίδου, Χατζηκωστή, Σαββίδου, & Κατσώνης, 2002).

Από την αρχή της θητείας του προσπάθησε να επιβάλει την τάξη και την κοσμιότητα σε εκκλησιαστικά ζητήματα. Στον Κώδικα της Αρχιεπισκοπής (Εικόνα 1) σώζονται διάφορες εγκύκλιοι του, με ηθικές παραινήσεις προς τον λαό όπως η κόσμια τέλεση γάμων και απαγόρευση στα μοναστήρια να δέχονται μοναχούς που είχαν εκδιωχθεί από τα μοναστήρια τους λόγω της κακής διαγωγής τους. Επιπλέον το ενδιαφέρον του αρχιεπισκόπου για τις εκκλησίες και τα μοναστήρια υπήρξε μεγάλο και συνεχές αφού εξαιτίας της αθλιότητας στην οποία είχε περιέλθει ολόκληρη η Κύπρος κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, όλοι σχεδόν οι ναοί και τα μοναστήρια είχαν μισοερειπωθεί και εγκαταλειφθεί (Βίττης, 2008 σ.140-142). Στον Κτηματολογικό Κώδικα της Αρχιεπισκοπής Κύπρου (αρ.1098 -1100), που συντάχθηκε από τον ίδιο, υπάρχει μακρύς κατάλογος 81 ναών, μονών και άλλων εκκλησιαστικών υποστατικών που ανοικοδομήθηκαν εκ βάθρων ή ανακαινιστήκαν με τη φροντίδα και βοήθεια του αρχιεπισκόπου στη Λευκωσία και στα περίχωρα, στην Αμμόχωστο και σε πολλά χωριά των επαρχιών Λευκωσίας, Λάρνακας, Αμμοχώστου και Πάφου μέχρι και το 1795 οπότε και σταματά η καταγραφή. Αν αναλογιστεί κανείς ότι η ανοικοδόμηση χριστιανικών εκκλησιών ήταν έργο δύσκολο υπό τις επικρατούσες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, αφού κάτι τέτοιο προκαλούσε την αντίδραση των Οθωμανών που το έβλεπαν ως ανταγωνισμό προς τα μωαμεθανικά τζαμιά, φαίνεται ότι η Εκκλησία της Κύπρου με τον Χρυσάνθο στα ηνία, κινούμενη στην όχι τόσο καλά οργανωμένη οθωμανική αυτοκρατορία πολύ σύντομα αξιοποιώντας τις διευκολύνσεις αυτές, άρχισε την προσπάθεια για ανασυγκρότηση, διεκδίκησε τα προνόμια της αυτοδιοίκησής και οργάνωσε γύρω της τους υπόδουλους.

Κατά τον 18ο αιώνα η Εκκλησία της Κύπρου με τους πεφωτισμένους αρχιεπισκόπους Σιλβέστρο, Φιλόθεο, Παΐσιο και Χρυσάνθο φροντίζει για την παιδεία του τόπου (Ηλιαδης, 2011) και γενικά, η παιδεία κατά τον 18ο αιώνα γίνεται συστηματικότερη. Το 1808 ο Χρυσάνθος ιδρύει στη Λευκωσία το νέο «Ελληνομουσεϊον»³ (Ηλιαδης, 2011), υπό το πνεύμα του Διαφωτισμού. Ο ιερομόναχος Ιωαννίκιος πρόσφερε τότε το σπίτι του στη Λευκωσία για να χρησιμεύσει ως Σχολή Ελληνικών μαθημάτων (Φιλίππου, 1930). Επίσης ο Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος (Μυριανθόπουλος, 1934), ο μεταφραστής της Πύλης και υπεύθυνος για τη

3. «Ελληνομουσεία» ονόμαζαν οι λόγιοι του νεοελληνικού διαφωτισμού τα σχολεία των υποδούλων, χώροι όπου καλλιεργούνται τα γράμματα, ο ελληνικός λόγος και οι τέχνες.

φορολογία στο νησί, έκανε μια δωρεά 10000 γρόσια για τις ανάγκες του Έλληνομουσείου (Ηλιαδης, 2011). Παράλληλα ιδρύθηκε από τον Χρύσανθο και άλλη Σχολή, που ονομάστηκε «Σοφίης Μέγαρον» στο χώρο της Αρχιεπισκοπής (το κατόπιν Σκευοφυλάκιο στο χώρο της παλαιάς Αρχιεπισκοπής, όπως δείχνει η εκεί κλασικίζουσα έμμετρη επιγραφή). Ο Χρύσανθος στοχευμένα λοιπόν προσπάθησε να προωθήσει την ελληνική εκπαίδευση στην Κύπρο ενώ παράλληλα με ιδίες δαπάνες εξέδωσε έξι βιβλία από το 1774 έως και το 1801 στο πνεύμα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, ιδεολογικό, φιλολογικό, γλωσσικό και φιλοσοφικό ρεύμα, επιχειρούσε την περίοδο αυτή να μεταφέρει τις ιδέες και τις αξίες του ευρωπαϊκού διαφωτισμού, στον χώρο που ζούσαν άνθρωποι ελληνικής εθνικής συνειδήσεως ορθόδοξου γένους στην ευρύτερη Οθωμανική Αυτοκρατορία (Δημαράς, 1998 σ.81-82). Η εκτύπωση έγινε στο γνωστό τότε τυπογραφείο του Νικολάου Γλυκύ του εξ Ιωαννίνων στη Βενετία, με θέμα Ακολουθίες Γαιών (Παυλίδης, 2013).

Στο νησί όμως επικρατούσε πείνα και δυστυχία, συνεπεία καταστροφής της γεωργίας τον προηγούμενο χρόνο, 1766 (Παντελίδου, Χατζηκωστή, Σαββίδου, & Κατσώνης, 2002). Εξάλλου λόγω επιδημίας πανώλης, που είχε σημειωθεί από το 1759, είχαν πεθάνει πάρα πολλοί κι ο πληθυσμός του νησιού είχε μειωθεί σημαντικά, ενώ πολλοί Κύπριοι είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν το νησί σύμφωνα πάλι με αναφορά που γίνεται στον Κτηματολογικό Κώδικα της Αρχιεπισκοπής. Όμως παρά την δυσμενή κατάσταση, οι φόροι εξακολουθούσαν να είναι υψηλοί, και ο πληθυσμός που είχε απομείνει είχε επιβαρυνθεί και με την πληρωμή φόρων για εκείνους που είχαν πεθάνει από την πανώλη. Οι Τούρκοι κυβερνήτες ευνοούμενοι του συστήματος αγόραζαν το αξίωμα από το σουλτάνο, οπότε ερχόμενοι στο νησί επικεντρώνονταν στην είσπραξη όσο το δυνατόν περισσότερων φόρων, κι αυτό, επειδή στο χρόνο της κυβερνείας τους έπρεπε να εισπράξουν το ποσό που είχαν πληρώσει στο Σουλτάνο, και να έχουν επιπλέον κέρδος. Από την πρώτη στιγμή που ανήλθε στον αρχιεπισκοπικό θρόνο ο Χρύσανθος, αντιμετώπισε ποικίλα οικονομικά προβλήματα (Βίττης, 2008) και δούλεψε σκληρά για να τα επιλύσει. Την περίοδο αυτή φαίνεται ότι η αρχιεπισκοπή ήταν και εκμισθωτής του κεφαλικού φόρου/ χαράτσι⁴ ο οποίος

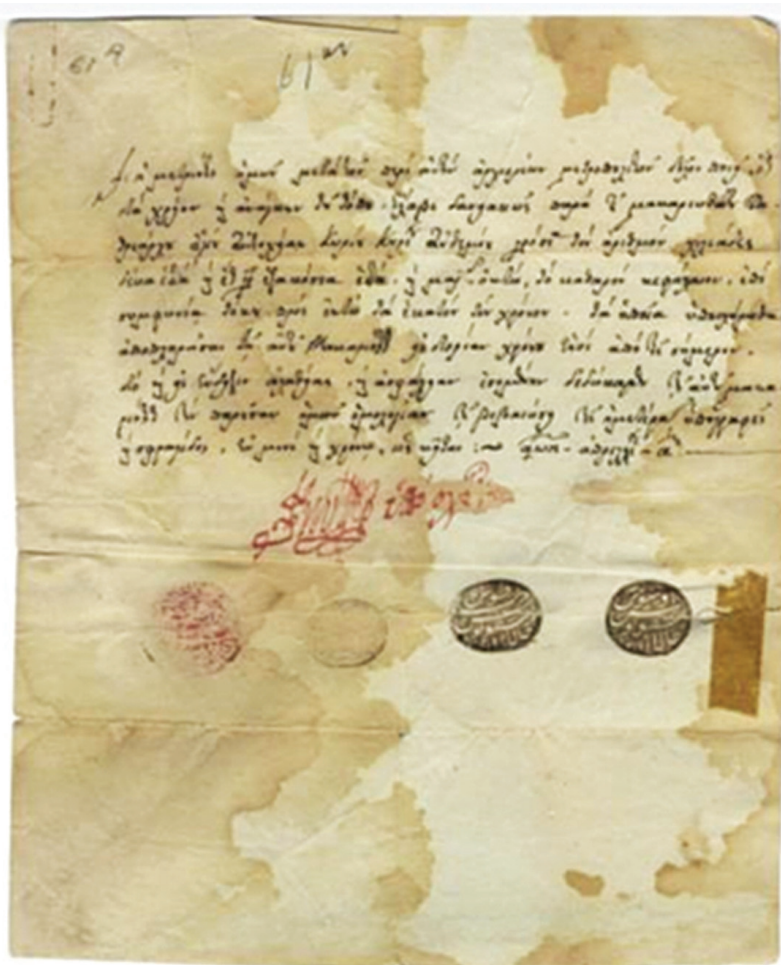
4. Χαράτσι: η αποζημίωση για την παραχώρηση του δικαιώματος να ζει κανείς και να λατρεύει τον θεό του. Κάθε χριστιανός από το δωδέκατο έτος της ηλικίας του και μέχρι τον θάνατό του όφειλε να εξαγοράζει κάθε χρόνο την άδεια αυτή. Πλήρωνε τον φόρο και παραλάμβανε από τον εισπράκτορα την προσωπική του απόδειξη χάρτινη και είχε κάθε χρόνο διαφορετικό χρώμα, η οποία λεγότανε χαράτσι. Ο τρόπος είσπραξης του ήταν ο εξής: κάθε χρόνο η Υψηλή Πύλη πουλούσε τα δικαιώματα είσπραξης των φόρων σε ισχυρούς και πλούσιους Τούρκους. Αυτοί τα μεταπουλούσαν κερδοσκοπικά σε εκμισθωτές φόρων οι οποίοι αναλάμβαναν να εισπράξουν τον φόρο από τους μη μουσουλμάνους υπηκόους. Ο μετέπειτα αρχιεπίσκοπος Κυπριανός πέτυχε επίσης να εξασφαλίσει μια συνεργασία με την τοπική κυβέρνηση, γεγονός που του χάριζε και την αντίστοιχη δύναμη.

επιβλήθηκε από τους πρώτους χρόνους της Οθωμανοκρατίας (Θεοχαρίδης, 1993). Αυτές οι ενέργειες του καταγράφονται στο Μέγα Κώδικα της Αρχιεπισκοπής, σελίδες 86 – 110, και αποτελούν δείκτες του ρόλου της εκκλησίας κατά την περίοδο αυτή.

Το 1791 αλλά και το 1802 ο αρχιεπίσκοπος αποφασίζει να παραιτηθεί. Ως λόγο παραίτησης πρόβαλε την κλονισμένη υγεία του που δεν του επέτρεπε να εργάζεται κανονικά. Η πρόθεση του Χρυσάνθου να παραιτηθεί εξετάστηκε από ειδική ιερατική συνέλευση, που αρνήθηκε να δεχθεί την παραίτηση. Η πολιτική δύναμη του αρχιεπισκόπου είχε προφανώς αυξηθεί σημαντικά επί αρχιεπισκοπείας Χρυσάνθου, ιδίως μετά τον αγώνα της Κυπριακής Εκκλησίας κατά του μουχασίλη (διοικητή) Χατζημπακική και την πτώση του (Φιλίππου, 1975). Ειδικότερα για τον Χρυσάνθο υπάρχουν αναφορές ότι ο αρχιεπίσκοπος, τόσο σε δύναμη όσο και σε πλούτο είναι η δεύτερη προσωπικότητα στη Κύπρο, ενώ η δράση και οι κινήσεις του εξομάλυναν τις σχέσεις του με την τοπική κυβέρνηση. Η αρχή του τέλους της θητείας του έγινε όταν οι αγάδες υποκίνησαν εξέγερση τον Μαρτίου του 1804 κατά του αρχιεπισκόπου και του δραγομάνου (Beratli, 1993; Μιχαήλ, 2009 σ. 215-219; Ηλιαδης, 2011; Μιχαήλ, 2016) όταν και ο Χατζηγεωργάκης επέβαλε φορολογίες στον λαό (Μυριανθόπουλος, 1934). Βρέθηκε στο στόχαστρο Οθωμανών φορολογούμενων οι οποίοι εξεγέρθηκαν με αφορμή τη φορολογία τους αλλά στην ουσία στασίασαν ενάντια του Αρχιεπισκόπου. Η εξέγερση αυτή κράτησε μήνες, με τους στασιαστές να έχουν υπό τον έλεγχό τους τη Λευκωσία και τα στρατεύματα που ήλθαν από τη Μικρά Ασία να πολιορκούν την πρωτεύουσα (Ηλιαδης, 2011). Τα γεγονότα του 1804 οδήγησαν τελικά στην πτώση του Χατζηγεωργάκη, στη φυγή του το 1808 και τελικά στην εκτέλεσή του στην Κωνσταντινούπολη το 1809 (Μιχαήλ, 2016; Ηλιαδης, 2011). Ωστόσο από την εξέγερση δεν κινδύνευσε μόνο ο Κορνέσιος. Ο γηραιός πλέον αρχιεπίσκοπος Χρυσάνθος πολιορκήθηκε στο κτίριο της Αρχιεπισκοπής. Τα γεγονότα της εξέγερσης των Τούρκων της Λευκωσίας κατά του αρχιεπισκόπου και του δραγομάνου έκαναν τη θέση του αρχιεπισκόπου και γενικά του χριστιανικού πληθυσμού επισφαλή.

Η εξέγερση μπορεί να μην κλόνησε την ισχύ του αρχιεπισκόπου, συνεχίστηκε όμως το μίσος των αγάδων. Αφετέρου η πτώση του Κορνέσιου και αφενός η ανικανότητα πλέον του Χρυσάνθου λόγω του προχωρημένου της ηλικίας επέτρεψαν στους εχθρούς και πολιτικούς αντιπάλους του γηραιού Χρυσάνθου, οι ανήκοντες στον κύκλο του οικονόμου της Αρχιεπισκοπής Κυπριανού, να τον εξουδετερώσουν. Ο αρχιεπίσκοπος αντιμετώπισε αρκετές κατηγορίες ιδίως λόγω της περαιτέρω μεγάλης αύξησης των χρεών της Εκκλησίας της οποίας η οικονομική κατάσταση επιδεινώθηκε και από τα τραγικά γεγονότα του 1804. Επίσης κατηγορήθηκε ότι ήταν πλέον πολύ ηλικιωμένος και άρα ανίκανος να διοικεί, αφού έπασχε και από ασθένειες - μάλιστα εξαιτίας των ρευματισμών

του μετά βίας μπορούσε να κινηθεί. Κατηγορήθηκε επίσης ότι είχε προωθήσει σε υψηλά εκκλησιαστικά αξιώματα συγγενείς του όπως οι επίσκοποι Κιτίου Χρυσάνθος και Πάφου Χρυσάνθος που και οι δυο ήταν ανειψιοί του. Μέρος του λαού στράφηκε κατά του αρχιεπισκόπου, ενώ η μερίδα που τον αντιπολιτευόταν με διάφορες ενέργειες (περιλαμβανομένων και δωροδοκιών Τούρκων αξιωματούχων) κατόρθωσε όπως εκδοθεί ένα σουλτανικό διάταγμα εξορίας του αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου και του ανειψιού του, επισκόπου Κιτίου Χρυσάνθου στην Εύβοια τον Μάιο του 1810 (Σπυριδάκης, 1954).

Εικόνα 1:

Δείγμα από τη σωζόμενη αλληλογραφία του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου (1767–1810), που διατηρείται στα Αρχεία της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, Λευκωσία.

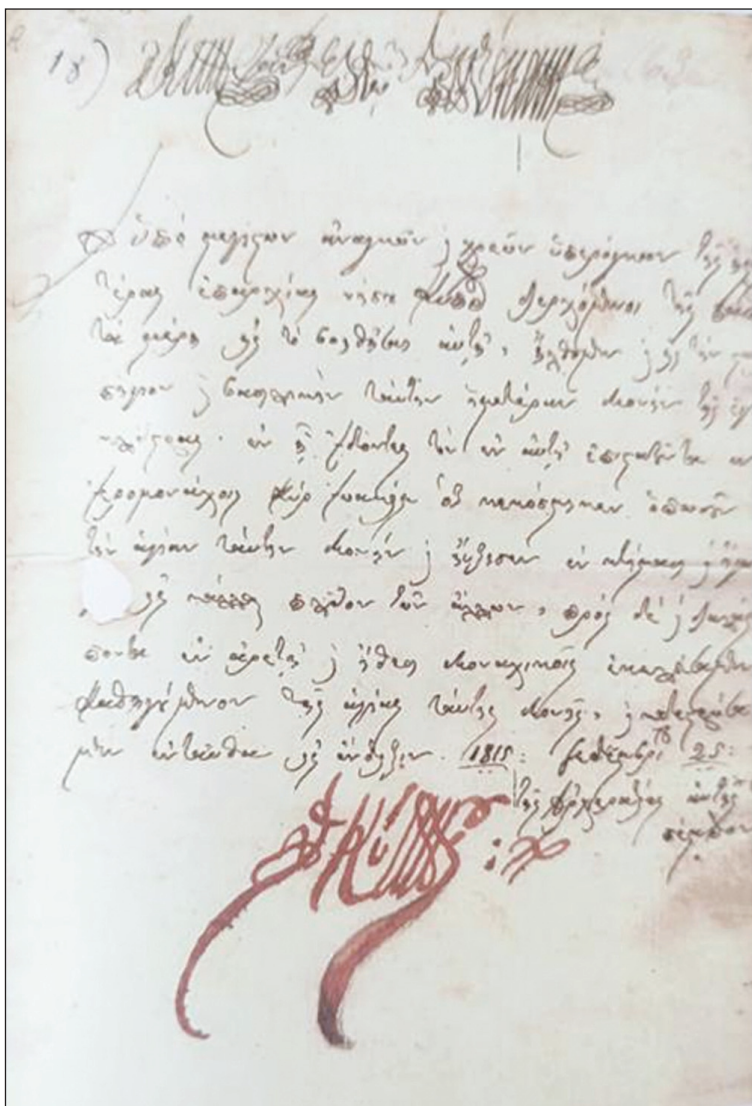
Ευγενική παραχώρηση φωτογράφισης την Αρχιεπισκοπή Κύπρου.

Ο Κύπρου Κυπριανός, 1810 – 1821, ο ρόλος του στην Εθνική Παλιγγενεσία

Ο τελευταίος κανονικά εκλεγμένος αρχιεπίσκοπος, πνευματικός και κοσμικός αρχηγός των Ελλήνων του νησιού της Κύπρου, τελευταίος αρχιεπίσκοπος του 18ου και πρώτος του 19ου, αφού εκτοπίστηκε το 1810, οδηγήθηκε στον δρόμο της εξορίας στην Εύβοια, παύτηκε των καθηκόντων του, και αντικαταστάθηκε, πεθαίνοντας στην εξορία προφανώς ταλαιπωρημένος κι από το δύσκολο ταξίδι (Σεπτέμβριος 1810). Έτσι ο Κυπριανός μπόρεσε πλέον να γίνει κανονικά αρχιεπίσκοπος Κύπρου (Εικόνα 2) που κατά δική του ομολογία αναφέρει ότι απλά προβιβάστηκε (Εγγλεζάκης, 1996 σ.385-386). Στην περίπτωση του Κυπριανού η θέληση της πολιτείας και του λαού επιβλήθηκαν και οι κανόνες παραμερίστηκαν. Έτσι, καταλυτικό ρόλο στην παύση και την εκλογή αρχιεπίσκοπου στην Κύπρο διαδραμάτισαν, η τοπική κυβέρνηση, το λαϊκό στοιχείο, η Πύλη και το Οικουμενικό Πατριαρχείο,⁵ που ενέργησε μάλλον πιεζόμενο (Εγγλεζάκης, 1996 σ.385-386). Χειροτονήθηκε σε Αρχιεπίσκοπο Κύπρου στις 30 Οκτωβρίου του 1810 (Ηλιαδης, 2011).

Ο Κυπριανός γεννήθηκε το 1756, και σε νεαρή ηλικία εισήλθε ως δόκιμος μοναχός στη Μονή Μαχαιρά, όπου έλαβε τη στοιχειώδη παιδεία. Το 1769 μετακόμισε από το μοναστήρι του Μαχαιρά στο μετόχι του μοναστηριού στο Στρόβολο, ενώ παράλληλα κατέβαινε στη Λευκωσία όπου, για τρία χρόνια, φοίτησε στο Έλληνομουσείον της Αρχιεπισκοπής. Σε ηλικία 25 χρόνων περίπου χειροτονήθηκε διάκονος, και στις αρχές του 1783 εστάλη από τον ηγούμενο Ιωαννίκιο στη Μολδοβλαχία, ακόλουθος του αρχιμανδρίτη, με σκοπό την εύρεση οικονομικής βοήθειας για την αντιμετώπιση των μεγάλων χρεών που αντιμετώπιζε τότε το μοναστήρι. Εκεί χειροτονήθηκε ιερέας και προσελήφθη ως εφημέριος του Ηγεμονικού ναού. Στη Μολδοβλαχία, σπούδασε θεολογία και φιλολογία στην Αυθεντική Ακαδημία Ιασίου με τη βοήθεια του ηγεμόνα Μιχαήλ Σούτσου. Όταν επέστρεψε στην Κύπρο το 1802 ανέλαβε την διαχείριση των κτημάτων της Μονής στο Στρόβολο όπου ευδόκιμα εργαζόμενος, κέρδισε την εκτίμηση των προεστών της Λευκωσίας οι οποίοι και συνηγόρησαν στον αρχιεπίσκοπο Χρύσανθο την πρόσληψή του ως οικονόμου της Αρχιεπισκοπής. Από τη θέση

5. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης επικεφαλής της θρησκευτικής κοινότητας Ρωμιών και ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου ήταν αξιωματούχοι της Αυτοκρατορίας (μιλλέτ – πασιή) και υπόλογοι στην Υψηλή Πύλη. Με βάση το σύστημα που εφαρμοζόταν σε ολόκληρη την Οθωμανική επικράτεια, οι «ραγιάδες» ήταν οργανωμένοι σε «μιλλέτια» (millet), (εθνικότητες, αυτοδιοικούμενες κοινότητες), που διατηρούσαν τους δικούς τους νόμους και συνήθειες κάτω από ένα θρησκευτικό αρχηγό, τον Εθνάρχη, που ήταν υπεύθυνος έναντι της κεντρικής διοίκησης για τη διοίκηση και τη καλή συμπεριφορά του λαού του.

Εικόνα 2:

Δείγμα από τη σωζόμενη αλληλογραφία του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού (1810 – 1821), που διατηρείται στα Αρχεία της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, Λευκωσία.

Ευγενική παραχώρηση φωτογράφισης την Αρχιεπισκοπή Κύπρου.

αυτή ο Κυπριανός επέδειξε ιδιαίτερο ζήλο, αναπτύσσοντας ταυτόχρονα και ικανή πολιτική σκέψη. Ειδικότερα, όταν το 1804 επαναστάτησαν οι Τούρκοι της Κύπρου καταλαμβάνοντας τη Λευκωσία και προβαίνοντας σε σφαγές των Ελλήνων και σε κακοποίηση του αρχιεπισκόπου, μεσολάβησε από κοινού με τους προξένους της Γαλλίας, της Βρετανίας και της Ρωσίας, Pagnault, Περιστιάνη και Καλημέρη, στις διαπραγματεύσεις των σουλτανικών στρατευμάτων με τους στασιαστές (Εγγλεζάκης, 1996). Οι Τούρκοι της Λευκωσίας δεν συγχώρεσαν βέβαια ποτέ τον Κυπριανό για τον ρόλο του στην καταστολή της εξέγερσης του 1804 και αργότερα, το 1821, ως αρχιεπίσκοπος πλέον, ήταν ο πρώτος στον κατάλογο των προγραφέντων και εκτελεσθέντων.

Ο Κυπριανός αναλαμβάνοντας τον αρχιεπισκοπικό θρόνο (Μέγας Κώδικας, σ. 156 -185) βρέθηκε αντιμέτωπος με ένα από τα μόνιμα προβλήματα του θρόνου, το μεγάλο χρέος της εκκλησίας που σίγουρα θα τον οδηγούσε σε σχέσεις τριβής με τους κυβερνώντες αν δεν επιλυόταν. Μεγάλο μέρος των χρεών προήλθε από δάνεια που έκανε η εκκλησία, για να αντιμετωπίσει τις ανάγκες του τόπου που προέκυψαν μετά τη στάση του 1804 (Luke, 2018 σ. 128-129). Ο νέος αρχιεπίσκοπος δούλεψε σκληρά για να επιλύσει τα οικονομικά προβλήματα, ενώ γνώριζε ότι ο ρόλος του δεν ήταν απλά εκκλησιαστικός, αλλά και πολιτικός. Διαποτισμένος επίσης με το πνεύμα του Διαφωτισμού,, σπουδασμένος σε πανεπιστημιακό ίδρυμα, έθεσε ως πρωταρχικό θέμα την ίδρυση νέας Ελληνικής Σχολής το 1812, σε οίκημα της μονής Μαχαιρά που δωρήθηκε από την Αρχιεπισκοπή για τον σκοπό αυτό (Πηλαβάκης, 1929). Στόχος να καλλιεργηθεί το εθνικό φρόνημα και να δοθούν πνευματικά εφόδια, όπως η γλώσσα και η θρησκεία - στοιχεία αναγκαία για την ύπαρξη ενός εθνικού, νομιμοποιητικού συνόλου, γύρω από το οποίο θα εγείρονταν στο μέλλον εδαφικές αξιώσεις όπως η ιστορία θα δείξει αργότερα -. Επίσης ο Κυπριανός συνέβαλε στα 1819 στην ίδρυση της Ελληνικής Σχολής Λεμεσού (Πηλαβάκη, 1929). Η Ελληνική Σχολή Λευκωσίας το σημερινό Παγκύπριο Γυμνάσιο λειτούργησε μέχρι το 1821 οπότε με την εκτέλεση του αρχιεπισκόπου Κυπριανού, των λοιπών ιεραρχών και πολλών προκρίτων, διέκοψε τις εργασίες και το έργο της (η Σχολή ανασυστάθηκε επί Παναρέτου το 1830).

Η σύντομη περίοδος ηρεμίας και ανάκαμψης της εκκλησίας, επί της αρχιεπισκοπείας του, και οι ομαλές σχέσεις με την τοπική κυβέρνηση δε θα κρατούσαν για πολύ. Ο αναβρασμός που επικρατούσε στην ευρύτερη Οθωμανική Αυτοκρατορία ενόψει της ελληνικής επανάστασης του 1821 (Πρωτοψάλτης, 1964) και της συνεχώς αυξανόμενης έχθρας των Οθωμανών, επρόκειτο να αλλάξουν άρδην τα πολιτικά και εκκλησιαστικά δεδομένα στο νησί. Η διαμόρφωση νέας πολιτικής εκ μέρους της Πύλης και της τοπικής κυβέρνησης, έναντι του τόπου και της ιεραρχίας, θα είχαν το πιο τραγικό τέλος για τη διοικούσα εκκλησία και το λαό. Άλλωστε, προηγήθηκε το παράδειγμα, το προμήνυμα από

τον απαγχονισμό του Οικουμενικού Πατριάρχη Γρηγορίου Ε' στις 10 Απριλίου του 1821, ημέρα του Πάσχα. Η ανάμιξη και οι ενέργειες Ελλήνων Κυπρίων, και δη του ιδίου του αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυπριανού καθώς και άλλων σημαίνοντων ανδρών στο όλο ζήτημα της Ελληνικής επανάστασης του 1821 χρονολογούνται πριν από την εορταζόμενη ως επίσημη ημερομηνία έναρξης του αγώνα, την 25η Μαρτίου 1821 (Πρωτοψάλτης, 1964). Επαρκείς μαρτυρίες αποδεικνύουν ότι η Φιλική Εταιρεία, είχε επαφές και στην Κύπρο απ' όπου και άντλησε οικονομική και άλλη ενίσχυση, ενώ ο ίδιος ο Αρχιεπίσκοπος στήριξε οικονομικά τον αγώνα, προσπαθώντας να αποκρούσει παράλληλα την παραμικρή πρόκληση προς την τρομερή απειλή που κρεμόταν πάνω από το δικό του και πολλά άλλα κεφάλια στο νησί, μόλις ξέσπασε η επανάσταση στην Ελλάδα. Ο Κυπριανός σταθμίζοντας όλους τους παράγοντες ως υπεύθυνος ηγέτης σε μια κρίσιμη περίοδο, έκρινε ότι χωρίς επαρκή οπλισμό, χωρίς ικανές και εκπαιδευμένες δυνάμεις, χωρίς αναμενόμενη βοήθεια απ' οπουδήποτε και με τη Μικρά Ασία τόσο κοντά θα σήμαινε τρομερή καταστροφή και εκτεταμένες σφαγές, η οποιαδήποτε βεβιασμένη ενέργεια, πολύ δε περισσότερο επέκταση της επανάστασης και στην Κύπρο. Έτσι, το μόνο που του απέμεινε ήταν να προσπαθήσει, με κάθε δυνατό τρόπο, να αποφύγει την τραγωδία.

Κατά την 9η Ιουλίου 1821 ο αρχιεπίσκοπος Κυπριανός, οι μητροπολίτες Πάφου Χρύσανθος, Κιτίου Μελέτιος και Κυρηνείας Λαυρέντιος, οι ηγούμενοι της Μονής Κύκκου Ιωσήφ και της Μονής Σταυρού Ομόδους Δοσίθεος και πολλοί άλλοι κληρικοί και προύχοντες του τόπου εκτελέστηκαν. Οι εκτελέσεις διεξήχθησαν από τον τοπικό μουχασίλη (κυβερνήτη) Kütcük Mehmed/Κουτσούκ Μεχμέτ και τις επόμενες μέρες. Οι περιουσίες των εκτελεσθέντων, διάφορων εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και άλλων προγραφέντων, που πέτυχαν να διαφύγουν, δημεύθηκαν. Το μαρτύριο του Κυπριανού και των ιεραρχών της Κύπρου άφηνε, ίσως για πρώτη φορά στην ιστορία, την εκκλησία της Κύπρου χωρίς κανένα ζωντανό ορθόδοξο ιεράρχη του τόπου.

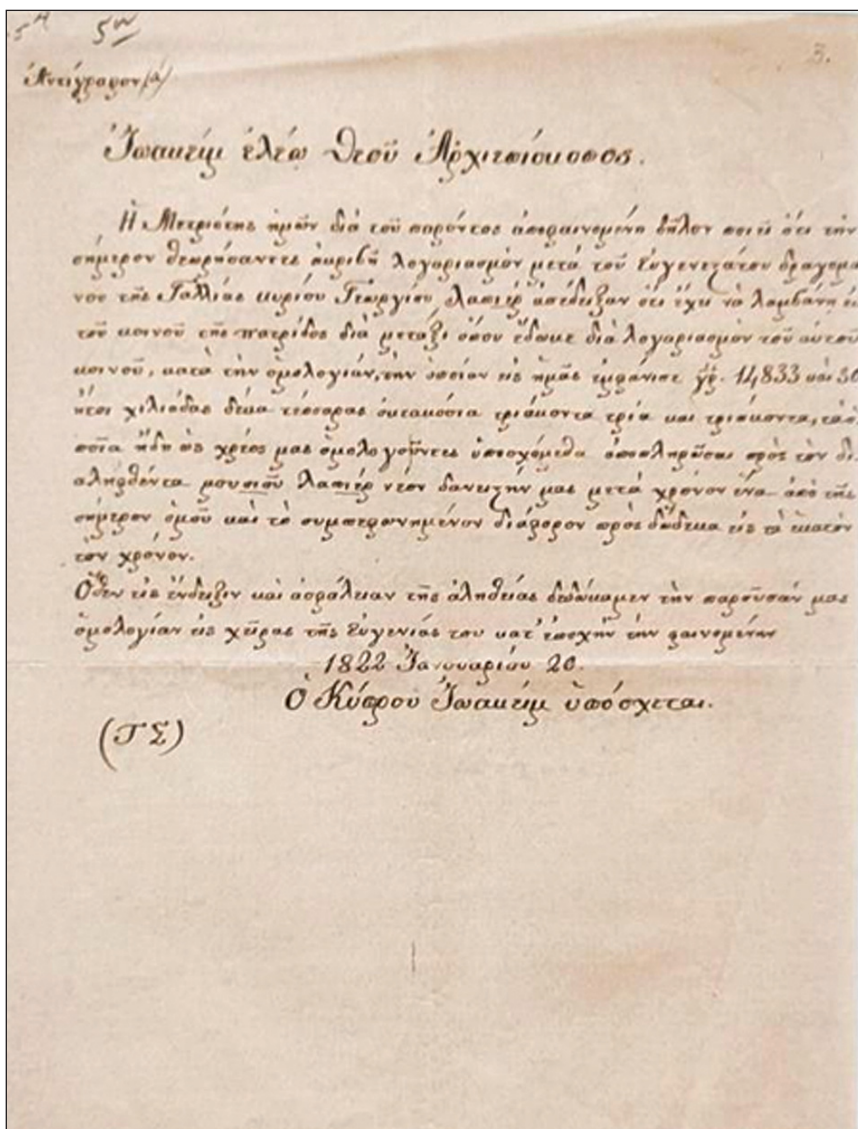
Ο Κύπρου Ιωακείμ Β' 1821 – 1824, το χάσμα με τον Λαό και την Πύλη

Ο Κουτσιούκ Μεχμέτ, μετά τη θανάτωση των ιεραρχών του τόπου, διέταξε την άμεση πλήρωση των αρχιερατικών τους θρόνων με άλλους ιερωμένους που αυτός επέλεξε και που εκρατούντο ήδη στη φυλακή. Ήσαν εκείνοι οι ιερωμένοι, ο οικονόμος του Αποστόλου Βαρνάβα Ιωακείμ, οι αρχιμανδρίτες Πάφου Πανάρετος και Κιτίου Λεόντειος και ο έξαρχος Κυρηνείας Δαμασκηνός, τους οποίους είχε λάβει από τον αρχιεπίσκοπο Κυπριανό ως ομήρους, και ως εγγύηση ότι οι ραγιαδες δεν θα ξεγεύονταν κατά του σουλτάνου μετά την έκρηξη της ελληνικής επανάστασης τον Μάρτιο του 1821. Αυτοβούλως, καταστρατηγώντας προνόμια, κρατικό δίκαιο, εκκλησιαστικούς κανόνες και παραδόσεις, ο τούρκος

κυβερνήτης ανέδειξε τους τέσσερις κληρικούς ως διάδοχους των φονευθέντων και τους οδήγησε με φρουρά γενιτσάρων στην αρχιεπισκοπή. Η πολιτική αυτή πράξη έπρεπε να λάβει και εκκλησιαστική επικύρωση, για να ακολουθήσει κανονική χειροτονία και εγκαθίδρυση σύμφωνα με τα αναγνωρισμένα εκκλησιαστικά θέσμια και κανόνες. Για το σκοπό αυτό, ο Ιωακείμ και οι τρεις άλλοι που διορίστηκαν, απευθύνθηκαν αμέσως στο οικουμενικό πατριαρχείο, ζητώντας τη μεσολάβηση του Οικουμενικού Πατριάρχη Ευγένιου Β' (1821 – 1822) προς το γειτνιάζοντα Πατριάρχη Αντιοχείας Σεραφείμ (1813 – 1823), ώστε να αποστείλει τρεις επισκόπους του για να τελέσουν την χειροτονία. Ο Ιωακείμ δεν εξελέγη αρχιεπίσκοπος Κύπρου αλλά επεβλήθη στο αξίωμα αυτό (Εικόνα 3). Το μόνο προσόν που διέθετε, ήταν ότι γνώριζε πολύ καλά την τουρκική γλώσσα, πράγμα που εθεωρείτο ως αναγκαίο εφόδιο για τους εκπρόσωπους των ραγιάδων της Κύπρου, αφού βρισκόνταν σε συνεχή επαφή με τις αρχές. Ο Διαμασκηνός που έγινε μητροπολίτης Κυρήνειας, θα διαδεχτεί τον Ιωακείμ στον αρχιεπισκοπικό θρόνο (1824 – 1827) (Φιλίππου, 1975).

Η αρχιεπισκοπεία του Ιωακείμ (1821-1824) ήταν σύντομη και εκ των περιστάσεων δύσκολη. Δεν ασχολήθηκε με την εκπαίδευση, με τα γράμματα αλλά ούτε και με την κοινωνικοπολιτική ζωή του τόπου. Αν και τα στοιχεία που διαθέτουμε δεν επαρκούν για να σχηματίσουμε μια σαφή εικόνα για το επίπεδο της παιδείας την εποχή του Χρύσανθου και του Κυπριανού πρωτύτερα, προφανώς υπήρξε όπως καταδεικνύουν τα Αρχεία σημαντικός ο ρόλος των σε θέματα οικονομικών και υλικοτεχνικών παροχών αλλά και στελέχωσης σχολείων σε ότι αφορά το εκπαιδευτικό σύστημα – δράσεις που δεν διέφεραν σημαντικά από εκείνες στις περισσότερες περιοχές του ελληνόφωνου χώρου (Σταυρίδης, 1995-2011 σ.379-468) – ο νέος αρχιεπίσκοπος Κύπρου μένει άπραγος σε όλα τα επίπεδα. Ο Ιωακείμ βρέθηκε μπροστά σε μεγάλα οικονομικά θέματα που είχαν μάλιστα επιδεινωθεί μετά τα τραγικά γεγονότα και τις σφαγές του Ιουλίου. Κι ενώ το χρέος της Αρχιεπισκοπής ήταν ήδη από την εποχή του Κυπριανού τεράστιο, ο Ιωακείμ κατηγορήθηκε τόσο από τον κλήρο όσο και από λαϊκούς, ότι πουλούσε ιερά σκεύη για να αποπληρώσει υποχρεώσεις αλλά και μπαξίσια στους Τούρκους. Προς τούτο, ήλθε σε οξεία σύγκρουση και με τον κλήρο και με τον λαό. Όντως στα αρχεία της Αρχιεπισκοπής σώζεται έγγραφο με ημερομηνία 1 Νοεμβρίου 1821, για 122.239 γρόσια κι επίσης ανέκδοτη επιστολή του Ιωακείμ προς τον πρόξενο της Σικελίας Ιερώνυμο Καλημέρα, ημερομηνίας 16 Ιανουαρίου 1822, με την οποία τον παρακαλεί να δεχθεί παράταση για την αποπληρωμή χρέους προς αυτόν.

Ο κλήρος και ο λαός δε θεώρησαν τον Ιωακείμ ως ικανό για να χειριστεί το εκκλησιαστικό και πολιτικό τους μέλλον. Η αντίδραση του λαού στο πρόσωπο και το έργο του αρχιεπισκόπου ήταν τόση που τον οδήγησε να στείλει ενυπόγραφη αναφορά διαμαρτυρίας, μέσω της Πύλης, στον Οικουμενικό Πατριάρχη

Εικόνα 3:

Δείγμα από τη σωζόμενη αλληλογραφία του Αρχιεπισκόπου
 Ιωακείμ (1821 – 1824), που διατηρείται στα Αρχεία της
 Αρχιεπισκοπῆς Κύπρου, Λευκωσία. Ευγενική παραχώρηση
 φωτογράφησης την Αρχιεπισκοπή Κύπρου.

Άνθιμο Γ' (1822 – 1824), στην οποία τον κατάγγελλαν για απειρία και ποιμαντική άγνοια (Μέγας Κώδικας, σ. 168 – 173, η σχετική αλληλογραφία των Κυπρίων, του Οικουμενικού Πατριάρχη και του Αντιοχείας). Οι Κύπριοι μητροπολίτες, με επικεφαλής τον Κυρηνείας Δαμασκηνό, τον κατηγορούσαν ότι ήταν αμαθής και ανίκανος, ότι εστερείτο πολιτικής οξυδέρκειας και δεν ήταν σε θέση να διοικεί και ότι πουλούσε εκκλησιαστικές περιουσίες για να πληρώνει τους Τούρκους (Φιλίππου, 1975). Η αντιδικία και αντιπαράθεση όμως μεταξύ του αρχιεπισκόπου Ιωακείμ αφενός, του λοιπού κλήρου καθώς και του λαού αφ' ετέρου, συνεχίστηκε κι εντάθηκε, μέχρι που ο ίδιος ο Πατριάρχης, με συνοδική του επιστολή (Σεπτέμβριος 1823) ζητούσε να μην υβρίζεται ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου και τόνιζε ότι οι έριδες ήταν ενοχλητικές και δυσαρεστούσαν τον Σουλτάνο. Παρά το ότι ο αρχιεπίσκοπος Ιωακείμ βεβαίωνε τον πατριάρχη με επιστολή του ημερομηνίας 27 Σεπτεμβρίου 1823 ότι είχε επιφέρει μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση της Κυπριακής Εκκλησίας και ότι η ειρήνη είχε αποκατασταθεί, εντούτοις οι καβγάδες δεν έπαυσαν. Το χάσμα στις σχέσεις του αρχιεπισκόπου και του λαού ακόμα και μετά την επέμβαση του Πατριάρχη δε γεφυρώθηκε και εκ των πραγμάτων ο Ιωακείμ δε μπόρεσε να αναμιχθεί στις πολιτικές υποθέσεις του τόπου.

Βέβαια, πέρα από τις έριδες μεταξύ των ορθόδοξων ραγιαδών της Κύπρου και του αρχιεπισκόπου, ο Ιωακείμ ήλθε και σε σοβαρή ρήξη με τους Γάλλους υπηκόους, εμπόρους, κληρικούς και άλλους, που βρίσκονταν στην Κύπρο, για λόγους που δεν είναι γνωστοί. Γεγονός όμως είναι ότι ο Γάλλος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη διατύπωσε σοβαρά παράπονα προς τον Πατριάρχη Άνθιμο Γ', κι ο τελευταίος απευθύνθηκε πάλι με επιστολή του προς τον Ιωακείμ στις 28 Δεκεμβρίου 1823. Σαν αποτέλεσμα των πιο πάνω, στις 24 Μαΐου του 1824 υπέβαλε την παραίτησή του, που ήταν η κατάληξη όχι μόνο της άσχημης σχέσης του με το λαό, αλλά κυρίως της θέλησης της Πύλης.

Συμπεράσματα της έρευνας

Κατά τον 18ο και ιδίως τον 19ο αιώνα η έντονη αυτή θρησκευτικότητα οδήγησε στη συσπείρωση του λαού γύρω από την Κυπριακή Ορθόδοξη Εκκλησία, η οποία απέκτησε τότε ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο πνευματικού αλλά και πολιτικού καθοδηγητή και ηγέτη. Αν και ασταθής πολιτικά, είχε κομβικό ρόλο στη διατήρηση και συσπείρωση του χριστιανικού στοιχείου στο νησί. Οι υπόδουλοι ελληνοκύπριοι επιζητούσαν όπως οι εκκλησιαστικοί τους άρχοντες ασχολούνται με τις θρησκευτικές και πολιτικές υποθέσεις του τόπου, δεδομένου ότι είχαν αυτόν τον αναγνωρισμένο ρόλο και από την ίδια την Υψηλή Πύλη. Οι εξουσίες των προνομίων στον Αρχιεπίσκοπο από τον Σουλτάνο, προσέδιδαν μια μορφή αισιοδοξίας, ενώ τον καθιστούσαν θρησκευτικό και πολιτικό ηγέτη, γεγονός

που ενδυνάμωνε την πίστη και διατηρούσε την ελπίδα για εθνική απελευθέρωση στο γένος. Η εμπλοκή της Εκκλησίας σε κοσμικές και πολιτικές υποθέσεις λόγω των ιστορικών περιστάσεων, διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό την εθναρχική της ιδιότητα καθ' όλη τη διάρκεια της Οθωμανοκρατίας, και ο ορθόδοξος λαός διατήρησε έτσι τη συνοχή, τον χαρακτήρα και την ελληνικότητά του. Ωστόσο, είναι ανάγκη να ληφθεί υπόψη ότι ο ρόλος των αρχιεπισκόπων ήταν εξαιρετικά δύσκολος, καθώς, για να επιβιώσει η Εκκλησία, είχαν χρέος να εκτελούν άμεσα τις διαταγές του Σουλτάνου, να λειτουργούν ως εγγυητής της διαρκούς υποταγής των ραγιάδων στον κατακτητή και να λογοδοτούν στην Υψηλή Πύλη για καθετί.

Το νησί χρειαζόταν έναν ηγέτη με εξαιρετικές πολιτικές και άλλες ικανότητες, με ρόλο παρηγορητικό αλλά και εθναρχικό για την επιβίωση του γένους, στα χρόνια της σκληρής δουλείας. Η θρησκευτικοπολιτική και εθναρχική δράση, που ανέπτυξε ο Χρύσανθος, κι έπειτα ο Κυπριανός, σήμαινε και τον όρο «εθναρχης» για τους Κύπριους ιεράρχες. Όρος για τον οποίο πρώτη φορά γίνεται αναφορά το 1858 και συνδέεται άμεσα με το εκκλησιαστικό - διοικητικό καθεστώς της τοπικής εκκλησίας επί Οθωμανοκρατίας (Βίττης, 2008 σ.10-11). Οι υπόδουλοι, αντιμετώπιζαν πολλές απαγορεύσεις και υποχρεώσεις. Οι κατακτητές, μέσω των πιέσεων και των απαγορεύσεων είχαν καταφέρει να καλλιεργήσουν ένα ρατσιστικό καθεστώς, αποτέλεσμα του οποίου ήταν να καθιερωθεί η εικόνα του «ραγιά» για τον ελληνισμό, με την σημασία που ο όρος πήρε στην κοινωνία των υποδούλων. Ο Χρύσανθος φαίνεται ότι αντιλαμβάνεται την κατάσταση για αυτό και ο ρόλος του προσλαμβάνει μια διοικητική διαχειριστική διάσταση, γίνεται παραστάτης της εθνικής συνείδησης ενώ δείχνει να είχε την πνευματική, για την εποχή, υποχρέωση προς το ποίμνιο και το σκλαβωμένο έθνος. Στην περίπτωση του Κυπριανού, το γεγονός ότι αρνήθηκε να ακούσει κάποιες συμβουλές για να προσπαθήσει να σώσει τον εαυτό του, καταφεύγοντας στα "κουσουλάτα" (προξενεία) της Λάρνακας κι απ' εκεί διαφεύγοντας στο εξωτερικό, του προσδίδει υπευθυνότητα ηγέτη που αγγίζει το μεγαλείο.

Η παιδεία στη Λευκωσία οργανώνεται από τον Χρύσανθο χρονικά λίγο πριν τον 19ο αιώνα, με την λειτουργία ελληνικού σχολείου, την ανακαίνιση εκκλησιών αλλά και με την έκδοση βιβλίων παρά τις σκληρές συνθήκες. Η Εκκλησία βέβαια μεταξύ άλλων, μπόρεσε να διαδραματίσει τον ρόλο αυτό επειδή εκμεταλλεύτηκε τις διάφορες διευκολύνσεις, οικονομικού κυρίως χαρακτήρα, που της παραχωρήθηκαν από την Υψηλή Πύλη κατά τον 18ο αιώνα. Ο Χρύσανθος, με την συνδρομή του σε αναστήλωση ναών και μοναστηριών υπήρξε αρωγός πολιτισμού και θωράκισε πνευματικά τους υπόδουλους Ορθόδοξους με την παιδεία που, εντός πολλών δυσχερειών, κατάφερε να τους παρέχει, ενδυναμώνοντας σταδιακά τα θεμέλια για την επερχόμενη παλιγγενεσία του 1821. Η ελληνική εκπαίδευση αποτελούσε μια ιστορικά συγκροτημένη ενότητα βασισμένη σε ένα

κοινό πολιτισμό, κοινή γλώσσα και παιδεία, ενώ η επένδυση χρηματικών ποσών στην εκπαίδευση με Εκκλησιαστική πρωτοβουλία, συνιστά πράξη και επιλογή πολιτική, και ο ρυθμός αύξησης αυτής της μορφής επενδύσεων συσχετίζεται και σε μετέπειτα περίοδο με τον αρχιεπίσκοπο Κυπριανό που μέσω της ελληνικής παιδείας επιθυμεί να καλλιεργηθεί η συνείδηση ταυτότητας και η συνείδηση επαφής και εξομοίωσης με τον ελληνισμό. Σε αυτό το πλαίσιο η εκπαίδευση αποτέλεσε ένα από τα πιο αποτελεσματικά εργαλεία εθνικής παλιγγενεσίας, και έγινε ίσως ο μονός χώρος μέσα στον οποίο συνειδητοποιήθηκε, αργά μια ιδέα ελληνικής ιστορικής συνέχειας. Παρά το ότι δεν μπορούμε να μιλούμε για «έθνος» και «εθνική συνείδηση» την εποχή αυτή και με την έννοια που έχουν αυτοί οι όροι σήμερα, εφόσον οι έννοιες αυτές διαμορφώνονται και αποκτούν το σύγχρονο νόημά τους στις αρχές του 19ου αιώνα, κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής κυριαρχίας η κυρίαρχη συλλογική ταυτότητα των υποδούλων χριστιανών ήταν καθαρά θρησκευτική.

Επίλογος

Για την ανασύσταση των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών που επικρατούσαν στο νησί τον 18ο και στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, αλλά και για την σκιαγράφηση της δράσης των τριών προαναφερθέντων Αρχιεπισκόπων κύρια πηγή για την συγγραφέα στάθηκε η έρευνα και η χρήση ανέκδοτου υλικού από τον Μέγα Κώδικα της Αρχιεπισκοπής Κύπρου καθώς και η σωζόμενη αλληλογραφία της περιόδου που διατηρείται στα Αρχεία της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, (Κώδικας Αρχιεπισκοπής και Κτηματολογικός Κώδικας). Οι πιο πάνω πληροφορίες από τα έγγραφα, αποτελούν και απάντηση αναφορικά με το ρόλο, τους αγώνες, την οικονομική κατάσταση και τη θρησκευτική και πολιτική δράση των προκαθήμενων της εκκλησίας πριν και μετά τον εθνομάρτυρα Κυπριανό, αλλά και γενικότερα για τη θέση της ιεραρχίας στο νησί τους χρόνους αυτούς. Δίνουν πληροφορίες για τις σχέσεις της τοπικής εκκλησίας με τις τοπικές αρχές, και με την Πύλη και απαντούν εν μέρει στο ερώτημα ποιος ασκούσε την εξουσία στο νησί. Ιστορικά διαφαίνεται η εμπλοκή του λαϊκού στοιχείου στην αρχιεπισκοπεία αλλά και η συμβολή της Κύπρου στην Εθνική Παλιγγενεσία. Επιγραμματικά αναφέρεται ότι μετά την Ελληνική Επανάσταση του 1821 και τη δημιουργία ελεύθερου ελληνικού κράτους, άρχισε να προβάλλεται στην Κύπρο για πρώτη φορά το αίτημα των Ελλήνων της νήσου για απελευθέρωση και ένωση με την Ελλάδα.

Υπόμνημα

Η συγγραφέας αναγνωρίζει ότι η έρευνα περί του προσώπου του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου, Κυπριανού και Ιωακείμ δεν ολοκληρώνεται εδώ και μόνο με την μελέτη του «Μέγα Κώδικα της Αρχιεπισκοπής» εφόσον πληθώρα από τα έγγραφα του Αρχείου της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου βρίσκονται στο Ηνωμένο Βασίλειο (μεταφερθέντα εκεί κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας) και αντίστοιχα σε αρχεία στην Κωνσταντινούπολη (λόγο του ότι έχουμε να κάνουμε με αλληλογραφία).

Βιβλιογραφία

- Αλεξάνδρου, Α. (1995). *Η εκκλησία της Κύπρου κατά την διάρκεια των δύο πρώτων αιώνων της οθωμανικής κυριαρχία*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Bartley, P., & Bourdillon, H. (1993). *Medieval Islam (Past Historic)*. London: Hodder Arnold H&S.
- Beratli, N. (1993). *Kıbrıslı Türklerin Tarihi. 1-3 Kitap / Ιστορία των Τουρκοκυπρίων (Τόμ. 1-3)*. Λευκωσία: Galeri Kültür Yayınları.
- Βίττης, Α. (2008). *Οι Αρχιεπίσκοποι της Κύπρου επί Οθωμανοκρατίας: από το αυτοκέφαλο στην πολιτική - θρησκευτική (εθναρχική) δράση των Αρχιεπισκόπων της Κύπρου και τα προνόμιά τους*. Λευκωσία: Πανεπιστήμιο Κύπρου, Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας.
- Clarke, E. D. (α' έκδ. 1810-1823). *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa (Τόμ. II)*. (T. C. Stand, Επιμ.) London.
- Clogg, R. (1982). *The Greek Millet in the Ottoman Empire*. Στο Braude, & B. Lewis (Επιμ.), *Christians and Jewish in the Ottoman Empire (Τόμ. I, σσ. 185-207)*. New York: Holmes & Meir Publishers.
- Δημαράς, Κ. Θ. (1998). *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*. Στο Κ. Γ. (Επιμ.), *Νεοελληνικά Μελετήματα 2 (Τόμ. 1, σσ. 81-82)*. Ερμής.
- Duckworth, H. (1900). *The Church of Cyprus*. London: Society for Promoting Christian Knowledge.
- Εγγλεζάκης, Β. (1996). *Είκοσι μελέται διά την Εκκλησίαν Κύπρου, 4ος έως 20ός αιώνας*. ΜΙΕΤ (ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ).
- Hackett, J. (1901). *A History of the Orthodox Church of Cyprus*. London: Methuen & Co.
- Hill, G. A. (1972). *History of Cyprus (Τόμ. 2)*. (H. Luke, Επιμ.) Λονδίνο: Cambridge University Press.

- Ηλιαδης, Ι. (2011, Ιουλιος 10). *Ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός και η εποχή του (Archbishop Kyprianos and his era)* Ένθετο εφημερίδας. ΧΡΟΝΙΚΟ Εφημερίδα ΠΟΛΙΤΗΣ, 171.
- Θεοχαρίδης, Ι. (1981- 1982). “Ανέκδοτα στοιχεία για τον αριθμό των γενιτσάρων που βρίσκονται στην Κύπρο μετά την κατάκτηση της από την Οθωμανική Αυτοκρατορία”. Στο Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών (Τόμ. 11).
- Θεοχαρίδης, Ι. (1993). *Σύμμεικτα δραγομανικά της Κύπρου (Τόμ. 5)*. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Δημοσιεύματα.
- Κληρίδης, Ν. (1957). *Ο Εθνομάρτυς Κυπριανός*. Λευκωσία.
- Luke, H. C. (1921). *Cyprus under the Turks, 1571-1878: A Record Based on the Archives of the English Consulate in Cyprus Under the Levant Company and After*. Wentworth Press.
- Μιτσίδου, Α. Ν. (2011). *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*. Στο Θ. Παπαδοπούλλος, *Ιστορία της Κύπρου (Τόμ. Τόμος Στ', σσ. 785-786)*. Λευκωσία: Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'.
- Μιχαήλ, Μ. (2005). “Ο Οικουμενικός Πατριάρχης, η Εκκλησία της Κύπρου και ο Σουλτάνος: οι Αρχιερείς ως μέσο ελέγχου της οθωμανικής περιφέρειας”. Στο *Τα Ιστορικά (Τόμ. 42, σσ. 113-138)*. Λευκωσία.
- Μιχαήλ, Μ. (2005). *Η εκκλησία της Κύπρου κατά την Οθωμανική περίοδο, 1571-1878: η σταδιακή συγκρότησή της σε θεσμό πολιτικής εξουσίας (Τόμ. 50)*. Λευκωσία: Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου.
- Μιχαήλ, Μ. (2009). *The Church of Cyprus*. Στο E. Gavriel, M. Kappler, & M. N. Michael (Επιμ.), *Ottoman Cyprus: A Collection of Studies on History and Culture (4 εκδ.)*. Harrassowitz.
- Μιχαήλ, Μ. (2016). *Οι εξεγέρσεις ως πεδίο διαπραγμάτευσης της εξουσίας. Οθωμανική Κύπρος, 1804-1841*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Μυριανθόπουλος, Κ. (1934). *Χατζηγεωργάκις Κορνέσιος ο διερμηνεύς της Κύπρου 1779-1809 ητοι συμβολαί εις την ιστορίαν της Κύπρου επί Τουρκοκρατίας 1570-1878*. Λευκωσία: Μουσων.
- Παντελίδου, Α., Χατζηκωστή, Κ., Σαββίδου, Χ., & Κατσώνης, Κ. (2002). *Ιστορία της Κύπρου, Μεσαιωνική - Νεότερη (1192 - 1974)*. Λευκωσία: ΥΑΠ.
- Παπαδόπουλος, Θ. (1974). “Η Βενετική κυριαρχία στην Κύπρο”. Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (Τόμ. Ι, σσ. 185-200)*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Παπαδόπουλος, Θ. (1980). “Το Μεσαιωνικό Βασίλειο της Κύπρου”. Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (Τόμ. Θ, σσ. 310-314)*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Παυλίδης, Α. (1993α). *Ιστορία της Νήσου Κύπρου - Από το 1192 ως το 1571 (Τόμ. Τόμος Γ)*. Λευκωσία: Φιλόκυπρος.

- Παυλίδης, Ά. (1993β). *Η Κύπρος ανά τους αιώνες: Μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της (1st edition εκδ., Τόμ. Τόμοι Α'-Γ')*. Λευκωσία: Φιλόκυπρος.
- Παυλίδης, Ά. (2013). «*Ιστορία της Νήσου Κύπρου*» (Τόμ. 3). Λευκωσία: Επιφανίου Ηλίας.
- Πηλαβάκης, Α. Κ. (1929). *Η Λεμεσός και τα σχολεία της : μετά παραρτήματος : περιλαμβάνοντας διάφορους εκπαιδευτικές ειδήσεις και στατιστικούς πίνακας*. Λεμεσός.
- Πρωτοψάλτης, Ε. (1964). *Η Φιλική Εταιρεία*. Αθήνα.
- Σακελλάριος, Α. Α. (1991, α' εκδ. του 1891). *Τα Κυπριακά (Τόμ. 2)*. Λευκωσία: Πολιτιστικό Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'.
- Σπυριδάκης, Κ. (1954). *Ο Εθνομάρτυρας Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός*. Λευκωσία.
- Σπυριδάκης, Κ. (1963). *Συμπληρωματικά εις Αρχιεπίσκοπον Κύπρου Δαμασκηνόν (1824-1827) (Τόμ. 27)*. Κυπριακά Σπουδαί.
- Σταυρίδης, Θ. (1995-2011). «*Η ελληνική εκπαίδευση στην Κύπρο κατά την Οθωμανική περίοδο (1571-1878)*». Στο Θ. Παπαδόπουλλος (Επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Τουρκοκρατία. Οθωμανική κατάκτησις. Απόπειραι χειραφετήσεως. Δίκαιον-Οικονομία- Παιδεία-Γράμματα--Εκκλησία (Τόμ. ΣΤ)*. Λευκωσία: Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'. Γραφείον Κυπριακής Ιστορίας.
- Φιλίππου, Λ. (1930). *Τα ελληνικά γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878), (Α εκδ., Τόμ. 2)*. Λευκωσία: Θεόδωρος Παπαδόπουλλος.
- Φιλίππου, Λ. (1975). *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*. Λευκωσία.

Η συμβολή των Μαρκίδων Πούλιου στον αγώνα για την ελληνική ανεξαρτησία

Φιλαρέτη Μπούρη

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Επικοινωνία: fmptouri@jour.auth.gr

Δρ. Ιωάννα Κωσταρέλλα

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Επικοινωνία: ikostarella@jour.auth.gr

Περίληψη

Στόχος της συγκεκριμένης εισήγησης είναι να παρουσιάσει τη συμβολή του Τύπου, ως μέσου επικοινωνίας και διάδοσης ιδεών, στην προετοιμασία του απελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων κατά των Τούρκων, που οδήγησε στην Επανάσταση του 1821. Ξεχωριστό ρόλο σε αυτή την περίοδο έχουν οι αδερφοί Μαρκίδες Πούλιου, που από την ελληνική παροικία της Βιέννης εξέδωσαν την πρώτη ελληνική εφημερίδα, την «Εφημερίδα», ενώ από το τυπογραφείο τους τυπώθηκαν εμβληματικά έργα της Επανάστασης, όπως η «Χάρτα» και ο «Θούριος» του Ρήγα Βελεστινλή. Οι ενέργειες των αδερφών για την αφύπνιση των υπόδουλων συμπατριωτών τους θα παρουσιαστούν διεξοδικώς, στα πλαίσια οποίων συμπεριλαμβάνεται η γνωστοποίηση των ιδεών του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού αλλά και η σχέση τους με τον εκπρόσωπο του νεοελληνικού Διαφωτισμού Ρήγα Βελεστινλή. Αναφορά θα γίνει, ακόμα, στον τρόπο με τον οποίο η λογοκρισία προερχόμενη από την Υψηλή Πύλη οδήγησε στην παύση της κυκλοφορίας της «Εφημερίδος» και κατ' επέκταση της διάδοσης των φιλελεύθερων ιδεών και του κλεισίματος του τυπογραφείου των αδερφών Πούλιου. Βέβαια, πέρα από την «Εφημερίδα», και άλλα έντυπα κυκλοφορούσαν προεπαναστατικά, όπως τα περιοδικά «Ερμής ο λόγιος» και «Καλλιόπη» και η εφημερίδα «Ελληνικός Τηλέγραφος» αποτελώντας κατά κάποιον τρόπο τους «συνεχιστές» της «Εφημερίδος» και συμβάλλοντας με δικό τους τρόπο στην παισίωση του αγώνα.

Λέξεις-Κλειδιά: Προεπαναστατικός Τύπος, Μαρκίδες Πούλιου, «Εφημερίς», ελληνική ανεξαρτησία, Διαφωτισμός

Η συμβολή των Μαρκίδων Πούλιου στον αγώνα για την ελληνική ανεξαρτησία

Κάνοντας λόγο για την ελληνική επανάσταση του 1821, την αποτίναξη δηλαδή του οθωμανικού ζυγού ύστερα από τετρακόσια και πλέον χρόνια από την ελληνική επικράτεια, στο μυαλό μας έρχονται συνήθως εμβληματικές φυσιογνωμίες όπως αυτή του Ρήγα Βελεστινλή, των ιδρυτών της Φιλικής Εταιρίας και σίγουρα των πρωτοπαλίκαρων του αγώνα, του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, του Αθανάσιου Διάκου ή του Κωνσταντίνου Κανάρη. Σπουδαία ως προς αυτή την κατεύθυνση υπήρξε, όμως, και η προσφορά των Μαρκίδων Πούλιου, των αδερφών από τη Σιάτιστα – του Γιώργου και του Πούλιου, αν και δεν είναι ιδιαίτερα γνωστοί στο ευρύ κοινό, κάτι που θα προσπαθήσει να αναδείξει η παρούσα εισήγηση φωτίζοντας τη δράση τους σε συνάρτηση με το υπόδουλο γένος και την προετοιμασία για την απελευθέρωση.

Οι δύο αυτοί πατριώτες με την ιδιότητα του εκδότη και τυπογράφου υπήρξαν υπεύθυνοι για την κυκλοφορία του μακροβιότερου προεπαναστατικού ειδησεογραφικού εντύπου, το οποίο σώζεται στο μεγαλύτερο μέρος του. Η Εφημερίς των Μαρκίδων Πούλιου, λοιπόν, κυκλοφόρησε για πρώτη φορά στις 31 Δεκεμβρίου του 1790 σημειώνοντας μια πορεία εφτά χρόνων, ενώ το τελευταίο φύλλο της φέρει την ημερομηνία 22 Δεκεμβρίου 1797 (Κοτσιφός, 2008: 25). Κομμάτι των Ελλήνων της διασποράς τα δύο αδέρφια τυπώνουν την εφημερίδα τους στη Βιέννη όπου διέμεναν, σημαντικό οικονομικό και όχι μόνο κέντρο της εποχής, και συγκεκριμένα στο τυπογραφείο του ιστορικού και παιδαγωγού Ιωσήφ Μπαουμάιστερ, το οποίο περιήλθε στην κυριότητά τους το 1792· χρονολογία που εκείνος κλήθηκε να αναλάβει τη διαπαιδαγώγηση των πριγκίπων του αυστριακού θρόνου (Κοτσιφός, 2008: 53). Χρονολογικά, προηγείται η έκδοση της εφημερίδας του Γεώργιου Βεντότη το 1784· που είχε, όμως, ιδιαίτερα σύντομη διάρκεια ζωής, από τις 28 Ιουνίου έως τις 12 Ιουλίου και από την οποία δεν έχει σωθεί κάποιο φύλλο. Έτσι, πέραν μιας απλής αναφοράς δεν υπάρχει κάτι άλλο προς μνημόνευση. Για την εφημερίδα των Μαρκίδων Πούλιου, που τυπικά έχασε την πρωτιά του ελληνόγλωσσου ειδησεογραφικού εντύπου, ουσιαστικά, όμως, υπήρξε το πρώτο έντυπο με διάρκεια και επιρροή, ο Λέανδρος Βρανούσης, ένας από τους σημαντικότερους μελετητές της Εφημερίδος, αναφέρει:

«Η Εφημερίς των Μαρκίδων Πούλιου αποτελεί το πρώτο κεφάλαιο στην ιστορία του ελληνικού τύπου, σταθμό και ανοδική πορεία του υπόδουλου γένους, συνάμα όμως και πολύτιμη ιστορική πηγή για τη μελέτη της χρονικής περιόδου που εκπροσωπεί (1791-1797). [...] Έτσι η ολιγόζωη εκείνη Εφημερίς δεν είναι μόνο αυθεντικό τεκμήριο μιας εποχής, αλλά και εθνικό κειμήλιο» (Κοτσιφός, 2008: 35).

Η τοποθέτηση αυτή του Βρανούση μαρτυρά την πολυδιάστατη σημασία της

Εφημερίδος για το ελληνικό έθνος. Πρόκειται για ένα έντυπο που σχετίζεται με τη λαχτάρα των Ελλήνων για απελευθέρωση και παλιγγενεσία και ήταν εφικτό να μεταφέρει τόσο πληροφορίες για την κατάσταση της οθωμανικής αυτοκρατορίας όσο και να μεταλαμπαδεύσει στους υπόδουλους το φιλελεύθερο πνεύμα της Γαλλικής Επανάστασης, που ένα χρόνο πριν είχε ξεκινήσει. Πέρα, λοιπόν, από τη μετάδοση των πληροφοριών «σε απλά ελληνικά», στις επιδιώξεις της ήταν και η αφύπνιση του σκλαβωμένου έθνους, που μακροπρόθεσμα θα οδηγούσε στην επανάσταση (Κοτσιφός, 2008: 35; Χατζηγεωργίου, 2012: 64). Βαρύνουσας σημασίας υπήρξε, άλλωστε, και η ιδιαίτερη σχέση των Μαρκίδων με τον Ρήγα Βελεστινλή, που θα εξεταστεί παρακάτω. Ποιοι ήταν, όμως, οι αδερφοί Μαρκίδες Πούλιου, οι εμπνευστές και εκδότες της «πρώτης» ελληνικής εφημερίδας;

Ακολουθώντας την τάση της εποχής εκείνης (17ος / 18ος αιων.) Έλληνες της οθωμανικής αυτοκρατορίας να εγκαθίστανται σε χώρες της Κεντρικής Ευρώπης μη αντέχοντας περαιτέρω τις δυσμενείς συνθήκες που προέκυπταν από την εξουσία των Οθωμανών, ο πατέρας τους Μάρκος Πούλιου εγκαθίσταται στα εδάφη της Αυστροουγγαρίας. Εξ ου και το πατρωνυμικό «Μαρκίδης» ως τμήμα του ονόματός τους (Κοτσιφός, 2008: 50, 96-7). Το 1776 παίρνει κοντά του στη Βιέννη τους δύο γιους του, το Γεώργιο και τον Πούλιο (ή Πούπλιο, έπειτα από εκλατινισμό του) και εκεί μορφώνονται μαθαίνοντας ξένες γλώσσες και αποκτώντας γνώσεις στα λογιστικά με την προοπτική να ασχοληθούν με το εμπόριο (Κοτσιφός, 2008: 97). Υπήρξαν αυστριακοί υπήκοοι με τον Γεώργιο να εργάζεται ως εμπορομεσίτης ανατολικών ειδών και τον Πούλιο ως εφοριακό υπάλληλο, αποτελώντας χαρακτηριστικό δείγμα της αστικής τάξης, που έπαιρνε τα «πάνω της» το διάστημα εκείνο.

Η άνοδος της αστικής τάξης και η ισχυροποίησή της οικονομικά συνδέεται με την ανατροπή των παλαιών φεουδαλικών συστημάτων και την προώθηση σχηματισμού φιλελευθέρων συνταγματικών κρατών (Σκαμνάκης, 2018: 10-11). Σήμαινε την απομάκρυνση από τον ασιατικό τρόπο παραγωγής και την ανάδυση και κυριαρχία των καπιταλιστικών σχέσεων (Σκαμνάκης 2018: 15). Ιστορικά η αστική τάξη ευνοήθηκε από τη Συνθήκη του Πασάροβιτς (1718) ή τη Συνθήκη του Κιουτσιούκ Καναϊρτζή (1774) αργότερα, που επέτρεπαν την ελεύθερη μετακίνηση και έδωσαν τη δυνατότητα στους Έλληνες να αναπτύξουν το εμπόριο ναυπηγώντας εμπορικά πλοία (Σκαμνάκης, 2018: 14). Για τα δεδομένα του υπόδουλου ελληνισμού η αστική τάξη συνδέθηκε με την εθνική ανεξαρτησία και τη δημιουργία μιας κοινής πατρίδας (Σκαμνάκης 2018: 11). Βέβαιο, ορισμένοι μελετητές, όπως ο Βασίλης Φίλιας ή ο Θάνος Βερέμης, είναι πιο επιφυλακτικοί απέναντι στις προθέσεις της και εντοπίζουν μία εχθρότητα απέναντι στην απελευθέρωση ή τη συνδέουν με την εξυπηρέτηση συμφερόντων των εκπροσώπων της (Σκαμνάκης, 2018: 14).

Η αλήθεια είναι ότι αντιπροσώπευε μια ελίτ που διέθετε ορισμένη δύναμη και πέραν των άλλων ήρθε σε επαφή με τα σπουδαία ευρωπαϊκά ρεύματα της διανόησης όπως ο Διαφωτισμός, των οποίων έγινε κοινωνός. Η Γαλλική επανάσταση ήταν σ' εξέλιξη την περίοδο που οι Μαρκίδες Πούλιου διέμεναν στη Βιέννη και δρούσαν ως εκδότες, με αποτέλεσμα να επηρεαστούν από στοιχεία που διακήρυσσε, όπως η σημασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή η ανάγκη αυτοδιάθεσης των λαών, και θέλησαν αυτά να αποτελέσουν τη γραμμή των δημοσιευμάτων τους. Εξάλλου, η φιλελεύθερη πολιτική που άσκησε ο Ιωσήφ Β' και προέκρινε την ελεύθερη διακίνηση των ιδεών, χαλαρώνοντας τη λογοκρισία, διευκόλυνε την υλοποίηση του οράματος των Μαρκίδων Πούλιου, οι οποίοι φαίνεται να πίστευαν στο ιδανικό του «μορφωμένου αστού» που προέτασσε ο Διαφωτισμός (Κοτσιφός, 2008: 86). Παράλληλα, η Βιέννη κατά τα τέλη του 18ου αιώνα είχε μετατραπεί στο νέο κέντρο παραγωγής βιβλίου, θέση που προηγουμένως κατείχε η Βενετία, ενώ τέσσερα τουλάχιστον από τα εκεί τυπογραφεία διέθεταν τα μέσα για την εκτύπωση κειμένων στην ελληνική γλώσσα· στοιχεία που προέκριναν την εκδοτική παραγωγή (Κοτσιφός, 2008: 86).

Το ότι οι Μαρκίδες Πούλιου συνέδεσαν την αφύπνιση του υπόδουλου έθνους με τη μόρφωση φαίνεται από την πρόθεσή τους να αγοράσουν το τυπογραφείο του Μπαουμάιστερ, όπως και από τις αλλεπάλληλες αιτήσεις που έκαναν για να τους χορηγηθεί άδεια για την έκδοση ελληνικής εφημερίδας. Η άδεια που απέκτησαν στις 26 Ιουνίου 1790 και οδήγησε στην κυκλοφορία της *Εφημερίδος* ήταν η τρίτη, έπειτα από αυτές του Ιουνίου του 1788 και του Ιανουαρίου του 1789, που απορρίφθηκαν (Κοτσιφός, 2008: 113). Στην αναγγελία της έκδοσης της *Εφημερίδος* υπογραμμίζουν πως: «*Η φιλομάθεια εμφυτεύει στους ανθρώπους την πολυμάθεια, η οποία τους κάνει ευτυχείς και ευδαίμονας*», ενώ διαμηνύεται η πατριωτική χροιά της καλώντας τους αναγνώστες της να «*ξαναγυρίσουν στη σκέψη των προπατόρων της Ελλάδας*», θέλοντας να τους υπενθυμίσει ότι είναι φορείς ενός σπουδαίου παρελθόντος (Κοτσιφός, 2008: 150). Και το έμβλημα, ακόμα, του τυπογραφείου που χρησιμοποιούσαν σε ορισμένες από τις εκδόσεις τους είχε αρχαιοελληνικό χαρακτήρα. Απεικονιζόταν σ' αυτό η θεά Αθηνά, θεά της σοφίας, συνοδευόμενη από τη «γλαύκα», σύμβολο της σοφίας και της παιδείας, να κράτα ένα δόρυ και μια ασπίδα και πάνω να είναι διατυπωμένη η ομηρική φράση: «*Τούτοισιν μεν ταύτα μέλλει*» (Κοτσιφός, 2008: 124). Με ποιες ενέργειες, λοιπόν, οι Μαρκίδες Πούλιου προσπάθησαν έμπρακτα να παιδεύσουν το έθνος και να το ξεσηκώσουν από τον λήθαργο στον οποίο είχε περιέλθει, στρώνοντας το έδαφος για την εθνική εξέγερση;

Οι Μαρκίδες Πούλιου στη διάθεση του υπόδουλου έθνους – Παράθεση των πατριωτικών δράσεών τους

Η *Εφημερίς* ως ειδησεογραφικό φύλλο είχε ως μέλημά της να ενημερώνει το αναγνωστικό της κοινό για την επικαιρότητα της εποχής. Σε εξέλιξη βρισκόταν τότε ιστορικές συρράξεις που αφορούσαν την οθωμανική αυτοκρατορία και στο αντίπαλο δέος βρισκόταν η Αυστρία (αυστροτουρκικός πόλεμος 1788-1791) ή η Ρωσία (ρωσοτουρκικός πόλεμος 1787-1792). Η *Εφημερίς* ενημερώνει για την έκβαση των γεγονότων βασιζόμενη στον ξένο Τύπο και κυρίως στην *Εφημερίδα της Βιέννης*, κάτι που προεξοφλεί αναπόφευκτα μία ορισμένη κατεύθυνση εις βάρος της οθωμανικής αυτοκρατορίας, που γίνεται, όμως, με μετριοπάθεια λόγω του κινδύνου της λογοκρισίας. Στέκεται θετικά στις νίκες των Ρώσων, μιας και εκείνοι ήταν συνδεδεμένοι στη συνείδηση των Ελλήνων με την «εξωτερική» βοήθεια που θα ερχόταν και θα συνέβαλε στην απελευθέρωσή τους (Χατζηγεωργίου, 2012: 66). Εξάρει τη μαχητικότητά τους αναφέροντας πως «έσπειραν φόβον και τρόμον εις την βασιλεύουσα των οθωμανών» (Εφ. 10 Ιανουαρίου 1971) σε περιστάσεις όπως η κατάληψη του κάστρου του Ισμαήλ. Συμπεριλαμβάνει, μάλιστα, και τον παράγοντα της θρησκείας κάνοντας λόγο για τους «Αντίχριστους» Τούρκους εναντίον των οποίων με «ζέσιν» μάχονται οι ορθόδοξοι Ρώσοι (Εφ. 28 Φεβρουαρίου 1971), θέλοντας να τονώσει την πατριωτική συνείδηση των Ελλήνων και το κοινό χριστιανικό αίσθημα (Χατζηγεωργίου, 2012: 96-97).

Πέρα από την ενημέρωση, μέσω της εφημερίδας στόχος των αδερφών ήταν να αποκτήσουν οι σκλαβωμένοι Έλληνες μια γενικότερη παιδεία. Έτσι, σε ένα από τα φύλλα της (27ης Ιουνίου 1791) γίνεται λόγος για την αεροναυτική ή αλλού προβάλλονται περιγραφές πειραμάτων ή διάφορων ανακαλύψεων, σε μία προσπάθεια οι αναγνώστες να έρθουν σε επαφή με τις εξελίξεις στο χώρο της επιστήμης (Καραγιάννης, 2002: 40-41). Επιπλέον, μέσω κάποιων τιμοκαταλόγων μαθαίνουμε πως μεταξύ των εκδόσεών τους συγκαταλέγοντο «Αλφαβητάριο» με σκοπό «μάθειν τα παιδιά τα ιερά γράμματα» όπως και μια «Επιτηδειγμή προς το καλλιγράφειν τα παιδιά», ένα φυλλάδιο δηλαδή που περιείχε παραδείγματα λέξεων, ώστε να εξασκηθούν τα παιδιά στο γράψιμο και την καλλιγραφία. Κινήσεις που φανερώνουν την έννοια τους να εξασφαλίσουν τα ελληνόπουλα από νωρίς τα εφόδια που θα τα βγάλουν από το σκοτάδι της απαιδευσιάς. Δεδομένου ότι η λογοτεχνία εξευμενίζει τα πνεύματα οι εκδότες της *Εφημερίδος* δεν παρέλειψαν να συμπεριλάβουν και λογοτεχνική ύλη, όπως ποιητικά στιχουργήματα με διδακτικό κυρίως περιεχόμενο (Κουμαριανού 1995: 58). Παραδόξως, βέβαια, συναντάμε και ποιήματα επαναστατικού χαρακτήρα όπως αυτά του Γεώργιου Γκολέσκου ή του Στέφανου Κομητά αναφορικά με τη «Μεγάλη Χάρτα» του Ρήγα (Εφ. 20 Φεβρουαρίου 1797) ή ακόμα και ερωτικά, όπως το ποίημα «Ισφαχάν» (Εφ. 14 Απριλίου 1797).

Θέλοντας να πάνε ένα βήμα παρακάτω τις ενέργειές τους για υλοποίηση του οράματός τους και να επιτύχουν όλοι οι λαοί της βαλκανικής χερσονήσου να συσπειρωθούν απέναντι στον κοινό εχθρό, εξέδωσαν και μία δεύτερη εφημερίδα γραμμένη στη σερβική γλώσσα. Η εφημερίδα αυτή έφερε τον τίτλο «Σερβικά νέα» και είχε σύντομη διάρκεια ζωής από το Μάρτιο του 1791 έως το Δεκέμβριο του 1792, κάτι που απορρέει και από τον ανταγωνισμό που προέκυψε έπειτα από την έκδοση της εφημερίδας Slaveno-Serdsija Vjedomosti του Σέρβου Stefan Novakovic (03/08/1791) (Χατζηγεωργίου, 2012: 79; Κοτσιφός, 2008: 27).

Σημαντικός παράγοντας αναφορικά με την έκδοση των εφημερίδων υπήρξε και η λογοκρισία· «αναγκαίο κακό» μιας και αυτός ήταν ο όρος όταν τους δόθηκε η άδεια κυκλοφορίας της εφημερίδας. Ο Αυστριακός πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη Hebert Rathekal μεταφέρει τακτικά στον αυστριακό καγκελάριο Thugut τη δυσaráσκεια της Υψηλής Πύλης σχετικά με το «επαναστατικό» περιεχόμενο της *Εφημερίδος* (Κοτσιφός, 2008: 73). Της πρόσαπταν, ακόμα, πως ήταν φίλα διακείμενη προς τη Γαλλία, εντοπίζοντας, παραδείγματος χάρη, την αναμετάδοση διαγγεμάτων του Βοναπάρτη και του Γεντίλη, και αναγνωρίζοντας σε τέτοιες ενέργειες την πρόθεση των εκδοτών να εξοικειώσουν το αναγνωστικό κοινό με τις ιδέες του δημοκρατικού πολιτεύματος (Κοτσιφός, 2008: 90). Η ανησυχία της Υψηλής Πύλης για τα επαναστατικά μηνύματα της εφημερίδας και τον αντίκτυπο που αυτά μπορεί να είχαν στα σκλαβωμένα έθνη επιβεβαιώνει για μια ακόμα φορά ότι οι Μαρκίδες Πούλιου καθόλη τη διάρκεια έκδοσης της *Εφημερίδος* έμειναν απερίσπαστοι στο στόχο τους, να εκπαιδεύσουν και να ξεσηκώσουν το γένος, και πως το μήνυμά τους αυτό περνούσε. Επανειλημμένως ο Hebert Rathekal ζητούσε την παύση της *Εφημερίδος* χαρακτηρίζοντας τον Γεώργιο Μαρκίδη Πούλιου «λίαν ύποπτο υποκείμενο», ενώ ισχυριζόταν πως η εφημερίδα ήταν «γεμάτη από ψεύδη, απάτας, ειρωνείας και επιβλαβείς διηγήσεις δια τα πλέον διακεκριμένα πρόσωπα» (Κοτσιφός, 2008: 99). Ο Αυστριακός Καγκελάριος δεν ενέδωσε στις πιέσεις επικαλούμενος οικονομικούς και πολιτικούς λόγους, απόφαση στην οποία πιθανώς συνετέλεσε και ο Ιωσήφ Μπαουμάιστερ, ο οποίος είχε εισχωρήσει στα ενδότερα του παλατιού, και μπορούσε να ασκήσει ορισμένη επιρροή εκτιμώντας τους Μαρκίδες.

Η *Εφημερίς*, βέβαια, δεν ήταν το μόνο μέσο για να καταφέρουν να μεταλαμπαδεύσουν τις ιδέες τους και τα βιβλία που εξέδιδαν με τη φίρμα «Παρά Ιωσήφ τω Βαουμαϋστέρω», αρχικά, ή «Παρά Μαρκ. Πούλιου» ή «Παρά τοις αυταδέλφοις Μαρκίδ. Πούλιου» αργότερα το 1792, όταν ανέλαβαν το τυπογραφείο, είχαν και εκείνα την ίδια στόχευση (Κοτσιφός, 2008: 53). Να ξαναθυμίσουν, δηλαδή, μεταξύ των άλλων τις ρίζες τους στους Έλληνες και το βαρυσήμαντο παρελθόν τους. Χαρακτηριστικό δείγμα, ανάμεσα στα πενήντα έξι ελληνικά βιβλία που εξέδωσαν, αποτελεί ο «Νέος Ανάχαρσις», μια φανταστική περιήγηση στην

αρχαία Ελλάδα της κλασικής περιόδου, που παρείχε αρκετές πληροφορίες για τον τρόπο ζωής των αρχαίων Ελλήνων και παράλληλα παρουσίαζε τα εδαφικά όρια της άλλοτε ελληνικής επικράτειας (Κοτσιφός, 2008: 58). Πρόκειται για μετάφραση του τετράτομου έργου του Γάλλο συγγραφέα Ζαν-Ζακ Μπαρτελεμύ, εκ των οποίων μόνο ο Α' και Δ' τόμος πρόλαβαν να κυκλοφορήσουν μεταφρασμένοι από τους Γεώργιο Σακελλάριο, Γεώργιο Βεντότη και Ρήγα Βελεστινλή (Κοτσιφός, 2008: 58). Άλλη μία τέτοια έκδοση αντίστοιχου περιεχομένου ήταν το «Χρονικόν» του Γεώργιου Φραντζή, καθώς κάλυπτε την περιέργεια για την βυζαντινή ιστορία περιγράφοντας τα γεγονότα που αφορούσαν την πτώση της Πόλης το 1453 (Κοτσιφός, 2008: 62). Στην αναγγελία της έκδοσης στην *Εφημερίδα* (29 Σεπτεμβρίου 1979) οι ίδιοι οι Μαρκίδες Πούλιου υπογραμμίζουν πως: «έκείνος ο ένθερμος ζήλος οπού πάντοτε τρέφομεν εις τας καρδίας μας, δια να ωφελήσωμεν οπωσσοῦν το περικλεέστατον γένος των Γραικών με την έκδοσιν σοφών βιβλίων, μας υποχρεώνει και ήδη να υλοποιήσωμεν τοις πάσι περί ενός αξιολογώτατου Χρονικού» (Κοτσιφός, 2008: 62).

Η «μοιραία» συνάντηση με τον Ρήγα Βελεστινλή

Καθοριστικός σταθμός στην πορεία των Μαρκίδων Πούλιου υπήρξε η γνωριμία τους με τον εθνεγέρτη και σημαντικό εκπρόσωπο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού Ρήγα Βελεστινλή το 1790, όταν μέσω του τυπογραφείου τους τύπωσε το βιβλίο του «Σχολείο των ντελικάτων εραστών» (Κοτσιφός, 2008: 67). Οι Μαρκίδες Πούλιου υπήρξαν πρόθυμοι συμπαραστάτες στις όποιες ενέργειες του Βελεστινλή στην προετοιμασία του εδάφους για την ελληνική επανάσταση ακολουθώντας παρόμοια με εκείνον τραγική κατάληξη.

Από το 1796 το τυπογραφείο των Μαρκίδων Πούλιου αποτέλεσε «στέκι» του Ρήγα και των συνεργατών του, όπου καταστρώνονταν τα διάφορα επαναστατικά σχέδια. Η «Χάρτα της Ελλάδος», φιλόδοξο έργο του Ρήγα που οπτικοποιούσε το όραμά του για ένα υπερεθνικό πανβαλκανικό κράτος που θα διαπνέονταν από τις αρχές της δημοκρατίας, διακινούνταν μέσω της επιχείρησης των Μαρκίδων Πούλιου, ενώ αγγελίες για αυτή δημοσιεύονταν στην *Εφημερίδα* (Κοτσιφός, 2008: 68). Εκεί ο Ρήγας επέλεξε να τυπώσει το επαναστατικό του μανιφέστο, ένα πυκνοτυπωμένο μονόφυλλο που περιελάμβανε την Επαναστατική Προκήρυξη, τα Δικαιώματα του ανθρώπου, το Σύνταγμα και τον Θούριο (πατριωτικό ύμνο), μιας και ο ξεσηκωτικός και παιδευτικός χαρακτήρας του φυλλάδιου ήταν ολοκληρωτικά εναρμονισμένος με τις βλέψεις των ιδιοκτητών του τυπογραφείου (Καραγιάννης, 2002: 53-54). Το φυλλάδιο αυτό τυπώθηκε σε δύο νύχτες και 3.000 αντίτυπα παραδόθηκαν στο Ρήγα (Καραγιάννης, 2002: 58). Στο «εργαστήρι αυτό του νεοελληνικού διαφωτισμού» τυπώθηκε ένα ακόμα επαναστατικού προσανατολισμού φυλλάδιο, το «Στρατιωτικό

Εγκόλπιον», που περιελάμβανε στρατιωτικούς κανονισμούς, μια δημοκρατική κατήχηση και δύο επαναστατικά τραγούδια. Δυστυχώς, στις ενέργειες αυτές δεν δόθηκε το περιθώριο να ευοδωθούν μιας και ο Ρήγας συνελήφθη στην Τεργέστη τον Ιανουάριο του 1797 και οδηγήθηκε στον θάνατο μαζί με εφτά ακόμα συνεργάτες του τουρκικής υπηκοότητας (Καραγιάννης, 2002: 62).

Η άσχημη αυτή εξέλιξη συμπαρέσυρε και την τύχη των στενών του συνεργατών, των αδερφών Πούλιου, όπως και τη λειτουργία του τυπογραφείου. Λόγω της αυστριακής υπηκοότητας γλίτωσαν το θάνατο αλλά εξορίστηκαν από την αυτοκρατορία των Αψβούργων, ενώ το τυπογραφείο έπαυσε οριστικά να λειτουργεί στις 20 Ιουνίου 1798 (Κοτσιφός, 2008: 97). Και πάλι, όμως, από τη δυσμενή αυτή κατάσταση της εξορίας έννοια των δύο αδερφών ήταν το πώς θα φανούν χρήσιμοι στο υπόδουλο έθνος. Ο Γεώργιος Μαρκίδης Πούλιου απελάθηκε στις 28 Απριλίου 1798 και κάνοντας ένα πέρασμα από τη Γαλλία, όπου οι εκεί Αρχές τον υποδέχτηκαν θερμά αναγνωρίζοντας σε εκείνον ένα υπερασπιστή των φιλελεύθερων και δημοκρατικών ιδεών, αποπειράθηκε να συνεργαστεί μαζί τους για την προώθηση των ιδεών αυτών. Πρότεινε να οργανώσει ένα δίκτυο συνεργατών στην Ελλάδα, την Κωνσταντινούπολη, τις Παραδουνάβιες ηγεμονίες και την Ανατολή με στόχο η Γαλλία να ενημερώνεται για τα τεκταινόμενα στις χώρες αυτές, σχέδιο που εν τέλει δεν πραγματοποιήθηκε. Μη βρίσκοντας άλλο τρόπο βοήθειας και μη ξεχνώντας την πατρίδα του το 1826, όντας κάτοικος της Νυρεμβέργης και ακολουθώντας το κύμα στήριξης υπέρ των Ελλήνων που είχε ξεσηκωθεί στη Γερμανία, στέλνει ένα μεγάλο χρηματικό ποσό (Κοτσιφός, 2008: 104).

Ο αδερφός του πάλι, ο Πούλιος, την ώρα της σύλληψης δε βρισκόταν στη Βιέννη, αλλά στο Βουκουρέστι πουλώντας βιβλία και συμβάλλοντας στη διάδοση των επαναστατικών ιδεών. Κατέληξε εξόριστος στη Βενετία εργαζόμενος σε τυπογραφείο. Έχοντας το βλέμμα στραμμένο στη σκλαβωμένη πατρίδα στέλνει αναφορά στη Γερουσία της «Επτανήσου Πολιτείας» ζητώντας άδεια να εγκατασταθεί σε κάποιο νησί του Ιονίου και παράλληλα να ιδρύσει εκεί ένα εκδοτικό συγκρότημα· ενέργεια από την οποία θα προέκυπταν οικονομικά και πνευματικά οφέλη για την περιοχή (Κοτσιφός, 2008: 106-107). Ο ίδιος στην αναφορά του εκφράζει για μια ακόμα φορά τα βαθιά πατριωτικά του αισθήματα λέγοντας: *«Δεν παύω από το να ασχολούμαι πώς και τίνι τρόπω να γίνω επωφελής εις το ένδοξόν μου γένος, όθεν και εστοχάσθην να κατέλθω αναμεταξύ των ομογενών μου και αδελφών μου και πατρίδος με το να είμαι Έλλην και Μακεδόν...»* (Κοτσιφός, 2008: 106-107).

Ο μακροπρόθεσμος απόηχος της *Εφημερίδος*

Το κλίμα αυτό που θέλησε να περάσει η *Εφημερίς*, της αποδέσμευσης από αναχρονιστικούς θεσμούς και του ενστερνισμού των διεκδικήσεων της Γαλλικής Επανάστασης, φαίνεται να είναι κάτι που υιοθετήθηκε στα πρώτα Συντάγματα. Το Σύνταγμα της Επιδαύρου του 1822 προέβαλε την ελεύθερη διακίνηση των ιδεών και γενικότερα του Τύπου όπως και το Σύνταγμα της Τροιζήνας του 1827, με κάποιους, βέβαια, περιορισμούς (Σκαμνάκης, 2018: 25-26).

Χαρακτηρίζονταν από ένα ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό, κάτι το οποίο εξέλειπε από την Ευρώπη εκείνης της περιόδου που καταλαμβάνονταν από πιο συντηρητικές δυνάμεις (Σκαμνάκης 2018: 25-26). Μία άλλη κληρονομιά της *Εφημερίδος* ήταν η εμπειρία που αποκτήθηκε από τη σύνταξη και διακίνηση αυτού του πρώτου εντύπου, κάτι πολύ χρήσιμο για τη συνέχεια του Τύπου σε ελληνικό έδαφος. Στα χρόνια της επανάστασης μέλημα του Τύπου ήταν να ενημερώσει την κοινή γνώμη για το δίκαιο του αγώνα αλλά και να εμψυχώσει τους διστακτικούς. Η πρώτη έντυπη, λοιπόν, εφημερίδα τυπωμένη σε ελληνικό έδαφος ήταν η «Σάλπιγξ Ελληνική» και εκδόθηκε τον Αύγουστο του 1821 στην Καλαμάτα από το Θεόκλητο Φαρμακίδη (Σκαμνάκης, 2018: 44-45). Το 1824 θεωρείται πάντως ορόσημο για την ανάπτυξη του ελληνικού Τύπου και της πρώιμης δημοσιογραφίας, μιας και το διάστημα εκείνο εκδόθηκαν τρεις εφημερίδες, τα *Ελληνικά Χρονικά*, ο *Φίλος του Νόμου* και η *Εφημερίς των Αθηνών*. Σύμφωνα με μελετητές, όπως ο Διαμαντούρος, ο Τύπος ήταν εκείνος που συνδέθηκε με ένα κλίμα εκσυγχρονισμού αναφορικά με το νέο ελληνικό κράτος, μιας και οι περισσότεροι εκδότες ήταν φιλελεύθεροι και συνταγματικοί (Σκαμνάκης, 2018: 43, 47).

Συνοψίζοντας, οι Μαρκίδες Πούλιου υπήρξαν οι πρωτοπόροι ενός χώρου, αυτού της ελληνικής δημοσιογραφίας, που υπήρξε διάυλος για τη μεταφορών των φιλελευθέρων ιδεών από την Ευρώπη στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα. Αυτοί ήταν εκείνοι που δημιούργησαν το μέσο για να αφυπνιστεί το γένος και η προσφορά τους στην απελευθέρωση υπήρξε πολύτιμη και αξιομνημόνευτη. Γνήσιοι πατριώτες προσπάθησαν να βοηθήσουν τη σκλαβωμένη πατρίδα τους με κάθε μέσο και όποιο προσωπικό κόστος και πάντοτε θα αποτελούν παράδειγμα για τον ηρωισμό και τον πατριωτισμό τους.

Βιβλιογραφία

- Καραγιάννης, Β. Π. (2002). *Ο παμβαλκανικός επαναστάτης Ρήγας Βελεστινλής και η Δυτική Μακεδονία* (Πρακτικά ημερίδας – Σιάτιστα 1998). Κοζάνη: Ινστιτούτο βιβλίου και Ανάγνωσης.
- Κοτσιφός, Γ. (2008). *Οι πρωτοπόροι Έλληνες δημοσιογράφοι Μαρκίδες Πούλιου*. Θεσσαλονίκη: Μορφωτικό Ίδρυμα Ένωσης Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Μακεδονίας – Θράκης.
- Κουμαριανού, Αικ. (1995). *Ο ελληνικός προεπαναστατικός τύπος, Βιέννη – Παρίσι (1784 – 1821)*. Αθήνα: Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού.
- Μπόντας, Γ. (1989). *Οι πρόδρομοι της ελληνικής δημοσιογραφίας Σιατιστινοί αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου και η πρώτη ελληνική εφημερίδα*. Ελιμειακά. τχ 23, σελ. 63-78.
- Παπατέρπου, Λ. (1990). *Διαχρονική εξέλιξη των μέσων μαζικής ενημέρωσης στη Δυτική Μακεδονία*. Κοζάνη: Αναπτυξιακή Κοζάνης Α.Ε.
- Σκαμνάκης, Α. (2018). *Πολιτική εξουσία και ΜΜΕ*. Θεσσαλονίκη: Ζυγός.
- Χατζηγεωργίου, Ε. (2012). *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Η «Εφημερίς» των Μαρκίδων Πούλιων*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Οι γυναίκες το 1821: Γυναικεία συμμετοχή και δράση στην Επανάσταση και τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας

Δρ. Βασιλική Λάζου

Ειδικό Διδακτικό Προσωπικό
Τμήμα Πολιτικών Επιστημών
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Λέξεις Κλειδιά: **Γυναίκες, Επανάσταση 1821**

Πάντα οι σημαντικές επέτειοι, όπως τα 200 χρόνια από την έκρηξη της ελληνικής επανάστασης, είναι λόγος να στοχαστούμε πάνω στα ιστορικά γεγονότα, να φωτίσουμε υποβαθμισμένες πτυχές τους και να αναδείξουμε την αλληλεξάρτηση γεγονότων, συμπεριφορών και δράσεων. Με την παρούσα εισήγηση φιλοδοξούμε να εισφέρουμε στη συζήτηση για τη θέση, το ρόλο και τη συμμετοχή των γυναικών, επώνυμων και κυρίως ανώνυμων, στην Ελληνική Επανάσταση και τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας.

Ο πόλεμος και η επανάσταση σε όποια εποχή κι αν συμβούν δεν ευνοούν το γυναικείο φύλο. Στην ιστορία της ανθρωπότητας ετούτες οι βίαιες και αιματηρές καταστάσεις θεωρούνται υπόθεση των ανδρών. Δεν χρειάζεται να ψάξει κανείς σε θεωρητικά κείμενα ή σε φιλοσοφικές αναζητήσεις για να βρει την αιτία. Η πολιτική, το δικαίωμα στην πολιτική, είναι, διαχρονικά, από πολύ παλιά ως τους δικούς μας καιρούς υπόθεση των ανδρών. Γεγονός είναι ότι ετούτη η ιεράρχηση ευθυνών, αρμοδιοτήτων και υποχρεώσεων υπήρξε άνιση στην πορεία των ανθρώπων στον χρόνο. Θα χρειαστούν μάλλον πολλές ανατροπές, πολλές συγκρούσεις, πολλοί αγώνες για να αλλάξει αυτή η ενίοτε λανθάνουσα, ενίοτε φανερή, πάντα άδικη διάκριση. Η Ελληνική Επανάσταση, όπως όλες οι επαναστάσεις, δημιούργησε κάποιες ελπίδες σχετικά. Πολύ λίγα πράγματα άλλαξαν. Τελικά η απελευθέρωση του Γένους των Ελλήνων λίγα καινούργια πράγματα έφερε στην θέση των γυναικών σε τούτο τον αλλαγμένο χώρο.

Στην Ελληνική Επανάσταση και στον μακρόχρονο αγώνα που ακολούθησε οι γυναίκες, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, μετρημένες στα δάκτυλα των χεριών, ήταν αυτό που η εποχή τους όριζε να είναι: κυρίως θύματα. Θύματα ακούσια των σφαγών, των βομβαρδισμών και των συγκρούσεων, της προσφυγιάς

και της φυγής, επιφορτισμένες με την αναζήτηση τροφής και καταφυγίου, εμπόρευμα στα σκλαβοπάζαρα, λεία πολέμου και εύκολα -αδιάφορα- αναλώσιμες. Οι γυναίκες μαζί με τα παιδιά και τους ηλικιωμένους αποτελούσαν τους αδύναμους κρίκους των πολεμικών συγκρούσεων. Σε μια εποχή με έντονες και συνεχείς στρατιωτικές εξελίξεις, πολιτικές ανακατατάξεις, διχογνωμίες και έριδες, με τα όρια ανάμεσα σε εμπόλεμους και άμαχους θολά και δυσδιάκριτα, οι γυναίκες βρέθηκαν να συμμετέχουν με παθητικό τρόπο ενεργά στην πολεμική περιπέτεια.

Τα βιβλία της ιστορίας ελάχιστα ασχολήθηκαν μαζί τους. Στο περιθώριο των μεγάλων γεγονότων και αφηγήσεων συναντούμε ίχνη από τη δική τους δράση και ζωή. Αυτός ήταν ο κανόνας. Πολύ λίγες ήταν εκείνες που τον διέψευσαν. Που ξεπέρασαν τον αποκλεισμό από τα μεγάλα και σοβαρά, που πήραν μέρος στο ενεργό γράψιμο της ιστορίας. Που υπερέβησαν το ρόλο της μητέρας, της συζύγου και της νοικοκυράς. Που βγήκαν έξω από τα σπίτια όπου ήταν κλεισμένες. Έγιναν αυτές που πήγαιναν στα τείχη τα πολεμοφόδια. Αυτές που μετέφεραν υλικά και επισκεύαζαν τις οχυρώσεις. Αυτές που τύλιγαν τους τραυματίες με επιδέσμους φτιαγμένους από τα σεντόνια τους. Ήταν η κινητήρια δύναμη για τους χερόμυλους που -όταν το άλεσμα του καρπού γινόταν υπόθεση ατομική. Στις πολιορκίες και στα στρατόπεδα, μετέτρεπαν με κόπο τα γεννήματα σε αλεύρι.

Οι ίδιες οι γυναίκες ελάχιστα τεκμήρια άφησαν για τη ζωή τους τον καιρό του Αγώνα. Αγράμματα, αμόρφωτες και περιορισμένες, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, δεν διέσωσαν στιγμές, σκέψεις ή συναισθήματα. Η φωνή τους καταγράφηκε μόνο αποσπασματικά στα ελάχιστα συγγραφικά έργα που άφησαν ή σε δημόσια έγγραφα. Οι ιστορίες των γυναικών είναι σιωπηρές αλλά και διαμεσολαβημένες. Στην ουσία ό,τι αναζητούμε και ό,τι μαθαίνουμε για τις γυναίκες είναι μέσα από τα γραπτά των αντρών που έζησαν τα γεγονότα ή έγραψαν για αυτά στα αμέσως μεταπαναστατικά χρόνια.

Ο ρόλος της γυναίκας ήταν αυστηρά καθορισμένος τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Οι γυναίκες δεν είχαν πρόσβαση στις νέες δραστηριότητες που άλλαζαν τον κόσμο. Θα ήταν απίθανο να γινόταν αποδεκτή μια γυναίκα στα εμπορικά κυκλώματα που προοδευτικά συσσώρευαν τα κεφάλαια. Οι γυναίκες δεν ήταν αξιόπιστες ως έμποροι, δεν ήταν πιστευτές ως «γραμματιζούμενες», δεν κυβερνούσαν καράβια, δεν εξερευνούσαν κόσμους, δεν πειραματίζονταν με νέες μηχανές. Η διασταύρωσή τους με τον νέο κόσμο που γεννιόταν δεν διέφερε πολύ από την αντίστοιχη με τον κόσμο που έφευγε. Ήταν χρήσιμες μόνο στο σημείο όπου εξασφαλιζόταν η διαδοχή: η μεταβίβαση τίτλου ή περιουσίας. Ήταν ένας ρόλος που από μόνος του τις υπέβαλε σε αυστηρές πιέσεις και κανόνες. Το πέρασμα αριστοκρατικού τίτλου ή περιουσίας στην επόμενη γενεά όφειλε να είναι αδέκαστο – μη αμφισβητήσιμο. Ως εκ τούτου πάνω στις γυναίκες των

πλέον σημαντικών κοινωνικών στρωμάτων απλωνόταν ένα πυκνό δίκτυο κανόνων, συμπεριφορών, υποχρεώσεων, υποψιών και συνακόλουθου φόβου.

Τα παραπάνω δεν συνηγορούσαν στην όποια εμπλοκή των γυναικών με την πολιτική, ειδικά με την υπόγεια, την ρομαντική, την ανατρεπτική διάσταση της τελευταίας.¹ Καταγράφεται μόνο η περίπτωση της Κυριακής Ναύτου από την Κωνσταντινούπολη η οποία εκ παραδρομής κατάλαβε τη συμμετοχή του ιατρού συζύγου της και για να μη μαρτυρήσει το μυστικό έδωσε και αυτή τον όρκο των Φιλικών αλλά και δούλεψε πιστά για τους σκοπούς της Εταιρείας.² Αναφορές σε μνημένες γυναίκες κάνουν μεταγενέστερα η «Εφημερίς των Κυριών»³ και οι γυναίκες ιστορικοί Σωτηρία Αλιμπέρτη⁴ και Κούλα Ξηραδάκη.⁵ Αυτές που συμμετείχαν ήταν είτε Φαναριώτισσες είτε αστές από την Κωνσταντινούπολη ή τις παραδουνάβιες ηγεμονίες που κατόρθωσαν να διαρρήξουν χάρη στη μόρφωση, τη γλωσσομάθεια και την οικονομική τους επιφάνεια τους φραγμούς του φύλου τους.⁶ Ανάμεσά τους βρίσκονταν γυναίκες με πνευματικές ανησυχίες, διανοούμενες και μεταφράστριες οι οποίες διατηρούσαν φιλολογικά σαλόνια κατά τα γαλλικά πρότυπα. Μια άλλη ομάδα γυναικών διανοομένων αποτελούνταν από γυναίκες μέλη της άκρως κινητικής τάξης εμπόρων, επαγγελματιών και διανοομένων που παρείχαν την πρωταρχική κοινωνική βάση του ελληνικού διαφωτισμού όπως η Ευανθία Καϊρη, αδελφή του Θεόφιλου Καϊρη «η πρώτη πραγματική λογία που έχει να μνημονεύσει η ιστορία των γραμμάτων μας», η Ελισάβετ Μουτζάν – Μαρτινέγκου, η πρώτη Ελληνίδα πεζογράφος της σύγχρονης εποχής, και η μεταφράστρια Μητιώ Σακελλαρίου. Συνεσταλέμενες, σεμνές και ηθικές βρίσκονταν υπό την πνευματική επίρεια σημαντικών και μορφωμένων αντρών,

1. Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας*, Ναύπλιον 1834. Προσβάσιμο στον ιστότοπο <http://books.google.gr/books?id=lc1CAAAAcAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>.
2. Κούλα Ξηραδάκη, *Γυναίκες στη Φιλική Εταιρεία*, Αθήνα 1971, σ. 12-13
3. Η «Εφημερίς των Κυριών» ήταν η πρώτη εφημερίδα στην Ελλάδα που δημιουργήθηκε από γυναίκα συντακτική ομάδα και απευθυνόταν μόνο σε γυναίκες. Κυκλοφόρησε 1.106 τεύχη από τις 1887 – 1917 με υπεύθυνη έκδοσης μια από τις πρώτες ελληνίδες φεμινίστριες, την Καλλιρόη Παρρέν. Είναι προσβάσιμη ηλεκτρονικά στη Ψηφιοθήκη ΑΠΘ. <https://digital.lib.auth.gr/collection/Ladies%20Newspaper?ln=el>
4. Σωτηρία Αλιμπέρτη, *Ηρώιδες της Ελληνικής επαναστάσεως*, Αθήνα 1933 Η Σωτηρία Αλιμπέρτη (1847-1929) ήταν Ελληνίδα φεμινίστρια και εκπαιδευτικός. Ίδρυσε τον πρώτο γυναικείο σύλλογο στην Ελλάδα, την «Εργάνη Αθηνά»
5. Η αυτοδίδακτη ιστορικός Κούλα Ξηραδάκη με το έργο της εστίασε στη συμμετοχή της γυναίκας στους εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες και στο γυναικείο κίνημα. Έλαβε μέρος στην Εθνική Αντίσταση στην Κατοχή και ήταν μέλος της Πανελλαδικής Ένωσης Γυναικών (ΠΕΓ)
6. Το 75% των εμπόρων που είχαν μνηθεί στην Εταιρεία ήταν απόδημοι, είχαν δηλαδή μνηθεί στις παροικίες του εξωτερικού. Φράγκος, *ό.π.*, σ. 432

πατέρων, αδελφών και διδασκάλων. Παρά τη διαφορετικότητα τους ως προς την κοινωνική τους προέλευση υπάρχουν σημαντικές ιδεολογικές ομοιομορφίες στα έργα τους, ιδίως όσον αφορά την αντίληψη τους για τη φύση του πνευματικού τους ρόλου και την αντίληψή τους για το ποιο πρέπει να είναι το πρότυπο της μορφωμένης γυναίκας.

Εκτός όμως από τις ελάχιστες αυτές εξαιρέσεις η πλειοψηφία των γυναικών καταπιεσμένες από τα έθιμα, δε διαδραμάτιζαν παρά έναν ανενεργό ή αρνητικό ρόλο στην κοινωνία» όπως έγραφε ο Henry Holland. Ο Άγγλος γιατρός που διέσχισε την επικράτεια του Αλή Πασά και έφτασε στα Γιάννενα στις αρχές Νοεμβρίου 1812 παρατήρησε τον περιορισμό αλλά και την έλλειψη μόρφωσης των νεαρών γυναικών οι οποίες κρατούνταν «θεόκλειστες» στο σπίτι, τουλάχιστον μέχρι να παντρευτούν. Όσο αφορά τις αγρότισσες η παραγωγή τροφής αρκετής για την επιβίωση και επαρκούς καύσιμης ύλης για να θερμαίνονται το χειμώνα και να μαγειρεύουν απορροφούσαν όλη την ενεργητικότητά τους. Το μωσαϊκό των γυναικών με τη διαφορετική κοινωνική προέλευση, μόρφωση, εμφάνιση και καλλιέργεια είναι που έδωσε την επανάσταση.

Παρά ωστόσο από τους περιορισμούς και τον αποκλεισμό από την κοινωνική ζωή η εικόνα της γυναίκας - μαχήτριας πλανιόταν ως αντανάκλαση πάνω σε αυτές που συμμετείχαν στην Επανάσταση και τον αγώνα της ανεξαρτησίας. Ο θρύλος συντηρούνταν μέσα από τα δημοτικά τραγούδια που εξυμνούσαν τα κατορθώματα των κλεφτών και μαζί των θηλυκών μελών της οικογένειας. Κοινά σημεία των ιστοριών ήταν η συνδρομή των γυναικών στους πολεμικούς αγώνες για την υπεράσπιση της κοινότητας από τον εξωτερικό εχθρό, αγώνες που έμπαιναν πάνω από την οικογένεια ή ακόμα και το μητρικό ένστικτο.⁷ Η απεικόνιση των γυναικών μαχητών μέσα από τα δημοτικά τραγούδια λειτούργησε ως αγωγός των ιστοριών για τις αναλφάβητες γυναίκες που όχι μόνο μάθαιναν για τα ιστορικά γεγονότα, αλλά συνδεόταν την παράδοση της ένοπλης γυναικείας αντίστασης, του πατριωτισμού, και της ατομικής γυναικείας υπηρέσας με την οποία θα μπορούσαν να ταυτιστούν.⁸

Στη δίνη του κοσμοϊστορικού γεγονότος της επανάστασης του 1821 οι γυναίκες βίωσαν τη ζοφερή πραγματικότητα του πολέμου και την ανάταση της Επανάστασης. Ένωσαν στο πετσί τους το θάνατο, το φόβο και την πείνα. Σε

7. Νικόλαος Πολίτης, *Δημοτικά Τραγούδια. Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, χ.χ. επαν. 1998 και *Chants populaires de la Grèce moderne. Chants historiques, recueillis et publiés avec une traduction française, des éclaircissements et des notes*, par C. Fauriel (1824) προσβάσιμο στο <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k113943j.textImage>

8. Margaret Poulos, *Arms and the Woman: Just Warriors and Greek Feminist Identity*, Columbia University Press 2008

ένα από τα πιο εμβληματικά επεισόδια του αγώνα, την πολιορκία του Μεσολογγίου (1824-1825), οι γυναίκες βγήκαν από την κοινωνική τους απομόνωση και συμμετείχαν ενεργά στην άμυνα της πόλης. Κύρια ασχολία τους ήταν η κατασκευή και η επιδιόρθωση του τείχους.⁹ Φτωχές γυναίκες συγκέντρωναν τα εχθρικά βόλια και ασχολούνταν και με την επικίνδυνη εργασία της κατασκευής πολεμοφοδίων.¹⁰ Συμμετείχαν στην περίθαλψη των ασθενών και των τραυματιών. Παρασκεύαζαν αυτοσχέδια φάρμακα, κατασκεύαζαν επιδέσμους και πρόσφεραν ρουχισμό στους έχοντες ανάγκη.¹¹ Κάποιες λίγες γυναίκες συμμετείχαν στις μάχες και στις ένοπλες εξόδους της φρουράς. Ξέχωρα όμως από την ενεργή συμμετοχή τους οι γυναίκες στο Μεσολόγγι βίωναν όπως όλοι οι πολιορκημένοι, ένοπλοι και άμαχοι, την καθημερινότητα του πολέμου. Αδιάκοποι κανονιοβολισμοί, πείνα, στερήσεις, τραυματισμοί και θάνατοι συνθέταν μια οδυνηρή πραγματικότητα. Κάθε μέρα γυναίκες και παιδιά φονεύονταν από τις βόμβες και τις σφαίρες του εχθρού.¹² Για να γλιτώσουν από τα δεινά του πολέμου με την έναρξη των πολεμικών επιχειρήσεων γυναίκες και παιδιά κατέφυγαν σε γειτονικές βρετανοκρατούμενες περιοχές.¹³

Όταν οι πολιορκημένοι ύστερα από μήνες επιχείρησαν να εξέλθουν από την πόλη, πολλές γυναίκες «ενδύθησαν ανδρική και αρματώθησαν, και δεν διακρίνοντο εις το βάδισμα από τους άνδρας».¹⁴ Τα απομνημονεύματα κατέγραψαν ατομικά περιστατικά ανδρείας και ηρωισμού. Κάποιες γυναίκες επέλεξαν την αυτοκτονία ή σκοτώθηκαν από τους άνδρες τους για να αποφύγουν την αιχμαλωσία.¹⁵ Ενεργό συμμετοχή στην υπεράσπιση του τόπου τους είχαν οι γυναίκες της Μάνης.¹⁶ Το πιο χαρακτηριστικό περιστατικό είναι η μάχη του Διρού

9. Κανέλλος Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, τ.2, *Απομνημονεύματα Αγωνιστών του 21*, τ.17 (επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτης), Αθήνα 1957, σ. 93-95

10. Νικόλαος Κασομούλης, *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων 1821- 1833, προτάσσεται ιστορία του Αρματωλισμού*, τ. 1-3, εισαγ.-σημ. Γ. Βλαχογιάννης, Αθήνα 1939, σ. 92

11. Κ. Πετρόπουλος, *Σκηνές εθνικού μεγαλείου. Από τις πολιορκίες και την έξοδο του Μεσολογγίου*, Αθήνα:1971, σ. 81

12. *Ελληνικά Χρονικά*, τ. 2, φ. 49, 20 Ιουνίου 1825, φ.52-53, 4 Ιουλίου 1825, φ.54-55, 11 Ιουλίου 1825, φ. 62-64, 12 Αυγούστου 1825, φ.79, 3 Οκτωβρίου 1825, φ.82-83, 17 Οκτωβρίου 1825, φ.94, 21 Νοεμβρίου 1825 και φ.11-15, 20 Φεβρουαρίου 1826

13. Δεν ήταν η πρώτη φορά που οι γυναίκες και παιδιά κατέφυγαν στον Κάλαμο και τα βρετανοκρατούμενα Επτάνησα. Το ίδιο είχε συμβεί στην πρώτη πολιορκία, οπότε πρόσφυγες κατέφυγαν στα Επτάνησα, στην Πελοπόννησο και το νησάκι Βασιλάδι.

14. Κασομούλης, *ό.π.*, 263-64 και Στεφανίτζης, *ό.π.*, σ. 20

15. Κασομούλης, *ό.π.*, σ. 276 σημείωση 2

16. J.Morrith, *Account of a Journey through the district of Maina in Morea, in: R. Walpole, Travels in various countries of the East, being a continuation of memoirs relating to European and Asiatic Turkey*. σ. 51-3

στις 22 Ιουνίου 1826.¹⁷ Η παράδοση αναφέρει ηρωικές πράξεις γυναικών που συνέχισαν τη μάχη παίρνοντας τα όπλα από τους σκοτωμένους συγγενείς τους.

Δεν θα μπορούσαμε να μην αναφερθούμε στις πιο προβεβλημένες γυναίκες της Επανάστασης και του Αγώνα, τη Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα και τη Μαντώ Μαυρογένους. Είναι επώνυμες και διάσημες γυναίκες του 1821, τοπικές ελίτ της εποχής τους, πνευματικά τέκνα των συνθηκών που διαμορφώθηκαν στις αρχές του 19ου αιώνα και προέβαλαν μέσα από αστικά περιβάλλοντα του νησιώτικου χώρου. Οι εξαιρετικές και ασυνήθιστες πράξεις τους τις έβγαλαν από την αφάνεια και τις έφεραν στο επίκεντρο συνταρακτικών εξελίξεων σε μια περίοδο γενικότερων ανακατατάξεων. Και οι δύο ακολούθησαν μοναχικές και ιδιαίτερες διαδρομές που αποτυπώνουν την ιδιαίτερη συνεισφορά του νησιωτικού κόσμου, της ναυτιλίας και του εμπορίου στη χρηματοδότηση του Αγώνα. Χάρη στην οικονομική τους επιφάνεια και συνεισφορά εισήλθαν σε ένα κόσμο ανδροκρατούμενο και παραδοσιακό χωρίς όμως να μπορέσουν να ξεπεράσουν ολοκληρωτικά τα στεγανά του φύλου τους και να αποτελέσουν ισότιμους συνομιλητές. Η Μπουμπουλίνα δολοφονήθηκε για λόγους τιμής το 1825 χωρίς να τιμωρηθούν οι δράστες και η Μαυρογένους πέθανε πάμφτωχη και παραμελημένη χωρίς να λάβει ανταμοιβή από την πολιτεία για την προσφορά της στον Αγώνα.

Στα χρόνια του πολέμου της ανεξαρτησίας πολλές γυναίκες έπεσαν θύματα αιχμαλωσίας και πουλήθηκαν ως δούλες στα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής. Δεν ήταν κάτι παράξενο και οπωσδήποτε δεν ήταν κάτι πρωτοφανές. Οι γυναίκες σκλάβες προορίζονταν για το χαρέμι, οικιακές δουλειές και αγροτικές εργασίες στην ύπαιθρο. Οι συνέπειες της αιχμαλωσίας ήταν γνωστές στους ανθρώπους της εποχής που βρέθηκαν στη δίνη των πολεμικών συγκρούσεων. Για αυτό και φρόντιζαν να απομακρύνουν τον άμαχο πληθυσμό, γυναίκες και παιδιά, από τις ζώνες του πολέμου. Πολλά είναι τα περιστατικά που αναφέρονται στις πηγές για την πανικόβλητη η φυγή των γυναικών και των παιδιών που αναζητούσαν καταφύγιο στα βουνά, σε σπηλιές και σε απόκρημνα μέρη όταν πλησίαζαν τα οθωμανικά στρατεύματα.¹⁸ Δεν ήταν ακόμα ασυνήθιστο για νεαρά κορίτσια και

17. «Σύμφωνα με τον Σπυρίδωνα Τρικούπη «Άνδρες εφάνησαν κι αυτά αι δρεπανηφόροι Μανιάτιδες και άξιον μνήμης το εξής ανδροαγάθημα μιας αυτών: Θερίζων ο γερο Βοζίκης τον επί της παραλίας αγρόν του, συνελήφθη υπό δύο Αιγυπτίων...καταγινομένων δε εις δεσμευσίν του έπεπεσεν την συνθερίζουσα θυγατέρα του Πανώρη, έκοψε τον λάρυγγα του ενός και βοηθούμενη του πατρός της εξέκαμε και τον άλλον». Τρικούπης και Σπηλιάδης, *ό.π.*, τ. Δ., σ.62-63

18. Οι Αθηναίοι είχαν υιοθετήσει ένα πρωτότυπο σύστημα άμυνας. Έδιωχναν από την πόλη όλα τα γυναικόπαιδα. Έτσι οι Τούρκοι δεν είχαν καμία ελπίδα για λάφυρα, γράφει στις αναμνήσεις του ο Ιταλός κόμης Giuseppe Pecchio. *A picture of Greece in 1824 as exhibited in the personal narratives of James Emerson, Esq. Count Pecchio and W.H. Humphreys*, Λονδίνο 1826. Παρατίθεται στο Σιμόπουλος, *ό.π.*, τ.4. (1824-1826), σ. 139

γυναίκες με μικρά παιδιά να επιλέγουν την αυτοκτονία από το να πέσουν ζωντανοί στα χέρια των εχθρών. Παρά τις προσπάθειες προστασίας και διαφυγής από τις διακεκαυμένες ζώνες οι αιχμαλωσίες γυναικών που ακολούθησαν την καταστολή της επανάστασης από τον οθωμανικό στρατό και στόλο ήταν μαζικές.¹⁹ Πολλά τα παραδείγματα με πιο χαρακτηριστικά της Νάουσας, της Χίου, της Κάσου και των Ψαρών²⁰ όπως και σε κάθε γωνιά της Πελοπόννησου ύστερα από τις συνεχόμενες επιδρομές των τουρκοαιγυπτιακών στρατευμάτων του Ιμπραήμ (1825-1827). Οι άμαχοι ήταν ένα περιζήτητο και πολύ ανταποδοτικό εμπόρευμα. Από τη στιγμή της αιχμαλωσίας τους οι γυναίκες αποτελούσαν ιδιοκτησία εκείνου που τις αιχμαλώτιζε ο οποίος μπορούσε να τις διαθέσει κατά βούληση και να τις πουλήσει στο σκλαβοπάζαρο. Την πρώτη διαλογή κρατούσαν οι σερασκέρηδες και οι αξιωματικοί. Κάποιες προσφέρονταν ως δώρα στους Ευρωπαίους αξιωματικούς.²¹ Ο βιασμός ήταν η πρώτη φάση των δοκιμασιών.

Κατά τη διάρκεια του Αγώνα της Ανεξαρτησίας χιλιάδες ήταν οι γυναίκες που εκδιώχθηκαν από τις εστίες τους ή προσπάθησαν να αποφύγουν τις συνέπειες του πολέμου στις επαναστατημένες περιοχές δημιουργώντας ένα πολύχρωμο μωσαϊκό στο οποίο κυριαρχούσε η απόγνωση και η εξαθλίωση.²² Πολλές από τις γυναίκες που επιβίωσαν, έζησαν σε συνθήκες απόλυτης φτώχειας. Αμερικανοί απεσταλμένοι των φιλελληνικών κομμιτάτων κατέγραψαν στα ημερολογιά τους σκηνές απόλυτης ένδειας και εξαθλίωσης, με γυναίκες και παιδιά να είναι οι θλιβεροί πρωταγωνιστές. Μανάδες με μωρά στην αγκαλιά παιδιά και γέροντες τριγυρούσαν σκελετωμένοι, με όψη θανάτου, ντυμένοι με κουρέλια, γεμάτοι ψείρα και λέρα. Απέραντη η δυστυχία. Γυναίκες καλομαθημένες, τώρα ρακένδυτες να τουρτουρίζουν κουλουριασμένες στο κρύο χώμα, με αγριεμένα και θλιμμένα βλέμματα και κάτωχρες από την πείνα και την αρρώστια, έγραφε από την Αίγινα ο αμερικανός Henry Post μέλος του φιλελληνικού κομμιτάτου της Νέας Υόρκης.²³ Παρά τα μέτρα προστασίας των προσφύγων εκ

19. Τα αριθμητικά στοιχεία για τις γυναίκες που αιχμαλωτίστηκαν και πωλήθηκαν ως σκλάβες κατά τη διάρκεια του Αγώνα της Ανεξαρτησίας είναι ελλιπή και αποσπασματικά.

20. Ιωάννης Δημακης, «Φιλελληνικά». *Μελέτες για τον Φιλελληνισμό κατά την Ελληνική Επανάσταση του 1821*, Αθήνα: Καρδαμίτσα 1992, σ. 29-48 και 191-202

21. Σιμόπουλος, *ό.π.*, τ.4 (1824-1826), σ.141

22. Υπήρχαν εξαιρέσεις. Οι Σουλιώτες στη δυτική Στερεά, οι Θεσσαλομακεδόνες στις Βόρειες Σποράδες, οι Ψαριανοί στην Αίγινα και στις Βόρειες Σποράδες, οι Κρητικοί στις Κυκλάδες και την Πελοπόννησο κατέφτασαν ένοπλοι στον επαναστατημένο χώρο και επέβαλαν δυναμικά την κυριαρχία τους στις τοπικές κοινωνίες.

23. *A visit to Greece and Constantinople, in the year 1827-1828. By Henry A.V.Post, one of the agents in the New York Committee*, Νέα Υόρκη 1829. Παρατίθεται στο Σιμόπουλος, *ό.π.*, τ.5 (1826-1829), σ.413

μέρους της επαναστατικής διοίκησης (παροχή τροφίμων και ειδών πρώτης ανάγκης, ενίσχυση από το δημόσιο ταμείο και απαλλαγή φόρων) και την προσπάθειά της να βρει τόπο εγκατάστασης, λίγα έγιναν για την ανακούφισή τους.

Θα ήθελα να κλείσω με μια μικρή αναφορά στο τι άλλαξε στη ζωή των στο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος. Ο πολιτικός αποκλεισμός των γυναικών που ίσχυε κατά την οθωμανική περίοδο συνεχίστηκε. Έννοιες όπως η λαϊκή κυριαρχία, η ισότητα των πολιτών, η καθολική ψηφοφορία και άλλες που διακηρύσσονταν στα Συντάγματα του Αγώνα, δεν αφορούσαν τις γυναίκες. Στο νέο ελληνικό κράτος το 1864 που θεσπίστηκε το δικαίωμα της καθολικής ψηφοφορίας, ο αποκλεισμός των γυναικών θεωρήθηκε αυτονόητος. Δεν αποτέλεσε αντικείμενο συζήτησης και δεν αμφισβητήθηκε από κανέναν. Στο Σύνταγμα του 1864 οι γυναίκες χαρακτηρίστηκαν ως μη-ενεργοί πολίτες όπως και τα παιδιά, οι αλλοδαποί, οι πνευματικά ανήμποροι και οι κακοποιοί.²⁴ Οι λίγες γυναίκες, που τόλμησαν να υπερβούν τον ιδιωτικό τους ρόλο, έγιναν αποδεκτές ως εξαιρέσεις. Έπρεπε να περάσουν 131 χρόνια, ως το 1952, για να λάβουν καθολικό δικαίωμα ψήφου²⁵ και 160 χρόνια για πλήρη νομική ισότητα. Η ιστορία συνέχισε να κυριαρχείται από ανδρικές μορφές, ιδέες και πράξεις.

24. Δήμητρα Σαμίου, «Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων (1864-1952)», *Μνήμων*, 12, 161-172. Ελένη Φουρναράκη, «Επί τίνι λόγω αποστερείν αυτήν ψήφου; Καθολική ανδρική ψηφοφορία και αποκλεισμός των γυναικών από την πολιτική στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», *Μνήμων* 24(2), 179-226. doi: <https://doi.org/10.12681/mnimon.739>

25. Η Ελλάδα ήταν από τις τελευταίες ευρωπαϊκές χώρες που παραχώρησαν καθολικό δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες το 1952, παρόλο που από το 1930 οι εγγράμματες γυναίκες μπορούσαν να ψηφίσουν στις δημοτικές εκλογές. Στις περισσότερες δυτικές χώρες δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες δόθηκε αμέσως μετά τη λήξη του Α Παγκοσμίου Πολέμου (Βρετανία και Γερμανία το 1918, Αυστρία και Ολλανδία το 1919, ΗΠΑ το 1920. Εξαιρέσεις ήταν η Γαλλία που έδωσε δικαίωμα ψήφου το 1944 και η Ελβετία το 1971)

Συμπεράσματα Γ' Επιστημονικού Συνεδρίου

Ένα σημαντικό πολιτιστικό και πνευματικό γεγονός, το Γ' Επιστημονικό Συμπόσιο Πισσουρίου με θέμα: – *«Διακόσια Χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση και η συμβολή της Κύπρου στην Εθνική Παλιγγενεσία»*, περνάει απόψε στην ιστορία της κοινότητας Πισσουρίου. Ακούσαμε με εύλογο ενδιαφέρον και ικανοποίηση τα ευγενικά σας σχόλια και τους υπερβολικούς οφείλω να ομολογήσω επαίνους προς όλους τους συντελεστές της ολοκλήρωσης και της επιτυχίας της διοργάνωσης και σας ευχαριστώ από βάθους καρδιάς. Δόθηκε η ευκαιρία στο κοπιαστικό, αλλά ενδιαφέρον, για όλους μας διήμερο (υπάρχει και αύριο δράση) να ακουστούν και να καταγραφούν μια σειρά από νέα στοιχεία για την ιστορία και τον πολιτισμό αυτού του πολύπαθου και λαμπρού Ελληνισμού που αποκάλυψαν νέες πτυχές της ιστορίας του σε Κύπρο και Ελλάδα αντίστοιχα.

Οι δεκαεννιά (19) πρωτότυπες εισηγήσεις του Συμποσίου δυο (2) περισσότερες από τις ανακοινώσεις του πριν 2 χρόνια και 8 περισσότερες από το Α' Επιστημονικό Συμπόσιο Πισσουρίου το 2017 από εξαιρετους Ακαδημαϊκούς Επιστήμονες συνέδρους, άγγιξαν θέματα όπως η Κύπρος και η Επανάσταση του 1821, η συμβολή του τύπου στην εθνικοαπελευθερωτική επανάσταση, η επανάσταση του 1821 κι η γένεση του πολεμικού ρεπορτάζ, επανάσταση και λογοτεχνία, εορτασμοί και εθνικά σύμβολα, Ελληνική ανεξαρτησία και η Κύπρος, Κύπρος εκκλησία και Ελληνική Επανάσταση έδειξαν χωρίς αμφιβολία πιστεύω, πόσο απαραίτητη είναι η συνέχιση του θεσμού που ξεκίνησε από το 2015 από τον Σύνδεσμο Αποδήμων και Φίλων Πισσουρίου με την στήριξη του Κοινοτικού Συμβουλίου Πισσουρίου. Τα πρακτικά του Γ' Επιστημονικού Συμποσίου που θα εκδοθούν με την καινούργια χρονιά και θεού θέλοντος θα αποτελούν μια βιβλιογραφική παρακαταθήκη σημαντική και αιώνια όπως έγινε και στο περασμένο Επιστημονικό Συμπόσιο του 2019.

Το Δ.Σ. του Συνδέσμου Αποδήμων και Φίλων Πισσουρίου ξεκίνησε αυτό το επιστημονικό ταξίδι με την ευαισθησία που εύλογα έχει, εορτάζοντας σήμερα τα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση αλλά και τη 90η επέτειο της εξέγερσης του 1931 για αυτό και στην σημερινή επιστημονική μας συνάντηση αναφερθήκαμε στην αντίσταση των Πισσουργιωτών στην εγκληματική συμμορία των Χασαμπουλίων. Η μάχη στον Τράπεζο 1895 αλλά και η αυθόρμητη εξέγερση των Οκτωβριανών στα μεθεόρτια των 100 ετών από την ελληνική επανάσταση 1821-1931. Σταχυολόγησή κειμένων της κυπριακής λογοτεχνίας.

Συμβουλευτήκαμε τα μέλη της Επιστημονικής Επιτροπής τους οποίους ευχαριστούμε και κάτω από την συμβολή στην προσπάθεια μας το Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου κύριο Πέτρο Παπαπολυβίου αλλά και τον Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Δημοσιογραφίας και ΜΜΕ Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Δρ. Αντώνη Σκαμνάκη ο οποίος πριν 4 χρόνια με θέρμη μας παρότρυναν να συνεχίσουμε αυτή την πνευματική πρωτοβουλία μνήμης και προσφοράς στην Ελληνική παιδεία, επιστήμη και έρευνα. Ξεχωριστή θέση στην φετινής μας ημερίδα η συμμετοχή του Καθηγητή Γιώργου Πλειού από το Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών καθώς και η συμμετοχή του Καθηγητή Γεώργιου Γεωργή από το γειτονικό Πανεπιστήμιο Νεάπολης της Πάφου.

Η παρουσία σας από το Δήμο Κιλελέρ, του Νομού Λάρισας της Περιφέρειας Θεσσαλίας, των αδελφών συναγωνιστών από την μαχητική Κρήτη μας, καταξιωμένων ακαδημαϊκών, διδασκάλων και υποψηφίων διδασκάλων από Πανεπιστήμια της Ελλάδας (Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Πάντειο Πανεπιστήμιο) και της Κύπρου (Πανεπιστήμιο Κύπρου, Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου και Πανεπιστήμιο Νεάπολης Πάφου, αλλά και η συμμετοχή για πρώτη φορά ξεχωριστών ερευνητών όπως του κυρίου Παρασκευά Σαμάρια αδελφότεκνος των αγωνιστών της ΕΟΚΑ Σαμάρια Χρίστου και Ανδρέα Κάρυου οι οποίοι στις 2 Σεπτεμβρίου 1958, μετά από σκληρή μάχη με τους Άγγλους στρατιώτες, οι τέσσερις αγωνιστές μαζί με τους Φώτη Πίττα και Ηλία Παπακυριακού σκοτώνονται από τα πυρά των Άγγλων αφού πραγματοποιούν έξοδο από τον φλεγόμενο αχυρώνα. Στο σημείο της μάχης έχουν στηθεί οι ανδριάντες των αγωνιστών της ΕΟΚΑ.

Επίσης μαζί μας για πρώτη φορά στο Επιστημονικό μας Συμπόσιο έχουμε τον αγαπητό εκπαιδευτικό Μέσης εκπαίδευσης κ. Ιωάννη Χάρκα από το κατεχόμενο Ριζοκάρπασο και της κυρίας Βασιλικής Λάζου που ταξίδεψε από την Λαμία για να είναι κοντά μας αλλά και της Αννίτας Αντωνιάδου από την Λεμεσό. Ως οργανωτική επιτροπή θεωρούμε σημαντική την στήριξη της πολιτείας μέσω του Υπουργείου Παιδείας και της εκκλησίας της Κύπρου στην παρούσα Επιστημονική συνάντηση.

Για αυτό και θερμές ευχαριστίες στον:

- τις Πρυτανικές Αρχές του ΤΕΠΑΚ και τον Πρύτανη Καθηγητή Παναγιώτη Ζαφείρη, που από την πρώτη στιγμή αποδέχτηκαν την πρόσκληση μας
- τον χορηγό επικοινωνίας το Pissouri Chariandry Radio,
- Υποψήφιο Διδάκτορα του Τμήματος ΕΣΔ Ραφαήλ Σοφοκλέους,
- τον βιβλιοθηκονόμο του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου και υποψήφιο Διδάκτορα του Τμήματος ΕΣΔ Σταμάτιο Γιαννουλάκη,

- την εταιρεία παροχής Διαδικτυακής υποστήριξης My Telco Ltd Πισσουρίου του Κοινοτικού Συμβούλου κ. Μάρκου Φουτα,
- το ξενοδοχειακό κατάλυμα Chariadry Court,
- Την εταιρεία ΚΕΟ

Θέλαμε, ως οργανωτές, από την πρώτη στιγμή να περάσει σ' όλο τον κόσμο, ότι η γωνιά αυτής της αγωνιστικής κοινότητας στις δύσκολες ώρες που περνάει ο Ελληνισμός της Κύπρου όπως το θέμα της Αμμοχώστου γιατί η Αμμοχώστος, ανήκει και θα ανήκει στους νόμιμους ιδιοκτήτες και κατοίκους της αλλά και για την κατεχόμενη Κύπρο ότι Δεν πρόκειται να γίνουν αποδεκτές οι απαράδεκτες ενέργειες και αξιώσεις της Τουρκίας τόσο στην Κύπρο όσο και στο Αιγαίο. Εμείς από την κοινότητα Πισσουρίου που σήμερα τιμούμε τα 200 χρόνια από τον Εθνικό ξεσηκωμό και τα 90 χρόνια από την εξέγερση των οκτωβριανών του 1931 θα συνεχίσουμε να αγωνιζόμαστε γιατί πιστεύουμε ότι ένα το χελιδόκι κι η άνοιξη ακριβή για να γυρίσει ο ήλιος θέλει δουλειά πολλή διαχρονική οι στίχοι του Οδυσσέα Ελύτη και η μουσική του Μίκη Θεοδωράκη που το χάσαμε πολύ πρόσφατα.

Δεν θα μπω στην ανάλυση και την αξία των επιμέρους εισηγήσεων. Αυτό θα αποτιμηθεί από το κοινό στο εξής, εκφράζω όμως από μέρους της Ο.Ε. τη βαθιά μας ικανοποίηση για την πνευματική συνεισφορά την σεμνότητα και την επιστημονική επάρκεια των Συνέδρων, αλλά και τη συμμετοχή και πρωτοφανή προσήλωση του κοινού που παρακολούθησε το Συμπόσιο μας.

Με συντομία θα ευχαριστήσω από τη θέση αυτή:

- τον σεβασμιότατο Μητροπολίτη μας κκ. Γεώργιο για την ευγενική του υποστήριξη (και πατρική του παρουσία στις εργασίες του Συμποσίου).
- Την Επιτροπή του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού της Κυπριακής Δημοκρατίας για τους εορτασμούς για τα 200 χρόνια από την Παλιγγενεσία και την Επανάσταση του 1821 που έθεσε το επιστημονικό μας συμπόσιο υπό την αιγίδα του και
- τον Κοινοτάρχη Πισσουρίου κ. Λάζαρο Λαζάρου και το Κοινοτικό Συμβούλιο για την οικονομική υποστήριξη,
- την Πρόεδρο του Συνδέσμου Αποδήμων και Φίλων Πισσουρίου κα. Νίκη Γεωργίου Περικλέους,
- τον γραμματέα του Σ.Α.Φ Πισσουρίου και για πολλά χρόνια εκπαιδευτικό θεολόγο κο Άνθιμο Μεττούρη,
- το μέλος μας κα. Έφη Τρύφωνος Σκουφαρίδου, αλλά και τα υπόλοιπα μέλη του Δ.Σ. του Συνδέσμου Αποδήμων και Φίλων Πισσουρίου τους οποίους συγχαίρω ξεχωριστά.

- Ευχαριστώ την Οργανωτική Επιτροπή για την πολύμοχθη συνεισφορά της,
- τα μέλη της Επιστημονικής Επιτροπής
- τους συνέδρους με τις πρωτότυπες εισηγήσεις τους και το
- κοινό και τους Φοιτητές του Τμήματος ΕΣΔ γενικά που παρακολούθησαν τις εργασίες του Συμποσίου.
- Ευχαριστώ το προσωπικό του καινούργιου καφεστιατορίου «Πανόραμα» που μας φιλοξενεί, και το προσωπικό του εστιατορίου “Pizza Venetto”, Ο Vrakas Tavern, Midway Athos Restaurant, για τα τοπικά εδέσματα που μας προσέφεραν και θα μας προσφέρουν.

Ο θεσμός εδραιώνεται σε σωστές βάσεις και πάλι. Είμαστε βέβαιοι για τη συνέχιση, και αισθανόμαστε ευτυχείς για το άρωμα πολιτισμού που αναδύει σ' αυτή την ιστορική αίθουσα αλλά και σε ολόκληρη την κοινότητα Πισσουρίου. Εάν δε για οποιοδήποτε λόγο ξέχασα κάποιο να αναφέρω στην διοργάνωση του επιστημονικού μας συμποσίου ζητώ ευλαβικά συγνώμη.

Τελειώνοντας σας υποσχόμαστε, ότι σε δυο χρόνια θα διοργανώσουμε στο χωριό μας το Δ' Επιστημονικό Συμπόσιο Ιστορίας, πιστεύοντας στην αξία της συνέχισης του θεσμού.

Σε αυτό το σημείο κηρύττω την λήξη των εργασιών του Γ' Επιστημονικού Συμποσίου Πισσουρίου.

Σας Ευχαριστώ πολύ

σας ευχόμαστε καλή ξεκούραση και εις στο Επανιδείν!

Χρόνια Πολλά Ελλάδα – Χρόνια Πολλά Κύπρος

23 Οκτωβρίου 2021

Φωτογραφικά στιγμιότυπα από το Συμπόσιο

Ευρετήριο Συγγραφέων

- Αντωνιάδης, Ευρυπίδης, 131
Αντωνιάδου, Αννίτα, 187
Βοσκαρίδης, Σώτος, 149
Γεωργή, Γιώργος, 77
Ιακωβίδης, Κυριάκος, 115
Κωσταρέλλα, Ιωάννα, 207
Λάζου, Βασιλική, 217
Μεττούρης, Άνθιμος, 93
Μιχαήλ, Μαρία, 121
Μπούρη, Φιλαρέτη, 207
Νταμπεγλιώτης, Κωνσταντίνος, 167
Παπαπολυβίου, Πέτρος, 61
Παρθύμου, Μαίρη, 131
Πασαλίδου, Στυλιανή, 167
Πλειός, Γιώργος, 39
Σκαμνάκης, Αντώνης, 23
Τσέλεπου, Μαρία, 99
Χάρκας, Ιωάννης, 155

